

Kótyuk Erzsébet

HA AD AZ ISTEN BAJT, AD AHHOZ ERŐT IS ...

NÉPI ORVOSLÓ HAGYOMÁNYOK ÉS HIEDELMEK
AZ UNG-VIDÉKI MAGYAR FALVAKBAN

Kárpátaljai Magyar Könyvek
291.

Sorozatszerkesztő és felelős kiadó:
Dupka György

Megjelentetését támogatta:
Nemzeti Kulturális Alap

© Kótyuk Erzsébet
© Intermix Kiadó

Felelős szerkesztő: **Shrek Tímea**
Fedélterv, műszaki szerkesztő: **Dupka Zsolt**
A könyv elektronikus változata:
www.kmmi.org.ua (Adattár, könyvek)
Készült a Shark magánvállalkozásban

ISBN 978-615-5757-24-2
ISSN 1022-0283

KÓTYUK ERZSÉBET

**HA AD AZ ISTEN BAJT,
AD AHHOZ ERŐT IS ...**

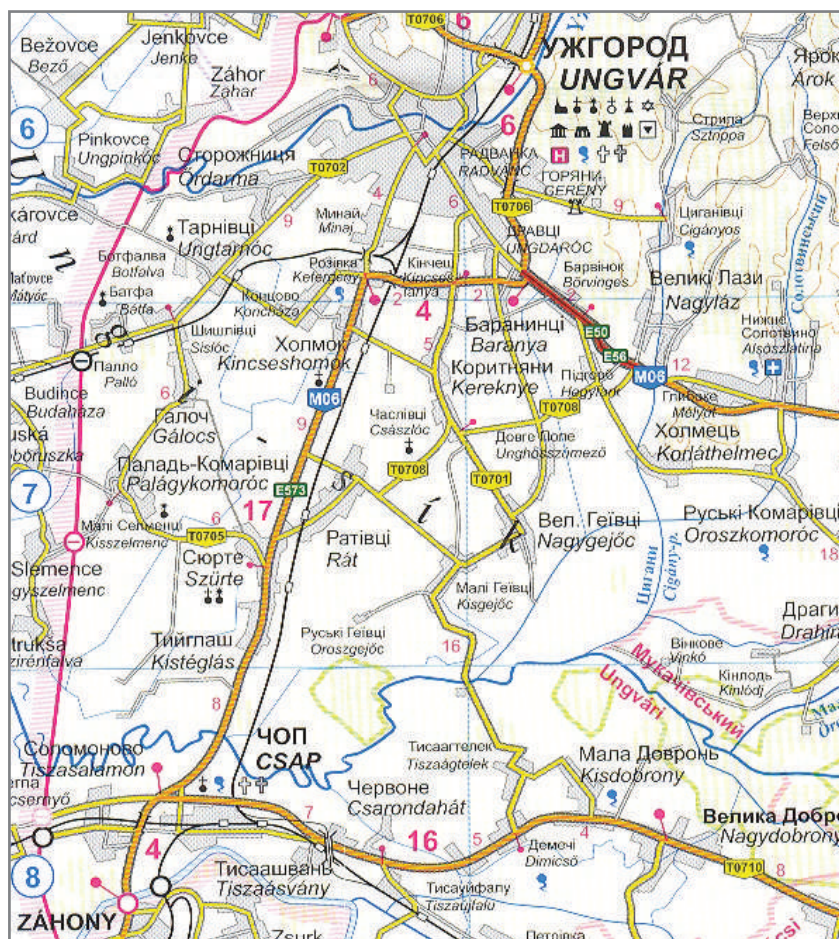
Népi orvosló hagyományok és hiedelmek
az Ung-vidéki magyar falvakban

INTERMIX KIADÓ

Ungvár – Budapest

2020

Kárpátalja térképe 1:250 000, 8. kiadás. 2016/2017
 Szerkesztette: Kovács Sándor, DIMAP Bt., Budapest

TARTALOMJEGYZÉK

Tisztelt Olvasó!.....	7
-----------------------	---

GYÓGYMÓDOK ÉS HIEDELMEK

Gyermekvárástól a csecsemőápolásig <i>Ung-vidéki gyűjtés</i>	9
„Ki nízett meg, ki igizett meg, ki kiátott meg?” <i>Az igézés gyógyítása Ráton</i>	53
Jó órában mondjam! <i>A mindennapok mágikus szövegei egy kárpátaljai magyar faluban</i>	73
A sebkezelés hagyományos módszerei az Ungi-sík kárpátaljai részén	87
Szentelmények szerepe az Ungi-sík népi orvoslásában	117

ASSZONYSORSOK

Azt az egyet bántam meg... <i>Egy Ung-vidéki asszony vallomása</i>	135
Egy parasztasszony életstratégiái a XX. századi Kárpátalján...	152

GYÓGYÍTÓK

A császlóci gyógyító szent ember	175
Az Ung-vidéki gyógyító asszony	202

NEHÉZ IDŐK

Hús nap rettegés: harcok a csapi hídfőért 1944 őszén <i>Oral history és a valóság</i>	225
Hitük volt az egyetlen bűnük <i>Vértanú papok Kárpátalján</i>	240

Uram, Teremtőm!

*Óvd meg ezt a maroknyi magyart ott a Kárpátok lábánál!
Segítsd őket, hogy a sors minden csapásának ellent tudjon állni,
és megmaradhasson ősei földjén magyarnak!
Ne engedd, hogy elveszítse hitét, szokásait, nyelvét!
Vigyázz rájuk, és áldd meg őket mind a két kezeddél,
most és mindörökké!*

Amen

TISZTELT OLVASÓ!

A kötetben közölt tanulmányokban a kárpátaljai Ungi-sík magyar falvaiban folytatott több évtizedig tartó folklór gyűjtésünk anyagának egy szeletét dolgoztuk fel. A népi gyógyító hagyományokat kutató terepmunkánk során számos olyan témát rögzítettünk, amelyek nem tartoztak szorosan a vizsgálandó kérdésünkhöz, ezért az orvosló hagyományok egészét felölelő doktori (PhD) disszertációnkban – terjedelmi okok miatt – csupán érintőlegesen szerepelhettek. A történetek azonban fontosságuk, különleges voltuk miatt bővebb és részletesebb elemzést érdemeltek. Az egyéni sorsokkal, a gyógyító személyiségekkel és a különböző hiedelmekkel kapcsolatos értékes adatokat külön fel dolgoztuk és különböző néprajzi kiadványokban korábban már közzétettük, illetve tudományos konferenciákon ismertettük.

Az írások kötetbe rendezésével az volt a célunk, hogy a gyűjtőutak során lejegyzett hagyományok és a szellemi örökség minél szélesebb körben kerüljön vissza azokhoz a közösségekhez, ahol a terepmunkát folytattuk. Az itt megjelenő tanulmányok az Ungi-sík magyarságának életével, annak fontos részleteivel és történéseivel foglalkoznak. A rögzített szövegek számos kedves, őszinte, tiszta lelkű, jó szándékú, segítőkész ember élettörténetét őrizték meg tanulásgként az utókor számára. Fontosnak tartottuk, hogy az Ungi-sík színes, lassan feledésbe merülő magyar nyelvjárását megörökítsük, és a nyelvészek számára is hozzáférhetővé tegyük. Ez az oka annak, hogy a kötetbe összegyűjtött dolgozatokban a szó szerinti, eredeti közléseket bőséggel idéztük, és azokat nem, vagy csak kevésbé szerkesztettük. Mindezzel lehetőséget biztosítottunk arra, hogy a jövőben ezek az elbeszélések – és az azokban foglaltak – néprajzi, szociológiai és lingvisztikai kutatások alapját

képezhessék. Érvényes ez azoknál a hosszabb megnyilatkozásoknál is, ahol megőriztük az adatközlők beszédstílusát, de a könnyebb érthetőséget szem előtt tartva, azokat köznyelvi formában tettük közzé.

A rögzített anyag más-más szempontú feldolgozása következtében az egyes adatok ismétlődhetnek, de mindez csak aláhúzza a hangsúlyozza azok eredetiségét és tudományos értékét. A vallomások, a lelki feltárulkozások sokat elárultak az ott élő emberek erkölcsi normáiról és túlélésért folytatott küzdelmeiről. A hagyományokhoz való ragaszkodásuknak, a nemzedékről-nemzedékre örökített orvosló ismeretüknek – a tudományos értékeken túl – identitást megőrző, a közösséget megtartó ereje is volt és van. A kutatás igazolta, hogy az Ungi-sík magyarságának hagyományos, népi gyógy módokkal kapcsolatos tudásanyaga rendkívül gazdag, és szervesen illeszkedik az egyetemes magyarság ilyen jellegű ismereteinek sorába. A tanulmányokban, ahol ez indokolt volt, a hitelesség érdekében rövidített formában jeleztük a települések, valamint az adatközlők nevét: előbbit az írások végén feloldottuk. Azonban a személyiségi jogok tiszteletben tartása miatt, az elbeszélők teljes nevének feltüntetésétől eltekintettünk.

Ezúton mondunk köszönetet a kárpátaljai Ungi-síkon élő minden kedves rokonunknak, barátunknak, ismerősünknek és mindazoknak az adatközlőknek, akik a kutatásaink során, a kérdéseinkre adott válaszaikkal segítették munkánkat. Köszönjük, hogy felidézték a múltat, annak örömeivel, csalódásaival, bánataival és tragédiáival együtt, s eközben részletesen feltárták az Ungi-sík viszontagságos 20. századi sorsát, történetét. Köszönet érte, hogy bíztak bennünk, őszinték voltak hozzánk, és megosztották velünk a legféltettebb titkaikat is!

Áldás kísérje útjukat!

Budapest, 2020. március 16.

A szerző

GYÓGYMÓDOK ÉS HIEDELMEK

GYERMEKVÁRÁSTÓL A CSECSEMŐÁPOLÁSIG

Ung-vidéki gyűjtés

A tanulmány saját gyűjtésből származó anyagot dolgoz fel, amely a kárpátaljai Ungi-sík 17 magyar többségű településéről származik.¹ A korábban Magyarországhoz tartozó terület a trianoni békediktátumot követően Csehszlovákiához, majd újra Magyarországhoz tartozott. A II. világháború után, 1945-ben a Szovjetunióhoz csatolták, majd annak felbomlásától, 1991-től Ukrajna része.²

A terepmunka során rögzített anyag alapján, a gyógyításra vonatkozó szokásokat és hiedelmeket illetően, a XIX. század utolsó évtizedéig tudtunk visszanyúlni. A feldolgozás során szélesebb körben vizsgáltuk a témát, és már a lakodalmas szokásokban a gyermekáldás bőségét, vagy a születendő gyermek nemét befolyásoló varázsló cselekményeket és mágikus eljárásokat is ide soroltuk, akárcsak a meddőséggel és a fogamzásgátlással kapcsolatos ismereteket. A születésen kívül tehát nyomon követtük, az azt megelőző, és az azt követő időszakot is. Azt kutattuk, hogy az Ungi-sík falvaiban az emberi életnek ebből a sza-

¹ A tanulmányban a tájnyelvi szövegek idézeteinél a településnevek, valamint az adatközlők nevének kezdőbetűi szerepelnek. A helységnevek rövidítésének feloldását a dolgozat végén soroljuk fel. Az adatközlők nevét, személyiségi jogok miatt, nem oldottuk fel.

² Lásd bővebben, Botlik – Dupka 1991: 9-77.

kaszából milyen gyógyító szokások és hiedelmek maradtak fenn, mit őrzött meg a magyar közösség emlékezete. Vizsgáltuk azt is, mennyire illeszkedik – esetleg tér el – más térségek ilyen jellegű anyagától, mit eredményezett a nemzedékváltás, hogyan befolyásolta az orvostudomány fejlődése, valamint a média ezeket az ismereteket és szokásokat. A tanulmányban előforduló szó szerint idézeteket nem, vagy – az érthetőség kedvéért – csak kevésbé szerkesztettük. A más vidékekről származó párhuzamokat, illetve eltéréseket a lábjegyzet szakirodalmi hivatkozásaiban jeleztük.

A hagyományos paraszti társadalomban a házasságok elsődleges célja az öröklődés megteremtése és a segítő kezek biztosítása volt, így tehát az utódok elsősorban a munkaerőt, és a termelés folyamatosságát jelentették. Bálint Sándort idézve: „Az emberi lét, a családi lét három nagy szüksége a születés, házasság, halál.”³

Az utódok születésének fontosságára, a gyermekre utalnak a lakodalmas szokásokban fellelhető azon mágikus eljárások is, amelyek jelzik, hogy az esküvőt követően – a család, és a közösség elvárásának megfelelően is – gyermeknek kell születnie. Mivel az újszülött érkezése évszázadok óta közösségi ünnep volt, ehhez kapcsolódva számos szokás és hiedelem napjainkig fennmaradt. A hagyományos felfogás szerint „*a gyermekáldás az élet szükséges velejárója.*”⁴ Az általunk vizsgált kistáj magyar népessége körében a többgyermekes családtípus volt az elfogadott. A XIX-XX. század fordulóján a családok átlagosan 6-8 gyermeket neveltek. Ennél lényegesen több utód született, de a magas gyermekhalandóság miatt csak kevesen érték meg a felnőtt kort.⁵ A vizsgált térségben nem volt elfogadott az „egykézés”, viszont általánosan ismert az a megállapítás, mely szerint: *egy gyermek – nem gyermek, két gyermek – fél gyermek, három gyermek – az egy gyermek.* Napjainkban ez a nézet annyit változott, hogy a házaspár általában két gyermeket tervez, de amennyiben a harmadik is *besikerül* – és még nem túl koros az anya –, akkor az a gyermek is megszületik.

³ Bálint 1980: 21.

⁴ Kapros 1990: 11.

⁵ Az 1939. évi adatok szerint Kárpátalján a csecsemőhalandóság 29% volt. Lásd: Az 1939. évi Kárpátaljai nép-, földbirtok-, és állatösszeírás eredményei. Statisztikai Kéziratok Közlemények, 1940. 2.

Az utódok számára utalt az a lakodalmi szokás, amely szerint a házasságkötés után, az udvarra lépő ifjú párt, cukros búzával hintették meg. A menyasszony által elkapott búzaszemek mennyisége a majdani gyermekek számát jelezte, akárcsak a menyasszonytánc befejeztével földhöz vágott porcelán tányér darabjai is. A cukorral édes életet kívánt és jövendőlt a násznép az új házasoknak. Ez a szokás, a hozzá kapcsolódó hiedelemmel együtt, napjainkban is él annak ellenére, hogy a gyermekszámot ma már rendszerint a házaspár határozza meg.

Úgy tartotta a mondás, ahány búzaszemet elkap a menyasszony, mikor lakodalomkor a cukros búzával hintik, annyi gyermeke lesz. Minket is dobáltak, de mink más nem igen kapdostuk! Sz. P. J-né⁶

Meddő házasságok

Az íratlan szabályok úgy követelték, hogy házasságkötés után egy évre szülessék meg az első gyermek. Amennyiben a várt időre nem következett be a gyermekáldás, betegsége gyanakodtak. *Valami hiba van, nem pászol a vírök* – mondták.⁷ A meddő házasságokért általában még napjainkban is az asszonyt okolják: meddő, magtalan, fejletlen a méhe, *megtette magát jánkorába* (abortusza volt), mondták nem kevés rosszindulattal. *Nem adott az Isten* – mondták a szánakozók. A kistáj katolikus és a református lakossága a közösségi erkölcs a meddőséget, a magtalanságot, a gyermektelenséget elfogadott válóoknak tekintette. Ezért a felekezeti tiltások sem tudták megőrizni minden esetben az ilyen gondokkal terhes házasságot. Gyakran előfordult, hogy a menyecskét visszaküldték a szüleikhez.⁸

Az egyik asszont valóságba hazakütte az ura az annyához. Más öt évig laktak együtt, gyermek meg nincs. Az ember meg azt monta: 'Azír nősültem, hogy gyermek legyen, család legyen. Eriggy anyádhoz, vigyen, amerre csak tud!' R. V. L-né.

⁶ A rövidítésben szereplő első betű a település nevének kezdőbetűje, ezt követi az adatközlő nevének rövidítése.

⁷ Nagy Olga Bálványosváralján gyűjtött erre vonatkozó adata szerint: *"a vére talál-e a lányával"*, vagy *"a vére lehet nagyon vékony, vagy nagyon gyenge"*. 1984: 254.; A meddőséggel kapcsolatos számos hiedelmet ismertett Deáky 1996:100-101.

⁸ Kapros Márta megjegyzi: „A gyermektelen házaspároknál napirenden voltak a civódások, bár válásra a vizsgált időszakban nem került sor.” Lásd: Kapros 1986: 118. A meddőség okairól és gyógy módjairól bővebben. Temesváry 1899: 12-16.

Gyermekáldásért leggyakrabban a Szűzanyához imádkoztak, fogadalmakat tettek, volt, aki bőjtöt fogadott, a katolikusok rózsafüzért imádkoztak, búcsúba jártak.⁹ Az Ungi-sík falvaiból leginkább máriapócsi kegyhelyet látogatták. Népszerűek voltak a helyi templombúcsú is, ennek nagy hagyománya volt a vidéken, de a kommunista korszak vallásgyakorlást elítélő politikája elsorvasztotta ezt a szokást.¹⁰

Jártam búcsúba sokat. Gyalog mentünk. Nem így mentünk végig minden falun. A kertek alatt mentünk akkorába. Igen nagy proszesszió volt. Asszonyok is, emberek is vótak. Vótak, akik meggyógyultak. Vótak érintkezni a Szűzanyával, oszt meggyógyultak. R. L. V-né.

Általánosan ismertek voltak adatközlőim körében a gyermekáldást elősegítő népi gyógymódok is: cickafark főzetében fürödtek, meleg, sós-vizes fürdőt alkalmaztak és a nehéz munkától igyekeztek óvni a fiatalasszonyt. Szinte minden faluban tudnak példát hozni olyan esetekre, amikor a menyecske más urával halt, oszt úgy vót gyermek.

A nem várt gyermek

Elítélték, megszólták azt a házaspárt – de leginkább a menyecskét –, ahol az esküvő után előre volt a gyermek, azaz kilenc hónapnál korábban jött a baba. *Nem időre van, mer a fiatalok belegazoltak a tejbe* – élcelődnek ilyenkor, vagy *viletlenke* – mondták a korábban érkezett, a környéken még *koraszülött*-nek is nevezett csecsemőre. Nagy Olga állapította meg, hogy: „Az erkölcs egyetlen szférájában sem találunk annyiféle törvényt, pontosan megfogalmazott tabuk sokaságát, mint a szexuális életben. A figyelem kiterjed a házasság előtti és a házasságon kívüli szerelemre, sőt a házasságon belülre is. Minden paraszti közösség pontosan tudja, mit jelent vétetni a saját közössége által elfogadott és megszabott normák ellen.”¹¹

A XX. század első felében szigorúan kiközösítették a leányanyákat.¹² A *megesett* lányok – mint az ország minden táján – sorsa meg-

⁹ Gönczi Ferenc ezzel kapcsolatban megállapítja: „A meddőség megszüntetése s így a gyermek születése érdekében háromféle gyógymódot alkalmaznak: Istenhez fordulnak, babonás s egyéb természetes szokásokat alkalmaznak és orvoshoz mennek. A vallásosabbaknak elég az első mód, mások még hozzá babonáskodnak, a legtöbben pedig fokozatosan vagy párhuzamosan, mind a három gyógymódot megpróbálják.” Lásd: Gönczi 1937: 19.

¹⁰ A magyar falvak közötti határázónák kijelölése lehetetlenné tette a határ-menti települések közötti kapcsolatokat további ápolását.

¹¹ Nagy 1989: 251.

¹² Szekeres 2002: 13-14.

pecsételődött. A környéken híre ment, elítélték, megszólták, kiközösítették.¹³ Gyermekeit *zabinak, zabi köjöknék, szerelemgyermeknek* nevezték. A kistájon ismert és használt eufemisztikus megfogalmazás szerint: *Az ijen gyermeknek azír nincs apja, mer leesett az ugorka fáról – így szokták mondani. R. V. J-né*

A közösségek szigorú erkölcsi normáit figyelmen kívül hagyó „vét-kes” a közösségen kívül reked. A megbélyegzett családtagjai is viselik a jegyet, *hírük van*, ami egyben azt jelenti, hogy a közösségi norma által el nem fogadott *esemény* köthető a családhoz. A leányanya nem férjezett lánytestvéreit is érte vád, miszerint *a se jobb a másiknál, azt is hajti a víre, egy kotlósálja* – mondott ítéletet a falu és a környék közvéleménye. Adatközlőim megjegyezték, hogy napjainkban már másként van: megengedőbbek, kevésbé szigorúak a falu erkölcsi normái. *Járt már így más is, jár még így más is* – fűzték hozzá elnézően. Ugyanakkor megjegyezték, hogy a *süldő* lányok (14-16 év körüliek) már nem törődnek a szülők és nagyszülők intelmeivel, egészen más erkölcsi normákat követnek.

Máma már alig bigyeredik nekik, már mind a süldő jánkákat törí a nyavolya a fiúk után! Beül a fiúval a taxiba (személyautó), oszt megy, ki tudja hova? Nem lehet ezekkel mámma már bírni. Nem úgy, mint régen! Ezek már nem filnek se Istentül, se embertül. Mind tuggya, mit kel csinálni, hogy ne maraggyon állapotba. No, meg ha úgy marad, elmegy en orvashoz. G. P. J-né

Fogamzásgátlás

A terhességmegelőző módszerek közül leginkább elterjedt a hosszú, egy-két évig elhúzódó szoptatási idő volt.¹⁴ Úgy hitték, *ha szoptat az ember, akkor nem esik állapotba*. Napjainkig tartotta magát ez a nézet annak ellenére, hogy számos ellenpéldával is tudnak szolgálni. Ismert volt a megszakított közösülés (coitus interruptus) is,¹⁵ mint megelőző módszer, amelyről adatközlőim megjegyezték:

¹³ Nagy 1989: 254.

¹⁴ Kapros Márta kettő-négy, Gönczi Ferenc három-négy, sőt hét éves korig, Temesváry hat-hét évig elhúzódó szoptatási időről gyűjtött adatokat. Temesváry 1899:100. A terhességmegelőzésről bővebben Temesváry 1899: 16-23., valamint Szentí 1994: 431-448.

¹⁵ Lásd még: Balázs 1999: 135-142.; Kótyuk 2014:196-207.

Ahol a férfi ügyes, ott beválik, de a férfi níp nem kedveli. Űk elvárík, hogy mindent az asszony csinájjon. R. L. V-né

Gyakori volt a *különhálás*, vagy az asszony távol tartotta magától férjét. Ha már megvolt a kellő gyermekszám, az idős szülők is szorgalmazták, hogy a házaspár külön aludjon. A nők terhesség megelőzésére irányuló praktikái közül az aktus előtt felhelyezett, majd azt követően eltávolított vászondarabkát, az együttlétet követő ecetes vagy sós vízzel történő öblítést említették.¹⁶ Mások az aktus után *erőlködtek, hogy kifojjon a mag*.¹⁷

Úgy hitték, hogy akkor fogan a gyermek, ha a *jó Isten úgy akarja*.¹⁸ A terhesség megelőzését *Isten dögába* való beavatkozásnak, bűnnek tartották ezért nem helyeselték:

Az Űristen annyit ad az emberre, amennyit el bír viselni, többet nem. Ad ahhoz erőt. Ha tíz gyermek van, tíz örömet, tízszer ujjul meg az asszony. Nem jó abba beleszólni! R. J. L-né

Tekintettel arra, hogy a vizsgált közösségekben a XX. század első felében a hat-nyolc gyermek volt az elfogadott, a terhesség megelőzésére nem fordítottak különösebb figyelmet. Másik adatközlőm a következőket említette a témával kapcsolatban:

Az én időmbe nem vót. Én hét gyermeket a világra hoztam. Két fiút, ikret. Hatszorra szültem hét gyermeket. Én ahhoz (a fogamzásgátláshoz) olyan buta vótam, min hat pár zsandár csizsma. Mikor nekem az első vót, Futóné vót a bába, itt lakott Szűrtébe. Az tanult bába vót. Sz. P. F-né

A bába említése a születésszabályozás témája kapcsán, sejteni engedí, hogy annak szerepe e téren, ismert volt az asszonyok körében. Ezt a feltevést erősíti az a tény, hogy a XX. század első évtizedeiben születettek említettek olyan eseteket is, miszerint szülés után a bába eldörzsölte, *elhajlította* az asszony méhét. Olyan esetről is tudtak, hogy vakbélműtét alkalmával köttette el magát az asszony, mert már volt gyermeke. A fiatalabbak, az 1950-es évek nemzedéke másként ítélte meg a születéssza-

¹⁶ A só és az ecet fogamzásgátló célú alkalmazására találtunk példát más területekről is. Balázs 1999:136.

¹⁷ Gémes Balázs: A népi születésszabályozás (magzatelhajtás) Magyarországon a XIX–XX. században című tanulmányában a magzatelhajtás számos módját sorolja fel. (Gémes 1987.); Temesváry 1899: 16–23.

¹⁸ Jung Károly jegyzi meg a gombosi népszokásokat elemezve: Mivel a gyermeket „Isten adta”, a terhesség „mindig váratlanul jött”. Jung 1978:27.

bályozást. Nem tartotta bűnnek a fogamzásgátlást, két-három gyermek után pedig – sikertelen védekezés esetén – az abortuszt választották. Erre a szovjet egészségpolitika is lehetőséget biztosított. A házaspár és a család ezeket a műtéteket igyekezett titokban tartani.

Születésszabályozás, terhesség-megszakítás

A XX. század első felében a nem kívánt terhességtől mielőbb *ki-ki a maga módja szerint* igyekezett megszabadulni.¹⁹ A legáltalánosabb és a leghatásosabbnak vélt eljárások: forró vízben gyakori fürdőzés, nehéz tárgyak emelgetése, magasról való leugrálás, a has erőteljes masszírozása, melegítése, leszorítása, leander levelének főzete teaként fogyasztva. Mindezekkel a vérzés megindulását, vagy a vetélést segítették elő. Titokban végezték a műveleteket, és a várandósság korai szakaszában ezeket rendjénvalónak találták, nem tartották bűnnek, hiszen úgy tudták, hogy *vír az csak, nem gyermek még*.²⁰ A fiatalabb nemzedék körében terjedt el a ruszin betelepülőktől tanult recept: forralt vörös borral aszpirin tablettát vesznek be, majd forró fürdőbe ülnek. Mindezt egy hétig – hét napig – esténként lefekvés előtt alkalmazták. Adatközlőm szerint nagyon hatásos volt.²¹ Ha mégsem, akkor orvoshoz fordultak és fordulnak ma is. A már nem alkalmazott módszerek között említették a hegyes tárgyak segítségével előidézett vérzéseket.

A rigiek mesélték, hogy sokriszi orsónnyel, hajtűvel szúrt fel magának. R. J. M-né

Ha az előbbi módszerek nem voltak hatásosak, a bábához fordultak, aki *elcsinálta, eldörzsölte*²² a gyermeket, *tett vele valamit*. Általánosan ismert volt a bábák ilyen jellegű tevékenysége, a közösség azzal is tisztában volt, hogy amit a bába művel, az törvénybe ütköző cseleke-

¹⁹ A közösségben a „gyermek elcsinálását” addig nem tekintették bűnnek, amíg a magzatnak „nincs lelke”. „Féldős korától” számították élőnek, amikor már „megmozdult”; abortív szerekről Vajkai Aurél borsavölgyi gyűjtésében is találunk adatokat. Vajkai 1943: 84.; A leander tea erősségét nem tudták meghatározni. Magyary-Kossa Gyulánál olvashatjuk: „Egy másik alkalommal 40 levélből készített tea okozott súlyos mérgezést. Ha ilyen eseteket hallunk, és nőkről van szó, akkor mindig közel esik a gyanúja, hogy a leánderből készített forrázatot abortív célból vette be az illető, mert tapasztalataink szerint a leander-teát a mi népünk is gyakran használja magzatelhajtásra.” Magyary-Kossa é.n.: 67.

²⁰ A témával kapcsolatban lásd még Deáky 1996:122-127.

²¹ A hetes számmal kapcsolatban az adatközlő nem tudott magyarázatot adni. Nem tartjuk valószínűnek, hogy a mágikus jelentés dominál. Az időtartamnak inkább az alkalmazott eljárás hatásának fokozásában volt jelentősége.

²² A méh eldörzsölésére, elfordítására Balázs Lajos monográfiájában is találunk adatokat. Balázs 1999: 140.

det, mégsem ítélték el, nem közösisítették ki, nem jelentették fel, hanem hallgatólagosan elfogadták, és – ha úgy hozta a sors – igénybe vették a segítségét.

Gudi nanó meg Budri Anna vótak a bába. Sor ríszí úgy vót, hogy el-tette. Ű maga is csinálta, meg Futóné,²³ az igen sokat elrejtett. Még más falukbul is jöttek. Mit tudom én mit csinált, /.../ no, hát valamit, kaparta, vagy mi csinált velek. Lehet, hogy vót is ojan asszony, aki tudott magán segíteni. /.../ Nanó, ű igen beszílte, Gudi nanó, hogy nem szabad! Ha megtermett, meg kell szülni, nem szabad bünt szerezni az asszonyoknak. Más világ vót az aztr, vótak sok gyerekek is, meg minden is vót. R. L. V-né

Mivel az abortusz a vizsgált területen az 1950-es évek óta hatóságilag megengedett, ezért a régi magzatelhajtó praktikákat napjainkban már nem alkalmazzák. Idős asszonyok sok tragikus esetről is beszámoltak.

Viselő vót, mikor meghalt ídesanyám. El se ment a gyermek, osztán meghalt. Neki is a bába segített, osztán mégis nem sikerült. Rigen csakis azok csináltak íjesmit. R. Sz. M

Napjainkban hasonló eset nem ismeretes, már csak emlékekben élnek ezek a tragikus történetek. Az abortusz túlvilági büntetésével kapcsolatos hiedelmekre nem találtam adatokat. Napjainkban a közép-nemzedék (40-60 évesek) a következőket válaszolta a feltett kérdésre:

Tabletták, spirál, kinek mire van pénze. Drága, de ez még mindig ócsóbb, mint az abort (abortusz). Sz. P. J-né

A magzatelhajtással kapcsolatos hajdan volt lehetőségekről a közép- és a fiatalabb generáció is tud.²⁴

Beszílták, hogy vótak olyan idős nénik, akik bátrak vótak és elvették a gyermeket, kötötűt használtak. Azok tanulatlanok vótak, nem voltak orvosok, se bábák. Ezek csak olyan falusi asszonyok vótak: kötötűvel megpiszkálták, megsupálták, és elment a gyermek. P. H. M-né

²³ Az adatközlők által említett bábák közül ketten parasztbábák voltak. Ragadványnevről ismerték őket. Gudelics Mária volt Gudi nanó, Juhász Mihálynét Budri Anna vagy Budri Miskáné néven emlegették. Futóné utóneve Mária, ő cédulás bába volt.

²⁴ Az "elcsinált" gyermekkel kapcsolatos túlvilági hiedelmekre nem találtunk adatokat. vö.: Jung 1978:29.

A megkérdezettek csecsemőgyilkosságra nem emlékeztek. Ezt halálos bűnnek, *Isten és ember ellen való véteknek* tartották. Aki már megszülte a gyermeket, az fel is nevelte.

Áldott állapotban

A terhesség első előjelének a menstruáció elmaradását tartották.²⁵ Ezzel rendszerint tisztában voltak a XX. század elején asszony-sorba jutottak is. A nemi életéről szóló ismereteiket általában férjezett lánytestvérüktől vagy barátnőiktől szerezték, azok világosították fel az ifjú asszonyt a házaselet rejtelméről. Az édesanyák, a nagyszülők ritkán beszéltek arról – akár a leány jegyességének időszakában –, hogy mi várható e téren a házasságkötés után. Idősebb adatközlőim ezt nehezményezték és hiányolták is, de rendszerint hozzáfűzték, hogy az ő fiatalkorukban (1890–1920-as évek) ilyesmiről nem volt illendő beszélni. Abban az időben – de XX. század első felében végig –, általában 16–18 éves korban mentek férjhez a lányok. Ez az 1950-es évektől megváltozott, későbbre tolódott ki: 18 és 22 éves kora között lett *férjhez-adó* a lány, az ennél idősebbet már vénlánynak tekintették.

Az ifjú asszonyok odafigyeltek az álmaikra, mert általánosan ismert az a hiedelem, mely szerint, ha az asszony hallal álmodik, az biztos jele annak, hogy másállapotban van. A család, a rokonok figyelték a menyecskét, lesték a várandósság külső jeleit. Tapasztalatból tudták, hogy a viselős asszony megváltozik: *megszörnyed, kívánós*, gyakran hány, fáradékony, aluszékony, könnyen sírva fakad. A terhességet a következőképpen határozzák meg: *állapotos, viselős, várandós, nagyhasú, másállapotban van, áldott állapotban van, úgy van*, vagy eufemisztikusan fogalmazva csak annyit mondanak: *gömbejedik, kettőir eszik, elől rövidül a szoknyája*.²⁶ A magyar nyelvterületen a másállapot megnevezésére a fentiekől eltérő kifejezésekkel is találkozunk.²⁷ A viselős állapo-

²⁵ A menstruációt havibajnak, paradicsom főzésnek, piros pünkösödnek nevezik, vagy csak annyit mondanak, hogy rosszul vagyok, vagy ünnepelek. Más vidékeken nevezik még hősámnak, újságnak Bernád 2012:107.; A havi tisztulással kapcsolatos hiedelmekről bővebben közöl adatokat Temesváry 1899: 8.

²⁶ A fiatalasszonyok tájékozatlansága az egész ország területén általánosnak volt mondható. Markos Gyöngyi megjegyzi: „Előfordult, hogy a fiatalasszony első alkalommal csak akkor vette észre, hogy terhes, amikor megmozdult nála a gyermek, már nagy volt a hasa. A családban nem készítették fel a lányokat a házaseletre, nem tartották fontosnak, illőnek erről beszélni. Markos 1986: 19.; erről bővebben: Vajda 1988.

²⁷ Bernád 2004:129.

táról nem beszélt, de ha rákérdeztek, nem tagadta le a terhességét, mert úgy hiszik, hogy akkor néma lesz a gyermek.²⁸

A menyecske először a férjével, vagy az anyjával közölte, hogy gyermeket vár.²⁹ A család, a környezet tudomásul vette, de a várandós asszony életmódja lényegében nem változott meg. Ha a házaspár külön háztartásban élt, akkor nem volt, aki segítsen a fiatalasszonynak, anyós mellett pedig kiszolgáltatott helyzetben volt, ha nehezeére esett is, el kellett végeznie a reá szabott munkát. A várandós asszony tennivalói csak a terhesség utolsó hónapjában csökkenhettek, ha volt a családban, aki segítsen. Napjainkban is általános az a felfogás, hogy a hajlongás, a fizikai munka jót tesz a terhes nőnek, könnyebben fog szülni.³⁰ Több olyan esetről számoltak be adatközlőim, amikor a megerőltető fizikai munka hatására indult meg a szülés.

Vót ojan is a faluba, hogy a barázdába megszült. Hallottam, beszültik, Szopó néni vót. No, ű ott dógozott a mezőn, kapált, oszt a barázdába megszült. Ott vót a kés is, mer tarisznyába vitt enni. Megkezelte magát. A kicsit megmosta a korsóból és hazajött gyalog a kötényibe a gyerekekkel. Ez így igaz. Még szóbeszéd is járta, hogy megszülsz majd a barázdába, mint Szopó néni. R. F. L-né

A várandós asszony személyéhez hiedelmek egész sora fűződik: ne ültessen tyúkot, mert záp lesz a tojás, ültethet viszont virágot, mert a keze után megfog, szépen fejlődik a növény. Mágikus gyógyító erővel is felruházták a várandós asszonyt. Úgy tartják, hogy a kistájon *rosszbajnak* is nevezett epilepsziát érintésével meggyógyítja a másállapotban lévő asszonyt.

Ha a viselős asszony ráül a nyavolyatörőrsre, mikor az eldül oszt a földön vergődik, akkor elmúlik rulla a baj, nem jári tovább, meggyógy-

²⁸ „Ha a viselős voltát tagadja, a születendő gyermek nagyon keservesen fog beszélni, nehéz beszédű lesz” – tartják Göcsejben, olvashatjuk Gönczi 1906: 45. A szülés témakörnek bőséges az irodalma, ezért a teljesség igénye nélkül említünk meg néhányat: Bozóki 1989.; Balázs 1999; Balázs 2010; Csáky 1992; Deáky 1996.; Fügedi 1988.; Gönczi 1906: 44-52, 153-159.; Hoppál 1979: 89-109.; Kapros 1977., 1986; 1990; Kertész 1989; Kovács 1985: 417-464.; Novák 1943: 177-186.; Nyáry 1931: 167-174.; Reinila 1971: 227-240.; V. Szathmáry 1978: 224-226.; Szendrey Zs. – Szendrey Á. 1937: 158.; Temesváry 1899; Wlislockiné 1893: 107-116, 208-224.

²⁹ A lejegyzett szokások és hiedelmek magyar nyelvtérület más vidékeiről szolgáló adatokkal is egyezést mutatnak. Bernád 2012: 127-131.; Szekeres 2002: 11-12.

³⁰ Bernád 2004: 137.; 2012: 127.

ul. Nem úgy egészen ül rá, csak úgy egy cseppet, hogy írjen hozzá a testyihéz. R. V. L-né

A várandóssággal kapcsolatos hiedelmek

Az újszülött épségét védő tiltások egész sorát kellett a viselősnek szem előtt tartania. Napjainkban is betartják ezeket az intelmeket annak ellenére, hogy a fiatalabb korosztály (az 1960-1970-es években születettek) egy-egy hiedelemmel kapcsolatban a kétségeit is kifejezi. Úgy tudják, és erre rendkívüli gonddal figyelnek, hogy a terhes asszonynak nem szabad letagadni a terhességet, mert néma lesz a gyermek. Tilos *megcsudálni, rácsudálni*, valamire, megnézni, megajjgatni valami riasztót, visszataszítót, mert csúnya lesz a gyermek, vagy *csudát* fog szülni az asszony.³¹ Amennyiben a várandós mégis *rácsudál* valamire, nem hat a magzatra, ha az anya a jobb kéz hüvelykujját a köténye korcába dugja.³²

A viselős asszony a köténye korcába dugja a nagyujját rácsudálás ellen

³¹ Jung 1978: 22.; Deáky 1996:39; Balázs 1999: 264-265.

³² A „ráfelejtkezés”, „rácsudálás” hatástalanná tételének ezt a módját a somogyi néphit is ismeri: „...biklahujtékba (szoknyakötésbe) tegye a hüvelykujját.” Gönczi 1933: 163-164.; Temesváry 1899: 34.

Nem szabad semmit se megnézni az állapotos asszonynak. Tegye így ni, kötözködíssíbe a kezít, így a nagyujját, mind a két kezít így, oszt akkor akarmít megnízhet. Nincs semmi baj. Sz. P. F-né

Elkerülheti az gyermeket váró az ártó tekinteteket, a szemverést, ha feltűzi a köténye sarkát, mielőtt kilép az utcára.

A várandós asszony feltűzi a köténye sarkát szemmelverés ellen

Nem szabad testi hibás, nyomorék emberre ránéznie, mert *olyan nyomorék lesz* (olyan testi hibája lesz) a születendő gyermeknek.³³ Ha ráesik valami a terhes asszonyra, tilos odakapni, de erős nyomásnak, ütésnek sem szabad érni az anyát, mert anyajegy lesz a gyermekén.³⁴ E téren eltéréseket tapasztaltunk. Egyes adatközlők szerint a várandósság teljes időtartama alatt, míg mások szerint csak a terhesség első felében indokolt ez a nagyfokú óvatosság, vagyis ameddig meg nem mozdul a gyermek. Ettől az időtől kezdve tekintették élőnek a magzatot, és úgy tartották, hogy akkor már kevésbé sérülékeny.

³³ Gomboson is él ez a hiedelem. Lásd: Jung 1978:22.

³⁴ Jung 1978. 22.; Balázs 1999: 263-264.

No, meg vannak olyak is – itt van az én lábomon is van egy –, mikor állapotos vót anyámnak odalökte apám a bagót, hát itt van a lábomon a bagó helye. Akarmit hozzávágnak, mielőtt még nem il benne a gyermek, akkor fótot hagy. Mikor már il, akkor már nem határoz. Nígy és fél hónapos korátul már il a gyermek. Így tartják. Hogy akkortul il, mikortul megmozdul. Sz. P. F-né

A várandósna tilos a rajta lévő ruhát megvarrni, vagy arra gombot felvarrni, mert *a gyermekeken odavarr valamit*. Nem szabad benézni annak a háznak az ablakán, ahol halott van, mert halva fog születni a gyermeke. Ugyancsak tilos a halottat megnézni, mert sápadt lesz és sárgaságot kap, vagy néma lesz a gyermek.³⁵ A halottal kapcsolatos hiedelmek miatt temetésre sem jártak az áldott állapotban lévőek, kivéve, ha közeli hozzátartozójuk halt meg. Az iménti hiedelemmel kapcsolatban az 1960-70-es években születettek megjegyezték: tapasztalatból tudják, hogy mindez nem igaz. Kétséggel fogadják mindazt, amit ezzel kapcsolatban a szüleiktől hallottak.

Nem igen igaz az, hogy nem szabad megnézni a halottat! Én állapotos vótam mikor apósom meghalt, februárba halt meg, én áprilisba szültem. Megnéztem, meg mindent rendeztem körülte, és legyen hála a jó Istennek, szíp egíssigesen született a jányom. B. T. F-né

A várandós asszonynak tilos volt más gyermekét keresztvíz alá tartani, mert a hiedelem szerint *dupla gyermeke*, vagyis ikrei lesznek, vagy halva fog születni az övé.

A szarítókötél alatt sem volt szabad átmennie, mert a köldökzsinór – helyi szóhasználattal a *pupja* – rácsavarodik a gyermek nyakára.³⁶

A másállapotban lévőnek tilos volt továbbá:

- kutyába, macskába rúgni, mert szőrös lesz a gyermek. (Az *ebagos*, *aggos* kifejezéseket az Ungi-sík falvaiban nem ismerik.)³⁷
- kelengyét féldő előtt készíteni, mert elmegy a gyermek
- a megkívánt ételt magától megvonni, mert elmegy a gyermek (a várandósna nem szégyen a megkívánt ételből kérni)
- csorba edényből inni, mert görbe lesz a gyermek szája

³⁵ Jung 1978:25.

³⁶ Jung 1978: 24.

³⁷ Jung 1978: 24.

– tököt lopni, mert kopasz lesz a gyermek.³⁸

Vannak olyanok is – idősök és fiatalok –, akik nem hisznek ezekben a tiltásokban, és állításuk szerint a terhesség idején nem tartották be az intelmeket. Véleményük szerint egészséges és szép szülőktől egészséges és szép utódok születnek.

Az imént felsorolt tiltásokat a hiedelmek körébe soroljuk. Egyet-értünk Balázs Lajos azon véleményével, mely szerint: „...a tiltások erkölcsi parancsként is értelmezhetők, melyek lényege az, hogy a terhes asszony a magzat védelméért köteles fokozottan ellenőrizni látását, hallását, tapintását, szaglását, ízlelését. Más szóval: rendkívüli állapotban van, és ez azt is jelenti, hogy felül kell bírálnia életterének minden vonatkozását. A rendkívüli állapot a környezeti inger együttest rendkívülivé változtatja. Egy objektív világ szubjektív átélése a preventív hiedelmek sokaságát, megelőző hálózatát hozta létre.”³⁹

A születendő gyermek egészségének megóvása

Az intelmek között egész sor olyan is akad, amelyeknek van racionális, egészséget megóvó alapjuk. A megélhetésért folytatott állandó küzdelem, a nehéz munka azonban nem minden esetben tette lehetővé a racionális tilalmak betartását.⁴⁰ Ha az utódot nagyon várta a család, az anya fokozottan figyelt az alábbi intelmekre. Mindannyian tudták, hogy nem szabad:

- kényelmetlen ruhában járni, nehogy kárt tegyen a gyermekben
- nehezet emelni, cipelni
- magasról leugrani, magasra lépni

Megszakadhat, és akkor elmegy a gyermek. A másának kerül hibája, és akkor más nem marad meg R. L. V-né.

- nagyon meleg vízben fürödni, sokáig meleg tűzhelynél állni
- felfázni
- felidőn túl az urával hálalni.

³⁸ Gomboson „meztelen gyümölcsöt” és tököt tilos volt lopni, mert kopasz gyermeke születik. Lásd: Jung 1978: 23.

³⁹ Balázs 1999: 271.

⁴⁰ Bernád 2012:108-109.

A racionális tiltások körében felsoroltakat megtaláljuk a nem várt gyermek, a *véletlenke*⁴¹ esetében is, csak éppen ellenkező előjellel: a várandós mindent elkövet, hogy elvetéljen.

A gyermek nemének befolyásolása

A családok leginkább a fiúgyermek születésének örültek, különösen igaz volt ez a XX. század első felében, amikor magángazdaságok voltak, és a földek megműveléséhez elsősorban férfi munkaerőre volt szükség. Az 1950-es éveket követően, amikor a családokat megfosztották a földjeiktől, és amikor a születések száma jelentősen csökkent, a gyermek neme másodlagos szempont lett. A szülők örültek a fiúgyermeknek, aki tovább viszi a nevet, de elsősorban egészséges utódokra vágytak.

A gyermek nemének befolyásolására utaló hiedelmek általánosan ismertek, és már a lakodalmas szokásokban is találunk erre utaló elemeket. Ilyen például a menyasszony kezébe adott fiúgyermek, valamint a családtagok által a nászággy alá csempészett balta. Széles körben ismert az a ruszin hiedelem, mely szerint a gyermek az aktus alatt aktívabb fél nemét öröklí.

A kistáj magyarsága körében általánosan ismert az a szólás, hogy *a fiú hoz a házhoz, a lány elvisz*, utalva ezzel a lánynak járó hozományra, a *stafírungra*. Ezért már a terhesség ideje alatt különféle külső jelekből igyekeztek megjósolni a várandósnak a születendő gyermek nemét.⁴² Az alábbiak szerint fiú születik: ha a várandós a savanyú ízeket kedveli, ha szalonnát kíván, ha jobb oldalt rúg a magzat, ha *hegyes a várandós hasa*.⁴³ A *tiszta arcú viselős* asszony is fiú utódot várhat. Amikor a terhes asszony a várt időpontnál későbbben szül, azaz *ráhúz az idejére*, fiút fog szülni. A hiedelem szerint ugyanis a fiúk lustábbak. Leány születik, ha a várandós édességet és tésztafélét kíván, ha sokat émelyeg és hány. Ha a másállapotban lévő *farra húzik, és széles a csípője*, akkor lánya fog születni. Ha *májfoltos* az arca, és ha a magzat baloldalt rúg, leány utód

⁴¹ A népi humor a nem várt gyermeket nevezi így. Amennyiben a fiúgyermek nem a törvényes férjtől származik, akkor Tamásnak csúfolják. Magyarazatként hozzáfűzik, azért, mert b...ta más.

⁴² Azonos hiedelmeket jegyzett le Szekeres Gyula a Hajdúságban. Szekeres 2002:14-16.

⁴³ Zagyvarekason az ellenkezőjét vallják: „Ha a teher előről nagyobb, lánya lesz, ha hátulról, gyerek.” – Cs. Pócs 1964: 99.

lesz.⁴⁴ A korán, illetve időben jelentkező szülésnél lány jön a világra, mert úgy tartja a néphit, hogy azok ügyesek. Napjainkban is ismeretek ezek a hiedelmek, de az ultrahangos vizsgálatoknak köszönhetően, rendszerint már a szülés előtt megtudják a gyermek nemét.

Korábban, ha valaki nem az első gyermekét várta, összehasonlította terhét az előbbivel.⁴⁵ Ha a jelek azonosak voltak, akkor úgy tartották, hogy a gyermek neme is azonos lesz az előzővel. Más dolgokból is következtek az utód nemére. Ha a gyermek első szava papa volt, a következő gyermek fiú lesz. Ha a terhességi időbe a karácsonyi ünnepek is beleestek, és az első vendég karácsonykor férfi volt, úgy hitték, akkor fiúgyermek jön majd a világra. A viselős asszony bizonyos jelekből következtetni tudott a születendő gyermek külsejére, valamint jellemére is. Így például: ha *süti a gyomrát*, a gyermeknek nagy haja lesz. Egyesek szerint csak a *fekete hajú gyermek süt*. Életrevaló lesz az utód, ha erősen rúg.

A várandós asszony mindent megtett annak érdekében, hogy szép gyermeke szülessék. Ezért szem előtt tartotta a következőket: sok almát evett, hogy az újszülött arca szép piros legyen, sok tejes ételt fogyasztott, hogy fehér bőrű legyen a kicsi, szép arcú embereket nézett, hogy a születendő gyermeke is szép legyen, *csurkás tengerit lopott*, hogy a gyermekének hosszú haja legyen.⁴⁶

A szülés

Az Ungi-síkság falvainak szülésznői szolgálata az 1940-es évek elejéig csak részben volt megoldott, hasonlóan, mint az egész terület egészségügyi ellátása.⁴⁷ Így volt ez annak ellenére, hogy Ungváron már 1890-ben megalapították az Ungvári Bába Tanintézetet, ahol évente 50-55 szakembert képeztek. Azonban a négy vármegye – Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros – városainak és falvainak ellátására ez nem volt elegendő.⁴⁸ A falvakban rendszerint parasztbábák tevékenykedtek. A II.

⁴⁴ Temesváry 1899: 63.; Berde 1940: 218.

⁴⁵ A második gyermek nemét meghatározó hiedelmekről Gönczinél a következőket találtuk: „Ha a született gyermek után fiút kívánnak, az újszülött burokját („mássát”) körte-, vagy szilvafa alá, ha pedig leányt óhajtanak, almafa alá ássák.” Gönczi 1937: 44.

⁴⁶ Kiss J. szatmári gyűjtésében olvashatjuk: „Szép nagy haja lesz a gyermeknek, ha az anyja állapotos korában selymes tengerit lop. Ha az anyjának a torka ég, akkor is nagy hajú lesz a gyermek.” Kiss 1989: 34.; erről még: Cs. Pócs 1964: 138.; Solymossy 1943: 286.

⁴⁷ Kótyuk 2007: 101-106.

⁴⁸ Veres 1971: 142.

világháborút követően egyre több Ung-vidéki településen működött okleveles bába, de miután az 1950-es évek közepétől kötelezővé tették a kórházban szülést, a bábák közösségben betöltött szerepe jelentősen megváltozott.

A falvak népe a terhességet, a szülést, a szüléssel járó fájdalmakat természetesnek tartotta, ezért minden faluban akadt egy-egy tapasztalt, ügyes kezű öregasszony, aki segített a vajúdás nehéz óráiban, és ellátta a szüléssel kapcsolatos feladatokat. A szülésről általában így vélekedtek: *Jön az, mikor itt az idő, azt nem lehet visszatartani.* A szülési fájdalmakat *felejtős fájdalom*-nak tartották, hiszen, ha ép, egészséges gyermek született, minden kint hamar elfelejtett az asszony.

A szülés megindulását az ismétlődően jelentkező *csendes* vagy *lassú fájások* jelezték, amelyek az idő múlásával gyakoribbá váltak, és egyre erősödtek. Az első fájások jelentkezését követően az asszony alaposan megmosakodott, és tiszta inget vett föl. A család segítségért és – ha volt a faluban – bábáért küldött. Értesítették a menyecske édesanyját, elkészítették az ágyat. Tiszta, de viseltes ágyneműt húztak, befűtöttek a szobában, vizet tettek melegedni. A szülésnél a bábán kívül közeli nőrokonok is jelen lehettek, akik az első hetekben segítették a gyermekágyast az újszülött ellátásában.⁴⁹

Az 1950-es évekig az asszonyok otthon, ágyban szültek.⁵⁰ Állva, széken ülve, vagy guggolva szülésre adatközlőim nem emlékeztek. Az európai keresztény kultúrkörben a nők évezredek óta ülve, állva, guggolva, fekvő és térdeplő helyzetben egyaránt szültek, úgy, ahogy a legkönnyebbnek érezték. Az tartották fontosnak, hogy a bába jól hozzáférjen a vajúdohoz. A háton fekvé szülési helyzet a kórházban történő szülésekkel, az utóbbi másfél évszázadban vált általánossá Európában.⁵¹

⁴⁹ Az idősebb nőrokon az első hetekben is segíthetett a gyermekágyasnak ha nem volt más segítség. A hajdúvárosokban elfogadott „compó” intézménye Ung megyében nem ismert.

⁵⁰ Kapros Márta talált adatokat a földön szülésre (1986: 169.); Markos Gyöngyi is említi a földön szülést (1986: 32.); a szüléssel kapcsolatos hiedelmekről bővebben Temesváry 1899: 41-64.; a Boldogasszony ágyával kapcsolatos szokásokkal és hiedelmekkel Wlislöck Henrik is foglalkozik munkájában (1893: 152-173.) Továbbá lásd még: Polner 1995.; Bernád 2012: 285-288.

⁵¹ Deáky – Krász 2005: 162-163.

Az adatközlők tapasztalata szerint járkálás közben jobban nyílik a méh.⁵² Ezért a vajúdó ameddig tudott, járkált, és csak a nagyon erős fájdalmak jelentkezésekor feküdt le az előkészített ágyba. Úgy tapasztalták, ha elment a magzatvíz, azaz *a feje vizze*, akkor már hamar világra jött a gyermek. A tolófájásokat – amit *vadfájásoknak* neveztek – már ágyban várta a szülő nő. Csillapítására pálinkát adtak nyelni, vagy sós-borsoszt szagoltattak az asszonnyal. Adatközlőim emlékeztek rá, hogy a XX. század elején, a szülés könnyítésére nagyanyáik gatyamadzagot kötöttek a derekukra. Ezt már az idősebb, a XX. század elején született adatközlőim sem alkalmazták. Úgy tudják, hogy a nagyhajú gyermek nehezen születik, a magas homlokú viszont könnyen jön a világra.

Ung-vidéken az asszonyok nem szívesen mentek kórházba szülni. Ennek elsősorban az volt az oka, hogy nem beszéltek, nem értették sem a cseh, sem később az orosz és az ukrán nyelvet, nem tudtak sem az orvossal, sem az ápoló személyzettel szót érteni. Kiszolgáltatottak voltak, így érthető, hogy a megkérdezettek az otthoni szülést részesítették előnyben.

A legutósót mán ott (kórházban) szültem. No, attul az Isten mence! Az orvos ott povedált nekem, tán monta vón, mit kell csinálni, de én azt ugyi nem értettem. Akkor még annyit se tuttam, mint most, most se igen sokat tudok (oroszul). A szesztra (nővér) is monta, de nem értettem én semmit. Mírgesek vótak, hogy nem értem, mit mondnak. Én meg kínomba sírtam, mit tehetek én arrul, hogy nem értek, nem vót nekem elég a bajom? Nagy nehezen megvót oszt. R. L. V-né

Fontosnak tartották, hogy ismerjék a szülésnél segédkezőket, vagyis közeli hozzátartozókat, ismerősöket vegyék körül a vajúdó nőt. Szükségük volt a család, a szűkebb környezet együttérző segítségére. Általában a bába vagy egy-két nőrokon – anyós vagy a szülő nő édesanyja – tartózkodott a szobában. Férfiak nem lehettek jelen a szülésnél és a gyermekágyast nem látogathatták.⁵³ Napjainkban mindenki kórházban szül, más lehetőség nincs. A XX. század második felében születet-

⁵² A szülés kultúrtörténetét feldolgozó kötetben hivatkozott 18. századi források is utalnak a vajúdó járkáltatására. Deáky – Krász 2005: 158-159.

⁵³ Pálóczi Horváth Lajos jegyez fel hasonló hiedelmet Bereg megyében: „férfiember ne látogasson gyermekágyas házat, mert ’elveszi a bába kalapját.’” Pálóczi 1986: 60.

tek számára már ez lett a természetes, ezt sokkal megnyugtatóbbnak találták, mint az otthonszülést.⁵⁴

A szülés utáni első teendők

Amikor megszületett a gyermek, ellenőrizték, épkezláb-e, meg van-e mindene. A baba fászlival vagy gyolcsdarabkával elkötötte a gyermek köldökszínörját, majd elvágta azt. A kistáj magyar falvaiban a köldökszínört és a köldököt egyaránt *pup*-nak nevezik. A leszáradt köldökcsonkot általában a mestergerendára akasztották, de sokan csak az éjjeliszekrény vagy a *láda fiában* őrizték gondosan becsomagolva.⁵⁵ A hiedelem szerint ugyanis ügyes kezű lesz az a gyermek, aki hét éves korában kioldja a köldökcsonk csomóit. Miután a baba az újszülött köldökét ellátta, megcsipkedte az arcát, hogy sírásra ösztönözze. Ezt követően *bekecsre* fektette, mert – az analógián alapuló hiedelem szerint – akkor göndör lesz a kicsi haja.

A sírás erejéből állapították meg, mennyire életképes a csecsemő. A gyengén síró újszülöttet a baba – függetlenül a felekezeti hovatartozástól – megkeresztelte.⁵⁶

Mikor a baba akarta fireszteni meg, mán látta, hogy hal meg. Mondta idesmamának, hogy hozzá szenteltvizet, megkeresztelük, mer mán hal meg. Anna néni (a baba) meg idesmama kereszteltik meg. Ezt mán pap temette. R. J. M-né

A gyenge, vagy életképtelen csecsemők megkeresztelésében a bábának – a bábakeresztségnek – rendkívül fontos szerepe volt, ugyanis a keresztleetlen gyermeket nem temette el a pap, és a kis halott nem kerülhetett a temető megszentelt földjébe.⁵⁷ Bár a közösség minden tagja

⁵⁴ A hazánkban terjedő otthon szülés gyakorlatát Kárpátalján nem tartják elfogadottnak. Nagyobb biztonságban érzi magát a szülő nő a kórházban, „orvos közelben”.

⁵⁵ A köldökszínörrel kapcsolatos hiedelmekről azt olvashatjuk, hogy az ország egyes vidékein az újszülött köldökszínörjából is sok vért folytatnak le, hogy megelőzzék a kelevényt, a hasfájást a gyermeknél, másutt úgy tartják, hogy a „mérges” vértől megfullad a gyermek. Temesváry 1899: 111-112.; A méhlepénnyel és a köldökcsonkkal kapcsolatos hiedelmekről még Gönczi 1937: 57-58., A témáról lásd még Hoppál 1966: 44.; Kertész 1989: 37.; Polner 1995: 38.; Deáky 1996: 64-65.

⁵⁶ Az időzítésben szereplő baba református vallású volt, ettől függetlenül megkeresztelte a katolikusok életképtelen újszülöttjeit is. A bábaképzés történetéről, a keresztelő szertartásról, az újszülött körüli első teendőkről, a baba fizetéséről lásd Hógye 1982: 201-209.; Temesváry 1898.; a bábakeresztségről Polner 1995: 10, 61.; Deáky 1996: 91-97.

⁵⁷ A keresztleetlenül elhalt gyermekkel kapcsolatban az a hiedelem, hogy „ha egy koraszülött köröszttség nélkül hal meg, az szüntelenül sír az embörök között.” – olvashatjuk. Polner 1995: 66.; a keresztleetlen gyermek eltemetéséről Markos Gyöngyi gyűjtésében találjuk: „legtöbbször a nagyapjuk sírjainak a lábához vagy a fejéhez helyezték a csecsemőt.” (1986: 39.); lásd még Kertész 1989: 41.; Deáky 1996: 92-97.; Pócs 2002: 64-77.

tudta, hogy az ilyen gyermeket a temetőárkába kell *elkaparni, elvájni*, vagyis temetni, mégis elhunyt hozzátartozóik sírjába ásták be.⁵⁸ A halvaszületett gyermek sorsa is ez lett.

Amazokot nem temette pap, csak csináltak neki ojan kis koporsót, kisládát, beletették. Csak kivitték (a temetőbe) estefeje, oszt bevájták idesapa lába mellé. Oda temették. Híjába mán ojan hat és fél hónapos (koraszülött magzat) vót. Csak oda temették. R. J. M-né.

Számos esetben az elemi higiénia-, az orvosok-, a képzett szülésznők hiánya, valamint a nehéz paraszti munka voltak okozói az Ungi-sík magyar falvaiban is oly gyakran előforduló koraszüléseknek, a halvaszületéseknek és a magas csecsemőhalálozásnak.

A szülést követően, a gyermek után a bába az anyát látta el. Az aszszony hasának a masszírozásával segítette elő a placenta leválását.⁵⁹ Amikor megszületett a *másza*, ellenőrizte, annak épségét. A placentával kapcsolatos mágikus cselekedetre nem emlékeztek adatközlőim.⁶⁰ Úgy tudták, hogy a *mássát* jó mélyre kell bevájni a trágyadombba, hogy a kutyák ki ne kaparják. A placentának tulajdonított termékenyítő hatással kapcsolatos hiedelemről nem találtam adatot. Temesváry Rezső szerint a lepénynek termékenyítő hatást is tulajdonítottak, ezért azt a trágyadombba ásták, ahová az első fürdővizet is öntötték. Később az egészet a termőföldre vitték, hogy annak termékenységét fokozzák.⁶¹ Nem zárható ki, hogy ennek a hiedelemnek egy megkopott változatával találkoztunk, vagyis a cselekmény – a trágyadombba ássák –, fennmaradt, de a miértre már nem tudják a választ, illetve a legkézenfekvőbb magyarázattal szolgálnak. A burokban született gyermekkel kapcsolatos hiedelmekről a későbbiekben szólunk.

Közvetlenül a szülés után az anyának nem engedték meg, hogy elaludjon. Az adatok szerint két-három órán át figyelték és szóval tar-

⁵⁸ A halva született gyermekkel kapcsolatos teendőkről lásd még Deáky 1996: 91-97.

⁵⁹ A bábák szülés körüli feladatairól lásd Deáky 1996: 81-85.

⁶⁰ A placentát az ország más területein másként is nevezik: nádrapogácsa, másza, szülés másza. Temesváry 1899: 57-59.; Gönczi 1914: 317.; A berettyóújfalui néphit szerint: „Ha a mássát a kutyák megtalálják és megeszik, a gyermek nem fejlődik normálisan”. Lásd: V. Szatmári 1978: 228. Jung 1978: 35.

⁶¹ Temesváry 1899: 60.

tották, mert attól féltek, hogy olyan mélyen elalszik, hogy örökre.⁶² A szülést követően az anya és az újszülött számára igyekeztek nyugodt körülményeket biztosítani. Tudták, hogy hat hétig tisztul az asszony és a gyermekágyasnak pihennie kell, de nem minden esetben tartották be a pihenésre vonatkozó intelmeket. Ez rendszerint attól függött, hogy volt-e a családban vagy a rokonságban olyan személy, aki segíthetett a gyermekágyasnak. Az volt az általános nézet, hogy ebben az időben a legfogékonyabb az anya és a gyermek a rontásra, ezért igyekeztek óvni még a szélőtől is. A sátoros ágy, vagy a Boldogasszony ágya a vidéken nem ismert. Az asszonyok abban a szobában és abban az ágyban feküdtek a gyermekágyat, amelyben egyébként is aludtak.⁶³

Szülés után, amikor már felkelt az asszony, keskeny vászonkendővel átkötötte, leszorította a hasát, így kívánta megőrizni a hasfal feszes-ségét.⁶⁴ Mindenki maga döntötte el, hogy meddig kötözte magát. A szülés után hat hétig, szigorú absztinenciát szabott meg a hagyomány. Tilos volt a házaselet, mert úgy tartották, ameddig tisztul az asszony, addig gyenge a méh és hamar állapotba esik.⁶⁵ Ha az említett időszak alatt újabb terhesség következett be, a közvélemény a férjet ítélte el.

Az 1960-as évektől, a kevés születésszám miatt, a gyermekek, az utódok felértékelődtek, ezért mindent elkövetnek, hogy az újszülött minél jobb körülmények közé érkezzék, mindent megtesznek annak érdekében, hogy az anya minél tovább szoptasson. Ameddig korábban a hosszan elhúzódó szoptatás oka elsősorban az újabb terhesség megelőzése volt, addig napjainkban már az újszülött egészségének megőrzését tartják szem előtt. Tudják, hogy az anyatej a legjobb táplálék a csecsemő számára, és ameddig szoptatják, addig egészségesebb a gyermek. Az újabb terhesség bekövetkeztét korszerű fogamzásgátló eszközökkel előzik meg.

Napjainkban a gyermekágyasnak általában az anyja, vagy leánytestvére, ezek híján valamelyik idős nőrokon segít az első időszakban.

⁶² Adatközlőim eltérő időtartamról beszélnek, két-három óra a legáltalánosabb.

⁶³ Magyar nyelvterület más vidékein, lepedővel, „sátorral” kerítették el a fekhelyet, hogy védjék az anyát és a gyermeket az ártó tekintetektől. Deáky – Krász 2005: 188-189.

⁶⁴ Csikban is hasonlóképpen jártak el. Lásd Balázs 1999: 67.

⁶⁵ A szülés alatt és után fellépő vérzést az ország egész területén rendjén valónak találják. Minél többet vérzik a nő, annál jobb, mert „a rossz vér távozásával tisztul az asszony.” – írja Temesváry 1899: 65.

Mentesítik az anyát a nehezebb fizikai munkáktól, lehetőséget adnak neki a pihenésre, ugyanis a tej elapadása és a gyermekágyas fáradtsága, kimerültsége között összefüggést vélnek, de ugyanakkor értetlenül is állnak a jelenséggel szemben.

Rígen mennyit dógozott az asszony! Senki nem kérdezte tülle, hogy 'nem akarsz pihenni?'. Alig hogy megszült, mán ment is a dóga után. Magángazdák vótunk, sok vót a föld, a sok munkából ki se látszotunk. Bár kétszer olyan hosszú lett vóna egy nap! Oszť mégis vót teje minden asszonynak. Igen ritkán vót hallani, hogy nem szoptat. Igen is sok tejjek vót akkoriba mindegyiknek. Sok ríszí még kettőt is szoptatott. A vót a baj, hogy nem akart elapadni. Most meg? Csudájára járnak, ha valamék szoptati a gyermekít. Pedig rígen még az ítel se úgy vót mint most. Kg. L. Ö-né

Figyelemre méltó Nagy Olga megállapítása, mely szerint: „A régi anya tejbőségének egyik forrása az a ragaszkodás, vagy /.../ az a „lelki odaadás” volt, amelynek indítására mindent elkövetett, hogy szoptathasson. Persze ehhez hozzájárult az, az ősi hiedelem, amely nagy erőt tulajdonított az anyatejnek, s ebből természetes módon következett, hogy ezt a csodálatos erőt minél hosszabb ideig kell biztosítani az újszülött számára.”⁶⁶

A születés pillanatához kapcsolódó hiedelmek

A hiedelem szerint a születés pillanata és körülményei meghatározzák a gyermek egyéni tulajdonságait, jellemét és várható további sorsát. Kapros Márta szerint: „A születés aktusa gyűjtőpontja a preventív képzeteknek, akcióknak. Ezek, céljukat tekintve két fő csoportot alkotnak. Egyik részük alapja azon képzetkör, amelynek lényege, hogy minden kezdet – jelen esetben az induló élet – magában hordozza a jövőt, illetve a kezdés időpontjában e jövő alakulása befolyásolható. Másik csoportjuk a gonosz távoltartására irányul, tekintve, hogy a gyenge újszülött fokozott mértékben védtelen még az ártó hatalmakkal szemben.”⁶⁷

⁶⁶ Nagy 1989: 67.

⁶⁷ Kapros 1986: 177.

Meg kell jegyeznünk, hogy az alábbi hiedelmeket még ismerik a közösségekben, de példákat nem minden esetben tudtak említeni. Azt is tapasztaltuk, hogy egy-egy hiedelemmel kapcsolatban kétségek merülnek fel. Úgy tudják, hogy aki burokban születik, az szerencsés lesz.⁶⁸ Ugyanakkor az élet által nem látják igazolva ezt a hiedelmet.

Azt mondták rulla, hogy burokba született, oszt az szerencsét jelent. Nem igaz a'! Ippen olyan ember, mint a másik. Nem igen látni, hogy nagy szerencséje lenne! Bo. R. S-né

Van példa ennek ellenkezőjére is, vagyis, hogy a hiedelemben előre jöendőlt dolog végül bekövetkezik. Erre példa: ha az újszülött marokba szorítja az öklét, fösvény felnőtt válik belőle.

Az enyém a fíjú mindig úgy tartotta a morkát. Monta is anyósom, hogy ez igen fösvény lesz! Én csak nevettem, mer nem igen hittem. De bidd meg, hogy ez igaz! Most már hiszem, mer valójába ojan. No, nem hogy fösvény, de igen-igen megfogi a pinzt. Nem herdáli (nem költi feleslegesen). Úgy gondolom, hogy azír, mer ez igaz mondás. Kt.J. I-né

Analógiás társítás, mert magyarázatként hozzáfűzték, hogy a fösvény ember semmit nem enged ki a markából, mindent magának akar megtartani. Az analógiára vezethető vissza az a hiedelem is, mely szerint, ha valaki köldökszínórral a nyakán jön a világra, kötélén végzi.⁶⁹ A köldökszínórt a vastag, csavart kötélhez hasonlították. A foggal született gyermekről úgy tudják, hogy tudós lesz,⁷⁰ a hetedik gyermekről előre tudják, hogy keze hasznos lesz a gyógyításra.⁷¹ Az egész magyar nyelvterületen találunk erre vonatkozó adatokat. Az Ungi-sík magyar falvaiban is ismert, és ma is élő hiedelem. A vidék egyik ismert gyógyítója is a hetedik gyermek, aki ennek tudatában kezdte a gyógyítást családjá, majd pedig a tágabb közösség elvárásainak megfelelően.

J.M.-rul beszílik, hogy azír gyógyít, mer hetedik gyermek, és azoknak hasznos a kezök a gyógyításra. Sz. K. Gy-né

⁶⁸ A burokban születéssel kapcsolatban még Temesváry 1899: 61; Berde 1940: 117.; Jung 1978: 35-36.; Csáky 1992: 43-44.; Polner 1995: 42.

⁶⁹ Lásd még Gönczi 1914: 315.

⁷⁰ A foggal született gyermekhez kapcsolódó hiedelmekről lásd Gönczi 1914: 175-176.; Berde 1940: 117.; Grynaeus 1974: 232.; Barna 1979: 31.; Csáky 1992: 44-45.; Polner 1995: 42.

⁷¹ A népi gyógyítókról lásd még Berde 1940: 117-133.; Grynaeus 1993., 1998; 2002.

Az adatközlők hozzáfűzték, hogy napjainkban már a harmadik gyermek is ritkán jön a világra, hetedik pedig még az igen *szaporának*, vagyis termékenynek tartott cigány családokban sem születik évtizedek óta. Úgy tartják, hogy hétfőn nem jó születni, mert: *Hétfő – hét baj-t jelent*.⁷² A hétfőt nem tartják szerencsés napnak, nagyobb munkákat sem kezdenek el, de még tyúkot sem ültet a gazdaasszony. A hiedelem szerint, amelyik gyermek kedden születik, az kedves lesz. Ennek magyarázatát már nem tudják, de talán nem túl merész az a feltételezés, hogy a kezdő szótagok azonossága – esetleg az ismert mondóka egy sora – szolgált a hiedelem alapjául. Aki szombaton születik, *nyalka* (szeret cifrálni) lesz – így mondják –, ha viszont vasárnap, akkor lusta. Utóbbi a vasárnapi munkatilalommal hozható kapcsolatba.⁷³

A csecsemő körüli teendők

A szülést követő első héten a bába fürösztötte a gyermeket, és figyelte, hogyan fejlődik a kicsi. Az adatközlők megjegyezték, hogy ahol több pénz volt oda tovább járt. A legelső fürösztő vízbe az apa fémpénzt dobott, amely egyben a bába fizetsége is volt, ennek összege a család anyagi helyzetétől függött.⁷⁴ Az ekkor vízbe dobott pénznek mágikus jelentése is volt: a gyermek egész életében pénzben fürödjék. Ceruzát is tettek a vízbe, hogy a gyermek felnőttként könnyen keresse majd a kenyerét.⁷⁵ Rendszerint abban a helyiségben fürösztöttek, ahol az anya és a gyermek tartózkodott. Jól befűtötték a szobát, a fürösztésre szánt vizet felforralták, majd hagyták hűlni. Az első négy-öt nap öntöttek *bele székfűteát vagy hippermongámot* (KMnO_4 - káliumpermanganát), amelyeket naponta váltogattak. *A székfű szárít, a hippermongám fertőtleníti* – fűzték hozzá magyarázatként az elmondottakhoz. Mágikus hiedelmet is kapcsolnak a gyermek fürösztéséhez: tejet azért öntenek a vízbe, mert úgy tartották, hogy attól szép fehér lesz a gyermek bőre.

⁷² A hét napjaihoz területenként más-más hiedelem kapcsolódik. „Aki vasárnap születik: kényes lesz, aki pénteken: szerencsés.” – vallják Hódmezővásárhelyen. Lásd Kiss 1919: 86.; Ujváry 1960: 107-109.; Csíkban a pénteket szerencsétlen napként tartják számon. Lásd Balázs 1999: 283.

⁷³ Nagyivániban azt tartja a hiedelem, hogy aki „Gyümölcsoltó éjszakáján fogamzik meg, az pont karácsony éjszakáján születik meg.” Ugyancsak a nagyiványiak szerint karácsony éjszakáján nem volt szabad születni senkinek, az ilyen gyermeket ezért a disznó elé dobták. Barna 1979: 86.

⁷⁴ A bábák feladatairól és a fizetéséről lásd Temesváry 1899: 68.; Deáky 1996: 99-113.; Balázs 1999: 80.

⁷⁵ Az első fürösztő-vízzel kapcsolatos más hiedelmeket lásd: Deáky 1996: 65-67.; Deáky – Krász 2005: 213.

A kislányok fürösztő vizébe rózsa vagy bazsarózsa szirmát is szórtak, piros almát is tettek bele, hogy piros legyen az orcájuk. Ezekben az eljárásokban is az analógia elvén alapuló hiedelmeket figyelhetjük meg.⁷⁶

A fürdővíz hőfokát könyökkel mérték, ha a víz langymeleg volt, akkor a gyermek teste kiállja a vizet. Kevés vízben fürösztöttek, mert úgy tudták, hogy a víznek nem szabad ellepnie a gyermeket. A kádat, vagy a deszkából készült teknőt kibélelték puha textilpelenkával, amelyet kizárólag erre a célra használtak. A csecsemő feje alá is egy összehajtogatott textilpelenkát tettek, hogy ne menjen a fülébe a víz, így akarták megelőzni az esetleg bekövetkező fülgyulladást.⁷⁷

A fürdővíz hőmérsékletének ellenőrzése

Amikor az újszülöttet óvatosan vízbe emelték, minden alkalommal elhangzott az *Istenke vele* megnyugtató mondat, amelyet a csecsemő egy-egy riadt mozdulatára újra és újra elismételtek. Ezzel óvták a gyermeket az *ijedéstől*. A kádban lévő puha pelenka két oldalát ráhajtották

⁷⁶ Hasonló hiedelemmel találkozunk Csáky Károly Ipoly menti gyűjtésében (1992: 41-42.); valamint Temesváry 1899: 112-114. A gyermekápolásban is alkalmazott kamilláról bővebben: Vita 1965: 323-325.

⁷⁷ A csecsemőfürösztés menetének leírását lásd még Deáky 1996:66.

a gyermekre, és locsolták rá a langyos vizet. Ez általában a fürösztésnél segédkező feladata volt. Aki fürösztött, az a keze oldalával egy csepp vizet kent a gyermek ajkára, hogy *szokja a vizet*. Puha szappanos rongyocskával fejtől lábig haladva lemosták a csecsemőt, majd miután kiemelték a vízből, az előre elkészített fürösztő lepedőbe csavarták és megszárogatták. Gondosan ápták a baba bőrét, nem engedték, hogy kisebesedjék. A redőket – *ráncocskákat* – kitörölték, bekenték napraforgóolajjal vagy vazelinnel.⁷⁸ Az anya, amikor a szülés után már elég erősnek érezte magát, egyedül fürösztötte a csecsemőt.

Az újszülött fürösztése lényegében napjainkban is így zajlik. Az idők során csupán annyi változott, hogy az apa is segédkezhet a fürösztésnél. Régebben ez nem volt szokás, ugyanis a csecsemő körüli összes teendő ellátása az anyára hárult. Gondosan ápták a gyermek köldök-csonkját, ahogy ott nevezik: *pupját*. Hintőporozták, judaport⁷⁹ szórtak rá, amelyet patikában vettek. Puha rongyra sötlan disznózsírt kentek, azt borították rá és *pupkötőfáslival* átkötötték. Ügyeltek rá, nehogy el-fertőződjék. Amíg a köldökcsont le nem száradt, addig nem engedték sírni a csecsemőt. Úgy tartották, hogy a sokat síró csecsemő köldök-sérvet kap, vagyis *kisírja a pupját*. Később már hagyták sírni, mert úgy vélték, hogy a sírás erősítette a gyermek tüdejét. A gyakran előforduló újszülött kori sárgaságot nem tartották betegségnek, úgy tudták, az elmúlik magától. Ha a gyermek melle megtelt tejjel, arra odafigyeltek, mézzel kengették, azzal gyógyították. Úgy hitték, ez a baj akkor következett be, ha a gyermek mellét *megszítja* a boszorkány.

A csecsemő öltözéke és fekvőhelye

A csecsemőre a kisinget kifordítva adták rá, mert a hiedelem szerint, ez megvédi az ártó tekintetektől, így *nem árt neki a szem*.⁸⁰ Az ingre réklit adtak, a gyermek fejére pedig *fiketőt*, vagyis sapkát. Féltették a gyermek fejét, nehogy megfázzon a *kisagya*. Rontást, szemverést megelőző céllal kötötték a gyermek csuklójára a piros szalagot, gyöngyöt vagy cernát.⁸¹

⁷⁸ A gyermekápolással kapcsolatban hasonló hiedelmeket találunk Vajkai 1943: 99.; Zemplényi 1936: 25-28.

⁷⁹ Sárga színű, jellegzetes illatú patikaszer: pulvis jodoformi

⁸⁰ Göcsej vidékén, aki gyermekhez megy látogatóba kifordítva veszi fel az alsószyoknyáját, hogy a szeme ne ártson az újszülöttnak. Lásd Gönczi 1914: 285.

⁸¹ Szemverés ellen a kifordított ing, a piros gyöngy vagy szalag hazánk más területein is ismertek. Erről

Igízis, szemverés megelőzésére ezt tartják a leghatásosabbnak. Pelenka gyanánt az 1940-es évekig viseltes rongydarabokat – lepedő, ágynemű – használtak. Ezt váltotta fel a gézből, házilag készült *tílpelenka*. A csecsemőt még az 1950-es években is szorosan *pókálták*.

A kezeit a teste mellett kiegyesítve, szorosan betekerték egy nagyobb pelenka segítségével. Ennek elsősorban az volt a célja, hogy az újszülött a kezével ne sértse fel az arcát. A csöppség lábait a lehetőség szerint szintén kiegyenesítették, és szorosan betekerték egy másik pelenkával. Úgy tartották, hogy ilyen pólyálás esetén nem lesz görbe a gyermek lába. A szorosan pólyáltak azért is, hogy könnyebben tudjanak vele bánni.⁸²

Tovább, mint fél évig pókáltuk, hogy ki ne törjön a dereka, mer gyenge az még, mint a harmat. R. L. V-né

A gyermeket bölcsőben tartották. A vesszőből font kosárbölcsőt, illetve a fából faragott bölcsőt használták.

Kosárbölcső

Temesváry 1899: 76.; Berde 1940: 242-245.; Grynaeus 1974: 231.; Vasas 1985: 94-97.; Kapros 1986: 308.; Csáky 1992: 42.; Danter 1994: 41.; Balázs 1999: 300.;

⁸² A „pókálás” vagy fáslizás a magyarság körében másutt is ismert és elterjedt volt. Lásd: Magyar néprajz. VII. Népszokások, néphit, népi vallásosság. Főszerk: Dömötör Tekla. Budapest, 1990: 21.

Fából készült, faragott bölcső

Szegényebb helyen a pólyást gyakran csak az ágy végébe, az *ágyfübe* tették, amikor elaludt. Ha a bölcsőből a nagyobbik gyermek még nem nőtt ki, akkor ringatták az újszülöttet dagasztóteknőben is. A XX. század első évtizedeiben még *pólyateknőt* is használtak, de ez már csak az emlékeikben él.

*A mestergerendáról lógott le ojan kosár forma alkalmatosság, abba vót a csepp. R. V. L-né*⁸³

A későbbiekben csak a már említett két másik bölcső típust használták. Amikor ebből kinőtt a gyermek, akkor a nagyszülővel, vagy a nagyobb testvérrel, esetleg testvérekkel aludt egy ágyban és rendszerint egymás mellett feküdtek. Ha sokan voltak, akkor a kisebbeket lábtól helyezték el. Általában a mezőre is magukkal vitték a gyermekeket, ott a szintén magukkal vitt *rengőbe* tették. Az ott használt rengőt így írták le:

Mikor a mezőre mentünk, rengőt vittünk. Összetettünk négy ojant, mint a villanyel. Aztat így összeszőgeztük, a tetejire is vót egy hosszú,

⁸³ A gerendáról lelógó alkalmatosság valószínű a pólyateknő lehetett, amelyet Gönczi is említ a Somogyi gyermek című munkájában (1937: 65.), és amire Témesváry Rezső is talált adatokat Ugocsa és Gömör megyében (1899: 114-115.); a magyar bölcső eredeti formájáról szóló tanulmányában, és a bölcsőtípusokat elemezve K. Csilléry Klára a következőket említi: talpas bölcső, függő bölcső, teknőbölcső, mezei bölcső (rengő). Lásd: K. Csilléry 1966: 5-47.; K. Csilléry 1967: 217-218.; a témáról még Herkely 1937: 366.

oszt arra rákötöttik a ponyvát.⁸⁴ Abba bele a gyermeket, oszt abba a rengőbe vót. Össze lehetett hajtani a lábát, oszt hozni vót haza este.
R. L. V-né

Ha a gyermek nyugtalan, rossz alvó volt, akkor az anya titokban a felnőttek szalmazsákjából lopott egy kevéske szalmát, és a gyermeke feje alá rejtette. E hiedelem szerint álmodt a gyermeknek, hiszen a szülők, a nagyszülők jól alszanak, és ezzel a művelettel a gyermek fekvőhelyébe is álmodt varázsoztak.⁸⁵ Több olyan esetről is beszámoltak adatgyűjtőim, hogy a síró, *nyüzgő* gyermek megnyugtatóására az anya mákhajból főzött teával itatta az apróságot, aki ezután több napig aludt.⁸⁶

A csecsemő és a gyermek neveléséhez kapcsolódó hiedelmek

A kisgyermekes háznál a látogatókat mindig leültették, hogy el ne vigye a gyermek álmát. A vendég egy hajszálat a bölcsőbe tette, ezzel is biztosította a csecsemő nyugalma. Rózsafüzér és üvegcsében szenteltvíz is került a bölcsőbe – hogy megvédje a gyermeket a gonosztól. Egy marék *igízőfüvet*⁸⁷ is raktak a gyermek szalmazsákjába szemverés, *igízet* ellen.

A vendégeknek illett háromszor *megköpdösni*⁸⁸ az apróságot. Szépet, jót mondani a gyermekre – a kistáj szokásrendszere szerint – szigorúan tilos! Az Ungi-sík falvaiban dicsérni kizárólag ekképpen lehet: *Phü, phü, phü, kis csúnya, kis pocsik, csúnya baba vagy!*⁸⁹ Ha valaki megfélemedezett a szigorú szabályról és mégis elhangzott a *jaj de ara-*

⁸⁴ Négyzet alakú nagyobb vászondarab, amelynek a négy sarkára *sallangot*, vagyis kötőleket varrtak. Általában szénát, gyomot, terményt szállítottak vele. Fél- vagy két vállra vették, utóbbi esetben elől meg is kötötték.

⁸⁵ Kiss József Szatmár megyei gyűjtésében olvashatjuk: „Ha a pulya állandóan sír, a szomszéd ágyának sargyájából szalmát, vagy a szomszéd konyhájából mosogatórongyt kell lopni, s azt a gyermek feje alá tenni, de úgy, hogy senki ne vegye észre a lopást, mert akkor nem használ”. Kiss 1989: 46.

⁸⁶ Nem volt általánosan elfogadott dózis. „Ojan nem igen setit tea” – mondták. Vö. Cs. Pócs 1964:211.; Danter Izabella tanulmányában a mákhaj tea dózisééről a következőket olvashatjuk: „Fél liter vízbe egy kiskanálnyi mákhaj, ebből fél decit ihatott a gyermek”. Danter 1994: 49.; A „mákolásról” közöl adatokat Polner 1995: 57. A kisgyermek álmát megőrző hiedelem szerint: „Ha kisbabát szoktak látogatni, akkor hajszálat vagy kendőrojtót hagynak ott, hogy el ne vigyék a kisgyermek álmát.” – írja Polner 1995: 54.

⁸⁷ Példány alapján nem sikerült azonosítanunk. A leírásból valószínűnek tűnik, hogy kerti kakukkfűről (*Thymus vulgaris*) van szó. Ezzel kapcsolatban lásd: Kótyuk I. 1993: 75-93.; a növényvel kapcsolatos hiedelemről Temesváry Rezső írja: „a Boldogasszony ágyába kakukkfűvet raktak, szemverés ellen. (1899: 68.)

⁸⁸ Erről bővebb adatokkal szolgál Wlislackiné 1896: 460-463.; Luby 1930: 125.; Solymossy 1943: 286.

⁸⁹ Nagydobronyban is hasonló az ezzel kapcsolatos hiedelem, lásd Kára 1973: 54.; Pálóczi Horváth Lajos Bereg megyében is lejegyzett ilyen hiedelmet. Pálóczi 1986: 55.; Szabolcs-Szatmár megyében is „köpdöste az újszülöttré: „Seggibe a szemed, meg a két első fogad.” – mondták. Lásd: Pócs 1986: 45 „... milyen csúnya, jaj de csúnya! meg ne igézzetek” és háromszor megköpdödi a gyermeket. Sohasem szabad a gyermeket megbámulni, vagy megdicsérni.” – írja a babalátogatókkal kapcsolatban Temesváry 1899: 75.; az igézésről Hoppál 1970: 259.

nyos dicséret, az anya azonnal *seggibe a szemed* mágikus erejű mondat segítségével óvta – napjainkban is óvja – az újszülöttet a *megjajgatástól* (a *jaj* szó tabu, soha nem hangozhat el, mert ez árt a gyermeknek, felnőttek egyaránt.)⁹⁰ A *szem ne ártson neki; a meg nem kiabálva; igazat ne fogja* mágikus erejű mondatok a *megjajgatást, megigizist* előzik meg, és napjainkban is gyakran hangzanak el az újszülött környezetében. A gyermek épségét, egészségét óvó hiedelmeket két nagy csoportra oszthatjuk: az elsőbe tartoznak azok a tiltó hiedelmek és utasítások, amelyeknek ismert az ok-következmény összefüggése is.

Nem szabad:

- a bölcsőt üresen ringatni, mert meghal a gyermek.⁹¹
- a fekvő apróság fejéhez állni, mert *felakad* a szeme, kancsal lesz.
- a fürdővizet este kiönteni, mert nem fog aludni a gyermek.
- a gyermek fürdővizét reggel, a kerítésoszlop tövére kell kiönteni, hogy ne hordják szét a gyermek álmát
- a pelenkát napszállta után az udvaron hagyni, mert nem fog aludni a gyermek, mert *az angyalka elviszi a gyermek álmát*, mások szerint a boszorkány csinál valamit a kicsivel⁹²
- a kislányok pelenkáját a napon szárítani, mert korán fog menstruálni
- a gyermeket barázdába fektetni, mert kicseréli a boszorkány⁹³
- a kicsit megijeszteni, mert dadogós lesz, vagy *ijjedelemben* megbetegszik
- tilos megajgatni a gyermeket, mert meghal
- nem szabad átlépni felette, mert nem fog nőni, ha visszalépnek, érvényét veszti

Analógia figyelhető meg az alábbi tiltásban:

- addig nem szabad halat enni a gyermeknek, amíg nem tanul meg beszélni, mert néma lesz, mint a hal.⁹⁴ A tulajdonságot a népi tudat

⁹⁰ Danter 1994: 41–42.; Grynaeus 1991: 615.

⁹¹ Más hiedelem kapcsolódik Tápén az üresen ringó bölcsőhöz: „A bölcsőben 'levő' fog aludni a ringatástól, az 'igazi' emiatt nem.” Lásd Grynaeus 1971.

⁹² Ez a hiedelem általános az egész magyar nyelvterületen. Szekeres 2002: 41.; Jung 1978: 39.

⁹³ A Szatmár megyei Tünyög községben a Luby Margit által gyűjtött anyagban is megtaláljuk ezt a hiedelmet: „Gyermekek, ha kiviszik a mezőre, sose szabad mezgyére fektetni. A mezsgyén fordul meg minden „rosszféle” s könnyen árthat a gyermeknek. Luby 1930: 125.

⁹⁴ Erről bővebben: Zemplényi 1936: 25–28.

azonosítja az állattal, és átvihetőnek tartja, ezért tiltja a vele való kapcsolatot. Ennél is áttételesebb az összefüggés a már említett álomvárászlás a szalmazsákból lopott szalmával. Ez is bizonyítja a hiedelemrendszer összetettségét és bonyolultságát.

Az alábbi két tiltás ok-okozati összefüggését már nem ismerték, és talán éppen ezért – a korábbiakkal ellentétben – csak kevesen tartják be. Az Ung-vidéki hagyomány szerint nem szabad a gyermek körmét egy éves koráig vágni, csak lerágni.⁹⁵ Tilos továbbá az először levágott hajat kidobni, azt el kell tenni⁹⁶

Találkoztunk modernizálódott tilalmakkal is. Ezek azok a hiedelmek, amelyeket betartanak, de az elődök magyarázatát már nem fogadják el, hanem napjaink tudásának megfelelő magyarázattal indokolják annak jogosságát és ésszerűségét. Tudják, hogy nem szabad a csecsemőt egyedül hagyni a bölcsőben.⁹⁷ Ehhez magyarázatként hozzáfűzték: *a régiek úgy tartották, hogy kicseréli a boszorkány*. Napjainkban már másként magyarázzák ezt a tiltást: félrenyelhet, megfulladhat, *olyan mélyen elalszik, hogy meghalhat*. Itt feltehetően a bölcsőhalálra gondoltak. Tilos az apróságnak tükröt mutatni, mert az *olyan ördögi tárgy*,⁹⁸ másik magyarázat szerint, azért, hogy a gyermek *a tenyerében lássa meg magát*.

Ugyancsak a gyermekneveléssel kapcsolatosak az alábbi hiedelmek. Úgy tudják, hogy dús lesz a gyermeknek a haja, ha naponta szőrkefével százszor megfésülik. Hamarabb *elindul*, vagyis jár a gyermek, ha miseidő alatt kereszt alakban *vezetgetik a házban*, azaz a szobában – valolták a római katolikus vallású adatközlők.⁹⁹ Szintén korábban jár a

⁹⁵ Általánosnak mondható ez a hiedelem. Gönczi 1914: 225.; Kiss 1919: 90. írja: „A gyermek körmét esztendeig nem vágják le, hanem tolvaj lenne, hanem esztendő múltával az anyja harapdálja el.”; Solymossy 1943: 286. Danter 1994: 38.

⁹⁶ Göcseji gyűjtésben az alábbi hiedelemmel találkozunk: „midőn a gyermeket először nyírják, a levágott hajjal megfűstölik, hogy fejfájós ne legyen. Az összegyűjtött hajat az illetőnek, midőn meghal, a koporsóban a feje alá teszik.” Lásd Gönczi 1914: 225.; „Hajat nem szabad levágni egyeztetendő koráig, mert akkor rövid lesz az esze.” – vallják Szabolcsban is. Lásd Kiss 1989: 45.

⁹⁷ Jung 1978: 38.; Barna 1979: 77.

⁹⁸ Más magyarázatot fűznek ehhez a tiltáshoz Tunyogon: „Nem szabad tükröt elé vinni, mert attól is nehezen fog megszólalni...” lásd Luby 1930: 125.; „...ha semmiképp nem akar megszólalni, ajánlatos főzés közben abból a fazékból, amelyben legjobban fortog az étel, kikapni egy falatot, a szájába adni, és megégetni vele. Ha ettől sem szólal meg, akkor semmitől” – tartja a néphit Szabolcsban. Kiss 1989: 49. A zempléni hegyvidéken fellelt hiedelem szerint a „kisgyermek a tenyerében meglátja magát.” Hoppál 1966: 44.; Jung 1978: 39

⁹⁹ A harangokhoz fűződő hiedelem szerint „harangok szavára kell elindítani a gyermeket, akkor szerencsés lesz a járása.” Kiss 1989: 35.

gyermek, ha éhnyállal kenegetik a *keresztcsontját*, a *térdbajlatát* és a *csuklóit*, vagyis az ízületeit. Ismereteink szerint, ennek a masszírozásnak van racionális alapja.

A hiedelem szerint az anyajegyet a gyermekről le lehet nyalni.¹⁰⁰ Ha három egymás utáni napon, napfelkelte előtt az anyajegyet háromszor megnyalják és háromszor köpnek, akkor biztosan elmúlik.

A gyermek táplálása

Általánosan elfogadott az a vélemény, hogy az újszülöttnak a legegészségesebb és a legjobb táplálék az anyatej.¹⁰¹ Az 1940-es évek közepéig az előtejet (colostrumot) kifejték, nem adták az újszülöttnak. Úgy tartották, hogy az nem tápláló, *csak kékes víz*.¹⁰² Az 1950-es évektől vált általánossá az a nézet, hogy az asszony, amint lehetséges, szoptasson. Az anyák általában nem tartották magukat meghatározott szoptatási időhöz. Amikor sírt a gyermek, akkor szoptattak. Két szoptatás között köménymagos, ánizsos *székfűteával* itatták a babát. A szülés utáni első napokban fekvé, később ülve szoptattak. A mellbimbót meg a környékét langyos, szappanos vízzel lemosták, vagy egy tiszta pelenka sarkát benyálazták, és azzal letörölték. Majd a hüvelyk- és a mutatóujjukat megnyálazták, és a bimbót megnyomkodták, hogy a gyermek könnyebben bevegye a *csecset*. A kórházban a szoptatós asszonyok mellbimbóját még napjainkban is ún. *zöldtinturával* (solutio viridis nitentis spirituosa) fertőtlenítik, hogy megelőzzék a csecsemőknél a szájpenész kialakulását. Az anyák nem örülnek az eljárásnak, mert a szer a csecsemő száját is zöldre festi.

A szoptatós asszonyok sem régen, sem napjainkban nem dicsekszenek azzal, ha sok tejük van. Félték ugyanis az ígézettől vagy a rontástól. A hagyomány szerint tilos volt a szoptatós asszony ágyára leülni, mert ilyen esetben a *látogató elviszi a tejet*. Vannak azonban a magyar nyelvterületnek olyan vidékei, ahol a szoptatós asszony nem titkolta, ha sok teje volt, nem félt, hogy elapasztják a tejét. Nagy

¹⁰⁰ Erről bővebben lásd Berde 1940: 179.; Vasas 1985: 50.; Danter 1994: 39.

¹⁰¹ Kertész 1989: 51.; Temesváry 1899: 90-93.

¹⁰² A colostrumról vidékenként más-más hiedelem alakult ki. Egyes helyeken úgy tartják, hogy „annak élvezete egészséges a gyermekre, mert a beleit tisztítja ... mások az előtejet károsnak tartják a gyermekre, vagy az anyára, vagy mindkettőre” – írja Temesváry 1899: 91-92.

Olga havadi gyűjtése kapcsán jegyezte meg: „A régiek dicsekedtek a bő tejjel, a kevés tej, vagy annak elapadása éppen olyan asszonyi fogyatéknak, csökkentértékűségnek számított, mint a meddőség.”¹⁰³

Az Ungi-síkság magyar falvaiban elfogadott volt, hogy ha szükség volt rá, egymás gyermekét szoptatták. A *tejestvérség* azonban a továbbiakban semmilyen kötelezettségekkel nem járt sem a szülők, sem a gyermekek részére. Emlegették, tudták, ki kivel tejestvér, de nem tulajdonítottak neki jelentőséget. Egyébként mindent elkövettek, hogy sok teje legyen az asszonynak. Azt mondták, sok folyadékot kell fogyasztani: általában levesfélét, rántott levest, tejet vagy sört inni. A tapasztalatok azonban mást mutattak, nem támasztották alá ezeket a hiedelmeket. Egyik adatközlő csalódottan jegyezte meg: *Akinek vót, vót, akinek nem vót, hiába ette a levest, itta a sok fojadikot, nem vót annak akkor se!*

Abban az esetben, ha az anyának nem volt elegendő teje, kamillateával harmadosra vagy felesre hígított tehéntejjel, péppé főzött rizs és tej keverékével táplálták a csecsemőt. A helyi ruszinoktól átvett szokást követve napjainkban szívesen fogyasztanak tejes teát a szoptatós asszonyok. A tiszta tehéntejet sűrűnek tartják, úgy tudják, hogy ettől *besül* az asszony mellébe a tej, ezért kell a tejet teával hígítani.

Amikor a gyermek már nagyobbacska volt, általában három hónapos kortól, tejben híg grízt, vagyis búzadarát főztek, majd később gyenge galamblevessel táplálták. A síró gyermeknek úgynevezett *csutakot* csináltak.¹⁰⁴ Ritka szövésű rongyba cukorral vagy mézzel összegyúrt kenyeret kötöttek, azt adták a gyermek szájába, hogy ne *ríjjon*. A szoptatás gyakran a gyermek kétéves koráig tartott. A karonülöket már fél éves koruktól kezdve fokozatosan szoktatták hozzá a különböző ételekhez, mindenből kapott egy keveset, hadd szokja meg.¹⁰⁵ A szilárd táplálékot az anya előbb megrágta, majd kanállal, vagy kézzel kis adagokban a gyermek szájába adta.

¹⁰³ Nagy 1989: 67.

¹⁰⁴ A „csutak”-ot az ország más vidékein másként nevezték. „cucli” volt a neve például Bács megyében. Grynaeus 1974: 231.

¹⁰⁵ A témáról bővebben lásd Bókay 1928.

A gyermekágyas táplálása

A gyermekágyas ellátásáról elsősorban a család és a rokonság gondoskodott.¹⁰⁶ A lánytestvérek még aznap, de másnap mindenképpen enni vittek a gyermekágyasnak. A *kománé*, a gyermek keresztanyja is igyekezett minél előbb *enni-vinni*. Az *enni-hordás* szokásai az idők folyamán jelentősen megváltoztak.¹⁰⁷ Kizárólag az asszonyok látogatták a gyermekágyast, és ebédet vagy uzsonnát vittek. Az ételek közül a tyúkhúsleves maradt meg kötelező fogásként napjainkig, a többi fogás időszakonként – a vidék gazdasági helyzetétől függően – változott. Ez a szokás nem fogható fel pusztán udvariassági babalátogató szokásként. Megelőző és egészségmegővő szerepe is volt. A még gyengélkedő anyát megkímélték a sütés-főzés fáradalmaitól, a kész étkek ajándékozásával biztosították számára a pihenés lehetőségét, és azt, hogy kellő figyelmet fordíthasson az újszülöttre.

Az ételek megválogatásánál figyeltek azok minőségére és tápértékére. Ki-ki a családban betöltött funkciójának – korábban anyagi lehetőségeinek – megfelelő ennivalót vitt, olyat, amitől megerősödött a gyermekágyas. A XX. század elejétől az 1940-es évekig húst, húslevest csak a komaasszony, illetve a lánytestvérek vittek. A rokonok habart szilvát, savanyú levest, lekváros *loksát*,¹⁰⁸ *csőrögét*, kásás bélest készítettek a gyermekágyasnak. Az Ungi-sík magyar falvaiban *enni-hordásra* nem volt külön edény. *Pászkáskosárba* (egy keresztfüllel ellátott, kisebb méretű fonott kosár) rakták az ételt, és díszesen hímzett vagy szőtt *abroszkának* nevezett terítővel, takarták le.¹⁰⁹ A látogató annyi ételt vitt, hogy elegendő legyen az egész család számára.

A húsételek elkészítési módja az idők során változott, a húslevest azonban minden enni vivő fontosnak tartotta, mert úgy vélték, hogy attól erősödik meg az asszony, attól lesz teje. A gyermekágyas soha nem adott vissza üres kosarat és mosatlan edényt. Az ezzel kapcsolatos hie-

¹⁰⁶ Ezt a szokást vizsgálja Sergő 1982: 245-250.; Kertész 1989: 48. Csáky 1992: 77-78.

¹⁰⁷ A változások részletes leírása külön tanulmányt érdemelne. A szokás napjainkban is él, de már babalátogatásnak és nem *enni vivésnek*, vagy *enni hordásnak* nevezik:

¹⁰⁸ Liszt, aludttej, kevés cukor, só és szódabikarbóna keverékéből összegyúrt, a tűzhely forró fémlapján megsütött tészta.

¹⁰⁹ Göcsejben „körbecnek” nevezték azt a fületlen kosarat, amelyben az ételt vitték. Lásd Gönczi 1906: 155.; Kapros 1986: 198-201.; Kertész 1989: 65.; Csáky 1992: 77-78.

delemre már nem emlékeznek,¹¹⁰ csak annyit jegyeztek meg: így illik, különben megszólnák őket. Az elmosott edénybe süteményt tettek a sajátjukból, mondván, a kisbaba küldi. A kistájon – megváltozott formában ugyan –, még napjainkban is él ez a szokás, de szerepe már nem az anya táplálásának biztosítása, hanem csak a hagyományörzés. Szabó László fogalmazza meg nagyon találóan a jelenséggel kapcsolatban: „/.../ a hagyományos közösséget, s magát a hagyományt is tehát lassú, fokozatosan idomuló, mégis előremozduló változás jellemzi, statikus volta csak látszólagos. A nemzedékek egymást követő rendjében az egyre inkább megvalósuló alkalmazkodás, mozgást idéz elő, s közben megváltozik a társadalom belső igényrendszere is. Éppen az alkalmazkodás miatt az új vonások mindig harmonikusan illeszkednek a régihez, soha nincsenek ellenére a már megismert lényegnek. Az újítások, mert alig észrevehetőek, azonnal beépülnek, s egyben múlttá válnak, megrögződnek, tapasztalattá lényegülnek. Azaz beépülnek a hagyományos kultúrába.”¹¹¹

A fiatal nemzedék (20-40 évesig) babalátogatóba megy és virágot, esetleg innivalót és tortát visz ajándékba. Napjainkban egyre kevesebben hordanak enni a gyermekágyasnak, ez már a szűkebb család szokásává (feladatává) vált. Újabban az újszülöttnek is visznek ajándékot, amelynek értéke attól függ, hogy milyen kapcsolatban van az ajándékozó a családdal. A legapróbb játéktól a kötött kabátkáig terjed a választék. A keresztszülők a leánygyermeknek arany fülbevalót, a fiúgyermeknek pedig arany nyakláncot ajándékoznak.

Keresztelő, avatás

A kistáj keresztény közösségeiben az egyházi rítusoknak, a szakrális elemeknek, jelentős szerep jutott az orvoslásban. A keresztvíznek fontos jelentőséget tulajdonítottak az újszülött egészségének megóvása szempontjából is. A XX. század első felében a vidéken általános szokás volt, hogy az újszülöttet minél előbb megkereszteljék.¹¹² Előfordult, hogy a gyenge csecsemővel ezt már a születése napján megtették. Mi-

¹¹⁰ Kiss Lajos hódmezővásárhelyi hiedelmekkel foglalkozó munkájában olvashatjuk a következőket: „Az edényt azonban nem jó mosatlanul visszaadni, mert rücskös lesz a gyermek.” 1919: 88.

¹¹¹ Szabó László: *Parasztság – hagyomány – érték*. Dunatáj (Szekszárd), 1978. dec. 47.

¹¹² Erről bővebben: Csáky 1992: 59-78.; Kertész 1989: 65.; Gergely 1971: 139-148.

vel a keresztség megóvja a gyermeket a reá leselkedő veszedelmektől, és megszabadítja a gyermeket a pogányságtól, ezért egy héten belül mindenképpen sor került a szertartásra.¹¹³ A hiedelem szerint a megkeresztelt gyermeknek *még a szem se árt úgy*. A keresztelést követően már szabadon levihették a gyermeket a ház udvaráról, nem kellett letakarni, vagyis óvni az ártó tekintetektől. Az anya csak az avatási szertartás után mehetett ki az utcára.

A templomi keresztelőre csak a keresztszülők vitték a gyermeket, az anya nem kísérte el az újszülöttet.¹¹⁴ Amikor meghozták a gyermeket a templomból, letették a ház földjére, és ekkor hangzott el a „*pogányt vittem, keresztényt hoztam*” mágikus erejűnek hitt mondat. Ezután az anya felemelte a gyermeket, és a bölcsőbe tette. A bábát a keresztelői vacsorára rendszerint meghívták, de ez nem volt általános szokás a vidéken.

Általában szülés után hat héttel volt az avatás.¹¹⁵ A gyermeket az anya vitte a templomba, ahová őt az édesanyja, vagy a gyermek keresztyánya kísérte el.¹¹⁶ A görögkatolikus szertartás rítusát az alábbiak szerint mesélte el az adatközlő:

A görögbe (templomban) úgy vót, hogy a pap az oltár előtt kétkézre vette a gyermeket, úgy felemelte, oszt imátkozott. Akkor visszaadta az anyának. Azut mán mint aki szabad vót vinni, hozni akarhova.
R. K. G-né

Az avatásnak szintén nagy jelentőséget tulajdonítottak. A szertartás után az asszonyt feloldották a tilalmak alól, ekkor vált újra igazi tagjává a falusi asszonyközösségnek, nem hatottak rá a gonosz erők, amelyekről avatásig félnie kellett. A néphit szerint ugyanis avatatlan asszony nem hagyhatta el a ház udvarát, mert *megrontják a rontók*. A rontás következtében elapadhat, vagy víznek válhat a tej,¹¹⁷ a gyermek *nem vette be a csecset*, az anya belázasodott, *fejébe ment a tej, ettől meg is zavarodhatott*. A rontók fogalom jelen esetben minden gonosz szán-

¹¹³ Ezzel kapcsolatban lásd még Deáky 1996: 86-89.

¹¹⁴ Sok az azonosság a gombosi népszokásokkal. Jung 1978: 46-50.

¹¹⁵ A témával kapcsolatban lásd Kapros 1977: 147-181.; Polner 1995: 62.

¹¹⁶ Vö.: Jung 1978: 52-53.; Deáky 1996: 90-91.

¹¹⁷ Hogy a tej rontás által vízzé válik, már az 1726-os boszorkányperekben is megtalálható. Ugocsa megyei példát is említ Komáromy Andor (1910: 383.); Szabolcsi hiedelem szerint „aki nagyobb tudományú, az visszacsínálhatja a rontást ráolvasással, fűrésztéssel, füstöléssel, vagy más ennél is hatásosabb praktikákkal” – írja Luby Margit 1983: 19.; Balázs 1999: 292.

dékú, az újszülött és a gyermekágyas egészségét és épségét veszélyeztető személy összefoglaló megnevezéseként használták: lehetett az haragosa a családnak, a *babonáláshoz értő* személy, de lehetett még a falu gyógyító személyisége is. Két utóbbról feltételezték, hogy aki gyógyítani tud, az a rontáshoz is ért: a gyógyítást a közösség tudomásával végzi, a rontást pedig titokban.

Nem tartozik szorosan a gyógyításhoz, de mivel a kistáj lakóinak helyzetére jellemző volt az elmúlt ötven évben, itt kell megjegyeznünk, hogy a fél évszázados vallásüldözés ellenére a keresztelői rítus, a felekezeti hovatartozás még napjainkban is fontos tényező a közösségekben. Így volt ez akkor is, amikor – 1945-től 1990-ig – a szovjet hatóságok tiltották az egyházi keresztelőket. Ezért távoli falvakban tartották keresztvíz alá a gyermekeket, ahol a keresztszülőket nem ismerték. Sőt olyan esetek is előfordultak, hogy a háznál este, titokban rendezték meg a szertartást. Egyházi anyakönyvbe nem írták be azok gyermekeit, akik a kommunista párt tagjai voltak, vagy a szülők féltették az állásukat. Ezeket a gyermekeket *kockás füzet* nyilvántartásba vették, ugyanis az anyakönyveket a hatóságok időről-időre ellenőrizték. Súlyos következményekkel járt, ha kitudódott, hogy a tiltás ellenére megkeresztelték a gyermeket.

A egyes vallású házasságok az 1950-es évek végétől váltak egyre gyakoribbá a környék falvaiban. Ilyen esetben az újszülött érkezésekor a családok döntöttek a felől, milyen hitben nevelik majd a gyermeket. Az utódok hitbeli hovatartozása rendszerint a vele azonos nemű szülőé szerint alakult, de nem minden esetben. Általában a családon belüli erőviszonyok döntenek ebben a kérdésben. Az idősebbek szerint régen a lelkész csak akkor adta össze a fiatalokat, ha a más vallású reverzálást adott. Ma ennél lényegesen engedékenyebbek az ottani egyházi emberek. Ez azonban nem általános, sok az egyedi elbírálási eset is.

Ha nem adi össze a katólikus pap, akkor elmennek a reformátushoz. Ha pedig az is erősködik, hogy így, meg hogy úgy, akkor elmennek az irodába (községháza) vagy a zákszba (házasságkötő terem), ott majd összeadik. De ez meg kinek jó? Senkinek! Mer ügyi azután az a fiatal mán be nem teszi a lábát a templomba. 'Ha akkor nem kellettem, ne kelljek azut se', így gondolkoznak. U. K. J-né

Tekinthető ez helyi sajátosságnak is, hiszen az ötven évig tartó kommunista diktatúra alatt felnövekvő, a vallás gyakorlásától eltiltott és elszoktatott nemzedékeket a hitélethez visszavezetni nem könnyű feladat. *Mindegy, hogy még templomba jár, csak járjon valamékbe* – mondják. Ezt az elvet látjuk érvényesülni a különböző felekezethez tartozók házasságkötésénél is. Ez azonban nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy évek múlva ne változzék ez a felfogás egyik vagy másik irányba.

A tej elapasztása

A laktációs idő elteltével – amely rendszerint több mint egy évig tartott –, került sor a gyermek elválasztására.¹¹⁸ Különböző módszereket alkalmaztak: undort keltő anyagokkal kenték be a mellbimbót, hogy a gyermek *megundorodjon a csecstől*.¹¹⁹ Erre a célra általában veszélytelen, de a gyermek számára szokatlan, vagy kellemetlen ízű anyagokat használtak: ecetet, paprikát, sót, tyúkepét. Azt tapasztalták, ha fokhagymát evett az anya, attól bűdös lett a tej, ezért ezt is fogyasztották. Aki megtehetette, elment otthonról, hogy ne lássa a gyermeke és felejtse el az anyatejet.¹²⁰ A szoptatós asszonyok, hogy minél előbb elapadjon a tejük, sós hideg vízzel, diófa levéllel, vagy keserű lapu levelével, mézes vagy szilvalekváros ruhával borogatták a mellüket.

A ruszinoktól átvett hiedelem szerint régi seprű nyelét kell átdugni hátul a szoptatós asszony hóna alatt, és így járkálni, minél többet. Így fájdalom nélkül és hamar eloszlik a tej.

Magyarázatot nem tudtak adni rá, miért éppen a régi seprű nyele a megfelelő eszköz erre a célra. Talán nem túl merész feltételezés, ha a kutató analógiát sejt a hiedelem hátterében, hiszen a népi gyógyításban gyakran szerepel a seprű attribútumként, vagy a kihúzott szála gyógyító szerként.¹²¹ Egyetértünk Grynaeus Tamásnak azzal a megállapításával, mely szerint a hiedelmek és szokások népünk számára komolyak,

¹¹⁸ A csecsemő szoptatásával kapcsolatos hiedelmeket lásd még Jung 1978: 54-55.

¹¹⁹ Az elválasztásról még lásd Bencze 1925: 500-503.; Bene 1964: 97-113.; a tej elapasztásáról még Temesváry 1899: 104.; Gönczi 1906: 157-158.; Danter 1994: 35.; Antalné 2003: 244.

¹²⁰ Jung 1978: 55.

¹²¹ A gyógyító gyakorlatban az ígízis, a szemmelverés orvoslása során is a seprűből kihúzott szálat égették el; a zsebre gyógyításánál a vesszőseprű szálaiból készül a bábóka. A seprű takarító eszköz, a szükségtelen dolgokat takarítják el vele. Ez a tulajdonsága szolgálhat alapul az ilyen jellegű hiedelmeknek.

nem rejtélyesek. Régen mindenki értette őket, mindenkinek magától értetődőek voltak.¹²²

A régi seprű nyelét így használják a tej elapasztására

Összefoglalás

Az Ungi-sík kárpátaljai részén gyűjtött anyag alapján megállapítható, hogy a születéssel kapcsolatos szokások és hiedelmek szervesen illeszkednek a magyar nyelvterület egészének ilyen jellegű hagyományaihoz. A kilenc évtizede tartó kisebbségi sors, a szokásaiban is eltérő idegen nyelvi közeg, valamint az interetnikus hatások csak kevésbé érintették az előbbi vonatkozásokat. Ez azzal magyarázható, hogy a közösségek kisebbségben és idegen nyelvi környezetben jobban ragaszkodtak őseik hitéhez, hagyományaihoz. Ez volt az identitást és közösséget megtartó, integráló erő, amely a túlélést biztosította/biztosítja számukra.

A szokások alkalmazásában azonban mégis jól érzékelhetőek a nemzedéki különbségek. Ahogy a közösség témával kapcsolatos ismeretei bővülnek, úgy formálódik és alakul a népi tudás: egy része lassan megkopik, másik változatlanul megmarad, bizonyos elemei pedig „modernizálódva” élnek tovább.

¹²² Grynaeus 1971: 771.

A tanulmányban, az idézetek végén szereplő településnevek rövidítésének feloldása: B.-Bátfa, Bo.-Botfalva, Cs.-Császlóc, G.-Gállocs, K.-Ketergény, Kh.-Kincsehomok, Kg.-Kisgejőc, Ksz.-Kisszelmenc, Kt.- Kistéglás, Koh.-Koncháza, Ng.-Nagygejőc, Pk.-Palágykomoróc, P.-Palló, R.-Rát, S.-Sislóc, Sz.-Szürte, U.-Ungtarnóc.

IRODALOMJEGYZÉK

- ANTALNÉ TANKÓ Mária 2003: Gyimes-völgyi népi gyógyászat.
- Az 1939. évi kárpátaljai nép-, földbirtok-, és állatösszeírás eredményei. *Statistikai Kézírtatos Közlemények* 1940.
- BALÁZS Lajos 1999: Szeretetet fogott el a gyermek iránt. Csíkszereda.
- BALÁZS Lajos 2010: Amikor az ember nincs es ezen a világon. Paraszti nemi kultúra és nemi erkölcs Csíkszentdomonkoson. Második bővített kiadás.
- BÁLINT Sándor 1980: A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1978–1979/2. Szeged.
- BARNÁ Gábor 1979: Néphit és népszokások a Hortobágy vidékén. Budapest.
- BÉLAY Vilmos 1943: Máramaros megye társadalmi és nemzetiségi. (A megye betelepülésétől a XVIII. század elejéig). Budapest.
- BENCZE József 1925: Diófalevél és paprika a népies gyógyító-szokásokban. *Gyógyászat* LXV: 500-503.
- BENE Zsuzsanna 1964: Adatok a népi embergyógyításhoz a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Felsőzsolca, Sajóapátfalva és Arnót községekből. *Néprajzi Közlemények* IX: 1–2: 97-113.
- BERDE Károly 1940: A magyar nép dermatológiája. Budapest.
- BERNÁD Ilona 2004: Egészségünkért. II. köt. Sepsiszentgyörgy.
- BERNÁD Ilona 2012: Isteni folyamat. Gyermekáldás, bábaság a magyar néphagyományban. Marosvásárhely.
- BÓKAY János 1928: A csecsemők mesterséges táplálásának története. Budapest.
- BOTLIK József – DUPKA György 1991: Ez hát a hon... (Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918–1991.) Budapest – Szeged.
- BOTLIK József – DUPKA György 1993: Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján. Ungvár – Budapest.
- BOZÓKI Margit 1989: Az emberi élet sorsfordulóinak szokásai és hiedelmei három Koppány menti községben. Szekszárd.
- CSÁKY Károly 1992: „Pogánykát vittünk, báránykát hoztunk.” (A szüléssel és a gyermekkel kapcsolatos népi hiedelmek és szokások az Ipoly mentén). Komárom.

- CSISZÁR Árpád 1968: Szemmelverés és igézés. *Jósa András Múzeum Évkönyve* 11: 161–179, Nyíregyháza.
- DANTER Izabella 1994: Népi gyógyászat a Kisalföld északi részén. Komárom – Dunaszerdahely.
- DEÁKY Zita 1996: A baba a magyarországi népi társadalomban. (18. század vége – 20. század közepe). Budapest.
- DEÁKY Zita 1997: Népi vallásosság a szülés körüli szokásokban. In Népi vallásosság a Kárpát-medencében II. Lackovits Emőke (szerk.) Veszprém – Debrecen. 431–443.
- DEÁKY Zita – KRÁSZ Lilla 2005: Minden dolgok kezdete. A születés kultúrtörténete Magyarországon (XVI–XX. század.) Budapest.
- FÜGEDI Márta 1988: Gyermekek a matyó családban. Miskolc.
- GÉMES Balázs 1987: *A népi születésszabályozás (magzatelhajtás) Magyarországon a XIX–XX. században.* (Documentatio Ethnographica 12.) Budapest.
- GÖNCZI Ferenc 1905: Az emberi betegségek gyógyítása a göcseji és hetési nép-nél. *Ethnographia* XVI: 345–361.
- GÖNCZI Ferenc 1906: A gyermek születése és szoptatása körül való szokások Göcsejben és Hetésben. *Ethnographia* XVII: 44–52, 153–159.
- GÖNCZI Ferenc 1914: Göcsej, s kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése. Kaposvár.
- GÖNCZI Ferenc 1933: Az anyajegy a somogyi néphitben. *Ethnographia* XLIV: 163–164.
- GÖNCZI Ferenc 1937: Somogyi gyermek. Kaposvár.
- GRESZNÉ CZIMMER Anna 1943–1944: Adatok a Tiszántúl népies orvoslásához. *Debreceni Szemle* nov., jan. (Klly.)
- GRYNÆUS Tamás 2002: A fehértói javas ember tudománya. Szeged.
- GRYNÆUS Tamás 1974: Bács megyei gyógyító szokások és hiedelmek. *Cumania* 229–237.
- GRYNÆUS Tamás 1998: A megváltozott tudatállapotok pszichiátriai értékeléséről. In: Eksztázis álom, látomás. Vallásantológiai fogalmak tudományközi megközelítésben. Szerk. Pócs Éva Budapest – Pécs. 213–228.
- GRYNÆUS Tamás 1993: Nagy Pálné, Balog Emerencia hadikfalvi (garai) gyógyítóasszony. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1991–1992/1: 95–144, Szeged.
- GRYNÆUS Tamás 1971: Népi orvoslás. In Juhász Antal (szerk.): *Tápé története és néprajza*. Tápé, 759–783.
- GRYNÆUS Tamás 1991: „Oszlassa erdőre, mezőre, vízre, rétre.” Megelőző-gyógyító imádságok és ráolvasások Dávodról. In *A Duna menti népek hagyományos műveltsége*. Budapest, 613–618.
- Gyermekhalandóság és gyermek fertőző betegségek az 1901–1915 években. *Magyar Statisztikai Közlemények* 68. Budapest, 1921: 2.
- HERKELY Károly 1937: Bölcsőtípusok hazánkban. *Néprajzi Értesítő* XXIX: 366.

- HOPPÁL Mihály 1966: Népi gyógyítás a zempléni hegyvidéken. Budapest. (Kézirat)
- HOPPÁL Mihály 1970: Az „igézés” -hiedelemkör alkotóelemei. *Népi Kultúra – Népi Társadalom* IV: 259-286.
- HOPPÁL Mihály 1979: „Anya és gyermek” a magyar folklórban – A hiedelemvilág etnoszemiotikai megközelítése. *Orvostörténeti Közlemények* Suppl. 11–12: 89-109.
- HÖGYE I. 1982: „Bábai mesterség” a hegyalján. *Orvostörténeti Közlemények* 97–99: 201-209.
- JUNG Károly 1978: Az emberélet fordulói. Gombosi népszokások. Szabadka.
- K. CSILLÉRY Klára 1966: A magyar bölcső eredeti formája. *Néprajzi Értesítő* LXVIII:5-47.
- KAPROS Márta 1977: Hiedelmek és szokások a graviditás kezdetétől az anya avatásának szertartásáig az Ipoly menti falvakban. *Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve* III: 147-181.
- KAPROS Márta 1986: A születés szokásai és hiedelmei az Ipoly mentén. (*Studia Folkloristica et Ethnographica* 18.) Debrecen.
- KAPROS Márta 1990: A szülés és kisgyermekkor szokásai. In Dömötör Tekla (főszerk.): *Magyar néprajz* VII. *Népszokás, néphit, népi vallásosság*. Budapest, 9-31.
- KÁRA Judit 1973: Nagydobronyi szokások és hiedelmek. *Folklór Archivum* 1: 40-63.
- KERTÉSZ Judit 1989: A születés és kisgyermekkor folklórja a Szuha-völgyben. (Gömör néprajza XV.) Debrecen.
- KISS József 1989: Szerelmi babonák. (Régi szatmári babonák, rontások, szemverések, igézések, kísértések és egyéb boszorkánykodások.) Budapest.
- KISS Lajos 1919: A születéssel, keresztelessel és felneveléssel járó szokások, babonás hiedelmek Hódmezővásárhelyről. *Ethnographia* XXX: 84-91.
- KÓTYUK Erzsébet 2007: Kórházépítés Kárpátalján a két világháború között 1919-19139. In. Tanulmányok a természettudományok, a technika és az orvoslás történetéből. Budapest, 101-106. old.
- KÓTYUK Erzsébet 2014: „Azt az egyet bántam meg... „Egy Ung-vidéki aszszony vallomása. In: Emlék, emlékezet, életút. Szerk. Deáky Zita – Smid Bernadett. Budapest.196-207.
- KÓTYUK István 1993: Népi növényismeret és növénytani szókincs Ráton. In Lizanec Péter – Horváth Katalin (összeáll.): *Az Ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye*. Ungvár – Budapest, 75-91.
- KOMÁROMY Andor 1910: Magyarországi boszorkányperek oklevéltára. Budapest.
- KOVÁCS Endre 1985: A születéssel kapcsolatos népszokások Doroszlón. *Hungarológiai Közlemények* 17: 3-4: 417-464.
- LUBY Margit 1928: Babonák Szatmár megyéből. *Ethnographia* XXXIX: 201-203.

- LUBY Margit 1930: A kisedre vonatkozó babonák. *Ethnographia* XLI: 125.
- MAGYARY-KOSSA Gyula é.n.: A hazai gyógynövények hatása és orvosi használata. Budapest.
- MAGYAR NÉPRAJZ. VII. Népszokások, néphit, népi vallásosság. (Főszerk. Dömötör Tekla). Bp.1990.
- MARKOS Gyöngyi 1986: A születés hagyományai Makón. (Folklor és Etnográfia 27.) Debrecen.
- NAGY Olga 1989: A törvény szorításában. Budapest.
- NOVÁK Vilmos 1943: A születés, keresztelés és a halálozás szokásai a muravidéki szlovénoknál. *Ethnographia* LIV: 177-186.
- NYÁRY Albert 1931: A palóc anya és gyermeke. *Ethnographia* XLII: 167-174.
- PÁLÓCZI Horváth Lajos 1986. Álompákász. Budapest.
- PÓCS Éva, Cs. 1964: Zagyvarékas néphite. *Néprajzi Közlemények* IX: 3–4. Budapest.
- PÓCS Éva 1985–1986: Magyar ráolvasások I–II. Budapest.
- PÓCS Éva (szerk.) 1986: Szem meglátott, szív megvert. Magyar ráolvasások. Budapest.
- PÓCS Éva (szerk.) 2002: Kereszteleetlen gyermek, zivatardémonok és az ördög. In magyar néphit Közép és Kelet-Ezropa határán. Válogatott tanulmányok. Budapest. 64-77. Hiedelemszövegek. A magyar folklór szövegvilága I. Budapest.
- POLNER Zoltán 1995: Boldogasszony ágya. Szeged.
- REINILA, Anna-Maria 1971: On the diet of woman in childbed in Finland. *Ethnomedizin* I: 2: 227-240.
- SERGŐ Erzsébet 1982: Gyermekágyas asszony étkeztetése Magyarországon. *Orvostörténeti Közlemények* 97-99: 245-250.
- SOLYMOSSY Sándor 1943: Babonás hiedelmek és műveletek. In *A magyarság néprajza* IV. (2. kiad.) Budapest.
- SZABÓ László 1978: Parasztság – hagyomány – érték. *Dunatáj* (Szekszárd), dec. 47.
- SEKERES Gyula 2002: „Az élet három szüksége...” A születés, a házasság, és a halál körüli szokások a hajdúvárosokban. Hajdúböszörmény.
- SZENDREY Zsigmond – Szendrey Ákos 1937: Szokások (Születés és kisgyermekkor) In *Magyarság néprajza* IV. Budapest, 155-169.
- SZENDREY Zsigmond – Szendrey Ákos 1942: Szokások (Betegség, gyógyítás) In *Magyarság Néprajza* II. Budapest, 193-204.
- SZENTI Tibor 1994: Védekezés és szülés. (Folklor és Etnográfia 85.) Debrecen.
- TEMESVÁRY Rezső 1899: Előítéletek, népszokások és babonák a szülészeti körében Magyarországon. Budapest.
- TOMORI Viola 1935: A parasztság szemléletének alakulása. Szeged.
- UJVÁRY Zoltán 1960: Balszerencsés napok jegyzéke egy kézirat könyvben. *Ethnographia* LXXI: 107-109.

- VAJDA Mária 1988: Hol a világ közepe? Parasztvallomások a szerelemről. Kecskemét.
- VAJKAI Aurél 1943: Népi orvoslás a Borsavölgyében. Kolozsvár.
- VASAS Samu 1985: Népi gyógyászat. Bukarest.
- VERES Jenő 1971: Fejezetek a szülészet fejlődésének történetéből Kárpát-Ukrajnában a XIX. század. *Orvostörténeti Közlemények* 60–61: 142.
- VITA Zsigmond 1965: A székfűvirág mint népigógyszer. *Orvostörténeti Közlemények* 35: 323-325.
- V. SZATHMÁRY Ibolya 1978: Szokások és hiedelmek a szerelmi élettől a keresztelőig a berettyóújfalui néphagyományban. *A Bihari Múzeum Évkönyve* II. Berettyóújfalu, 224-226.
- WLISLOCKI Henrik 1893: Aus dem Volksleben der Magyaren. München.
- WLISLOCKINÉ DÖRFLER Fanny 1893: A gyermek a magyar néphitben. *Ethnographia* IV: 107-116, 208-224.
- WLISLOCKINÉ DÖRFLER Fanny 1896: Nyál és köpés a magyar néphitben. *Ethnographia* VII: 460-463.
- ZEMPLÉNYI I. 1936: Babonák a csecsemőgondozásban. *Magyar Népegészségügyi Szemle* IV: 2: 25-28.

(Első megjelenés: Minden dolgok folytatása. Tanulmányok Deáky Zita 60. születésnapjára. Szerk. Smid Bernadett. Budapest. 2015. 421-451.old.)

„KI NÍZETT MEG, KI IGÍZETT MEG, KI KIÁTOTT MEG?”

Az ígészés gyógyítása Ráton

A település, amelynek gyógyító hiedelmeit feldolgoztuk, Kárpátalján, a magyar-ukrán határtól nyolc, Ungvártól délnyugatra 12 km-re fekszik. A mai Rát (Rátivci) két község – Nagyrát és Kisrát – egyesülésével jött létre. E településeket a krónikák 1284-ben, illetve 1427-ben említik először,¹²³ és 1918-ig Ung vármegye részeként a történeti Magyarországhoz tartoztak. Ezt követően a négy megye – Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros – jelentős részét magába foglaló északkelet-felvidéki területet Csehszlovákiához csatolták, amely ekkor kapta a mai Kárpátalja elnevezést. Két évtized idegen uralom után, az 1938. november 2-i első bécsi döntéssel a hajdani Ung, Bereg és Ugocsa vármegye magyar többségű déli sávja, a Tiszahát visszakerült Magyarországhoz. 1939. március 15. és 17. között, a mindössze három napig tartó magyar katonai akcióval Kárpátalja hegyvidéki, döntően rutén lakta területe is visszakerült hazánkhoz. A Moszkvában 1945. június 29-én megkötött szovjet-csehszlovák szerződés alapján Kárpátalját a Szovjetunióhoz csatolták. 1991. augusztus 24-én a kijevi parlament kikiáltotta Ukrajna függetlenségét, így Rát lakossága ismét új államkeretbe került.¹²⁴

Kisrátkban az utolsó előtti magyar, az *1910. évi népszámlálás* szerint: 597 lakost (ebből 99,67 % magyar, a vallási összeírás szerint 599 fő) írtak össze. Vallásuk:

- 353 református (58,93 %),
- 155 római katolikus (25,88 %),
- 81 görögkatolikus (13,52 %),
- 10 izraelita (1,67 %).

Nagyráton 592 lelket (közülük 97,69 % magyar, a vallási összeírás szerint 606 fő) találtak.

¹²³ Ungvár és Ung vármegye 1940: 185, 198.

¹²⁴ Botlik – Dupka 1993: 13, 215.

Vallásuk:

292 római- (48,18 %),

256 görögkatolikus (42,24 %),

37 református (6,11 %),

20 izraelita (3,30 %),

1 evangélikus.¹²⁵

Napjainkban szinte ismeretlen történelmi tény, hogy az 1920. évi impériumváltozás után, Csehszlovákia keretében létrehozott új közigazgatási egység, Kárpátalja (cseh nyelven: Podkarpatská Rus, Rusinsko) nyugati határát a korábbi katonai demarkációs vonalon, a Csap–Ungvár vasútvonal mentén, illetve a volt Ung vármegyei székhelytől, Ungvártól északra, az Ung folyó vonalán állapították meg az Uzsoki-hágóig. A vasúti pályától keletre fekvő három magyar falut – Kisrád, Nagyrád és Tiszaásvány – azonban Szlovákiához számították a két csehszlovák népszámlálás idején.

Az 1921. február 15-én tartott első csehszlovák népszámlálás Kisráton 533 lakost talált, közülük

312 magyar (58,54 %),

212 csehszlovák! (39,8 %),

6 zsidó (1,1 %),

1 „ruská” (ruszin).

Felekezeti megoszlásuk:

330 református (62 %),

136 római- (25,5 %),

61 görögkatolikus (11,44 %),

6 zsidó (1,1 %).

A hatóságok minden bizonnyal elsősorban a falu utóbbi vallásait követőeket írták be csehszlovák nemzetiségűnek, és természetesen a betelepített cseh nemzetiségű tisztviselőket, a falu új vezetőit!

¹²⁵ Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai. (1880–1941).1996: 105, 179.; Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880–1941). 2000: 93-94, 156-157.

*Nagyrá*t lakossága ez időben 562 fő, ebből:

469 magyar (83,45 %),

43 csehszlovák (7,7 %),

22 zsidó (3,9 %),

24 egyéb (4,3 %) és

2 ruszin (0,4 %).

Vallásuk:

252 görög- (44,83 %),

247 római katolikus (43,95 %),

40 református (7,1 %),

23 izraelita (4,09 %).¹²⁶

Az 1930. decemberi 1-jei második csehszlovák népszámlálás sem közölte *Kisrá*t és *Nagyrá*t (valamint Tiszaásvány) adatait Kárpátalja összeírásában, azokat még Szlovákiához számította.

Ekkor *Kisrá*t lakossága összesen 617 fő: ebből:

419 magyar (67,91 %),

1 rutén és 197 egyéb (31,93 %)!

A népesség valódi összetételét a vallási adatok tárják fel:

372 református (60,29%),

128 római-,

103 görögkatolikus (20,75, illetve 16,69 %),

2 pravoszláv,

12 zsidó.

*Nagyrá*ton 568-an laktak, közülük:

389 magyar (68,49 %),

68 rutén (11,97 %),

111 egyéb (19,54 %)!

¹²⁶ Statistický lexikon obcí v Podkarpatské rusi. 1928: 31.

Felekezeti arány:

254 római- (44,72 %),

251 görögkatolikus 44,19 (%),

53 református (9,33 %),

2 pravoszláv,

8 zsidó.

Az 1941. évi utolsó magyar népszámlálás szerint Kisráton 598-an éltek, ebből:

593 magyar (99,16 %),

3 rutén,

2 egyéb.

Vallásuk:

374 lélek református (62,54 %),

146 római katolikus (24,41 %),

71 görögkatolikus (11,87 %),

1 pravoszláv,

6 zsidó.

Nagyráton 565 lakost számláltak össze, közülük:

560 magyar (99,12 %),

3 rutén,

2 egyéb.

Felekezetük:

254 görögkatolikus (44,96 %),

245 római katolikus (43,36 %),

52 református (9,33 %),

2 evangélikus,

2 izraelita.

Ebben az időben egy-egy római katolikus, illetve református népiskolája volt a két falunak.

A községeket 1945. Kárpátalja szovjet megszállása után, a falvak kolhozosításakor Rát néven egyesítették, és közös tanácsot hoztak lét-

re.¹²⁷ A XX. század elején még színmagyar települést napjainkra már vegyes lakosságuként tartják számon. A ruszinok napszámosként már az 1920–1930-as években dolgoztak a helyi gazdák földjein, de közülük csak egy-két család telepedett le a faluban.¹²⁸ Tömeges beköltözésük a szovjet hatóságok ösztönzésére az 1960-as években kezdődött.

1999. évi adatok szerint a község lakossága 1375 fő, ebből:

887 magyar (64,6 %),

243 ruszin (17,7 %),

245 cigány (17,8 %).¹²⁹

Rát ma azon ritka falvak közé tartozik, ahol három templom működik. A magyar lakosság az északkeleti nyelvjárást beszéli. A legszembevetőbb és legjellemzőbb sajátossága a zárt *í*-zés, vagyis az egyalakú szótövek *é* hangja következetesen *í*-re vált.¹³⁰ A köznyelvben sok a szláv jövevényszó, amely elsősorban a korábban hivatalos orosz, majd az ukrán nyelv hatásának köszönhető.

Az anyaországtól elszakított kárpátaljai magyarság – közte Rát lakossága is – ragaszkodik hagyományaihoz, vallásához, kultúrájához.¹³¹ Tagadhatatlan tény azonban, hogy a több évtizedes magyar–ruszin együttélés során a hagyományok egymásra hatása e településen is már jól kitapintható.

Gyűjtőmunkánkat az 1990-es évektől e községben végeztük hagyományos módszerrel, valamint magnetofon segítségével.¹³² A lejegyzett és megőrzött szövegeket az alábbiakban is felhasználjuk, szó szerinti idézeteknél dőlt betűvel szedve. A gyűjtött nyelvjárási szövegek lejegyzésénél a Voigt Vilmos – Balogh Lajos által készített népköltési (folklor) alkotások kritikai szabályzata szerint jártunk el.¹³³

A község népi gyógyító hagyományait kutatva megállapíthatjuk, hogy a hiedelmeken alapuló, mágikus elemeket bőven felsorakozató gyógy módok még elevenen élnek az emberek tudatában. Előfordulnak

¹²⁷ Історія городів і сіл української СЗСР. Закарпатська область. 1982: 522–523.

¹²⁸ A ruszinokat a közösség tótoknak nevezi, de a kissé gúnyos *begyi magyar* kifejezés is használatos.

¹²⁹ A községháza adatai alapján.

¹³⁰ Kótyuk 1996: 207–213.

¹³¹ A kárpátaljai magyarság történetéről bővebben lásd: Botlik – Dupka 1991., 1993., valamint Botlik 1997., 2000.

¹³² A gyűjtés azóta is folyamatos, jelenleg a ruszin gyógyító hagyományokat, illetve az interetnikus kapcsolatokat kutatjuk. A község gyógyító hagyományairól bővebben lásd: Kótyuk 2000.

¹³³ Voigt – Balogh 1974.

azonban olyanok is, amelyekre csupán emlékeznek, de már nem alkalmazzák a gyógyító gyakorlatban. A szemmel veréssel, vagyis *igízissel*, kapcsolatos gyógymódokat adatközlőink mindegyike ismert és alkalmazott úgy a humán, mint az állatgyógyításban.¹³⁴ Az alábbiakban olyan szövegeket választottunk közlésre, amelyekben az *embergyógyításról* szólnak, és az *igízet*, a szemmelverés megelőzését, valamint gyógyítását folyamatukban mesélik el.¹³⁵ Az idézetek kiválasztásánál arra figyeltünk, hogy tükröződjék a felekezeti sokszínűség, és az adatközlők származási helye alapján pontosabban azonosítható legyen az egyes mágikus elemek eredete.

Hitük szerint az *igízis* lehet szándékos, vagy akaraton kívüli cselekmény is. Úgy tartják, hogy akinek összenőtt a szemöldöke, és akinek szúrós a tekintete, annak *árt a szeme, rossz a nízisse. Sok ríszí tán nem is tehet rulla, hogy árt a szeme. Csak amit megníz annak vége!* – állapította meg az egyik adatközlő. A preventív intézkedések egész sorát találjuk a csecsemő és gyermeknevelés mindennapjaiban, de a hétköznapi egyéb tevékenységeit is át- meg átszövik a mágikus cselekedetek és hiedelmek.

A csecsemőt születése pillanatától óvták az ártó tekintetektől, hiszen könnyebb a szemmel verést megelőzni, mint kigyógyítani. Fontos tudnivaló, hogy a közösség a *jajj* szóval kezdett dicséretet mögött gonosz, ártó szándékot sejt, ugyanis az említett szó ebben a szöveggörnyezetben tabunak számít. Aki egyszer is megszegte ezt az íratlan szabályt, és imígyen kezdte dicsérni a terhes asszonyt, a csecsemőt, a veteményt, vagy az állatot, *jajj, de szép ...*– azon túl a portán nem látták szívesen. Elismerő szavak nem, vagy kizárólag *megköpdösés* kíséretében hangozhattak el. A látogató ilyenkor kissé félre fordította fejét, köpést imitálva hasonlóképpen szólt: *phü, phü, phü, csúnya baba vagy* – mondták a csecsemőre, kisgyermekre. *Phü, phü, phü, nem költ rossz szul a tengerid* – dicsérték a vetést, vagy: *phü, phü, phü, kis csúnyák ezek a malacok* – szóltak elismerően az állatszaporulatról.¹³⁶

A terhesség ideje alatt az asszony úgy lépett ki az ház udvaráról, hogy a köténye sarkát felhajtotta, betűzte a *korcába*, hogy az ártó sze-

¹³⁴ Somossy 1896: 102-103.

¹³⁵ Csiszár 1968: 161-179.

¹³⁶ Wlislöckiné 1896: 460-463.

mek hatását elkerülje. Az újszülöttet igyekeztek mielőbb megkeresztelni, mert *akkor még a szem se árt úgy neki*.¹³⁷ Avatásig az anya nem lépett ki a ház kapuján, mert hitük szerint, *amíg meg nem tisztul, jobban árt neki a szem*. Addig is kifordítva vette fel valamelyik alsó ruhadarabját, mert úgy tapasztalták, hogy ez is véd a rossz tekintetektől. A csecsemőre is *fonálkul*, azaz kifordítva adták fel az inget, csuklójára piros szalagot, vagy apró piros gyöngyökből fűzött karkötőt kötöttek, a *párnahajába igízőfüvet* (kakukkfű – *Thymus vulgaris* L.) rejtettek, hogy az *igízist* elkerüljék. Megelőzésként leánycsecsemő ingébe *koca*, fiúgyermek ruhájába kandúr macska farkának a szőrét varrták be úgy, hogy az a mosásnál ne essen ki. Ameddig a csecsemő ki nem nőtte az ingét, a piros gyöngyből fűzött karkötő mellett ez is fokozta a gonosz tekintet elleni védő hatást, mert óvta a *szemtől*.

Egyesek előre elkészített, *igízet* ellen gyógyhatással bíró szert öntöttek a gyermek esti fürösztő vizéhez. Ezeket a fürösztéseket az édesanya végezte. A recept a következő: *kilenc féle* (formájú) *vasat*, *kilenc féle* (funkciójú) *rongyot*, *kilenc mezsgyéről titokban szedett füvet*, *három kút titokban, szótalan hozott vizében megfőzni*. (N. N.)¹³⁸ Miközben a vasat és a füvet gyűjtötte a gyógyítani szándékozó, kilenctől visszafelé számlált: *se nem kilenc, se nem nyolc, se nem hét... egészen egyig*. Miután a felsoroltakból külön-külön elkészítette a főzetet, más-más üvegben tárolta a vas, a fű és a rongy *levét*. Minden esti fürdetésnél a már említett visszafelé számláló mágikus szöveg kíséretében kilenc cseppet öntött mindhárom üvegből a gyermek fürösztő vizébe. Az ilyen fürdőben megnyugodott a gyermek, hiszen a nap során őt ért ártó hatásokat a szer *elmulasztotta*.

A kisgyermekes háznál a babalátogatókat mindig leültették, hogy *ne vigye el a gyermek álmát*. A vendég a szokott módon, háromszor megköpdöste a kicsit, és ekképpen dicsérte: *phü, phü, phü, te kis csúnya, kis pocskó vagy*. A hangsúllyal érzékeltette, hogy valójában a mondottak ellenkezőjét kell érteni. Ilyenkor a családtagok megnyugodtak, mert a mágikus cselekedet és szöveg bizonyította, hogy a látogató nem gonosz szándékkal közeledett. Ha a vendég mégis elvétette a megszokott

¹³⁷ Kapros 1986: 177.

¹³⁸ N.N.-nel jelöltük azt az adatközlőnket, aki nem járult hozzá nevének közléséhez.

szöveget, vagy nem ismerte az íratlan szabályokat, akkor az anya – aki egyetlen percre sem hagyta magára a kicsit, amíg idegen tartózkodott a házban –, azonnal elhárította a *megjajgatást*, az *igízist* a *seggibe a szemed* mágikus erejű mondattal. Az Ungi-sík magyar falvaiban a *jajj* szó tabu, ezért kerülik annak kiejtését. Akik a faluközösségben nőttek fel, a szokásokat szigorúan betartották, hiszen tudták, hogy ilyen, és ehhez hasonló látogatások alkalmával nem feledkezhetnek meg a *szem ne ártson neki*, a *meg nem kiabálva*, valamint az *igízet ne fogja* ugyancsak mágikus erejű bajelhárító mondatokról, amelyeket sűrűn ismételtettek.¹³⁹ Ezekkel a mondatokkal a szándék nélküli rontó hatást kívánták elhárítani. Akik életük során belenevelődtek ezekbe a szokásokba és hiedelmekbe természetesnek tartották ezeket a szabályokat. Az imént felsorolt bajmegelőző mágikus formulák az akaraton kívüli rontás, *igízis* ellen szolgálnak.¹⁴⁰ Egy-egy ilyen látogatás után a gyermeket, vagy állatot szenesvízzel – régebben vizelettel – lemosták, esetleg lenyalták és körbepöködtek a nagyobb biztonság kedvéért. Tudatukban mindig ott volt a szándék nélküli *igízis*, a ki nem mondott szavak, az ellenőrizhetetlen, gonosz gondolatok veszélyének lehetősége.

Ha már megtörtént az *igízis*, többféle gyógymódot is alkalmaztak. Említettük, hogy lemosták a beteget *szenesvízzel*, *lenyalták* a homlokát és az arcát, *körbe köpdösték* a fejét. Ezen kívül még öntöttek rajta viaszt, füstölték, fűrosztotték külön erre a célra készített főzetekben, vagy – ha már egyik sem segített –, elvitték a falu gyógyítóihoz. Egyesek a szomszédos ruszin falvak *tudós féle embereit* is felkeresték a gyógyulás reményében. Súlyosabb esetekben távolabbra, a hegyvidéki *tótok javas*-aihoz¹⁴¹ is elvitték a beteget, mondván, *a tótok mindig igen tuttak babonálni*. A más etnikumhoz tartozókat mindig jobb gyógyítóknak tartották.

Ruszin eredetre vezethető vissza az a viaszöntési mód is, amelyet az egyik gyógyító kérésünkre bemutatott, és amelyet rendszerint a betegség okának kiderítése céljából szokott elvégezni.

¹³⁹ Temesváry 1899: 75.; Kára 1973: 54.; Szem meglátott, szív megvert. Magyar ráolvasások. 1986: 45.; Hoppál 1970: 259.

¹⁴⁰ Grynaeus 1991: 613-618.

¹⁴¹ A közösség nyelvében és tudatában a *gyógyító*, a *jós* (*javas*), *babonáló* (*babonás*) szinoním fogalmak.

Előkészület az öntéshez: a tányérba vizet önt, keresztbe teszi rajta a vesszőseprűből kihúzott két szálát, majd azok végére egy-egy darab kenyeret helyez

Miután megdermedt a viasz, a tányér széléről leszedi a kenyérdarabkákat, majd a vesszőseprű szálait

A tányérből kiemeli a megdermedt viaszt, aljával felfelé fordítja, és elmondja, hogy mit mutat a rajzolata. Abból olvassa ki, mitől ijedt meg a gyermek

Hitük szerint vannak olyan gyermekek, felnőttek, akiknek *kegyetlen ártott a szem*. Ezeket nem védte meg a párnahajba rejtett *igízőfü*, a kifordítva felvett alsó ruhanemű, sem a csuklóra kötött piros szalag vagy gyöngysor, sem a hajba befont piros pántlika. Voltak a faluban rossz hírű, rossz szemű emberek, akikről köztudott volt, hogy árt a szeme. Ezek közül egyik-másik maga is tisztában volt ezzel a rossz tulajdonságával, és ha jót akart, akkor nem látogatott a falubeli portákra. Természetesen nem mindenki merete vállalni, hogy árt a szeme, hiszen ez, a még tudatukban élő boszorkányságot idézte fel.

Néméknek ojan rossz a szeme, hogy árt. Az tán maga se tehet rulla, csak amit megníz annak víge. Ojan rossz a szeme, hogy mintha tejjesen a szivibe látna (a betegnek), oszt annyira rosszul van, hogy az csuda. (J. A.-né)

Meglátták, ha a betegnek szem ártott. *Megláccott a gyermekén, ha meg vót igízve, mer eleresztette magát.* A tünetek között sorolták fel még a levertséget, az étvágytalanságot, a látszólag ok nélküli állandó sírást, álmatlanságot, hányást, hasmenést, időleges némaságot – vagyis minden olyan tünetet, amely a beteg környezete számára megmagyarázhatatlanak tűnt. Felekezeti hovatartozástól függetlenül, mindannyian ismerték, és szükség esetén alkalmazták az imént felsorolt gyógy módokat és lehetőségeket. Rendszerint az asszonyok vállalták a gyógyító szerepét. Természetesen minden családnak megvolt a kipróbált, jól bevált módszere. Arra is vigyáztak, hogy a szemmel vert gyermek *igízetben el ne aludjon*.

A megigízet személynék szenes vizet csináltak. Készítése során többkevesebb mágikus elemmel gazdagították a készítés és lemosás folyamatát. Megfigyelhettük, hogy *ki-ki a maga módja szerint* járt el.

Kis bádogba vizet teszünk, három gyufát egyenkint elgyútunk, közbe számolunk: sem egy, sem kettő, sem három. Ami eligett, azt a vízbe bedobuk. Vetünk rá háromszor keresztet: az Atyának, a Fiúnak, a Szentlélek Istennek nevében. Amen. A kezünk fonálkával az arcocskáját egyikik ódarrúl is, meg a másikról is megmosuk. Ijenkor szoktuk mondani: Asszonnak konyty alá, jánnak varkocs alá, firfinek kalap alá.¹⁴² Azut megfogluk az ingünk fonálját, aval letörültük. Csak az

¹⁴² Szem meglátott szív megvert. Magyar ráolvasások. 1986: 47.

orcáját szoktam lemosni. Ha tűzből csinálom a parázst, oszt ha a parázs leszál az ajjára, akkor meg vót igízve. Az röktön leszál! A vizet az ajtó sarkára öntöttük.¹⁴³ Szoktak a gyermek szájába csepegtetni, megnyukszik tülle, ha meg van igízve. (K.B.-né)¹⁴⁴

Egy másik idős asszony szerint miközben a szírkót, vagyis a parázst a vízbe dobja, ezt kell mondani: „*Ki nízett meg, ki igízett meg, ki kiátott meg.*” Ő a betegnek *mindenít* lemosta, *megkezdv*e a homlokátúl, *oszt vígig.*

A bögrébe vizet készít, keresztet vet rá, majd egyenként meggyújt kilenc szál gyufát, és mágikus szöveg kíséretében a vízbe dobja

A szenesvízbe mártott keze fonálkával fejtől lefelé haladva, keresztirányban lemossa a beteget

¹⁴³ Berde 1940: 245.

¹⁴⁴ Szem meglátott, szív megvert. Magyar ráolvasások. 1986: 47.

*A lemosást lefelé haladva, a bal és a jobb oldalt váltogatva,
a beteg talpán fejezi be*

*A kézfejére tekert alsószoknyájával (kombinéjával)
a lemosás sorrendjében letörli a beteget*

A szenesvizet az ajtó sarkára önti

Egyesek hatásosabbnak tartották, ha a küszöb deszkájából faragták a parázsnak valót.

Neki meg annyira ártott a szem, hogy mán a küszöböt elfaragták szenes viznek. Aszt monták, jobb, ha kerszbe vág a küszöbbül, oszt abbúl csináli a tüzet. Mán aval a gyermekkel mindent elkövettek, mer csak halt meg, nyúlott el, annyira ártott a szem neki. Horták a tótokhoz is, hogy csináljanak vele valamit, mer kegyetlen ártott a szem neki. (J.A.)

Mások fontosnak tartották megjegyezni, hogy kereszt irányba – a jobb és bal oldalt váltogatva – kell lemosni az *igízetben* lévő. Akadnak olyan személyek is, akik a szenesvíz készítése során visszafelé számlálnak: *sem kilenc, sem nyolc, sem hét ...egészen egyig*. Ennek a mágikus szövegnek egy másik változata is ismert: *se nem kilenc, se nem nyolc...* szintén egyig.

Ha a gyermek nyugtalan volt, nem engedték elaludni, amíg le nem mosták *szenesvízzel*. Azt mondták, *úgy jó, ha úgy csinálják a szenes vizet, míg el nem alszik, mer, ha mán aztat átalussza, mán akkor nem használ.*¹⁴⁵ (Sz.M.) A szenesvíz alkalmazását nem tartották *babonálásnak*

¹⁴⁵ Kertész 1989: 55.

mert a császlóci pap is mondta, hogy az nem babona. (Az említett személy a szomszédos magyar község, Császlóc nagy tiszteletnek örvendő, füvekkel gyógyító katolikus papja volt.)

Akadtt olyan adatközlő is, aki az elmondása szerint soha nem csinált szenes vizet.

Én csak szoktam leköpdösni, megkövetlek... Megpuszítottam a homlokát oszt akkor körbeköpdössem a fejét, oszt így a kezem fonálkával letörültem, azut letettem aludni. (L.V.-né) Igízis gyógyítására hatásosnak tartották a füstölést is.¹⁴⁶ Kilenc féle rongyot szedtünk össze, személtlapátra tettük és meggyújtottuk. Akkor a gyermeket úgy mindenféle ódarrúl: hason, hátan rá kell tartani a füstyre, osztán akkor leveszük, de hogy mondani kéne valamit ijenkor, én aztat nem tudom. Ezt eccer kel csak csinálni. (Sz. M.)

Ha fíresztíssel akarták az igízetet gyógyítani, akkor temetőben kilenc sírról szedet föld, kilenc mezsgyéről szedett fű, valamint kilenc féle vas főzetében fűrösztötték a beteget három egymást követő napon, napszállta előtt.¹⁴⁷ A szükséges anyagokat *legjobb vót ifélkor, de mindenképen napféljotte előtt összegyűteni.* (Sz. P.-né) A fűrösztővizet csak másnap reggel öntötték ki.

Gyógyító hatásúnak tartották a fürdető vízbe dobott kilenc *szírkószemet* is. Hitük és tapasztalatuk szerint használt az *igízet* ellen, ha vizelettel lemosták a beteg arcát. *Az anya az alsókabáttýára (alsószoknya), megkövetlek, rávizelt, oszt aval törülte meg a csepp orcáját, oszt azután meg a száraz ríszivel.* (L.V.-né)

Volt a faluban egy *tudós-féle asszony*, aki vállalta az *igízetben* lévő gyermekek gyógyítását.

Fűrösztötte a gyermeket meg öntött rajtok. Rögtön meglátta, amikor elvittük hozzá egy este a gyermeket, mer mán maj meghalt. Hát azt monta nekem:” Ennek a gyermeknek szem ártott, tik nem látitok a szemín? „Hát – mondom – mink nem látunk rajta semmit, ojan a szeme, mint máskor.” De ű röktön meglátta. „Ennek szem ártott!” – azt mongya. Megfűrösztötte három egymás utáni napokon, meg öntött rajta. Elébb háromszor megfűrösztötte. Tekenőbe fűrösztöt-

¹⁴⁶ Kertész 1989: 61-62.; Szendrey 1935: 42-48.

¹⁴⁷ Berde 1940: 243.

te, ű főzte a vizet, ű kotyvasztott ott valamit, amit magával hozott otthonról. Nekünk nem szabad vót nízni, mi csinál. Nem szabad vót senkinek bent lenni. Csak ű maga vót, meg a gyermek. Azut osztán öntött rajta. Szitára tett ojan vijaszkot, aztat szoktak önteni. Felengette a tüzön, úgy öntötte a szitára. A szitába nem vót semmi, üres vót a szita. A gyermek le vót takarva. A vijaszok röktön meghül a szitán, ahogy ráönti. Kijön, aki megigízte: vagy asszony, vagy ember, azt kimutati a vijaszok. „No – mutati – itt áll ni, ez igízte meg neked a gyermeket!” Azután leszette a vijaszkot, oszt visszarakta az ű portikájához. (K.B.-né)

Legifjabb adatközlőnk, akit ma is a falu tevékeny gyógyítójaként ismernek, nemcsak a családját és a falubelieket, hanem a szomszéd falvak megigízett, megrontott betegeit, sőt a hozzá forduló külföldieket is gyógyítja, minden ellenszolgáltatás nélkül.¹⁴⁸ Hetedik gyermek volt a családban. A nagynénje hívta fel figyelmét a hetedszülöttek különleges gyógyító tehetségére. Fiatal édesanyaként kezdte a gyógyítást, saját gyerekeire, valamint férjén próbálta ki *hasznos kezét*. Elsősorban fürösz-téssel, öntéssel és füstöléssel gyógyított – és gyógyít ma is –, de szükség esetén szenes vizet is *csinál*. Jobb *keze fonálkával* a betegnek csak a homlokát és a két *kezefejét* mossa le, a következő sorrendben: egyik kéz, homlok, másik kéz. Így ismétli háromszor, majd ad belőle inni a betegnek három kortyot, végül letörli a beteget a ruhája *fonálkával*. Nem titkolta el az általa alkalmazott gyógyító folyamatok menetét, a *fürösztest* és a *füstöltest* készséggel elmesélte, az öntést pedig bemutatta.

A fürösztest napjában háromszor: reggel, délben és este, napszállta előtt végzi.

Kilenc féle mindent össze kell szedni: a három küszöbűl kell vágni, kell egy egész kenyér, kel három ház sarkábűl kaparni, kel szalonábűl, kilenc féle rongybűl, kilenc mezsgyérűl szedett fű, kilenc csipet só, kilenc féle vas, három kutrűl víz, hogy ne vegyik észre, ne szóljon hozzád senki, mikor hozod. (N.N.)

¹⁴⁸ Ez az adatközlőnk kérte neve elhallgatását, ezért N.N.-nel jelöljük.

Az említett módon hozott kút vizében készít főzetet. *Ahogy a hozzávalókat teszed a lábasba, visszafelé számolsz: se nem kilenc, se nem nyolc, se nem hét ... egészen egyig.*

Amikor a főzet elkészült, úgy vette le a tűzről, hogy közben a már ismert módon visszafelé számlált, és ezalatt újra és újra visszatette a lábast a tűzre. A forró vizet beleöntötte egy nagyobb tálba. Ebbe beleborított egy üres kis *zománcos tálkát*. Ezután a gőz fölé tartotta a kis beteget. Ha a gyermek már *nagyobbacska*, vagy a gyógyulni vágyó már felnőtt volt, akkor elég volt az is, ha a gőz fölé hajolt.

Ezt fűrösztítsnek hijik, de inkább ijen felgőzölís. Ha meg van igízve az illető, akkor az a kis zománcos tálka felsziji maga alá a mosdótálba levő összes vizet. Ezt a fűrösztíst kell csinálni reggel, amikor jön fel a nap, délbe fél tizenkettőkor, de mindenképpen tizenkettő előtt, mikor közepén áll a Nap, meg este napszállat előtt, hogy mán napszállatra meglegyen. Utána önteni rajta, reggel is, délbe is, este is, még azon a napon. Páros napokon. Ezt mán akkor kell csinálni, amikor mán annyira meg van nízve, hogy van az a kik csik, és nincsen a szeme hussa. (A belső szemzugot mutatta).

A füstölést a következőképpen mesélte el:

Van nekem szentelt gyertya, van nekem az, amivel a templomba füstölnek, az a füstölő (tömjén), abbúl egy kicsi, meg abbúl a buzakoszorúbúl egy kicsi, amit esküvőkor a fejek felé tartanak. Ezt a hármat összeszem és aval megfüstölöm.¹⁴⁹ Ez mán leveszi rulla, mán sokkal jobb. A füstölíst csak este, mán öntís után csinálom. Ha tegnap, vagy pár napja níztk meg, akkor elég egy nap önteni rajta.¹⁵⁰ De vót mán ojan is, hogy még télen megníztk, és csak most jött. Akkor kel kétszer is, háromszor is. (N.N.)

Az öntíshez egy kis *bádogba* (zománcos bögrében) szentelt gyertya darabját felolvasztotta. Amikor felolvadt, akkor visszafelé számlálva a már említett módon levette a tűzről.¹⁵¹ Közben lefektette a beteget, a szívére helyezett egy imakönyvet, és letakarta *hétszer vagy kilencszer nem mosott pászkatakároval*.¹⁵² *Az a hatássa.* Egy *zománcos tálba* készí-

¹⁴⁹ Grynaeus 1974: 229.

¹⁵⁰ Kertész 1989: 55.

¹⁵¹ Diószegi 1957: 162-172.

¹⁵² A húsvéti kalácsot pászkának, a kosárba rakott, szentelésre előkészített étkeket lefedő kendőt pedig

tett hideg vizet, ebbe öntött *kilenc csepp* szentelt vizet, szintén visszafelé számlálva. A tálban lévő vízbe egymásra helyezte az előre elkészített, kereszt alakba összekötött *seprószálat*, erre két szöget, ugyanígy összekötve, végül egy ollót úgy szétnyitva, hogy az keresztet formált. Ezt a beteg fölé emelte:

Ebbe öntődik az olvasztott gyertya. Az a hideg vízben meghűl, amitől megijedt, az az alak kifolyik, kiömlik, olyan formát ad. Ha vannak benne hójgocskák, akkor az azt jelenti, hogy akkor annak az illetőnek árt a szem, valaki mindig ütet meg szokta nízni. Ha pedig nagyon meg van nízve, akkor itt (a belső szemzugnál) van neki egy kík csik, akkor ez a szemhussa (a belső szemzugot mutatta) nincsen, akkor megyen a hasa, zöldet, naponta többször, akkor fürösztöni kell. Amék órába a gyermeket megigíztk, abban az órában minden nap elkezd ordítani, amíg meg nem gyógyítik. (N.N.)

Az öntő- és fürösztővizet a mezsgyén lévő kerítés oszlopának a tövére önti, mert ott nem járnak, nem léphetnek bele. Hite szerint, ha ebbe a kiöntött vízbe valaki belelép, *időnap előtt elsorvad. Ezen már az orvos se tud segíteni, nem segít az öntés se. Mindig lejjebb, mindig lejjebb, és meghal. (N.N.-né)*

Esti fürösztések közben a szülők is *megigízhetik* a gyermeket, mert ilyenkor *igen árt neki a szem*. Nem szabad nagyon örvendezni a gyermeknek, mert az is árt neki. Csak az ágyon szabad pelenkázni a csecsemőt, asztalon nem, mert az is árthat. Ha hamar fordulnak a gyógyítóhoz, akkor az *igízet* gyógyítására elég *egyszeri öntés, ami három öntés, a páros napokon napszállta előtt. Páros napok a kedd, csütörtök, szombat és vasárnap. Más, páratlan napokon nem írdemes az időt rá pocsíkolni, mer nem hatásos. (N. N.-né)*

Olyan esetről és gyógyulásról is beszámolt ez az adatközlő, amelyben a súlyosan beteg gyermeket – aki *annyira meg vót nízve, hogy egy hétig nem beszélt, nem evett, azt hitték meghal* – háromszori fürösztéssel és háromszori öntéssel meggyógyított.

A szemmelverés megelőzésének és gyógyításának kutatása során megvizsgált anyagból megállapítható, hogy az immár vegyes lakossá-

pázkatakarónak nevezik.

gú község magyar hagyományaiban még fellelhetőek azok az elemek, amelyek a magyar népi gyógyítás egészét jellemzik.

A fenti idézetek is bizonyítják, hogy a mágia fontos szerepet tölt be az *igízis* megelőzésében és gyógyításában. Az idő, valamint a napok, a napszakok, a számok, a helyek, a testrészek, a színek, az anyagok és az állatok stb. különleges tulajdonsággal való felruházása teszi azokat mindegyikét gyógyításra alkalmassá, varázserejűvé. Az ismétlődő napszakok, az egyébként hétköznapi és megszokott dolgok – a Nap, és annak állása, a napnyugta, az éjfél, a napfelkelte előtti időszak, a küszöb, a szita, a söprű, a mezsgye, a sírhant –, a népi medicinában a gyógyító szerek gyűjtésének, a gyógyító műveletek elvégzésének fontos meghatározói és alkotóelemei. A gyógyító szerek begyűjtési módja – a titokban, *szóttalan* hozott kútvíz, a mezsgyékről éjjel, titkon szedett fű, a sírokról éjféltájt begyűjtött föld – változtatja azokat gyógyhatásúvá.

A néphit különleges tulajdonságokat kapcsol ezekhez az időszakokhoz, tárgyakhoz, helyekhez. A páros és páratlan napok – hitük szerint – a gyógyítás sikeres vagy sikertelen voltát határozzák meg. A számok – a három, a hét, a kilenc –, valamint a visszafelé számlálás, a gyógyító műveletet, vagy annak sorozatát ruházza fel mágiával. A gyógyítás folyamata alatt elmondott varázserejű szövegek leginkább a gyógyító és a gyógyulni vágyó lelki összehangolódását, valamint az eljárás hatássosságát szolgálja. Az emberi vagy állati eredetű, gyógyításra használt szerek – nyál, vizelet, macska farkának a szőre –, valamint az eufemisztikus megfogalmazások, a tabuként kezelt szavak, vagy beszédfordulatok is gyakoriak a szemmel verés megelőzésében, és gyógyításában. A színek – jelen esetben a piros – mágiája is fellelhető. A kifordított ruhadarab vagy alsónemű bajelhárító hatása is ismert. Nem nélkülözik az *igízis* gyógyeljárásai a szakrális elemeket sem: a keresztevetés, a szenteltvíz és -gyertya, az imakönyv, a pászkatarakó (amelyet hétszer vagy kilencszer szentelt meg a pap), tömjén, megszentelt mirtuszág – fontos kellékei a közösség gyógyító folyamatainak.

A felsoroltakból megállapíthatjuk, hogy a magyar hagyományok és a magyar néphit elemei elevenen élnek a közösség tudatában, és – bár fokozatosan megkopnak, és keverednek más etnikumok hiedelmeivel – tapasztalható ezek magyarság-megtartó ereje is.

IRODALOMJEGYZÉK

- BERDE Károly 1940: A magyar nép dermatológiája. Budapest.
- BOTLIK József 1997: Hármast kereszttől. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997). Budapest.
- BOTLIK József 2000: Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX–XX. századi történetéhez. Budapest.
- BOTLIK József – DUPKA György 1991: Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből. 1918–1991. Budapest – Szeged.
- BOTLIK József – DUPKA György 1993: Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján. Ungvár – Budapest.
- CSISZÁR Árpád 1968: Szemmelverés és igézés. *Jósa András Múzeum Évkönyve*. 11: 161–179. Nyíregyháza.
- DIÓSZEGI Vilmos 1957: „Visszafelé számláló” ráolvasások. *Néprajzi Közlemények*. II. 3–4: 162–172.
- GRYNÆUS Tamás 1974: Bács megyei gyógyító szokások és hiedelmek. *Cumania* 229–237.
- GRYNÆUS Tamás 1991: „Oszlassa erdőre, mezőre, vízre, rétre.” Megelőző-gyógyító imádságok és ráolvasások Dávodról. In: *A Duna menti népek hagyományos műveltsége*: 613–618. Budapest.
- HOPPÁL Mihály 1970: Az „igézés” hiedelmkör alkotóelemei. *Népi Kultúra – Népi Társadalom* IV: 259–286.
- ISZTORIJA gorodov i szel ukrajinszkoy SZSZR. Zakarpatszkaja oblaszty. Kijev, 1982.
- KAPROS Márta 1986: A születés szokásai és hiedelmek az Ipoly mentén. Debrecen.
- KÁRPÁTALJA településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941). 1996. Budapest.
- KÁRPÁTALJA településeinek vallási adatai (1880–1941). 2000. Budapest.
- KÁRA Judit 1973: Nagydobronyi szokások és hiedelmek. *Folklór Archivum* I.: 40–63. Budapest.
- KERTÉSZ Judit 1989: A születés és kisgyermekkor folklórja a Szuha-völgyben. (Gömör néprajza XV.) Debrecen.
- KÓTYUK Erzsébet 1996: Szövegmutatvány egy kárpátaljai magyar falu nyelvjárásából. *Magyar Nyelvjárások*. XXXIII.: 207–213. Szerk.: Sebestyén Árpád. Debrecen.
- SOMOSSY Miklós 1896: Az „igézet” hiedelme Szatmár megyében. *Ethnographia* VII.: 102–103.
- STATISTICKÝ lexikon obcí v Podkarpatské Rusi. Na základě výsledků sčítání lidu z 15. února 1921. V Praze, 1928.
- STATISTICKÝ lexikon obcí v zemi Podkarpatoruské. Na základě výsledků sčítání lidu z 1. prosince 1930. V Praze, 1937.

- SZEM MEGLÁTOTT, szív megvert. Magyar ráolvasások. 1986: Szerk.: Pócs Éva. Budapest.
- SZENDREY Ákos 1935: A füstölés a magyar néphitben. *Ethnographia* XLVI: 42–48.
- TEMESVÁRY Rezső 1899: Előítéletek, népszokások és babonák a születés körében Magyarországon. Budapest.
- UNGVÁR és Ung vármegye. 1940: Szerk.: Csíkvári Antal. Budapest.
- VOIGT Vilmos – BALOGH Lajos 1974: A népköltési (folklór) alkotások kritikai szabályzata. Budapest.
- WLISLOCKINÉ Dörfler Fanny 1896: Nyál és köpés a magyar néphitben. *Ethnographia* VII.: 460-463.

(Első megjelenés: *Néprajzi Látóhatár*. X. évf. 1-4. szám. Budapest – Miskolc, 2001. 401-411. old.)

JÓ ÓRÁBAN MONDJAM!

*A mindennapok mágikus szövegei
egy kárpátaljai magyar faluban*

A XX. század politikai változásai, a sorozatos impériumváltások különösen érzékenyen érintették Kárpátalja magyar lakosságát: a határok átléptek a fejük fölött, hol egyik, hol másik ország polgárává váltak. Az I. világháborút követően, 1919. január elején kezdődött a terület csehszlovák katonai megszállása, nyolc hónap múlva, szeptember 10-én a Párizs melletti saint-germaini szerződéssel vidéket Csehszlovákiához csatolták.¹⁵³ A két évtizedig tartó prágai uralom után, az 1938. november 2-i első bécsi döntéssel a terület déli magyarlakta sávja, a Tiszahát visszatért Magyarországhoz. A következő évben, az 1939. március közepén végrehajtott háromnapos katonai akcióval Kárpátalja hegyvidéki területe is újraegyesült Magyarországgal.¹⁵⁴ Azóta két államfordulat történt: az egyik 1945 nyarán, ekkor terület a Szovjetunióhoz,¹⁵⁵ majd 1991-ben, amikor Kárpátalja Ukrajnához került.¹⁵⁶

A nyolc évtized alatt, az 1920. június 4-ei trianoni békediktátum óta idegen fennhatóság alatt élő kárpátaljai magyar nemzeti közösség megtapasztalta a kisebbségi lét minden kínját és keservét. Az itt élő magyarság körében – az anyaországtól való elzárása ellenére – 1945 után sem jártak sikerrel a hatóságok beolvasztási és „szovjetizálási” törekvései.¹⁵⁷ Anyanyelvét megőrizte, nem cserélte fel az „egy hazában élő nemzetek érintkezési nyelvével” az oroszul; hagyományait – tiltások közepette is – ápolta, és nem feledte. A hatalom által szorgalmazott, s mindinkább szorító idegen nyelvi környezet és kultúra ellenkező hatást váltott ki a magyarság körében: a megmaradni akarását erősítette. Elsősorban ezért őrzött meg napjainkra is számos olyan archaikus néprajzi elemet, amelyet a magyarországi közösségeinkben már nem, vagy

¹⁵³ Botlik – Dupka 1991: 22-40.

¹⁵⁴ Uo.: 41-50.

¹⁵⁵ Uo.: 51-53.

¹⁵⁶ Botlik – Dupka 1993: 5-12.

¹⁵⁷ Grozdova 1971: 457-466.

csak elvétve találunk. Az ilyen jelenségek egyike a mágikus szövegek használata a mindennapokban, az egyszerű elbeszélésekben csakúgy, miként a gyógyításban.

Kárpátalja Ungvári járásában található Rát község gyógyító hagyományainak feldolgozása során tapasztaltuk, hogy a falu lakosságának körében napjainkig megtalálhatóak az általánosan ismert és használt mágikus szövegek és ráolvasások. Bár ezek a ráolvasó szövegek formailag nagyon különböznek egymástól, sok a határeset, mégis egy csoportba tartoznak, hiszen összeköti őket a mágikus mivoltukba vetett közösségi hit. Ezek a gyakran néhány szavas fohász jellegű elemek olyan természetes módon illeszkednek az itt élők beszédébe – bizonyos helyzetekben egyébként kötelezően hangzanak el –, hogy már rövid szövegekből is kiderül: közülük ki az, aki nem Rát községben nevelkedett. Tabukat tisztelik, ezért a *jaj*, vagy a *bolond* szavak kiejtését mellőzik. A közösség szigorú erkölcsű, hagyománytisztelő, ezért minden tagjának kötelező az íratlan szabályok a betartása.

A mágikus szövegek egy része a napi tennivalók és a gyógyítás sikerét, a veszedelem, a baj, a betegség megelőzését szolgálják, mások viszont a harag, a bosszúság kifejezői, vagy a sikertelenség okozójára szórt átok-formulák. Előfordulnak olyan állatterelő szavak, szókapcsolatok, vagy óhajtó mondatok, amelyek csak az adott helyzetben tekinthetők mágikus szövegnek. Ezért lejegyzésre érdemesnek tartottunk minden olyan helyzethez vagy eseményhez kötődő szókapcsolatot, mondatot, állandósult kifejezést és imát – ezeket dolgozatunkban dőlt betűkkel jelöljük –, amelyeket mágikus erővel ruház fel a közösség. Egyetértünk azzal a véleménnyel, mely szerint ráolvasásnak kell tekinteni minden olyan szöveget, amelyet ráolvasás-funkcióban használnak.¹⁵⁸

Az Ungi-síkon elhelyezkedő Rát községben gyűjtött anyag túlnyomó része általánosan ismert és használt mágikus szöveg. Kisebb hányadát alkotják azok a ráolvasások, amelyeket kizárólag a gyógyítók ismernek és használnak hol diagnosztikus, hol pedig gyógyító céllal. Előfordulnak olyan ráolvasások is, amelyeket beteg és gyógyító dialógus formájában felváltva mond. Amíg a gyógyító ráolvasásokat a fe-

¹⁵⁸ Pócs 1985: 13.

hér-, addig az átkokat a fekete mágia körébe soroljuk. Utóbbi csoportba tartozó olyan ráolvasásokat is lejegyeztünk, amelyek szándékos rossz-akarát közvetlen kifejezői, de vannak olyanok is, amelyek *megátkozás* nyomatékossító elemeiként, mintegy felvezetik az átkokat. Hisznek a kimondott szó erejében, az átkok beteljesülésében, a szó mágijában. Vallják, ha jó órában mondják – az átok *megfog*an. Ok nélkül senkit sem átkoznak, mert az ártatlanra szórt átok nem hat, hanem – hitük szerint – visszaszáll az átkot szóró egyénre.

Ebben a közösségben a *jaj* indulatszó dicsérő mondatok kíséretében nem hangozhat el, mert rontó szándékot sejtene mögötte. Ha mégis előfordul – *Jaj, de szép ez a gyermek* –, azonnal elhangzik az elhárító mágikus szöveg – *Seggibe a szemed!*¹⁵⁹ Az elhárító szövegnek azonnal követnie kell a *megjajgatást*, a *megkiabálást*. A megkésett mágikus elhárítás hatástalan. Egy-egy ilyen szándékos megjajgatás – vallják – oka lehet a halálos betegségeknek.

Különösen az újszülöttek környezetében tilos mindennemű pozitív megfogalmazású mondat. Csecsemőt, kisgyermeket kizárólag ekképpen dicsérnek: *Phü, phü, phü, kis csúnya, pocsk, vagy! Csúnya baba!*¹⁶⁰ Óvatosságból még ezekhez a mondatokhoz is hozzáillesztik a *Meg nem kiabálva* mágikus kifejezést.¹⁶¹ Amíg a *Seggibe a szemed* elhárító formulával¹⁶² az édesanya, illetve a család óvja a gyermeket (bizonyos esetekben a háziállatokat is), addig a *Szem ne ártson neki, Igízet ne fogja*,¹⁶³ *Meg nem kiabálva* mondatokat a látogató ismételteti, hogy jó szándékát ezzel is bizonyítsa.¹⁶⁴ Gyakori a dicséret értelmű *Rossz szemnek kár ránézni* kijelentés, amely egyszerre magában hordozza az elismerést és a féltést is. Mindannyian tudják, hogy a ma már kizárólag ebben a rövid formában használt mágikus szöveg azt jelenti: *olyan szép, hogy rossz szemnek kár ránézni, mert megigízi*. A megkeresztelt csecsemőt a keresztszülők a következő szöveg kíséretében adják át szertartás után

¹⁵⁹ Pócs 1986: 45.

¹⁶⁰ Szatmárban is szokás, hogy akik először látják a csecsemőt, megköpdösik. Makay – Kiss, 1988: 215.; A köpés szerepéről a néphitben bővebb adatokkal szolgál Wlisslockiné 1896: 460-463.; Luby 1930: 125.; Solymossy 1943: 286.

¹⁶¹ Azonos hiedelmeket Temesváry Rezső 19. századi gyűjtésében is találunk. Temesváry 1899: 75.

¹⁶² Pócs 1985–1986. II: 565.

¹⁶³ Hasonló a kalotaszegi változat. Vasas 1985: 94.

¹⁶⁴ A megelőzésnek számos változatát találjuk még Pócs 1985–1986. II: 573-576.

otthon a szülőknek: *Pogánykát vittünk, báránykát hoztunk*, jelezvén ezzel, hogy a keresztség felvétele után a gonosz nem *hatalmaskodhat* a gyermek felett.¹⁶⁵

A csecsemőt fürösztéskor – miközben a vízbe helyezik –, az *Isten-ke vele* ismételtetésével nyugtatgatják, ezzel igyekeznek óvni a megijedéstől. Ha tüsszent a gyermek *Agyók Istenkének* rá a szülő válasza, elhárítva ezzel a komoly betegség kifejlődését. Az *agyók* szövegromlás következménye lehet, az adjuk igéből. Bár nem tudják mit jelent, így használják, így öröklődik. Valószínűsíthető, hogy az értelmetlenség fokozza is a szöveg jótékony hatásába vetett hitet. A felnőtt tüsszentésére az *Egítségdre* vagy a tréfás *Segg oda* a válasz.

A kisgyermeket a sikeres bemutatkozás, vagy a feltett kérdésre adott helyes válasz esetén a felnőttek az *Ilyen nagyra nőjél* jókívánsággal jutalmazták, eközben magasra emelik a kezüket. Ha a gyermek fájdalomra panaszkodik, akkor *Meggyógyíti kis Jézuska* mondattal nyugtatgatják. A nagyobbacska fiúgyermeket így biztatják: *Meggyógyul, míg katona leszel*, a lányokat: *Meggyógyul, míg menyasszony leszel*, azaz felnőtt korára elmúlik a fájdalom. Sebesülés esetén – ha az nem ad okot aggodalomra –, a gyermekeket ekképpen vigasztalják: *Ne félj, nem jön ki a lelked*, vagy imígyen tréfálkoznak velük: *Ott fog kijönni a lelked*. A gyermekek a kihullott tejfogait az egérlyukba (ha van a házban kemence, akkor sutba) dobják, miközben a következőket mondják:

*Cini-cini kisegér,
adok neked csontfogat (rossz fogat),
adjál nekem vasfogat (jó fogat).*¹⁶⁶

A szeplős gyermekek, ha gólyát vagy fecskét látnak, fél lábon ugrálva, többször ismételve, hangosan kiabálnak: *Gólyát (fecskét) látok, szeplőt hányok.*¹⁶⁷

Rontást, rossz szándékot elhárító vagy megelőző beszédfordulatok, mágikus szövegek az elbeszéléseikben gyakran előfordulnak. Az *Isten ments*, az *Isten őrizzen*, a *Ne adj Isten*, valamint az utóbbi ruszin változata a *Ne dáj Bozse* minden veszélyt és rossz szándékot sejtető

¹⁶⁵ Az Ipoly mentén egyéb változatai is ismertek. Csáky 1992: 60.

¹⁶⁶ Az egész magyar nyelvterületen ismertek különböző változatai. Pócs 1985–1986. II: 591–595. A palócok körében a „*Gező, gező, csontot adok, / Adjál érte acél fogat!*” változata ismert. Csáky 1992: 95.

¹⁶⁷ Hasonló a Csáky által gyűjtött változat is. 1992: 95.

mondat előtt elhangzik. Utóbbi – a ruszin változat – a többszöri sikertelen próbálkozás után, összegzésként is elhangozhat, például *Ne dáj bozse, hogy megszámoljam!* (azaz, nem sikerült megszámolnom). Ez a kifejezés a XX. század elején kerülhetett be a közösségi szóhasználatba, mivel a legidősebb korosztály, az 1920-as években születettek elbeszéléseiben fordul elő nagyobb gyakorisággal.

A mezőgazdasági vagy házkörüli munkák befejeztével gyakran hangzanak el az olyan ráolvasás jellegű kérések, felszólítások, amelyek lényegében óhajt fejeznek ki: *Kőljél szípen, Nőjetek nagyra, Kőtsd ki mind, tyutyukám, Legyen hozzá szerencsénk (szerencséd).*¹⁶⁸ Ha szerencsésen induló, szép reményekkel kecsegtető eseményről kezdenek beszélni, minden esetben az *El ne kiabáljam!* mágikus erejű mondat indítja, amely kivédi, megelőzi a szerencse *elkiabálását*, azaz elriasztását. A rágcsálók és mindennemű kártevő távoltartására szolgálnak – a napjainkban már általános vegyszeres irtás közben is elhangzó – a *Pusztuljatok innet, Menjetek a nyehézségbe, Takarodjatok innet, Hogy vesznétek el!* – elküldő formulák.¹⁶⁹

A *Megkövetlek, Engedelmet kérek, Tisztessig ne essék* kifejezéseket olyan beszédhelyzetekben alkalmazzák, ahol a beszélő illetlen szavakat vagy kifejezéseket kíván használni mondandójában. Mivel nem akarja hallgatóságát megbotránkoztatni, és nem akar a *szájával* vétkezni, mielőtt az illetlen szót vagy kifejezést kiejtené, már előre bocsánatot, feloldozást kér. Például: „... akkor az anya, *engedelmet kérek*, az alsókabátyára rávizelt, avval mosta le a gyermeket.” Az *Isten rossz néven ne vegye* mágikus erejű mondat akkor hangzik el, ha a vallási előírásokat – bőjt, munkavégzési tilalom – valamilyen okból kénytelenek megszegni. A szöveget a bűnbocsánat, a feloldozás reményében mondják. Hasonló a szerepe a *Nem megszóláskípen* kifejezésnek, amelyet mások tetteinek rosszallása, esetleg mások leszólása esetén előre bocsátanak. A hallgatóság előtt ilyen módon igyekeznek bizonyítani tárgyilagosságukat, illetve így kívánják elkerülni azt, hogy a megszólás vétségét elkövessék. A titkok megőrzését szolgálják a *Szó köztünk*

¹⁶⁸ Pócs 1985–1986. II: 391.

¹⁶⁹ A közeli Nagydobrony községben kisebb rítus segítségével kergetik el háztól a pockokat és az egereket. Kára 1973: 51.

maradjon, és a *Köztünk szólva* kifejezések, amelyek figyelmeztetik, s egyben utasítják a hallgatót, hogy a felszólítást követő közlésről ne beszéljenek senkinek. A vásárba indulót e szavakkal bocsátják útjára: *Szar legyen a szerencséd!* A vásárlás célját – tehát, malac, termény – nem nevezik meg, mert az sikertelenséget okoz. Ha valaki ügyetlensége folytán valamit elront, összetör, azt mondják neki: *Szarni a markodba!* Így olvasnak rá, hogy a továbbiakban szerencsés legyen a keze.

Korán termett zöldségek, megérett gyümölcsök fogyasztása előtt, amennyiben az adott évben először kerültek asztalra, egészségmegőrző céllal hangzanak el a következő szövegek:

Újdonság a hasamba, betegség a pokolba, vagy az

*Újdonság a hasamba, rosszbaj meg a zsidóba.*¹⁷⁰

A jó étvágygal, sok ételt fogyasztó családtagnak kívánják szintén egészségmegőrző céllal: *Meg ne ártson!*

Ha olyan kedvező eseményről van szó, amely a beszélő számára is kíváncsún lenne, soha nem mulasztja el hozzáfűzni:

*Nekem (nekiünk) legyen mondva!*¹⁷¹

Ha váratlanul pénz, esetleg nagyobb összeg üti valakinek a markát, azt mondja:

Phü, phü, phü, apád, anyád ide jöjjön! Az aprópénzre így olvasnak rá:

Phü, phü, phü, szaporodjatok, sokasodjatok!

A szentek segítségét kérő rövid fohászok – *Uram, Jézus, légy velünk! Szűzanyám, ne hagyj el! Istenem, őrizz meg minket!* – gyakran hangzanak el nagyobb munkák kezdéskor, utazás előtt, sőt nagy égháború, azaz zivatar idején.¹⁷² Gyógyító műveleteket megelőzően, és a gyógyító szerek készítése során az égiek segítségét elengedhetetlennek tartják. Viaszöntés előtt a *Jézus, Mária, Szent József, segíts meg!* fohászt mondja el az öntőasszony. A szenesvíz készítésénél és a kenyér dagasztásánál keresztet vetnek, ekkor hangzik el:

*Az Atyának, Fiúnak Szentlélek Istennek nevében. Amen.*¹⁷³

¹⁷⁰ Pócs 1986: 8.

¹⁷¹ Más változata is ismert. Pócs 1985–1986. II: 586.

¹⁷² Pócs 1985–1986. II: 400.

¹⁷³ Pócs 1985–1986. II: 391.

Rövidebb és elterjedtebb az *Isten nevében* szövegforma, amelynek szerepe az előbbivel azonos: ez is munka vagy gyógyító cselekmény kezdetén hangzik el. Különböző élethelyzetekben ugyancsak segítséget, áldást remélve mondják az alábbi fohászokat:

Uram, Jézus, segíts!

Szűzanyácskám, légy velünk!

Szűzanyácskám, vigyázz ránk!

Édes Jézus (Szűzanyácskám), most segíts!

Édes, jó Istenem őrizz meg minket!

A *Miatyánk*-ot és az *Üdvözlégy*-et általában hétszer vagy kilencszer elimádkozva szintén mágikus erejűnek tartják. Ijedés, megrettenés ellen a *Távozz tőlem Sátán*, a *Távozz tőlem gonosz lélek* kifejezéseket, vagy az alábbi ima hosszabb, vagy rövidebb változatát mondják:

Szűz szülője Istennek,

engedd, hogy tied legyek.

Most segíts meg Mária,

ó irgalmas Szűzanya.

A rövidebb változatban az előbbi ima két utolsó sorát ismételtetik. Az imént felsorolt ráolvasások vallási eredetű fohászok, az utóbbi köztudottan imádságszöveg. Inkább jókívánság jellegű ráolvasásoknak tekinthetők a beteglátogatás során elmondott *Ne fájjon...* (ekkor azt a testrészt nevezik meg, amelyre a beteg panaszkodik), *Gyógyulj meg minél előbb*, *Ne legyél beteg*, *Ne betegeskedj*, *Múljon el rullad a betegség* parancsok vagy kérések, amelyek a panaszt követően vagy búcsúzáskor hangzanak el abban a reményben, hogy jó órában mondják és meghallgatásra találnak.¹⁷⁴

A közösség hite szerint nem szabad mások baját hosszasan mesélni, mert *a baj megjelenhet*. Ha mégis ezt teszik, akkor közben több alkalommal hangsúlyozzák: *Jó órába mondjam*, vagy *Jó órába legyen mondván*. Mások betegségét sem szabad az embernek önmagán megmutatnia, mert az *átragadhat* a beszélőre. Azokban az esetekben, ha ez mégis elkerülhetetlen, a következő, betegséget megelőző vagy elhárító mágikus erejű szavak hangzanak el:

¹⁷⁴ Pócs 1985-1986. II: 391.

*Kühöz mívve,
Kűnek adva,
Kűközt veszve.*¹⁷⁵

Miközben saját testükön mutatják mások betegségének a helyét, ezt ismételtetik:

*Ne ide mutassam vagy
Ne ide legyen mutatva.*

Mások testi hibáját is tilos kigúnyolni, utánózni vagy mutatni. Hitük szerint ugyanis elegendő, ha a hallgatóság körében valaki gondolatban ezt kívánja: *Hogy úgy maradjál!*, akkor a tilalmat megszegő *úgy marad*.

A gyógynövények gyűjtésénél, illetve a gyógyító szerek kölcsönzésénél is elhangzik a *Kutyának kelljen, de jó, ha van* betegséget távol tartó mágikus szöveg. Amikor gyógyító szereket, orvosságokat kapnak vagy vásárolnak, kötelezően elhangzik az alábbi párbeszéd:

Beteg: *Mán nem köszönöm.*

Aki a gyógyszert adja: *Ne köszönd, csak használjon.*

Hitük szerint ugyanis a gyógyszer hatását veszti, ha megköszönik.

Az utcán heverő tárgyakat általában nem emelik fel, nem nyúlnak hozzá, mert rontást sejtene benne. Ha mégis elkerülhetetlen, hogy hozzáérjenek, akkor háromszor ráköpnek, és anélkül, hogy hátranéznenek, a következő szöveg kíséretében a hátuk mögé dobják: *Phü, phü, phü, babona tyúk penna*. A szöveggel kísért cselekménysorozat a cselekvőt megvédi a rontástól.

Hasonlóan elterjedtek a rövid parancsként megfogalmazott átokformulák:

*A gyehennára vele!
A rossz baja legyen!
A rossz nyavalyája legyen!
A görcs fogja meg!
Frász fogja meg!
Frász-karika fogja meg!
Törje ki a frász!
Frász-nyavalyája legyen!*

¹⁷⁵ A betegség kőnek adása, kőhöz mérése hazánk más területein is ismert. Grynaeus 1993: 107, 111.

Nyavalya törje ki!
Nyavalyája legyen!
Guta üsse meg!
Gutája legyen!
Fene vigye el!
Fene egye meg!

Az előbbi átkokat szaporán szórják annak ellenére, hogy a frász és a fene betegségnevek mögött rejlő kórokat már nem ismerik. A guta és a nyavalya a közösség tudatában az agyvérzéssel, illetve az epilepsziával azonos. Azok az átokformulák is gyakoriak, amelyeket óhajként fogalmaznak meg:

Hogy a gyehenna tüze emísztené fel!
Hogy a föld nyelné el!
Hogy a föld nyílna meg alatta! (*Hogy a föld nem nyílik meg alatta* változat is ismeretes.)

Hogy az ég szakadna rá!
Hogy a ménkű csapna belé!
Hogy süllyedne el a pokol fenekire!

Figyelmeztetés, egyben fenyegetés az *Addig élsz!* kifejezés, amely felhívja a figyelmet a viselkedési vagy erkölcsi szabályok megszegésének várható következményére. A felsoroltaknál enyhébb, napjainkban már inkább a bosszúság megnyilvánulása a *Hogy az anyád ne sirasson* kifejezés, amelyet általában gyermekeknek mondanak egy-egy csínytevésük után. Ha valaki a falu erkölcsi szokásai, szabályai ellen vét, annak cselekedeteit a közösség megvetését és ítéletét is megfogalmazó kifejezésekkel illetik. A kérdésként elhangzó szövegek valójában felháborodást, *megbotránkozást* fejeznek ki, előrevetítik a bűnös (tolvaj, leányanya) büntetésének, a közösségből való kizárásának lehetőségét.

Hogy nem fíl az Istentül?
Hogy nem sül ki a szeme?
Hogy nem sül le a bőr a kípírúl?
Hogy nem süllyed el szígyenítbe?
Hogy nem átall (szégyell) ilyet megtenni?

Az egyéb átkokat, illetve a *megátkozásokat* bevezető, azok hatását növelő szöveg: *Hogy az Isten verje meg...*, vagy *Hogy az Isten ne hagyja*

büntetlenül.... Ezt követi annak felsorolása, amit a megátkozó a megátkozottnak kíván. Előfordul, hogy az elbeszélő – igazmondását bizonyítandó –, ön maga megátkozásától sem riad vissza: *Ne mozduljak innen..., Innen ne álljak fel..., Az Isten úgy adjon egísséget nekem....* Az önmagára szórt átkokkal bizonyítja saját végtelenségét, hiszen az ártatlanra szórt átok nem hat. Azt vallják: ha jó órában hangzik el az átok, akkor az megfogán, miként a jó órában elhangzó fohászok is.

Egyaránt hisznek a szó, az idő, valamint a hely mágiájában, mindháromnak a gyógyításban tulajdonítanak különösen fontos szerepet.

A vendég tisztelete kötelező, amíg a házban van, nem illik megbántani. A szívesen látott személyeket ekképpen fogadják: *Isten hozott benneteket*, erre válaszol a jövevény a *Köszönjük, magunk is igyekeztünk* formulával. A vendégek által elmondott *Isten éltesse a ház gazdáját meg háza nípít* kérés után a háziak a *Hallgassa meg a jó Isten (Úr Isten)!* választ adják annak reményében, hogy az elhangzott jókívánságok meghallgatásra találnak. Az elköszönő beszédfordulattá vált *Isten áldjon (benneteket)* áldást kérő fohászt a Viszontlátásra! köszönésforma helyett használják. A nem kívánt látogató távoztával – ha az már halótávolságon kívül van –, általában a következő hangzik el:

Vigyen a szél! Szél megálljon, te sose! vagy

Vigyen a víz! Víz megálljon, te sose! de elterjedt a

Menj Isten hírével! elküldő formula is.

Mindezt annak reményében teszik, hogy az illető még egyszer nem lépi át a házigazdák küszöbét. A gyermekek közös ügyességi játékaik során ellenfeleiknek sikertelenséget kívánva mondják: *Tarka macska, húzd ódarra!* Az előbbieken felsorolt mágikus szövegek általánosan ismertek, és ha szükségét érzik, alkalmazzák is őket.

A Rát községben lejegyzett gyűjtésünkben lényegesen kevesebb azoknak a ráolvasásoknak a száma, amelyeket kizárólag a gyógyítók használnak, mint a cselekménysorozat elengedhetetlen tartozékait, elemeit. Ez azzal magyarázható, hogy a *tudós féle* személyek nem árulták el a művelet közben nagyon halkán, inkább csak mormolva elmondott ráolvasásaikat. Hitük szerint ugyanis, vannak olyan szövegek, amelyek hatásukat veszítik, ha illetéktelenek – nem gyógyítók – is hallják. Egyes adatközlők megemlítették, hogy többen *sírba vitték a*

tudományukat. A gyógyító műveletekkel és az e közben elhangzó mágikus szövegekkel kapcsolatban Polner Zoltán megjegyezte: „A kontamináltak jelentkező ráolvasások azonban egyre szűkszavúbbak. A hiedelmekhez kapcsolódó mágikus varázsszövegek, ritmikus ’prózák’ zömükben már elkoztak, hiányoznak a földéztett történetekből. Az emlékezet már nem őrzí őket.”¹⁷⁶

Az *igízet* ellen minden családban, bár kissé eltérő módon készítenek szenes vizet. A gyógyítás általában az asszonyok feladata, de az állatok kezelésében a gazda is részt vállal. A szenesvíz készítésekor, illetve az öntés művelete során ugyancsak általánosan ismert az oda, vagy visszafelé való számlálás. *Sem egy, sem kettő, sem három ...sem kilenc* – számlálják a vízbe dobott *szírkőszemet*, vagyis parazsat, újabban gyufaszálat.

A szenesvíz készítésének kezdésekor elengedhetetlen a keresztvetéssel kísért *Az Atyának, Fiúnak, Szent Lélek Istennek nevében. Amen*, amely a gyógyító művelet sikerét biztosítja. Az előbbi folytatásként – miközben az izzó parazsat vagy az égő gyufaszálat a vízbe dobják – hangzik el a *Ki nézett meg, ki igízett meg, ki kiátott meg* ráolvasás, immár diagnosztikus céllal. Ha a parázs vagy a gyufaszál a bögre aljára merül, akkor valóban *igízetben* van a beteg. Az *Asszonynak konty alá, fírfinek kalap alá, jánnak varkocs alá* ugyancsak a parázs vízbevetése közben hangzik el.¹⁷⁷ Attól függően, hogy melyik szövegrésznél *ül le a parázs*, asszony, férfi vagy leány szeme *ártott* a gyermeknek. Az iménti szövegek is általánosan ismertek, de kizárólag a gyógyító folyamat során hangzanak el.

A visszafelé számlálás kötelezően hangzik el az öntés során is: *Se nem kilenc, se nem nyóc, se nem hét... se nem egy*, mondja a gyógyító, miközben az olvadó viaszt hol a láng fölé tartja, hol pedig leveszi onnan.¹⁷⁸ Amíg a számlálás eljut egyig, addig a viasz a megfelelő folyékony állagúvá válik.¹⁷⁹

¹⁷⁶ Polner 1984: 825.

¹⁷⁷ Gönczi 1914: 286.

¹⁷⁸ Gönczi 1914: 293.

¹⁷⁹ A számlálással való gyógyítás rendkívül elterjedt a magyarság körében. Bőséges adattokkal szolgál Pócs 1985–1986. II:127–154.

A szem-árpa orvoslása során, szintén a gyógyító művelet közben hangzanak el a mágikus szövegek: *Árpám kerekítem, kerekem, kerekem*, vagy az *Árpa, árpa lekaszállak, múltjál el!*¹⁸⁰ Első esetben a kezelő személy kerekítő mozdulatokat végez egy kerek érmével, amelyet a cselekményt követően az úton eldob. Úgy hiszik, hogy aki ezt az érmét felveszi, arra átragad az árpa. A második esetben a gyógyító a behajlított ujjával sarlót formálva, kaszáló mozdulatokat imitálva gyógyít, miközben mondja a szöveget. A művelet végén felszólításként hangzik el: *múltjál el!* Ez utóbbi a szájpénész gyógyítása közben is előfordul: *Béka, béka, múltjál el, napszálltával...(bújjál el)*. (A lejegyzett szöveg már csak töredék, a zárójelbe tett szavakra nem emlékezett pontosan az adatközlő.)¹⁸¹

Az *Itt maradj!* rontástól megszabadító parancsoló forma egy hosszú mágikus elemekkel átszőtt cselekménysorozat befejező mozzanata. A *hóttetem*ként ismert betegség átadásakor, vagy elküldésekor – miközben a beteg a kézfején lévő csomót a halott lábához dörzsöli – mondják: *Vidd el magaddal!* Hitük szerint az elhunytak nyugalma nem zavarják, ha a halott nevének említésekor minden esetben elhangzik az *Isten nyugtassa meg*, vagy az *Isten nyugosztalja*, de gyakori az *Áldja meg az Isten haló porában is!* kérés változat is.

A párbeszéd jellegű mágikus erejű gyógyító szövegeket a beteg és a gyógyító felváltva mondja:

Gyógyító: *Phü, phü, phü, árpa lesz a szemedén!*

Beteg: *Phü, phü, phü, mossa le (múltjon el)!¹⁸²*

A másik:

Gyógyító: *Mi az ott az arcodon?* (kezeden, orrodon, szemedén, stb. mindig a sérült, vagy beteg testrészt nevezi meg.)

Beteg: *Amilyen hamar kérdezted, olyan hamar múltjon el!*

Szintén párbeszédes formában gyógyítják a nyelven megjelenő hólyagocskákat, amelyet *efingnek* neveznek.

Beteg: *Efing van a nyelvemen.*

¹⁸⁰ Gönczi 1914: 292.

¹⁸¹ Csáky 1992: 93.; Danter 1994: 52.; Grynacius 1971: 760-761.; Hoppál 1990: 708.; Kertész 1989: 78.; Kálmán 1990: 16.

¹⁸² Más jellegű ráolvasások is ismertek. Pócs 1985–1986:111-116.

Gyógyító: *Ha kötött, ma kötött, hónapra olyan legyen, mint a Teru Juli segge!* (Általában egy falubeli kövér asszony nevét mondják.)

Beteg: *Phü, phü, ragadjon rá!*

Az előbbi egy másik változata:

Beteg: *Efing van a nyelvemen.*

Gyógyító: *Ha kötött, ma kötött, hónapra olyan legyen, mint a Tisza vize!*

Beteg: *Phü, phü, mossa le!*¹⁸³

A gyógyítók által elmondott mágikus szövegek mindenekelőtt a gyógyítás hatékonyságát fokozzák. A napi teendők közben elhangzó – sok esetben határesetnek tekinthető – ráolvasások a munka sikerét, eredményességét, a baj elhárítását szolgálják. A Ráton élő magyar közösség életét végigkísérik az *Uram, Jézus segíts* segítséget kérő fohász, a munkakezdekor elhangzó *Isten nevében*, a szemverést elhárító *igízet ne fogja*, a bajt megelőző *jó órában mondjam*, a betegség elhárító *ne ide mutassam* vagy *kűhöz mérve*, a megholtak nyugalma biztosító *az Isten nyugtassa meg* mágikus szövegek. Ezzel kapcsolatban jegyzete meg Pócs Éva: „A ráolvasás a szómágia egyetemes eszköze. Mindenütt és mindig ismerték, és használták, ahol a mágia hathatóságában hittek, amíg a mágia eszközeit hathatósan hitték az egyéni boldogulásra, a munkák segítésére, a betegségek, vadállatok, élősködők és rosszindulatú természetfölötti hatalmak elhárítására, egyáltalán az élet bármely területének pozitív vagy negatív irányú befolyásolására.”¹⁸⁴

A magyar ráolvasások gyűjteményét,¹⁸⁵ valamint a magyar néprajzi szakirodalom ide vonatkozó anyagát áttekintve kijelenthetjük, hogy az általunk gyűjtött anyag szervesen illeszkedik az egységes magyar hiedelemrendszerbe. A bemutatott mágikus szövegek alapján megállapíthatjuk, hogy a nyolc évtizedes kisebbségi sors, a más etnikumokkal való szoros, helyenként kényszerű együttélés, napjainkig nem okozott érzékelhető változást a közösség mágikus szövegeinek hagyományában.

¹⁸³ Hasonló tartalmú, nem párbeszédes változata is elterjedt. Pócs 1985–1986. II: 124–126.

¹⁸⁴ Pócs 1986: 240.

¹⁸⁵ Pócs 1985–1986. I–II.

IRODALOMJEGYZÉK

- BOTLIK József – DUPKA György 1991: Ez hát a hon... (Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918–1991.) Budapest – Szeged.
- BOTLIK József – DUPKA György 1993: Magyarlakta települések ezredéve Kárpátján. Ungvár – Budapest.
- CSÁKY Károly 1992: „Pogánykát vittünk, báránykát hoztunk.” (A szüléssel s a gyermekkel kapcsolatos népi hiedelmek és szokások az Ipoly mentén.) Komárom.
- DANTER Izabella 1994: Népi gyógyászat a Kisalföld északi részén. Komárom – Dunaszerdahely.
- GÖNCZI Ferencz 1914: Göcsej s kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése. Kaposvár.
- GROZDOVA I. N. 1971: Etnokulturális folyamatok napjainkban a kárpátaljai magyar lakosság körében. *Népi Kultúra – Népi Társadalom*. V–VI. 457-466.
- GRYNÆUS Tamás 1993: Nagy Pálné Balog Emerencia hadikfalvi (garai) gyógyítóasszony. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*. 1991–1992/1. Szeged, 95-144.
- GRYNÆUS Tamás 1971: Népi orvoslás. In Juhász Antal (szerk.): *Tápé története és néprajza*. Tápé, 759-783.
- HOPPÁL Mihály 1970: Az „igézés” – hiedelemkör alkotóelemei. *Népi Kultúra – Népi Társadalom*. IV. 259-286.
- KÁLMÁN Enikő 1990: Népi gyógyítás a Tiszaháton. Nyíregyháza.
- KÁRA Judit 1973: Nagydobronyi szokások és hiedelmek. *Folklór Archivum*. I. 40-63.
- KERTÉSZ Judit 1989: A szülés és kisgyermekkor folklórja a Szuha-völgyben. Debrecen. (Gömör néprajza XV.)
- LUBY Margit 1930: A kisdedre vonatkozó babonák. *Ethnographia*. XLI. 125.
- MAKAY Béla – KISS József 1988: Népi gyógyítások Szatmárban. Budapest.
- POLNER Zoltán 1984: Ráolvasások és archaikus népi imádságok Deszken. In Hegyi András (szerk.): *Deszk története és néprajza*. Szeged–Deszk, 817-831.
- PÓCS Éva 1985–1986: Magyar ráolvasások. I–II. Budapest.
- PÓCS Éva (szerk.) 1986: Szem meglátott, szív megvert. Magyar ráolvasások. Szeged.
- SOLYMOSSY Sándor 1943: Babonás hiedelmek és műveletek. In uő: *A magyarság néprajza* IV. (2. kiad.) Budapest.
- TEMESVÁRY Rezső 1899: Előítéletek, népszokások és babonák a szüléskörében Magyarországon. Budapest.
- VASAS Samu 1985: Népi gyógyászat. Bukarest.
- WLISLOCKINÉ DÖRFLER Fanny 1896: Nyál és köpés a magyar néphitben. *Ethnographia*. VII. 460-463.

(Első megjelenés: Test, lélek, természet. Tanulmányok a népi orvoslás emlékeiből. Köszöntő kötet Grynaeus Tamás 70. születésnapjára. Szerk. Barna Gábor – Kótyuk Erzsébet. Budapest–Szeged. 2002. 235-244. old.)

A SEBKEZELÉS HAGYOMÁNYOS MÓDSZEREI AZ UNGI-SÍK KÁRPÁTALJAI RÉSZÉN

Az alábbiakban feldolgozott anyag az Ungi-sík kárpátaljai részén található magyar többségű falvak gyógyító hagyományainak egy csoportját mutatja be. A másfél évtized gyűjtőmunkája során lejegyzett adatok alapján a XIX. század végétől napjainkig kísérhetjük nyomon a vizsgált terület magyar lakosságának hagyományos orvosló szokásait. A kutatás a népi orvosló tudás egészére kiterjedt, de jelen tanulmányomban csupán a sebkezelésre vonatkozó anyagot mutatom be.

Az Ungi-sík magyar lakossága a sebeket súlyosságuk szerint két nagy csoportra osztja: megkülönböztetnek mély sebeket és horzsolásokat. A gyógyító eljárás megválasztása is attól függött, hogy mi okozta a sérülést és mekkora bőrfelületet érintett, roncsolódtak-e a bőr alatti szövetek, vagyis mennyire volt mély a seb. Ennek megfelelően másként kezelték a horzsolásokat, valamint a vágott, szúrt, égett, zúzott és harapott sebeket. A sérüléseknek ez utóbbi csoportjához soroltuk még a fagyás okozta sérüléseket, a csizma-, cipő okozta feltöréseket, valamint a visszerbetegségeket és a lábszárfekélyeket is.

A hagyományos felfogás szerint a seb gyorsabban gyógyul, ha befedik, bekötik, ha *tesznek rá valamit*. A sérült bőrfelület, valamint a mély sebek befedésének kettős célja volt: egyrészt megóvták a szennyeződéstől és az élősködőktől, másrészt elősegítették a gyógyulást.

A szúrt, a vágott és minden vérző seb gyógyítását a sérült felület megtisztításával, és a vérzés csillapításával kezdték. Amennyiben nem volt a közelben víz, amivel kimoshatták volna a sebet, akkor hagyták kivérezní, hogy a belekerült szennyeződést a vér kimossa. Általában meg is nyomkodták a seb környékét, hogy erősebbé tegyék a vérzést. Arra is találtunk adatokat, hogy víz hiányában a sérült saját vizeletével mosta le, illetve ki a sebet.

A kisebb sérülések takarására általában az újságpapír megnyálazott szélét, megnyálazott cigarettapapírt, vagy ezek hiányában – ha a sérülés a

munka közben a mezőn történt – a seb méretének leginkább megfelelő, sebgyógyító hatásáról is ismert növény megnyálazott zöld levelét használták. Nevezhetnénk ezt a műveletet elsősegélynyújtásnak is, hiszen a súlyos, lassan gyógyuló sérülések és sebek hosszabb kezelést igényeltek.

Gyógyító szereik a környezetükből kerültek ki: emberi, állati, növényi eredetű, valamint a háztartásban előforduló anyagokat használták a sebek orvoslására. A XX. század derekától – a közösség által *tablettás* korszaknak nevezett időszakról – egyre több patikaszert alkalmaztak ilyen célra is. Általános vélemény az Ung-vidéken, hogy akinek *jó a vére*, illetve *nincs fertőző vére*, annak hamar *begyógyul*, *beforrik*, *behegged* a sebe. Meg kell jegyeznünk, hogy ennek a felfogásnak van racionális alapja, hiszen a humoralis immunitás (vérsavóban lévő ellenanyagok biztosította immunitás, védelem) tana szerint a vérsavónak van bactericid hatása.¹⁸⁶ Az sem zárható ki azonban, hogy jóval régebbi, az orvostudományban Hippokratész (Kr.e. 460–377) óta meglévő humorálpáthológiai gondolkodás elemei maradtak fenn a népi tudatban.¹⁸⁷

Az Ungi-síkon általános elvárás, hogy felnőtt és gyerek egyaránt fegyelmezetten tűrje a sebesüléssel járó fájdalmakat, amit igyekeztek ugyan csillapítani, de a hangosan jajgató, síró, kiabáló sebesültet megmosolyogták, esetleg ki is nevettek. Ha a beteg megriadt a seb látványától, vagy nehezen viselte a kezeléssel járó fájdalmakat, kissé gúnyosan ekképpen nyugtatták: „*ne félj, nem jön ki a lelked*”.¹⁸⁸ Amikor a sérülés nem volt súlyos, viszont a beteg tekintete szenvedő és riadt volt, „*ott fog kijönni a lelked*”, mondattal igyekeztek megtréfálni, kicsúfolni a kis fájdalmat is nehezen viselő egyént.

A megebesült kisgyermeket rendszerint így csitították: „*meggyógyítja kis Jézuska!*” A nagyobbacska fiúkat: „*meggyógyul, míg (mire) katona leszel*”. A lányokat pedig: „*meggyógyul, míg (mire) menyasszony leszel*”. A hagyományos, már bevált gyógyító szerek mellett a betegek szívesen próbálnak ki újakat is. Egy-egy új, hatásos gyógyító szerről

¹⁸⁶ A humoralis immunitást Fodor József (1843-1901) észlelte először 1887-ben. Ő állapította meg a vérsavó bactericid képességét. Alföldy 1969: 954.

¹⁸⁷ Hippokratésztól eredő kórtani felfogás, amely szerint a szervezetben keringő nedvek hibás keveredése okozza a betegségeket. Benedek 1969: 955.

¹⁸⁸ A dőlt betűvel szedett nyelvjárási szövegek saját gyűjtés eredményei. A továbbiakban csak azon települések nevét említjük, ahonnan a feljegyzések származnak. Az adatközlők nevének feltüntetésétől, a személyiségi jogokra való hivatkozással, eltekintünk.

vagy eljárásról rendszerint beszámolnak a rokonoknak, a szomszédoknak, és javasolják egymásnak.

Érdekes és különös jelenség az Ung vidéki magyar falvakban az orvosló szerek tagadva ajánlása: „*semmit, csak ezt*”, vagy „*a semmivel csak ezzel*” formula, amely egyrészt az addig bevált gyógymódok, orvosló szerek hatástalanságát, másrészt az ajánlott gyógyító szerek rendkívül hatásos voltát hangsúlyozzák. „... és nagyanyám azt mondta, *semmivel, csak egerfarokkal kell gyógyítani.*”

Horzsolás

Általában a kevés vérzéssel, enyhe fájdalommal járó, a bőr felső rétegeit érintő sebeket nevezték így. A kézen keletkezett horzsolásokat kiszívták, majd megnyomkodták a seb környékét, hogy jól kivérezzen. A vért letörölték, vagy lenyalták, kiszívták és kiköpték. Ezt a műveletet addig ismételték, amíg a horzsolás felszíne tiszta nem lett. Ezt követően megnyalazott cigaretta- vagy újságpapírral leragasztották. A tapasztokat csak akkor vették le amikor a vérzés megszűnt. Amikor a bőrfelület már nem vérzett, a falról meszet kapartak rá, hogy siettessék a seb száradását. Az ilyen jellegű sérülésekre aztán nem fordítottak több figyelmet. A horzsolásokról általános az a vélemény, hogy gyógyítás nélkül, maguktól is meggyógyulnak. Már utaltam rá, hogy úgy tartották, akinek jó a vére, annak jól és hamar gyógyul a sebe. „*Akarhol vágtam meg, az nekem mindig begyógyult. Akinek jó a vére, annak begyógyul.*”¹⁸⁹

Vágott seb

Elöljáróban meg kell jegyeznünk, hogy a népi orvoslás nem különíti el élesen a vágott, valamint a szúrt sebek gyógyeljárásait. Ami leginkább meghatározza a gyógymódot, az a sérülés súlyossága, szóhasználatukkal élve: a *seb mélysége*. A sérült felület lemosására és fertőtlenítésére régebben – amennyiben a sérülés otthon történt – többnyire kamil-la főzetét, sós, ecetes vagy hippermangános (káliumpermanganát, KMnO_4) vizet használtak. Esetenként fertőtlenítették még a sebet bútorlakkal, tintával, szesszel, gyakran kölnivel vagy bármilyen szeszes

¹⁸⁹ Botfalva

oldattal is. „*Jód, kölni, szesz, ezekkel szoktuk kimosni, ha valahol elvágjuk.*”¹⁹⁰ Napjainkban leginkább azonban jódtinktúrával vagy a vidéken zöldtinktúrának (Solutio viridis nitentis spirituosa) nevezett szeszes oldattal kezelik a sebet.¹⁹¹

A sebek tisztogatására, lemosására még napjainkban is gyakran alkalmazzák a vizeletet, leginkább olyankor, amikor nincs a közelben víz vagy más lemosó szer. Általában a mezőn történt sérüléseket említették példaként. „*Mikor kapával elvágтам a lábom, csak lepisáltam, azut csavartam be az abroszkába. Szípen összenyótt, nem is látni.*”¹⁹²

Miután a sebet kitisztították, következett a vérzés csillapítása. Legelterjedtebb eljárás, hogy e célból a fehérre meszelt falról meszet kapartak a sebre, vagy finom porszerű anyagokkal szórták be: liszttel, sóval, paprikával, káliumpermanganáttal. Nem törődtek a fájdalommal, mert úgy vélték, hogy a fájdalomérzet bizonyítja, hogy *dógozik* vagyis hat, gyógyít a szer. Régebben általánosan használták, napjainkban már egyre kevesebben csillapítják a vérzést nyállal összekevert kenyérbéllel.¹⁹³ A beteg a kenyérbelet rágas közben saját nyálával pépes állagúvá változtatta, majd a vérző sebbe *belenyomkodta*, vagyis beborította vele a felületet. Hatásos eljárásnak tartják. Egyébként a nyál baktericid hatása már tudományosan is bizonyított. Csillapították a vérzést gyógynövények zúzalékával is. „*Egerfaroknak a levelét kicsit összetörte, rátette a sebre, mingyán elállt a vérzés.*”¹⁹⁴

Az orvosló eljárás során a vérzés csillapítását a seb gyógyítása követte. Leginkább a gyógyhatásukról ismert növények leveleit, szirmát, zúzalékát borították a sérült felületre.

Orvosolták liliom (*Lilium candidum*), fehérmályva (*Althaea officinalis*), farkasalma (*Aristolochia clematitis*), útilapu (*Plantago major*), pokolfű (*Chenopodium album*), kamilla (*Matricaria chamomilla* L.), cickafark (*Achillea millefolium* L.), valamint szőlő (*Vitis vinifera*) levelével.

¹⁹⁰ Sislóc

¹⁹¹ A magyar népi orvoslásban egyébként a sebek gyógyítására alkalmazott eljárások nagyon különbözőek. Juhász 1768: 118.; Berde 1940: 234.; Greszné Czimmer 1943–1944: 5.; Gönczi 1914: 299.; Pócs 1985–1986. II: 533.; Hoppál 1966: 83.

¹⁹² Rát

¹⁹³ Sós kenyérbél ilyen célú alkalmazását Vajkai is lejegyezte. Vajkai 1943: 234. A vérzés csillapításával kapcsolatban Berde 1940: 256.; Greszné Czimmer 1943–1944: 5.

¹⁹⁴ Császlóc

Febér liliom

Útilapu

Kamilla

Szőlőlövél

A gyógynövények levelét rendszerint leöblítették, majd kisimították, megnyálazták és a nyálás felülettel a sebre borították. Megjegyezték, hogy a levélnek nem a fonákját, hanem a *színét*, a *fényes felületét* kell megnyálazni, így kell a sebre helyezni. A növény levele általában addig maradt a seben, ameddig megszáradt és leesett, ekkor a műveletet újra ismételték.

Jó hatásúnak tartották a különböző borogatásokat. Azt tapasztalták, hogy a sebgyógyulást a szalonna, a friss szalonnabőr, és a friss sertésháj is elősegíti. *„Szalonnát is jó rátenni. Mindegy, hogy sós vagy friss. Azt csak olyan viknyacskán kellett levágni és rátenni. Úgy beburították vele, ahol fájt, így az ujjunkot, ha elvágtuk, ha begyült.”*¹⁹⁵

Édes tej és kamilla virágának sűrű főzetéből készült borogatást nagyon hatásosnak tartották, tapasztalatból tudják, hogy az fertőtleníti, és hamar begyógyítja a sebet.

Az általuk ismert gyógynövények zúzalékával, valamint lilium (Lilium candidum) szirmával, Márialevél illetve az Ungi-sík egyes falvaiban tubarózsának is nevezett Hosta plantaginea levelével, esetleg szirmával is borogatták a sérült felületet. Ha volt kötőzöszker – zseb-kendő, gézdarab, vászonból készített tépés – a közelben, akkor összezúzva alkalmazták a növényeket. Úgy vélték, hogy a levél zúzalékából jobban, könnyebben kiválik a hatóanyag. Az ilyenfajta kötést is addig hagyták rajta, ameddig a zúzalék színe megváltozott, vagy a növény megfonnyadt, majd frissre cserélték.

*„Ha megvágtuk valahol, kiszívták tubarózsa levelével. Azt ráborítják.”*¹⁹⁶

*„Az én apám egyszer igen milyen elvágta a lábát, kaszával és nagyanyám azt monta, semmivel, csak egerfarokkal kell gyógyítani. Összetörték, úgy tették rá. Orvashoz se mentek.”*¹⁹⁷

*„Tettünk a vágott sebre liliumvirágot. Ezt az igen szagost. A virágát beraktuk pálinkába, csak a fehér kunkorodó szirmát, a sárgáját azt nem, és úgy raktuk el. Sebre a virága még jobb vót, mint a leveli.”*¹⁹⁸

¹⁹⁵ Nagygejőc

¹⁹⁶ Gálóc

¹⁹⁷ Szürte

¹⁹⁸ Palágykomoróc

Márialével, tubarózsa, menyasszonygarádics

A seb gyógyulását házilag készült *irakkal* is elősegítették. Általában különböző gyógyfüvek és vaj, esetleg sőtlan sertészsír keverékéből készítették a gyógyító kenőcsöket, amelyeket *ír*-nak neveztek. Széles körben ismert gyógyír még a vajjal összegyúrt kenyér és cickafark (*Achillea millefolium*) zúzalékának a keveréke is. A cickafarkfü gyógyhatása tudományosan is bizonyított. „Azuléntartalma folytán gyulladáscsökkentő, hámosító, antibiotikus hatását széles körben kihasználják a bőrgyógyászatban.”¹⁹⁹

„Egerfaroknak, meg cickafűnek híjjik... azt szokták levenni, összevágni, vagy összemorzsolni, és vajjal kenyírrrel így összekeverik, és avar szokták betenni azt a friss vágást. A régi asszonyok csinálták ezt.”²⁰⁰

Cickafark, egerfarok

¹⁹⁹ Verzárné Dr. Petri – Dr. Nyirediné Dr. Mikita – Dr. Nyiredi 1984: 69.

²⁰⁰ Kisszelmenec

Tapasztalatból tudják, hogy a mézzel kezelt sebek nem fertőződnek el, és gyorsabban gyógyulnak. Ezért az általuk *sima míz*nek vagy *tiszta míz*nek nevezett sebkenőcsöt gyakran alkalmazták. A méz gyógyhatását a kistáj egész területén általánosan ismerték, és legalább olyan elterjedt volt a használata, mint a sótlan sertézsír és cickafark keverékéből készült kenőcsnek.

Ugyancsak tapasztalati úton szerzett tudásról tanúskodik a hagyma gyógyító célú alkalmazása vágott sebek esetén. Az apróra vágott vöröshagymát ecettel meglocsolták, ezzel fedték, majd bekötötték a sebet. Az égető, csípős érzéssel nem törődtek, ugyanis az volt az általános vélemény, hogy minél inkább csíp, annál inkább használ a szer. A gyógynövények hatóanyagait ismertető szakirodalom is fontosnak tartja megjegyezni, hogy a csípős anyagokat tartalmazó drogok²⁰¹ külső alkalmazásának a népi orvoslásban nagy hagyományai vannak. A hagymafélék hatóanyaga okozta jelenségről a következőket írja: „...hatásukra javul a felületi és a mélyebb területek vérellátása, a kialakuló égető érzés eltereli a beteg figyelmét a nagyobb fájdalmakról. A csípős anyagok lokálisan hisztamint mobilizálnak, és ennek érhatásai a távolabbi szövetekben is kifejtik a gyulladás lefolyását gyorsító hatásukat.”²⁰²

A vegyelemzések szerint a vörös- és a fokhagyma-félékben bőrizgató és aszeptikus, kéntartalmú illóolajok (allipropildisulfidok) vannak.²⁰³ Ezek az olajok óvják meg a sebet a fertőzéstől. Bizonyított, hogy „egy mg allicin hatása megfelel 15 NE penicillinnek (10 ng). Hatásosabb a fenolnál és a szublimátnál.”²⁰⁴ Az Ungi-sík népi orvoslásában a hagymát nemcsak nyersen, hanem sült, fonnyasztott vagy pirított formában is felhasználták a sebek gyógyítása során. Így kevésbé volt fájdalmas a kezelés, és a tapasztalat azt mutatta, hogy a hagyma ilyen esetekben is kifejtette gyógyító hatását.

Széleskörűen ismert a paradicsom sebgyógyító tulajdonsága. A hagyma után ez a legelterjedtebb gyógyító szerként alkalmazott konyhakerti növény. Használata egyszerű: a kettészelt nyers paradicsomot a vágott sebre borították és rákötözték. Általában naponta kétszer, de szükség

²⁰¹ A gyógynövényekkel foglalkozó szakirodalom drognak a növény hatóanyagát nevezi.

²⁰² Verzárné Dr. Petri – Dr. Nyirediné Dr. Mikita – Dr. Nyiredi 1984: 42.

²⁰³ Bálint Nagy 1929.

²⁰⁴ Verzárné Dr. Petri – Dr. Nyirediné Dr. Mikita – Dr. Nyiredi 1984: 42-43.

esetén többször is cserélték. Tapasztalatuk szerint a paradicsom leve kitisztította, *kiszítja* a sebet, nem fertőződött el, hamarabb gyógyult.

Ahogy a népi orvoslás egészét átszövi a mágia, úgy a sebek kezelése során is találtunk mágikus gyógymódokat: ráolvasásokat, gesztusokat, mágikus gyógyerővel felruházott gyógyító szereket és eszközöket. Ezek a mágikus elemek egy-egy gyógyító eljárás során gyakran halmozódnak. Az általánosan ismert kerekítés, megkerekítés gyógyeljárásában, illetve rítusában a gesztusok, a ráolvasás, a mágikus erővel felruházott használati tárgyak, valamint a *kőnek adás*, és a contagiosis (érintés útján történő átadás) ősi hiedelme figyelhető meg. Egyetlen mondatban, és pár gesztusban sűrűsödik össze az évezredek során kialakult hiedelemrendszer: „*Kerekítették és monták, hogy vesszen el a kövek közt. Ha kerekítették, mindig monták. Utánna azt a pínzt hátrakézből az utra hajintották, ahol sokan járnak, hogy valaki csak felveszi majd.*”²⁰⁵

Mint az idézetből is kiderült, a cselekményt követően a seb kerekítésére használt érmét meghatározott mozdulatok, gesztusok kíséretében az útra dobták. A hiedelem szerint, a seb arra *ragadt át*, aki ezt az érmét felvette. Ezt követően a beteg meggyógyult. Az imént leírt gesztussorozat folytatása is általánosan ismert a kistáj magyar lakossága körében, de ez már nem a sebgyógyítás, hanem a megelőzés, vagyis a preventív eljárások közé sorolható.²⁰⁶

Patikaszer is alkalmaznak a bőr sérüléseinek kezelésére. A sztreptocid- illetve *sárgaport* használták, amely nem engedte elfertőződni a sebet. „*Sztreptocid port szórtunk bele és kötöttük, ameddig eleven volt a seb.*”²⁰⁷

Az említett gyógyszer patikában vásárolt antibiotikum, és mindennemű sérülésre az orvosi előírásnak megfelelően alkalmazták. Ezt fontosnak tartjuk megjegyezni, hiszen a népi orvosok gyakorlatban bizonyos patikaszerket az előírtnál szélesebb körben használnak. Ebben tetten érhető a közösségek, az egyes ember kísérletező kedve: egy-egy szer más-más típusú betegségre is kipróbálnak, a későbbiekben vi-

²⁰⁵ Borfalva

²⁰⁶ Ha pénzérmét találtak az úton, nem szívesen emelték fel. Ha mégsem tudtak ellenállni a kísértésnek, akkor miután felemelték, háromszor megköpködték és ezt mondták: „*Phú, phú, phú, babona, tyúk penna.*” Ezzel előzték meg a rontást, illetve a betegség átragadását.

²⁰⁷ Sislóc

szont csak annak a gyógyítására használják, amelyiknél – tapasztalataink szerint – használt.

Égett seb

Az égési sérülések leggyakrabban az ún. konyhai balesetek kategóriájába sorolhatók. Talán ezért nem meglepő, hogy az orvoslásra használt szerek között különösen sok a háztartásban előforduló vagy használatos szer. A leforrázott vagy égett felületre hidegvizet csurgattak vagy olajos borogatást, tojásfehérjét, tejes ruhát raktak, de arra is van adat, hogy egyszerűen csak a szájukba kapták, megnyálázták és sóba nyomták.²⁰⁸

Az égési sérülések gyógyítása sokkal változatosabb, mint az a vágott sebek esetében megfigyelhető volt. Mindenkinek van kipróbált, jól bevált receptje. Ezek a gyógymódok sok esetben ellentmondanak egymásnak. Az eljárásokban itt követhető leginkább nyomon a változatoság. A gyógyító szereket és eljárásokat alkalmazó közösségen belül az egymásnak ellentmondó gyógymódok nem ébresztenek kétségeket, nem okoznak bizonytalanságot, mivel általános az a vélemény, hogy „*kinek ez használ, kinek pedig az*”. Megállapítható az a tény, hogy a népi orvoslás nem „*egyen medicina*”, hanem egyénre, testre szabott orvosló eljárások sokasága. Akadnak, akik azt állítják, hogy az „*egészséges vérű embernél az égett seb is hamar gyógyul*”. „*Nem tettem rá semmit. Így mondták a régiek, hogy akinek egissíges a víri annak begyógyul.*”²⁰⁹

Az *egészséges vér*, a *jó vér*, *fertőző vér* kifejezések arra engednek következtetni, hogy a népi gyógyító gyakorlatban – ha nem is tudatosan – de még napjainkban is jelen van a már említett Hippokratésztól eredő humorálpáthológiai felfogás, amely szerint a testben keringő nedvek – vér, nyák, epe, nyirok – egyensúlya határozza meg az egészségi állapotot. Ez a felfogás – bár sok változáson ment keresztül – mintegy másfél évezredig uralkodott a kórtanban, és látszólagos természetessége folytán a népi gyógyászatban ma is fellelhető.²¹⁰

²⁰⁸ A Pápai Páriz Ferenc által javasolt szerek között is ott a „tyukmoy fejéri”, valamint az édes tej. Pápai Páriz 1747: 371.; Vasas Samu kalotaszegi gyűjtésében szintén találunk adatokat a tejfől, tojásfehérje és a méz ilyen célú felhasználásáról. Vasas 1985: 66.

²⁰⁹ Botfalva

²¹⁰ Orvosi Lexikon II., 1969: 955.

Az Ungi-síkon általánosan ismert és elterjedt, napjainkban is gyakran alkalmazott égési sebet orvosló szer az édes tej.

„Ídes tej igen jó ígésre, ha megíg valaki. Nem olajt kell tenni rá! Csak rongyot bele az ídestejebe, oszt aval burogatni. Oszt az kiszedi a tüzeit. Ojannak teszi, mint a gyócs. Azt a forróságot kiszedi. Igen jó, azt tudom. Én is megígtem. Rögtön ídestejjel burogattuk.”²¹¹

Egyik adatközlőnk az égett sebre a hideg vizes lemosást javasolják.
„Lehűteni rögtön hidegvízzel.”²¹² „Csak hideg vizet engedni rá! A hideg víztől nem hójgozik fel.”²¹³

A sérült felület hűtése valóban megakadályozza a seb szöveteinek további roncsolódását, ezért elsősegélyként ezt javasolja napjaink hivatalos orvoslása is. Elterjedt és sokan esküsznek rá, hogy tojásfehérjével kell bekenni az égett felületet.

„Tojásfehérjét kenni rá, nem is kell felverni, csak úgy. Rögtön veszi le a tüzeit.”²¹⁴

Mások viszont nem tartják jó orvosságnak a tojásfehérjét ilyen esetekben.

„A tojás fehérje megsült rajtam. Mikor idesmama megkent tojással, idefolyt a tojás, oszt megsült, úgy meg vót ígve. Nem jó rá!”²¹⁵

A házi szerek közül égési sérülésre alkalmazták még a sót és bármilyen szappan reszelékét.

„Sóval beszórni az is igen jó.”²¹⁶ „Szappant jó rá reszelni, attól nem hólygozik fel.”²¹⁷

Hideg vasat is forgattak az égett felületen. Ebben az esetben nem tértek ki külön rá, hogy milyen fokú égésnél alkalmazták ezt az eljárást. A műveletnek van némi racionális alapja, hiszen lényegében ezzel az eljárással is az égett felületet hűtötték. Por-szerű anyagokkal szórták be, így szárították a sebet.

²¹¹ Rát

²¹² Ungtarnóc

²¹³ Szürte

²¹⁴ Koncháza

²¹⁵ Rát

²¹⁶ Palló

²¹⁷ Palló

„Hallottam, de nem próbáltam, hogy liszttel megszórják.”²¹⁸ „Késsel egy kis fejr meszet kapartak rá.”²¹⁹

A méz fertőtlenítő hatása, és a hagyományos sebkezelésben a vizsgált területen igen elterjedt orvosló szer. Hatásos borogatásnak tartották égési sérülések esetén a birsalma (Cydonia oblonga) magjának a főzetét.

„Biszalma mogot megszáritni. Mikor megig valahol, addig főzni, mig a leve ojan, mint a kocsonya. Rongyba tenni, a moggal a kocsonyas levet is rátenni.”²²⁰

Ezt a gyógyító szert nem sokan ismerték, és nem használták általánosan. Találkoztunk olyan adatközlővel, aki tudta, hogy a birs magja égési sérüléseknél kitűnő borogató szer, de mivel az eljárás időigényes – gyűjteni, szárítgatni, hosszasan kell főzni a magvakat –, nem alkalmazza.

A fenti példánál már tapasztaltuk, hogy ellentmondanak egymásnak a gyógyító szerek felhasználásával kapcsolatos utasítások. A hagyományosabb, régebbi eljárás szerint bármilyen olajos anyaggal jó bekenni az égett felületet. Legelterjedtebb és legegyszerűbb eljárás az étolajjal történő kezelés volt. Mivel az égési sérülések leggyakrabban a konyhában, főzés, sütés közben történtek, az említett orvosló szer mindig kéznél volt.

„Összeigett a tenyere. Olajjal öntöttük be.”²²¹ „Olajjal kentük, vagy ídes tejbe dugtuk.”²²² „Olajjal kentik. Napraforgó olajjal vagy olajos ronggyal bekötöttik. Nem olyan gyakran kell cserélni, mer sokáig tartja magát a ruhába az az olaj.”²²³

Munkahelyi balesetnél, ahol nem volt étolaj, gépolajat használt gyógyszerként a sérült. A megkérdezettek közül sokan vitatják az olaj ilyen célú alkalmazását.

„Nem szabad olajjal kenni. Mer, ha olajjal megkeni, akkor nem jön ki az a forróság belőlle. Csak benne marad, oszt süt. Nem jó!”²²⁴

²¹⁸ Szürte

²¹⁹ Szürte

²²⁰ Rát

²²¹ Kisszelmenc

²²² Ungtarnóc

²²³ Kisszelmenc

²²⁴ Szürte

Azt, hogy változnak, megújulnak a gyógyító eljárások, az alábbi példa is igazolja: még ismerik a régi módszert, talán még alkalmazzák is, de már tudnak egy újabb, hatásosabb szerről vagy gyógymódról. A már említett hideg vízzel való hűtéssel kapcsolatban jegyezték meg, hogy ezt napjainkban orvosok is javasolják. Nem zárkoznak el sem az új eljárások, sem a patikaszerek használata előtt.

„Azelőtt olajjal kenték be, megolajozták, avval gyógyították. Most azt mondják, hogy hideg vízbe kell mártani, és van valami, amivel lefűjták (patikában vásárolt szer), az gyógyította be.”²²⁵

A háztartásban előforduló, gyógyításra alkalmazott szerek között az orosz tea lehűtött sűrűje recens anyagnak számít. Borogatásként alkalmazzák, nagyon hatásosnak tartják. Napjaink „csodaszerei” is bekerültek a kistáj orvosló gyakorlatába. Ezeket leginkább a közép- és ifjabb generáció ismeri és alkalmazza.

„Égett sebre jó az aloe, a homoktövis olaj, a széleslevelű útifű és a mumijó – ezt a sziklákról szedik Tadzsikisztánban, olyan, mint a szurok.”²²⁶

A széles levelű útifű (Plantago major) sebgyógyító hatásáról régóta ismert és alkalmazott szer ezen a vidéken is. Számtalan példát találunk arra – az iménti idézet is bizonyítja –, milyen sikeresen ötvöződik az ősi tudás az újonnan szerzett ismeretekkel.

A mezőgazdaságban dolgozók között szintén nagyon gyakori sérülés volt a nap okozta leégés. Ennek kezelésére kinek-kinek saját receptje volt. Legszélesebb körben azonban a különböző tejtermékeket használták erre a célra.

„Jó még a tejjel, meg a tejjel is kenni.”²²⁷ „Édes tejszinnel, mikor nincsen a tej megaludva, azzal kenték.”²²⁸ „Tejjel kentik.”²²⁹ „Tejfeles, aludtfejes, kefires borogatást raktak rá.”²³⁰

Tapasztalatból tudják, hogy a nap által megégetett bőrfelületet jó a kezelés előtt lehűteni. Erre a célra ecet vizes oldatát használták.

²²⁵ Gálóc

²²⁶ Ungtarnóc

²²⁷ Császlóc

²²⁸ Koncháza

²²⁹ Kisgejőc

²³⁰ Sislóc

„A napígíst le kell mosni gyenge ecetes vízzel, hogy elvegye a tüzt, azut tejfeles, aludttejes ruhát rakni rá.”²³¹

Nem mindenki különböztette meg a baleseti sérülés és a nap okozta égéseket. Mindkét esetben azonos szereket alkalmaztak.

„Napígístre jó a hidegvíz, olaj, tej.”²³² „Olajjal kenték.”²³³ „Olajjal kentük be, meg tojásfehérjével.”²³⁴ „Olajos ruhát tettek rá.”²³⁵

A hagyományos házi szerek mellett alkalmaztak patikaszerket is. Kedvelt kenőcs volt a vazelin és a homoktövis olaj.

„Aludttejjel, meg vót az a csepp kis dobozos vazelin, aval kentük. Patikába vettük. Mikor mán igen dublott (hámlott) a bőr, aval kentük.”²³⁶ „Homoktövis olajjal kell kenni.”²³⁷

A patikaszeres házi, nem orvos ajánlotta használatának széleskörű elterjedése a betegségek gyógyításában az 1960-as évek kezdetétől volt megfigyelhető. Elsősorban a bőrpuhító, sebszáritó, fertőtlenítő, kötő és fájdalomcsillapító szereket vásárolták gyógyszertárban. Ekkor alakultak ki a családoknál a házi patikák, amelyeket újra és újra feltöltöttek. A krónikus betegségben szenvedők általában külön tárolták a saját gyógyszereiket.

Szúrt sebek

A szúrt sebet és környékét először lemosták. Ha valamilyen szálka vagy tüske maradt a sebben, akkor forró szurkot, esetleg gyertyafagygyút csepegtettek rá, amitől két-három nap múlva megpuhult, akkor *„csak megnyomtuk és kijött a szálka”* – mondták. Ezután ezerjófű (*Centaurium minus*) vagy fehér liliom (*Lilium candidum*) tűzhelyen vagy forró vízben megfonnyasztott levelét borították rá, esetleg kettévágott paradicsomot kötöttek rá. Erre a célra nem csak érett paradicsomot használtak, hanem zöldet is.

„Meztláb jártam, valamilyen szögbe beleugrottam oszt meggyűlt a talpam. Azt mongya nagymama, nocsak fiam, hozzád fel a kerbűl

²³¹ Rát

²³² Sislóc

²³³ Gálóc

²³⁴ Császlóc

²³⁵ Konháza

²³⁶ Császlóc

²³⁷ Ungtarnóc

egy zód paradicsomot. Úgy is tettem. Nagymama félbevágta, és a sebre rákötöttük egy zsebkendővel. Az úgy kiszítja nekem! Meg is gyógyult!”²³⁸

A szúrt sebek megszívátására, megpuhítására a friss vagy füstölt szalonnát is használták.

„Szalonnát is jó rátenni. Mindegy, hogy sós vagy friss. Azt csak olyan víknyacsán kellett levágni és rátenni.”²³⁹ „Nyers szalonnát kell rátenni.”²⁴⁰

A szúrt sebek orvoslásának is elterjedt gyógyító szere a vöröshagyma. Alkalmazzák nyersen vagy sütvé, magában vagy más szerekekkel együtt. *„Vót, aki sült hagymát rakott rá.”²⁴¹*

Amikor szálka fúródott a köröm alá, akkor rendszerint paradicsom- vagy szalonnaszéletet kötöttek rá.

„Ha szálka vagy tövisek ment a köröm alá vagy lábba, szalonnával megszívatták, vagy paradicsomot kötöttek rá.”²⁴² „Vikony szeletre elvágni és rákötni. Friss paradicsomot, mer az szíji. Meg szalonnát, azt is csak olyan víknyan. Rendes füstölt szalonnát oda rákötni. Az is igen szíj, meggyógyítja.”²⁴³

Azt tapasztalták, hogy hamarabb kifakad a gyülemény, ha forró vízbe mártogatják, mielőtt valamit kötnének rá. A gyógynövények levelét tűzhelyen vagy forró vízben megfonnyasztják, ezt követően kötözik a fájó területre.

„Ha szálka meggyűl, arra fehérmályva levelet tesznek. A levelet forró vízbe mártjuk, és úgy tesszük rá. Édes káposztalevél is jó, ha az injekció helye begyűl. Azt is bemártom forró vízbe, egy kicsit megpuhul, így kötöm rá.”²⁴⁴

²³⁸ Császlóc

²³⁹ Nagygejőc

²⁴⁰ Császlóc

²⁴¹ Rát

²⁴² Rát

²⁴³ Szürte

²⁴⁴ Ungtarnóc

Fehérmályva

Mások a sérülést okozó szálkát vagy tüskét előbb eltávolítják, és ezután kezelik a sebet a fent leírt módon.

„Minnél hamarább meg kell keresni a szálkát, mer az okoz a gyúlist. Kipucolni tüvel mindenhonnan, körmünk alul vagy húsból. Mindenhonnan ki kell szedni.”²⁴⁵

A vöröshagymát ebben az esetben is alkalmazzák, mert úgy tudták, hogy:

„A hagyma is kihúzta a szálkát a köröm alul. A hagymát egészbe süttöttük meg.”²⁴⁶

Amikor a sérülés olyan mértékű volt, hogy leszakadt a köröm, a sérült területre előbb gyertyafaggyút csepegtettek, ezzel befedték a sebet, és csak ezt követően kötötték be gyolcsból tépett, vagy patikában vásárolt géz kötöző anyaggal, esetleg zsebkendővel.

Zúzott seb

Az eddig bemutatott példákból is látható, hogy a különböző típusú sebek kezelési eljárásai keverednek. Előfordulnak azonban olyan gyógy módok is, amelyeket kizárólag egy-egy sebtípus esetén alkalmaznak. Az ecetes, sós hagymát például kizárólag zúzott sebek kezelésére alkalmazták.

²⁴⁵ Sislóc

²⁴⁶ Palágykomoróc

„Ecetes hagymát, tesznek hozzá egy kis sót is. Megtörtük a hagymát, kicsit megsóztuk, kicsit megeceteztük, oszt ráburítottuk.”²⁴⁷

A gyógynövények leveleit ilyen sérülések gyógyítására is felhasználták. A leggyakrabban alkalmazott gyógynövények a liliumlevél, a széles levelű útifű, a cickafark, a kamilla, a farkasalma levele és a vöröshagyma különböző fajtái voltak.

„Liliumlevelet masina tetején kicsit meghanyvasztották. Úgy tették rá. Az rátapadt. Kiszíjta.”²⁴⁸ „Széleslevelű utifű is igen jó rá.”²⁴⁹ „Székfü. A székfü mindenre jó.”²⁵⁰ „Sülthagyma jó rá.”²⁵¹ „Nagyapámnak a válla fájt, leesett a hombárról, és nem tudta a kezét emelni. Farkasalma levelet azt meg kell főzni. Úgy megfőztük, mint a teát, és aval borogatást csinálunk neki. Hosszú ideig kellett csinálni.”²⁵²

Farkasalma

Állati eredetű orvosságok közül a sertészsír és a szalonna az ilyen jellegű sebeknél is gyógyító szerként szerepeltek.

²⁴⁷ Botfalva

²⁴⁸ Szürte

²⁴⁹ Ungtarnóc

²⁵⁰ Szürte

²⁵¹ Kisgejőc

²⁵² Kisszelenc

„Szalonnát burítottak rá. Jó vót, használt! Vagy pedig egy jó fakanál-nyi disznózsírt kell rátenni. Az annyira begyógyította!”²⁵³

A zúzott seb felületének beszárítására az út porát is használták, különösen a lábujjak sérülése esetén.

„Gyermekekoromba a lábujjonkot ütöttük meg leginkább, hát jó puha porral hintettük be. Meg vót mán akkor jód, úgy híjtuk, hogy piros tinta.”²⁵⁴

Szennypatikaszerket is említettek, zúzott sebekre a marhatrágyát tartják hasznos borogató szernek.

„Azt hallottam, hogy a tehéntrágya is jó a sebre, meggyógyítja. Melegen kell belelépni.”²⁵⁵

Az utóbbihoz hozzáfűzték, hogy már nem használják, de az öregek szerint nagyon hatásos szer volt, mert „*abban mindenféle fű benne van*”. Egyébként a szennypatikaszer, a fekália-patikaszer alkalmazása fokozatosan kiszorulni látszik a kistáj népi orvosló gyakorlatából. A fiatalabb generáció már nem szívesen alkalmazza ezeket az undort keltő anyagokat. Az idősebbek – megszokásból-e, vagy mert ennek a gyógyhatásában bíznak – még napjainkban is alkalmazzák az orvoslás során.

A fekália-patikaszer gyógyító célú felhasználása Európa-szerte különösen akkor terjedt el és vált népszerűvé, amikor Christian Franz Paulini (1643-1712) Eisenach orvosa 1699-ben kiadta *A fekáliapatika* című könyvét. A kötetben a szerző a nép között szájhagyomány útján terjedő fekáliaorvoslás módszereit és receptjeit gyűjtötte össze és jegyezte le.²⁵⁶ Arkánusként ajánlotta mindenféle bajra, és ekképpen írt ezekről a szerekről: „...fekáliapatika segítségével az ürülék és a vizelet alkalmazásával csaknem minden, még a legsúlyosabb mérgezéses betegség is, továbbá fejtől a lábig igézéssel előidézett külső és belső sérülés sikeresen gyógyítható.”²⁵⁷

Nem célja a dolgozatnak, hogy azt vizsgálja, elősegítette-e az említett mű a szerek alkalmazásának fennmaradását ezen a vidéken vagy

²⁵³ Szűrte.

²⁵⁴ Katergény.

²⁵⁵ Szűrte.

²⁵⁶ Bár Paulini kiváló akadémiai képzésben részesült, mégis hitt ezeknek a szerekeknek a hatásos voltában. Ilyen módon kívánta a vagyontalan betegeket orvossághoz juttatni. Schott 1993: 199.

²⁵⁷ Schott 1993: 199.

sem. Feltételezhető azonban, hogy a meglévő ilyen jellegű népi tudást – közvetve – mégiscsak erősítette, hiszen a XVII. század végén a népi és az akadémiai vagy hivatalos orvoslás nem volt élesen szétválasztható. Meg kell jegyeznünk, hogy a kor divatja is elősegíti bizonyos – ebbe a kategóriába tartozó – szerek fennmaradását. A kistáj magyar falvaiban is ismertek a magukat természetgyógyásznak nevező csodadoktorok, akik az emberi vizeletet gyógyító szerként ajánlják.

Kutyaharapás

Az Ungi-síkság magyarsága körében is általánosan ismert az a szólás, hogy kutyaharapást szőrével. Szó szerint értelmezik, és úgy tudják, hogy a kutya harapta sebre a sebet okozó állat szőrét kell rakni. Bár általánosan ismert ez az eljárás, nem alkalmazzák gyakran. Az adatközlők közül sokan kételkedtek ennek a gyógy módnak a hatásában. Széles körben ismert és használt orvosló szer a kettévágott fehér bab-szem ('Faba alba' nagyobb szemű fajtái). Az adatközlő az alábbiak szerint mondta el az alkalmazás módját:

„Fejír paszujszemet kettőbe vágtuk hosszába, oszt minden foga hejére egy-egy fél paszujszemet ragasztottunk. Az úgy odaragadt, nem is esett le, csak mikor már begyógyult a harapás helye.”²⁵⁸

Kutyaharapás gyógyítása félbevágott fehér babsszemmel

²⁵⁸ Rát

Fehér babbal kezelt, gyógyult kutyaharapta seb

Napjainkban leginkább ezzel gyógyítják a kutyaharapta sebet.²⁵⁹

A gyógynövény szakirodalom szerint egyébként a fehér bab (Phaseolismen, Faba alba) többféle, gyógyhatásáról ismert drogot, valamint keményítőt, gumit, dextrint tartalmaz. Továbbá megjegyzi, hogy gyulladásokra, kelések érlelésére, borogatásokra házi szerként használják.²⁶⁰ Más adat szerint fémpenzzel kell borítani a fogak okozta sebhelyeket.

„Pénzt kell rákötni. Olyan nagy pénzt, ahogy megharapta. Rá kell kötni.”²⁶¹

Ebben a műveletben két eljárás keveredése jelenik meg: a babszemesel való befedés, vagyis a gyógynövény alkalmazása, valamint a fémpenzzel való kerekítés az érintéssel történő átadás, a contagiosis hiedelme figyelhető meg.

Más adat szerint ecet vizes oldata is hatásos gyógyító szer ilyen sérüléseknél.

„Fele víz, fele ecet is jó harapásra.”²⁶²

²⁵⁹ Greszné Czimmer Anna a fehér bab levének alkalmazására, mint sebgyógyítóra talált adatokat. 1943–1944. 6.; Bene Zsuzsanna a következő adatokat találta: „Annak a kutyának a szőrit (amelyik megharapta) kell rá kötni a sebre. De az is jó, ha fehér bab porját szórják rá.” Bene 1964: 113. Lásd még Gönczi 1914: 300.; Vajkai 1943: 113.; Vasas 1985: 102.

²⁶⁰ Rápóti – Romváry 1987: 82.

²⁶¹ Kisgejőc

²⁶² Rát

Kutyaharapás esetén, a veszettség megelőzésére, belső orvosságként, szárított kőrisbogár porát adták a sérültnek. A sebek ezen fajtajával napjainkban is kizárólag akkor fordulnak orvoshoz, ha kóbor kutya harapta meg a beteget.

Fagyás

A fagyás okozta sérülés tüneteiről az alábbiakat mondták:

„De viszket, annyira viszket! Nem vót az olyan, hogy seb lett vón, vagy valami, csak az megpirosodott, és az ott fáj, viszketett, annyira viszketett. Különösen mikor a dunna alatt bemelegedett.”²⁶³

A fagyott testrészek gyógyítására általánosan ismert a savanyított káposzta levelének jótékony hatása. Az általában nagy fahordókban savanyított káposztafejekről egy-egy levelet leszedtek, és ezzel orvosolták a kellemetlenül fájó, égető, viszkető felületet.

„Hordóskáposzta vót rá a jó, a savanyú káposzta. Akkor csak kivett anyu a hordóbul egy káposztalevelet, és avval beborította. És az úgy csípte olyan jó vót tülle, az be is gyógyította.”²⁶⁴

Használják erre a célra az édeskáposzta fonnyasztott levelét is. A tűzhely felett kissé megfonnyasztották, majd ezt követően ráborították a fagyott testrésze. Amennyiben a fagyás okozta fájdalom és viszkető érzés nem volt túlzottan elviselhetetlen, akkor csak egyszerűen hideg vízzel borogatták. Tapasztalatból tudják, hogy enyhíti a fájdalmat az is, ha a sérült testrészt hideg vízből melegbe mártogatták.

„...akkor latorba tettünk hideg vizet, langyos vizet... így raktuk bele a lábunkot. Úgy sírtunk, mer beleütött.”²⁶⁵

A fagyás okozta sérülések esetén állati eredetű organoterápiás gyógyító szereket is alkalmaztak, disznó- vagy tyúképével kenték be a sérült felületet.²⁶⁶

„Disznóvágáskor az a disznó epéjinek azt a belsejét egy kisúvegbe belecsofottuk, és az vót az orvosság, mikor télbe megfogyott a lábuj-

²⁶³ Ungtarnóc

²⁶⁴ Nagygejőc

²⁶⁵ Szürte

²⁶⁶ Berde Károly írja, hogy Rábagyarmaton disznóepével a körömmérget gyógyítják. „Az epehólyagot disznóöléskor elteszik, megszáritják, használat előtt meleg vízben áztatják és úgy húzzák a beteg ujjára.” Berde 1940: 215. Vasas Samu tiszta napraforgó olajat, gézre csepegtetett forró zsírt, felforrósodott fakanállyal említi a fagyás gyógyító szerekeit. Vasas 1985: 68. Lásd még: Grynaeus 1974: 229.

*junk. A tyuk epéje is jó, de az milyen cseppecske! Abbúl ugyi sok kel, mig begyógyul az a fájósság.*²⁶⁷

Hosszan elhúzódó kezelés esetén a felsorolt gyógymódokat változtatják, próbálgatják, hogy megtalálják a betegnek leginkább hatásos szert, illetve eljárást.

Feltörés

Ez a sérüléstípus rendkívül gyakori volt, mert korábban, a XX. század első feléig az Ungi-sík falvaiban a lábbeli nem volt mindennapos viselet. A mezítlábas emberek kérésre keményedett, a csizmához, cipőhöz nem szokott lábain az egy-egy alkalomra felhúzott, sok esetben a láb méretének nem megfelelő lábbelik csúnya sérüléseket, feltöréseket okoztak. A sérülés gyakorisága miatt a feltört sarok gyógyítására változatos orvosló szereket és eljárásokat alkalmaznak. Megtalálható közöttük az emberi, az állati, a növényi eredetű szerek, valamint a racionális és mágikus eredetű orvosló eljárások is. Gyógyították tejföllel vagy mézzel kevert tésztával, vagy csak tiszta mézzel kenték be.

*„Tejfeles vagy mizes tésztával gyógyítottuk.”*²⁶⁸

Kenték és borogatták disznózsírral kevert pirított hagymával, napraforgóolajjal.

*„Megzsírozgatták egy kis disznózsírral vagy olajjal megdörzsöltgettük.”*²⁶⁹

Fedték a sebet friss szalonnával vagy zsíros ruhával, friss vagy avas disznóhájjal, vagyis óhájjal.

*„Óhájat tettek rá, az avas háj. Ezeket tették a lábra, arra a feltörésre.”*²⁷⁰

Az említett orvosló szer minden háztartásban megtalálható volt, ahol disznót öltek. *„Kutyának kelljen, de jó ha van!”* – mondták, és minden gazdaasszony előre gondoskodott arról, hogy szükség esetén kéznél legyen a gyógyító szer. Az óhájat az alábbiak szerint *„készítették”*:

*„Mindig, mikor disznót öltünk, egy darabka hájat mamám levágott, összegöngyölte, egy rongyba betekerte, felakasztotta a padra (padlás-ra), hogy ez avasodjon meg.”*²⁷¹

²⁶⁷ Palló

²⁶⁸ Botfalva

²⁶⁹ Kiskejőc

²⁷⁰ Rát

²⁷¹ Botfalva

Gyógynövények levelével vagy szirmával, esetleg a főzetébe mártott textillel is borogatták.

„...mikor annyira gyúlt, akkor liliumlevelet tettek rá. Megpuhítottuk, oszt úgy. A virágja, az még jobb, mint a levél. Kicsit megpuhítottuk.”²⁷²

Azt is tapasztalták, hogy a pókhálóval fedett sebek nem fertőződnek el, és hamarabb gyógyulnak. Napjainkban ugyan még ismerik a pókháló ilyen célú alkalmazását, de használatára már nem találtam adatot. Inkább kötszereket vagy tapasztokat alkalmaznak erre a célra. Még tudnak arról, hogy nagyanyáik leggyakrabban orrvilágadékkal gyógyították az ilyen sebeket, azonban napjainkban történő alkalmazására már nem találtunk adatot.²⁷³

„Akadt ojan is, aki az orrát fujta rá.”²⁷⁴

Ugyancsak ismerik a receptjét annak a régebben még általánosan alkalmazott szernek, amely mára már teljesen kiszorult a használatból. Ez is a fekáliagyógyszerek közé sorolható.

„Apró csipős csinált, jó apróra összevágta, libaganajt meg korpát keverték hozzá, azt tették rá.”²⁷⁵

A szennypatikaszernek közé tartozik a már szintén nem alkalmazott orvosló szer, a friss tehéntrágya.

„A talpon, a nagylábujj alatt szokott lenni feltörés, arra friss tehenganajt tettek.”²⁷⁶

A patikaszernek közül a *cinkenőcsöt*, valamint a mindenfajta sebre használt zöld, vagy fekete (jód) tinktúrát alkalmazták. Újabban általában *hippermangámos* (káliumpermanganát) vízzel kimossák a sebet, majd *sztreptocid port* szórnak az ilyen és ehhez hasonló sérülésekre, mert azt tapasztalták, hogy az hamar beszárítja, és nem fertőződik el a seb.

²⁷² Botfalva

²⁷³ Emberi eredetű váladékok gyógyító célú felhasználására Vasas Samu talált adatot: „...a sérült egyszerűen ráfújja az orrát.” Vasas 1985: 59. Lásd még: Gönczi 1914: 299.

²⁷⁴ Bátfa

²⁷⁵ A Ráton gyűjtött adat megtalálható Oláh Andor Békés megyei gyűjtésében is: „Akinék úgy törés lesz a sarkába, libaganéval köti.” Oláh 1985: 236.

²⁷⁶ Szürte

Vadhús

A nehezen gyógyuló sebekben *kípződik* a vadhúsnek nevezett *csúnya kinövés*. Többször csak zsilettpengével kivágták, egyesek lápisszal, timsóval kiégették.

„A timsót kanálba főzték, forrón ráöntötték, úgy kiégették.”²⁷⁷

Az ilyen sebeknek más gyógymódját nem ismerik.

Vizer, viszer

A *vizeres*, azaz a visszeres lábra széles körben használják az édes tejes borogatást.

„Ha olyan vizeres, ha begyullad, akkor csak tejes ruhával raki, idestejes ruhával.”

Ismert még a feketenadály (*Symphytum officinale*) reszelt gyökere, valamint édes tej főzetéből készült borogatás. A gyógynövény gyökerét gondosan megmosták, majd tejben péppé főzték, és ezt kötötték a gyulladt felületre, vagy a kifakadt visszér által keletkezett sebre. Borogatták még gyógynövények levelével is. Leginkább az útilapu (*Plantago major*), a liliomlevél (*Lilium candidum*), szőlőlevél (*Vitis vinifera*) alkalmazására találtunk adatokat.

„Ha kifakadt, utilaput, liliomlevelet, szőlőlevelet burítottak rá. Ráköptek a levelre, és ráragasztották.”²⁷⁸

Az Ungi-sík magyar lakossága körében rendkívül elterjedt volt a pióca használata, az ezzel való köpölyözés. A fájós felületek köré hozzáférő asszonyok ragasztották a patakokból, árusoktól, esetleg patikából beszerzett vérszívókat.

„A vírgörccs közelébe pijókat ragasztottak, nem mindig, időközönként, három-négynaponként.”²⁷⁹ „Akinek olyan vastag er vót a lábán, az üvegből kivettek egy pijókat és ráragasztották. Az teleszíjta magát, kiszíjta azt a törött vért, akkor leszedték.”²⁸⁰ „Pijókat ragasztanak rá, hogy a csunya vért kiszíjja belőle.”²⁸¹

²⁷⁷ Rát

²⁷⁸ Rát

²⁷⁹ Rát

²⁸⁰ Császlóc

²⁸¹ Palló

A *csúnya vér*, a *törött vér* kifejezések ismét bizonyítják az ősi, humorálpáthológiai felfogás jelenlétét az Ungi-sík magyarságának gyógyító gyakorlatában.

Lábszárfekély

Úgy tudják, hogy ez a fajta betegség a trombózis, mások szerint a visszeres lábon alakulhat ki. Leginkább farkasalma levelével, vagy az abból készült főzettel és kamillával gyógyították.

„Farkasalma levele, annak a főzete a legsúlyosabb sebeket is be tudja gyógyítani. A lábszárfekélyt is.”²⁸²

Kenőcsként alkalmazták a mézet is, kicsit megolvasztották és a sebre csurgatták. A lábszárfekélyrel kapcsolatban megjegyezték, hogy az csak ideiglenesen gyógyul be, és arra nagyon kell vigyázni, mert könnyen megsérül az a gyenge hártyaszerű bőr, és akkor újra kiújul a fekély.

„Az nem is hogy bőr, hanem csak mintha hártya lett vón. Azut az megint csak felfakadt, és kipzódik az a fekély. Én már az égvilágon mindezzel próbálkoztam, de semmi nem vót jó.”²⁸³

Az ilyen makacs sebeknél – de általában minden elhúzódó betegségnél – gyakran kísérleteznek, próbálják megtalálni a hatásos szert. Ez egyébként nem csak a kistáj népi orvoslására, hanem az egész magyar népi gyógyító gyakorlatra általánosan jellemző.

Gyülés, gyülemény, gennyes seb

A bőr sérülése, illetve kisebb sebek elfertőződése során keletkezett gyülemeket, *gyülemeket*, *gyüleményeket* rendszerint otthon gyógyították, orvoshoz nem fordultak vele. A fertőzött sebről azt mondták, hogy *hozzavetett, elmírgesedett, begennyedezett, gyűlt*. A gennyes sebeket *pezsgős*, vagyis szódabikarbónás vízben áztatták, vagy (például körmgyulladás) forró vízbe *vagdosták*, vagyis mártogatták.

„A pezsgős víz megállítja a gyűlist, megpuhítja.”²⁸⁴

Azt tapasztalták, hogy só és a tojás sárgájának a keveréke is gyógyítja a gyüleményeket.

„A sóval összekevert tojássárgája is jó házi-orvosság gyűlísre.”²⁸⁵

²⁸² Ungtarnóc

²⁸³ Palló

²⁸⁴ Rát

²⁸⁵ Szürte

Akárcsak a vágott, szúrt és zúzott sebek esetén, itt is használták gyógyításra a nyers szalonnát.

„Szalonnát, nyers szalonnát kötöttek rá. Csak füstöltet, mer másikat nem lehetett tartani, nem vót hűtőszekrény. Kis víkonyra elvágtuk, ráborítottuk, ahol gyűlt, és kiszítja.”²⁸⁶

Különféle gyógynövények levelét borították, illetve kötötték a gyuladt felületre. Többnyire a már ismert gyógynövényeket alkalmazták. Az adatokban a liliom (*Lilium candidum*), farkasalma (*Aristolochia clematitis*), pokolfű (*Chenopodium album*), szőlő (*Vitis vinifera*), menyasszony-, vagy máriagarádics (*Hosta plantaginea*), mályva (*Althaea officinalis*), lapu (*Petasites* sp.) levele, valamint a kamilla (*Matricaria chamomilla*) virágának főzete fordul elő.

„Pokolfüvet, liliomlevelet, farkasalma levelet tettek rá.”²⁸⁷ „Liliomlevelet, szőlőlevelet, raktunk rá olyan picikét, az is igen jó, de a liliomlevel az legjobban szítja.”²⁸⁸ „Meg vót olyan fű, pokolfű, úgy hívták. A mezsdéken szedték.”²⁸⁹ „Paradicsomot, liliomlevelet, szalonnát, lapulevelet raktunk a gyűlisekre.”²⁹⁰ „Mikor egy gyűlemény keletkezett, aztat is csak székfűvel kezeltem. Az olyan tisztán begyógyult, mint az arany.”²⁹¹

Pokolfű

²⁸⁶ Palágykomoróc

²⁸⁷ Nagygejóc

²⁸⁸ Kisgejóc

²⁸⁹ Katergény

²⁹⁰ Koncháza

²⁹¹ Gálóc

Kettévágott friss paradicsommal, ecettel locsolt összezúzott vagy sült vöröshagymával, tejfőllel összekevert főtt, tört burgonyával is orvosták a fájdalmasan lüktető, szaggató gyüleményt.

„Paradicsomot is tettek rá, meg hagymát, ecetes hagymát. Az ott tartotta a nedvességet, és szíjta. Sült hagymát is, nyárson sütöttük meg. A hagymát egészebe sütötték meg.”²⁹² „Keresztbe vágni a hagymát, egy kicsit megpirítani, és azt a gyűlésre borítani.”²⁹³ „Mama a rózsakompírt hajába megfőzte, megpucolta, tejfellel összetörte, aval szíjatta csunyaságot.”²⁹⁴

Mint az iménti idézetekből is kiderült, a gyógyító szerek között itt is alkalmazzák a tejet és származékait.

„Aludttejes rongyocskát rátettek.”²⁹⁵

A különféle receptek szerint készült kataplazmák²⁹⁶ egyik alapanyaga szintén a tej és a tejföl, ezekhez keverték a gyógyhatásukról ismert különböző anyagokat, szereket: mézet, lisztet, szappant stb.

„Irat csináltak: tejfelt, szappant, mizet, lisztet kevertek össze, Baloghné receptje szerint.”²⁹⁷ „Tejfeles tiszta raktak rá, csak lisztet tenni egy kanálba, bele egy kis tejfelt, azt összegyúrni nem olyan keményre, csak olyan lágyasra, rá egy fáslira, de rongy vót abba az időbe csak, ócska rongy, elszakadt dunnahajak, abbúl repegettek, vagy ilyen fejrínműbűl, amit az ember mán nem használt, és arra kenték rá, az jól gyűtötte. Szíjta, de az azír sokkal nehezebb gyógyulás vót, mint máma, evel az iktiollal.”²⁹⁸

Egyébként a kataplazmaként használt különböző adalékanyagokkal kevert tésztát tartották a legjobb gyógyító szernek, ezért leggyakrabban ezzel borogatták.²⁹⁹

A fekália-patikaszer alkalmazására is találtam adatot: tehéntrágyával szívatták a gyulladt sebet.

²⁹² Palágykomoróc

²⁹³ Szűrte

²⁹⁴ Rát

²⁹⁵ Kisgejőc

²⁹⁶ A gyógyhatású szerekből és növényekből készült borogatás, amelyet a gennyes kelevények érlelésére, kifakasztására alkalmaznak.

²⁹⁷ Rát

²⁹⁸ Katergény

²⁹⁹ A fertőzött sebek kezelésére a Zemplénben a szappanos tésztán és a főtt krumplin kívül még a tejfeles pelyhet is alkalmazták. Bene 1964: 112.

„Ha gyülemény vót a sarkán, vagy a lábát megszúrta vagy valami, rongy közzé tették a marhaganajt, és rátették, az úgy megszítja, hogy meg is gyógyította. Friss marhaganajt. Ahogy a tehén elvígézte, egy kopáccsal rongyra tettek belőlle, ráborították, és úgy. Akármilyen gyüleményt az meggyülesztette és ki is szítja. Gyüleményre bárhol vót, jó vót.”³⁰⁰

A fiatalabb korosztály napjainkban leginkább patikaszereket vagy gyógynövényfőzeteket alkalmaz. Patikaszerük közül a fekete színű iktiol kenőccsel *szívatták, puhították* a gyulladt részt, és miután kifakadt, ugyancsak patikaszerrel, furacilinnel mosták le és borogatták, kötözték a sebet. A kitisztult sebre sztreptocid port szórtak, vagy ugyanilyen kenőccsel kenték be, hogy elősegítsék a seb mielőbbi száradását és gyógyulását.

Bront, vérmérgezés

Leggyakrabban az elhanyagolt, nehezen gyógyuló, mély sebek következtében alakult ki a vidéken *bront*nak is nevezett vérmérgezés. Azt tapasztalták, hogy a földdel szennyeződött, nem kellően kitisztított sebek következtében alakul ki ez a súlyos, sok esetben a végtag amputálásával, gyakran halállal végződő vérmérgezés. Ezért a kapával vágott, a rozsdás szegrek okozta sérülések óvatosságra intették az embereket. A szennyeződött, mély sebeket igyekeztek gyorsan kimosni, fertőtleníteni a már ismertetett módon. Figyelték a sebkörnyéki részeket, nem piros, vagyis nem gyulladt-e. Úgy tudták, hogy a sebestől eredő vérmérgezés piros foltként húzódik fel a szív irányába, és amikor eléri azt, a beteg szörnyű kínok között kiszenved. Ezért különös gonddal ügyeltek a seb tisztaságára, és mindent elkövettek, hogy a mély seb mielőbb meggyógyuljon.

Több esetet említettek, amely végtagcsonkolással végződött. Ez az eljárás a közösség felfogása szerint *kódusnak* *tette* a beteget. A csökkent fizikai képességű ember ugyanis nem volt teljes értékű munkaerő, rendszerint nem tudott családot alapítani, így a hozzátartozók eltartására szorult, nincstelen koldus lett. Emiatt fordultak elő, hogy az ilyen ember inkább a halált választotta, mintsem mások kegyelmére szorul-

³⁰⁰ Gálóc

jon. Gyakran nem tudták megfizetni a kezelés költségeit és a beteg vérmérgezésben meghalt.

„Annak a másik fiúnak megfájult a lába. Bevittük a kórházba, annak meg levágták a lábát, és esztendőre meghalt. Brontot kapott a lába, mer nem bírták fizetni aztat a kezelist, amit kellett vóna. Brontot kapott. Mírgézist, rígen így monták, bront.”³⁰¹

Rendszerint gyógynövényfőzetekkel mosták, borogatták a mély sebet, a kötést gyakran cserélték, hogy meg tudják figyelni a seb kerületét és környékét, és szükség esetén – ha a család anyagilag megengedhette magának – orvoshoz forduljanak. Napjainkban már fertőtlenítő oldatokat használnak, amelyeket a patikában vásárolnak, és általános, hogy mély, szennyeződött sebek esetén felkeresik az orvost.

Összefoglalás

Az Ungi-sík magyar falvainak gyógyító hagyományában ősi és korszerű elemek keveredését figyelhetjük meg. Az orvoslás ősi rétegét a néphit és a hagyomány őrizte meg, az új elemek viszont korunk információs társadalma, a közösségek nyitottá válása során kerültek be a gyógyító eljárásokba. A népi orvosló tudás folytonos változásának eredményeként bizonyos orvosló szerek, gyógymódok vagy eljárások kikopnak, helyettük újakat alkalmaznak a gyógyító gyakorlatban. Ezeket leginkább a szakkönyvekből, a sajtóból, esetleg a szomszédos etnikumtól tanulják el a magyar közösségek.

A népi orvosló tudásra nem úgy kell tekintenünk, mint egy állandó és változatlan formában átörökölt hagyományra, hanem úgy, mint egy folyamatosan változó – egyrészt megkopó, másrészt gazdagodó –, az adott korhoz és körülményeihez alkalmazkodó, napjainkban is működő rendszerre. A közösség tagjainak egyéni tudása teszi változatossá, sokszínűvé, élővé ezt a hagyományt.

A hagyományos eljárások alkalmazásakor különbséget figyelhetünk meg az idősebb és a fiatalabb nemzedékek között. Az idősebb korosztály a hagyománytisztelő, ők szívesebben alkalmazzák a hagyományos seborvosló eljárásokat, a fiatalok a tablettás korszak által

³⁰¹ Császlóc

megfertőzve, leginkább a patikaszereket részesítik előnyben. Éles határ azonban nem húzható közöttük, hiszen adódnak olyan élethelyzetek, amelyek a fiatalabbakat is a hagyományos orvosló szerek használatára ösztönzik, illetve kényszerítik.

IRODALOMJEGYZÉK

- ALFÖLDY Zoltán 1969: Humorális immunitás. In Dr. Hollán Zsuzsa (főszerk.): Orvosi Lexikon. II.: 954.
- BENE Zsuzsanna 1964: Adatok a népi embergyógyításhoz a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Felsőzsolca, Sajóapátfalva és Arnót községekből. *Néprajzi Közlemények* IX. 97-113.
- BENEDEK István 1969: Humoralpathologia. In Dr. Hollán Zsuzsa (főszerk.): Orvosi Lexikon. II.: 955.
- BÁLINT NAGY István 1929: A hagyma a magyar népies gyógyászatban. *Magyar Friss Újság*, XX. 75: 4.
- BERDE Károly 1940: A magyar nép dermatológiája. Budapest.
- GÖNCZI Ferenc 1914: Göcsej, s kapcsolatosan Herés vidékének és népének összevontabb ismertetése. Kaposvár.
- GRESZNÉ CZIMMER Anna 1943–1944 Adatok a Tiszántúl népies orvoslásához. *Debreceni Szemle*. nov., jan. (Klly.)
- GRYNÆUS Tamás 1974: Bács megyei gyógyító szokások és hiedelmek. *Cumania*: 229-237.
- HOPPÁL Mihály 1966: Népi gyógyítás a zempléni hegyvidéken. Budapest. (Kézirat)
- JUHÁSZ Máté (összeáll.) 1768: Házi különös orvosságok. Kolozsvár.
- OLÁH Andor 1985: „Fűbe fába az orvosság!” Békés megyei népi orvoslás. I–II. Békéscsaba.
- PÁPAI PÁRIZ Ferenc 1747: Pax Corporis. Kolozsvár.
- PÓCS Éva 1985–1986: Magyar ráolvasások I-II. Budapest.
- RÁPÓTI Jenő – ROMVÁRY Vilmos 1987: Gyógyító növények. Budapest.
- SCHOTT, Heinz 1993: A medicina krónikája. Budapest.
- VAJKAI Aurél 1943: Népi orvoslás a Borsavölgyében. Kolozsvár.
- VASAS Samu 1985: Népi gyógyászat. Bukarest.
- VERZÁRNÉ Dr. PETRI Gizella – Dr. NYIRENINÉ Dr. MIKITA Klára – Dr. NYIRENINÉ Szabolcs 1984: Gyógynövények a gyógyászatban. Budapest.

(Első megjelenés: Kultúrakutatás Kárpátalján. Néprajzi, kulturális antropológiai konferencia tanulmánykötete. Budapest – Ungvár, 2005. 23-62.old.)

SZENTELMÉNYEK SZEREPE AZ UNGI-SÍK NÉPI ORVOSLÁSÁBAN

A Magyarország számára az I. világháborút lezáró trianoni békediktátumig (1920. június 4.) a magyar többségű Ung-sík Magyarország-hoz tartozott, és a hatályban lévő jogszabályok alapján szervezték az egészségügyet. Az idegen hatalmakhoz csatolt terület sajátossága, hogy bármely államalakulathoz tartozott – Csehszlovákia, Szovjetunió, Ukrajna – mindvégig határvidéknek számított, ami a terület egyfajta peremlétét is eredményezte.

Az Ung-síkon folytatott néprajzi kutatómunka során lehetőségünk volt mélyebben is megismerni, tanulmányozni, és több szempontból feldolgozni az ott élő, az anyaországtól immár több mint nyolc évtizede elszakított kárpátaljai magyarság hagyományait és szokásait. Vizsgálódásaink a népi orvoslás témakörére, valamint az ezzel kapcsolatos hiedelmekre és eljárásokra terjedtek ki.

A népi orvoslás gyógyító gyakorlata elsősorban az empíriából ered, az öröklött tudásban pedig több nemzedék tapasztalata sűrűsödött össze. A közösségek a körülöttük lévő természetéről, a jelenségekről való képzet alkotnak mindaddig, ameddig az számukra érzékelhető és felfogható. Amint azonban a jelenség – esetünkben a betegség, vagy annak oka – a fizikai érzékelhetőség határát átlépte, akkor okokat keresnek. Ebben az esetben könnyen elszakadnak a valóságtól, és a hit, a mágia világában találják meg a magyarázatot.

Fontos rámutatni, hogy a hit alkotja a népi orvoslás lélektani részét. Főként akkor folyamodnak természetfeletti, a hiedelemviláguk részét képező értelmezéshez, orvosló eljárásokhoz, amikor az úgynevezett természetes magyarázatok és gyógyító módszerek eredménytelennek bizonyultak. Ilyenkor az adott betegségnek más kórokat keresik, más gyógyítóhoz, esetleg más orvosló gyakorlathoz folyamodnak.

A hagyományos, népi gyógyító ismeretekben összeolvadnak a racionális és a mágikus elemek. Grynaeus Tamás, az etnopszichiátria jeles kutatója mutat rá az említett jelenség lényegére: „Érdemes azonban

megfigyelni, hogy a (nekünk) racionális(nak tűnő) gyógymódok milyen szorosan összeforrtak a mágikusakkal /.../ Mindez valószínű csak nekünk tűnik ellentmondásnak, valójában ez a népi psychosomatikus kezelés: a beteg test ellátása mellett a lélek is megkapja világképének, szemléletének, gondolkodásmódjának megfelelő gyógyellátását.”³⁰² Ismeretes, hogy a népi gyógyítók minden esetben az egész embert gyógyították: szereikkel az adott betegséget, az eljáráshoz kapcsolt hiedelmekkel és mágikus elemekkel pedig a lelket erősítették, és növelték a betegben a gyógyulásba vetett hitet. Évszázadok során a népi gondolkodásnak – ezen belül a népi gyógyításnak is – egy olyan hiedelemrendszere alakult ki, amelyet a természettudományos világnézetű ember értetlenül szemlél.

Fontos megjegyeznünk, hogy a népi orvoslás holisztikus szemléletű, vagyis a *minden mindennel összefügg* elvén alapul.³⁰³ Bár fő célja a beteg gyógyulását elősegíteni, a betegségek kialakulásának okára és mikéntjére is mindig megtalálja a magyarázatot: ha másban nem, akkor a hiedelmekben – rontás, igízés (szemmelverés), megjajgatás, megátkozás, megrontás stb. –, amelyek a betegség okaként vannak jelen a gyógyító rendszerben, és csak a külső szemlélő számára nem fogadhatóak el a kór okaként.

A népi orvoslás gondolatvilágában nincsenek különálló jelenségek: a racionális és a mágikus egy egységes hiedelemrendszert alkotnak. Ezért a népi orvosló gyakorlatban a tapasztalati tudás, valamint a természetfeletti erőkbe vetett hit szervesen illeszkedik és elválaszthatatlan egymástól. „A népies gyógyítások részben a szer erejében, részben az eljáráshoz fűzött babonás szokásokban való hívésen alapulnak” – állapítja meg Gönczi Ferenc.³⁰⁴

A népi orvoslás hagyományainak vizsgálata során szem előtt kell tartanunk, hogy a tapasztalaton alapuló népi gyógyító ismeretek nem hiányosak, csupán más rendszerben működnek, mint az ún. akadémiai, vagyis hivatalos orvoslás. A népi gondolkodás integritásos gondolkodás,³⁰⁵ mely szerint szoros összefüggés áll fenn a rész és az egész

³⁰² Grynaeus 1971: 768.

³⁰³ Tomori 1935: 67-70.

³⁰⁴ Gönczi 1914: 283.

³⁰⁵ Solymossy 1943.

között, az ember és környezete, sőt egész világa között. Ez a gondolkodásmód, ez a hiedelemrendszer a népi gyógyító gyakorlatban is jól nyomon követhető.³⁰⁶

Nem meglepő tehát, hogy a hagyományos orvoslásban a ténylegesen gyógyító hatású szerek és eljárások gyakran kiegészülnek tisztán járulékos hiedelmekkel, illetve mágikus rítusokkal. Mágikusnak nevezzük a népi orvoslásnak azon elemeit vagy eljárásait, amelyek nem közvetlen gyógyító beavatkozást írnak elő, hanem ezek segítségével közvetett módon igyekeznek befolyásolni a betegek állapotát és elősegíteni a gyógyulásukat. A racionális és a mágikus elemek szorosan összetartoznak, kerek egészeket alkotnak, éppen ezért elválaszthatatlanok egymástól. Ez a kettős hatás a mindennapok gyakorlatában jól kimutatható. Hiba volna azonban azt gondolnunk, hogy minden varázslat, babona vagy hiedelem hiábavaló, haszontalan cselekedet lett volna! Azt sem állíthatjuk egyértelműen, hogy a gyógyulás szempontjából a mágiának semmi jelentősége nem volt! Kétségtelenül előfordulhatott, hogy a hiedelmek és a mágikus elemek pozitív hatással is bírtak, hiszen az lehetett igen hatékony lelki gyógy mód, aminek segítségével a beteg szervezete a gyógyulás érdekében mozgósította belső energiáit.

Ismert, hogy a népi orvoslás nem csupán a testre, mint a gyógyítás tárgyára, hanem – hite szerint – a test működését irányító, és az azzal szervesen együttműködő lélekre is figyel. Ezt bizonyítják a mindennapi orvosló gyakorlat során megjelenő szakrális és mágikus elemek, amelyek nem tudatosan ugyan, de a lélek gyógyítását és gyógyulását szolgálják. Az, hogy az ilyen átfogó gyógyeljárás sok esetben eredményes volt, egyrészt a felhasznált szerek, számos esetben valóban hatásos voltával, másrészt pedig a hivatalos orvoslásban is ismert placebo hatással magyarázható.

Az Ungi-sík magyar falvait többségében vallásgyakorló és hagyománytisztelő közösségek lakják, ezért nem meglepő, hogy gyógyító szereik között megtaláljuk a szentelményeket is, amelyek a népi orvoslás gyógyító szereinek különös csoportját alkotják. Elsőként a fogalmat kell tisztáznunk: a keresztény egyház a X–XI. század óta külön-

³⁰⁶ Tomori 1935: 67–70.

bözteti meg a szentségeket és a szentelményeket. Előbbiek az egyházi élet rítusaihoz tartoznak, utóbbiak a népi vallásosság sajátos, alapvető rétegét alkotják, és összekötő szálát jelentenek a keresztény hitélet és a népi vallásgyakorlat között. A szentelmények alkalmazása során is elhangzanak imádságok, amit gyakran meghatározott jel kísér például kereszt jele, meghintés, kézrátétel, stb.³⁰⁷ A vizsgált települések lakossága római-, illetve görög katolikus, valamint református vallású, s mindhárom felekezet híveinek gyógyító gyakorlatában megtalálhatóak a szentelmények.

A kutatók által mágikusnak nevezett gyógyító szereket a nép körében az olyan tárgyak alkotják, amelyek szentelessel vagy áldással, esetleg búcsúk során a kegytárgyakhoz történő érintéssel váltak szentelménnyé, és kaptak gyógyító erőt.³⁰⁸ Szentelmény lehet szakrális erővel felruházott tárgy, egy mozdulatsor, mágikus szöveg vagy imádság, esetleg egy rövid fohász.

Bartha Elek a görög katolikus szentelményekkel kapcsolatban megjegyezte: „A keresztény rituálé hatalmas szimbólumrendszere a népi képzelet termékeny talajára hullva új meg új hatásokat hozott létre. Mögötte mindig ott állott az egyház, hogy ezt a folyamatot állandóan táplálja, de egyúttal túl messzire se engedje, a vallás hivatalos gyakorlatától.”³⁰⁹ A szentelmények a katolikus egyház által a szentségek mintájára alapított látható jelek, amelyek bizonyos, főleg természetfölötti hatásokat hoznak létre: segítenek nehéz helyzetekben, távol tartják a gonosz szellemeket, védik a földi javakat. A szentelmények céljukat tekintve vagy áldások, (*benedictio*), vagy ördögűzések (*exorcismus*), aszerint, hogy Isten áldását, vagy a gonosz szellem erejének megtörését kéri.³¹⁰ A keresztény közösségek tagjai az egyházi mintát követve, elsősorban az egészség megőrzése céljából megelőzésként, a testi-lelki javak kérésére, a gyógyító eljárás sikerének fokozására, a gonosz távoltartására, vagy gyógyító szándékkal alkalmazzák a népi liturgikus szentelményeket.

³⁰⁷ Magyar Katolikus Lexikon XII. köt. 2007: 946.

³⁰⁸ A búcsújárás szokásairól és a búcsújáró helyekről lásd bővebben: Bálint 1943: 45-54.

³⁰⁹ Bartha Elek: Adalékok a görög katolikusok eucharisztikus szentelményeinek néprajzához In Néprajzi tanulmányok Dankó Imre tiszteletére. Balassa Iván – Ujvári Zoltán (szerk). Debrecen, 1982. 802.

³¹⁰ Bálint 1943:102.

Bálint Sándor a magyar népi vallásosság jeles kutatója utalt arra, hogy a mindennapokban, – esetünkben a népi gyógyításban – használt különös gyógyító szerek kialakulásának pogány gyökerei is lehetnek: „Az egyház szentelményei különösen a középkorban terjedtek el és áthatották a népelet egész területét. Egyaránt megszentelték az élő és élettelen természetet, a földi lét állomásait és a mindennapi élet szükségleteit. A primitív, pogány népeknek mágikus lelkivilágát, irracionálisra hajló magatartását, sajátos szemléletmódját a kereszténység általában nem törölte el, hanem megnemesítette a maga karizmatikus rendjével. (...) ennek az ősi népeletnek így számos megnyilatkozása maradt fenn keresztény változatban, a liturgia keretében.”³¹¹ Az alkalmazott szentelmények közül a gyertya-, valamint a tűzszentelésnek vannak ősi, a kereszténység előtti időkbe visszanyúló hagyományai.

Miben rejlik a szentelmények ereje, mi a hatóanyaga? Nem más, mint az a mélységes hit, amellyel a mozdulatsort elvégzik, a mágikus szöveget, esetleg imádságot elmormolják, a fohászt elrebegik, vagy a megszentelt tárgyakat, ételeket, növényeket stb. felhasználják. Védelmet és egészséget remélnek ezektől a szerektől mindazok, akik hisznek a hatásában. Az Ungi-sík magyarságának hitvilágában a szentelmények, mint a mindennapi élet – esetünkben a gyógyítás – mágikus tartozékai játszanak jelentős szerepet. Ezek a hétköznapi használati tárgyak, ételek, növények a megszentelést és az áldást követően elveszítik hétköznapi voltukat, mert a hit természetfeletti erőt tulajdonít nekik. A közösség mágikus erővel ruház fel mindent, ami megszentelt helyről, a templomból származik: templomkulcs, tömjén, de még a harangszó is. Ez utóbbinak a zivatar és a jégverés megelőzésében, illetve elhárításában különösen fontos szerepet tulajdonítottak. Általános az a hiedelem is, miszerint hamarabb elindul, megtanul járni az a gyermek, akit a déli-, vagy a vasárnapi harangszó idején kereszt alakban vezetgettek kézen fogva.

A hívő ember az élet minden jelentősebb állomásánál (születés, házasság, halál) az egyház áldásában akar részesülni. Ezeknek az eseményeknek megvan a saját egyházi rítusuk, de az eseményekhez

³¹¹ Bálint 1943: 103.; Lásd még: Magyar Néprajzi Lexikon. IV. köt. 1981: 650.

kapcsolódnak hétköznapi szokások is, amelyek őrzik a vallásos élettel kapcsolatos mágikus hiedelmeket és szentelményeket alkalmaznak. A születéskor életképtelen vagy életképtelennek vélt csecsemőt azonnal meghintették szenteltvízzel, megkeresztelték. Az egyházi keresztelő során a szenteltvíz és a gyertya töltenek be fontos szerepet, az avatási rítusban előforduló gesztusok pedig feloldozták az anyát a gyermekágy ideje alatt betartott tilalmak alól. Általában szülés után hat héttel volt az avatás.³¹² A gyermeket az anya vitte a templomba, ahová őt az édesanyja, vagy a gyermek keresztanyja kísérte el.³¹³ A görög katolikus szertartás rítusát az alábbiak szerint mondta el az adatközlő:

A görögbe (templomban) úgy vót, hogy a pap az oltár előtt kétkézre vette a gyermeket, úgy felemelte, oszt imátkozott. Akkor visszaadta az anyának. Azut mán, mint aki szabad vót vinni, hozni akarhova. R. K. G-né

A szertartást követően az asszony újra igazi tagjává vált a falusi asszonyközösségnek, nem hatottak rá a gonosz erők, amelyekről avatásig félnie kellett. A néphit szerint ugyanis avatatlan asszony nem hagyhatta el a ház udvarát, mert *megrontják a rontók*. A rontás következtében elapadhat, vagy *víznek válhat a tej*,³¹⁴ a gyermek *nem vette be a csecset*, az anya belázasodott, *fejébe ment a tej, ettől meg is zavarodhatott*.

Jellemző az Ungi-sík népi orvosló gyakorlatára a szenteltvíz széleskörű alkalmazása, a szentelt barka és tömjén, az úrnapi sátorból származó ágnak a gyógyító célú felhasználása is. Gyakran előfordult, hogy a közösség által is babonának tartott – ezért titokban végzett – gyógyítás során is alkalmaztak különféle megszentelő eljárásokat, ezzel mintegy erősítve a gyógyító cselekmény hatását. A mágikus orvosló szer, a szenesvíz készítésének folyamatát nem tartották babonás eljárásnak, mert a kistáj nagy tiszteletnek örvendő katolikus lelkészére hivatkozva

³¹² A témával kapcsolatban lásd Kapros 1977: 147-181.; Polner 1995: 62.

³¹³ Vö.: Jung 1978: 52-53.; Deáky 1996: 90-91.

³¹⁴ Hogy a tej, rontás által vízzé válik, már az 1726. évi boszorkányperekben is megtalálható. Ugocsa megyei példát is említ Komáromy Andor (1910: 383.); Szabolcsi hiedelem szerint „aki nagyobb tudományú, az visszacsinálhatja a rontást ráolvasással, fűröszttéssel, füstöléssel, vagy más ennél is hatásosabb praktikákkal” – írja Luby Margit (1983: 19.), Balázs 1999: 292.

kijelentették: *a császlóci pap is azt mondta, hogy az nem babona*. Ezért nem meglepő, hogy a *szemmelverést*, az *igízist* gyógyító szenesvíz elkészítését természetes gesztusként kísérte a kereszttetés, valamint az, hogy kereszt irányban mosták le a beteget.

Az Ungi-sík magyar közösségei mélyen hittek az imádság erejében.³¹⁵ Kizárólag gyógyítást szolgáló ima szövegeket nem ismertek, ebben az esetben is *csak a rendes imádságokat*, vagyis a mindennapi imáikat mondták. A gyógyító célt szolgálta, és annak hatását fokozta az, hogy egymás után többször – háromszor, vagy hétszer – mormolták el ugyanazt az imát. Rendszerint ezeket az *imádkozásokat* több nap *egyvígtibe* ismételték, vagyis több (általában hét) egymást követő napon fohászkodtak. Általános volt, hogy a betegek ágyánál hét Miatyánkot, hét Üdvözlégyet és hét Hiszekegyet imádkoztak hét napon keresztül a gyógyulás érdekében. *Ha szívűből imádkozunk, a jó Isten azt meghallgati, mink eztet hiszük* – hangoztatták. A gonosz távol tartására az alábbi imát szokták elmondani:

Ha valaki rossz szándíkkal közeledett, mindig azt montam: Most segiccs meg Mária, Ó irgalmas Szűzanya. R. SZ. P-né

Az előbbi hosszabb változata:

Szűz szülője Istennek, engedd, hogy tied legyek. Most segiccs meg Mária, ó irgalmas Szűzanya. R. SZ. P-né

Az *ijjedés*-nek nevezett betegséget, amelyet a közösség hite szerint az önkéntelen, szándék nélküli ártó tevékenység okozott, gyermekeknél, felnőtteknél egyaránt előfordult. Általában öntéssel, fűrösztéssel, füstöléssel gyógyították,³¹⁶ de gyakori volt a szentelmények használata is az egyházi rítus keretén belül, meghatározott gesztusok kíséretében.

Füstölték, meg még vitték a templomba is a szencsig alá. Bo. P. Gy-né

Ebben az esetben a szentség alatt, az ostyát tartó kelyhet kell értenünk, amelyet áldoztatás során a pap az *ijjedés*ben lévő beteg feje fölé emelt, miközben imát mondott.

³¹⁵ Lásd még: Grynaeus 1991: 613-618.; Polner 1984: 817-831.; Polner 1978.; Tanczos 1995.

³¹⁶ Erre vonatkozó adatokat lásd még: Csáky 1992: 92.; Grynaeus 1974: 231.; Pócs 1985–1986: II. Az öntéshez kapcsolódó adatokat is találtunk: „Annyiszor önti az ólmot, ‘mig ki nem jön a szive’ – ha kijön, már jól van a beteg.” Pócs 1985–1986: II: XIII. 121, 392, 404, 417.

Az ijjedésben lévő beteg kehely alá járul

Az öntést ugyan *babonálásnak* tartották, ennek ellenére – vagy éppen azért –, a *hétszer nem mosott*, azaz a hétszer megszentelt pászkatakaróval fedték le a beteget, a szíve fölé pedig imakönyvet helyeztek. Közben Jézus, Mária, Szent József segítségét kérték a művelet elvégzésekor.

A népi gyógyításban a ténylegesen orvosló hatású szerek összefonódnak a pogány mágikus, és a keresztény eredetű elemek, amelyek közösen szolgálták a bajba jutottak gyógyulását. Ezeket a gonosz, az ördögi befolyás távoltartására és a gyógyító eljárás sikerének fokozására alkalmazza a népi orvoslás.³¹⁷ E két utóbbi összetevő elem szerepéről jegyzi meg Sávai János, hogy a mágia az ember belső energiáit mozgósítja, és azzal növeli az ember biztonságérzetét, a vallás pedig az erkölcs magasabb színvonalát célozza meg, a környezettel való har-

³¹⁷ Mester 1954: 14.

móniára, bátorságra ösztönöz, és a nehézségekkel szembeni harcban erősíti az egyént.³¹⁸

A keresztény közösségek tagjainál – így a gyógyítóknál is – a leggyakrabban megfigyelt rituális mozdulatsor a *keresztvetés* volt, amelyvel a gyógyító az égiek segítségét kérte orvosló műveletéhez, és ezzel egyben hangsúlyozta a cselekedet nem mindennapi voltát. Az eljárás végén is előfordulhatott, hogy a gesztust hálaadó fohász kíséretében megismételte. Így köszöntö meg a Teremtőnek, hogy segítette őt a gyógyító szer elkészítésében és az orvoslásban.

A szenteltvíz használata széleskörűen elterjedt. A templomból hozták haza, szükség esetén *mindig kéznél volt*, és a gonosz távoltartására, megelőző-, valamint gyógyításra egyaránt alkalmazták. Ezt a mágikus erejű szert a református családok is használták. A szenteltvízzel összefüggő hiedelmeket az egyház is erősítette. Az 1499. évi boroszlói szertartáskönyv szerint használ a dögvész és a méreg ellen, távol tartja a portától a békákat és a mérges férgeket is.³¹⁹ Máig élő hiedelem szerint: ha igazi pap szenteli a vizet, akkor az egész évben nem romlik meg, illetve nem poshad meg. Rendszerint vízkereszt napján (január 6.) a templomból hozták haza, és folyamatosan pótolták, ha kifogytak belőle. Vízkereszt ünnepén a gazdaasszony kereszt alakban megszentelte vele a ház valamennyi helyiségét, hogy megőrizze a hajlékot a rontástól, illetve egész évben távol tartsa családjától a gonoszt. Szentelés közben a következőket mondta: „*Az Atyának, a Fiúnak, a Szentlélek Istennek nevében. Ámen.*”

Ezt követően a család minden tagja ivott egy-egy kortyot a vízből, hogy ne fogjon rajtuk se a *szemmel verés*, se a rontás, és ne fájjon a torukuk. Az év során, amikor a család valamelyik tagja megbetegedett, gyakran a szenteltvizet használták gyógyító szerként. Miután szentelt gyertya lángjánál meglangyosították, alkalmazták öblögetésre torokfájás és fogfájás esetén, borogatták vele a gyulladt szemet, csöpögtették a fájós fülbe. Nyeltek belőle, ha makacs csuklás vagy gyomorfájás gyötörte őket, lemosták vele a sebeket éppúgy, mint a gyermeket, ha az valamitől megijedt. Fogyasztották a szenteltvizet az idegek megnyug-

³¹⁸ Sávai – Grynaeus 1994: 14.

³¹⁹ Magyar Néprajzi Lexikon V. 1982: 584.

tatására is. Általánosan alkalmazták a szemverés elleni orvosló szer – a szenesvíz – készítése során, akárcsak az imádságokat vagy a keresztvétel gesztusát.

Kisbádogba vizet teszünk, három gyufát eggyenkint elgyútunk, közbe számolunk: sem egy, sem kettő, sem három. Ami elégett, azt a vízbe beledobuk. Vetünk rá háromszor keresztet: 'az Atyának, a Fiúnak, a Szentlélek Istennek nevében. Amen.' R. K. B-né

Szenesvizet is csináltak. Kilenc szírkó, aztat is visszafelé számolni, avval lemosogatni, a megmaradt vizet a mezsgyére kell önteni, amerre a Nap száll le. Napszállatnak. Szentelt vizet mertem. Mikor csináltam a vizet mondtam, hogy Dicsírtessék a Jézus. Mostam a kezem fonálkával és mondtam: Úr Jézusom vedd le rulla a betegséget, add jobban, így imádkoztam. Bo. P. Gy-né

Keresztet rávetni, azut osztán szípen eltörölgetni háromszor. Sz. P. F-né

Szírkót nemcsak tűzből kikapart parázból csináltak. Hatásosabbnak tartották, ha a küszöbből faragták a paráznak valót, de azt is szigorúan kereszt alakban:

Asz' monták, jobb, ha keresztbe vág a küszöbből, oszt abból csinálni a tüzet. Mán aval a gyermekkel mindent elkövettek, mer csak halt meg, nyúlott el, annyira ártott a szem neki. Horták a tótokhoz is, hogy csináljanak vele valamit, mer kegyetlen ártott a szem neki. R. J. A-né

Szenteltvizet, szentelt sót is használtak különböző mágikus gyógy módok alapanyagaként. A húsvétkor megszentelt sónak a mágikus fürösztés során volt/van jelentős szerepe: a fürösztéshez előkészített víz egyik fontos kelléke. Szentelmények közül a Balázs-áldást, a szenteltbarkát és a szenteltvizet megelőző és gyógyító céllal is alkalmazták.

Szentelt gyertyával leginkább a katolikus családoknál gyógyítottak: lángjával melegítették meg a szentelt vizet, vagy a mézet, amellyel aztán a fülfájást orvosolták.³²⁰ A haldokló kezébe is adták, hogy az örök világosság fényeskedjék neki. Az úrnapi sátorból származó vékonyabb

³²⁰ Az év jeles napjairól lásd: Szendrey 1916: 73-80.

gallyakból és levelükből készült főzetet köhögés és gyomorhaj gyógyítására is használták.

A *Balázs-áldás* a torokfájást megelőző eljárás volt, amely a római katolikus egyház liturgiájában fordul elő. Minden év február 3-án a templomban a szertartást végző pap a fogadalmi gyertyákat az áldást kérők álla alá tartja, és így kéri Szent Balázs oltalmát a hívőkre. Szent Balázs püspök nevét egyébként már a VI. században a torokfájás gyógyítójaként tartották számon. A legenda szerint a főpásztor imádsággal mentette meg a fulladástól egy özvegyasszony fiát, akinek egy halszállka akadt meg a torkán. Az asszony, hálája jeléül gyertyát ajándékozott a püspöknek. Ennek emlékére alakult ki az a szokás, hogy a pap gyertyákat tart az áldást kérők torka elé, miközben az egészségükért imádkozik.

Az Ungi-sík hagyományában fontos gyógyító hatású szer a *szentelt barka*, amelynek az orvosláson kívül a gonosz távoltartásában is jelentős szerepet tulajdonítottak. Miután hazavitték a templomból, a család minden tagja lenyelt egy-egy barkaszemet, hogy megelőzzék a különféle betegségeket. Torokfájás esetén – gyógyító szándékkal – hasonlóképpen jártak el.³²¹ A megszentelt barkaköteget rendszerint a padláson tartották: a mestergerenda alá szúrták, hogy az megőrizze a ház népét a természeti csapásoktól, valamint a rontásoktól. Az eresz alá és a csűrbe is tettek belőle, hogy a portát elkerülje a villámcsapás. Ha nagy égiháború volt, vagyis nagyon dörgött és villámlott az ég, akkor meggyújtottak egy-egy ágat, hogy a füstje távol tartsa a mennykőcsapást. A veteményes kertbe is leszúrtak egy-egy ágat a kártevők ellen.

A szenteltbarkából virágvasárnapkor mindenkinek kellett egy szemet enni, hogy ne fájjon a torkunk. Kt. J. J-né

Szenteltvizből csak nyeltünk, meg gargarizáltunk vele. R. K. J-né

A Balázs-áldást még torokáldásnak is mondi a nép. Szoktunk menni, hogyne. Hitünk szerint is kell. U. D. F-né

Szentelt barkát, vagy úrnapi sátorból származó zöld ágat szúrtak le a káposztasorok közé, hogy ne legyen benne hangya, és a növényt ne pusztítsák el a kártevők.

³²¹ A szentelt barkát betegség megelőzésre és gyógyításra is alkalmazzák. Egyébként az egész magyar nyelvterületen általánosan elterjedt szokás.

A húsvét előtti nagyböjt kezdetét jelzi hamvazószerda napja, amely szigorú böjti nap, és a húsvéti időszak kezdete. Az ehhez kapcsolódó hamvazkodás a XII. századtól a katolikus vallású közösség körében általánossá vált egyházi rítus. A hiedelem szerint, aki a húsvét előtti hetedik vasárnapon *hamvazkodik*, annak egész évben nem fog fájni a feje. Széles körben elterjedt, hogy a hamvazottak a templomból hazatérve kevés hamut kentek az otthon maradott nem hamvazottak homlokára is, hogy ily módon ők is részesüljenek az áldásból, és őket is elkerülje a betegség.

A szentelt ételek maradékának is mágikus erőt tulajdonítottak, ezért nem dobták ki, hanem elégették – a tűznek adták –, vagy az állatok eledelébe keverték. A húsvéti kalácsot *pászkának* hívják, ami szoros kapcsolatot mutat a szentmiseáldozattal. Elfogyasztásában ott rejlik Krisztus testének szimbóluma. Elkészítését azonos szakrális gesztusok kísérik, mint a kenyérsütés folyamatát. A pászkát, a keményre főtt tojást és a bort, a sót, a sonkát, a kolbászt, a sárga túrót³²² kosárban vitték szentelni, amelyet díszes *pászkatakaró*val fedtek be. Ahol gyermek volt a családban, ott rendszerint kispászkát, vagy madár formájú fonott kalácsot is sütöttek, amelynek a szeme egy-egy szem feketebors volt.³²³ A gyermekek számára készített húsvéti étkeket is hasonló tisztelet övezte, mint a felnőttek táplálékát. Nemcsak a kosárban elhelyezett szentelt ételeknek volt fontos szerepük a húsvéti ünnepkörben, hanem a díszes terítőnek is.

A pászkatakaró egy mágikus gyógymódnak, a viasz öntésének fontos tartozéka, persze csak abban az esetben, ha *hétyszer nem mosott* volt, vagyis már hét alkalommal megszentelte a pap. Az Ungi-sík neves gyógyító asszonya napjainkban is féltve őrzi, és elengedhetetlen kellékként használja orvoslásai alkalmával.

Az Ungi-síkon a szentelt só gyógyító célú alkalmazására is találtunk adatokat. A reumában szenvedő beteg fürösztő vizébe szentelt sót tettek, vagy a mágikus fürösztés egyik fontos alkotórészeként használták.

³²² A tejet a felforralása során cukorral, mazsolával, vaníliával ízesítették, majd felvert nyers tojást öntöttek bele, amelyet óvatos keverés mellett hagytak megfőni, megszilárdulni. Ezt követően lecsurgatták. Az édes savót elfogyasztották, a túrót pedig szentelni vitték és szentelményként fogyasztották.

³²³ A Hortobágy vidékén is élt ez a szokás. Lásd: Barna 1979: 95.

A fájdalom csillapítására a lyukas fogba a házi szereken – fokhagyma, szemes bors, szeszes-, kölnis-, vagy sósborszeszes vatta, szegfűszeg, szalicil – kívül, tömjént is raktak.³²⁴ Az utóbbit általában a harangozótól vagy a templomot takarító asszonytól kérték.³²⁵ A *szentelt tömjént* a fájó fogba tömték, füstjével a fájdalmat csökkentették, de gonoszt űző szerként is használták.

Tömjént a lyukas fogba tettünk. Az még jobban kiette. Apám csak elszaladt a harangozóhoz, hogy adjon egy kis tömjént, beletettük, attúl mingyán kiszűnt. Akkor még lehetett kapni, ma már talán a templomba se avval füstölnek. K. B. L-né

Tömjint raktak bele. De az nem igen jó. Mer kieszi. Szíltette a fogat. Sz. P. F-né.

A Szent Márk napján, április 25-én *megszentelt zöld búzát* az imakönyvben tartották. Az evett belőle egy-egy szálát, akit valamilyen betegség gyötört. Fülfájáskor az ebből vett szállal pizskálták meg fülüket, bízván a gyógyulásban. A búzát *életnek* is nevezték, és a kenyeret a szent dolgokat megillető tisztelettel övezték: mert a kenyér Jézus teste, és mert a búzaszem mélyedésében a kisgyermek Jézust a karjaiban tartó Mária képét látták. Ezért még napjainkban is, ha véletlenül egy darabka kenyér földre esik, felveszik és megcsókolják. Korábban, amikor még otthon, kemencében sütötték a kenyeret, az egész művelet át volt szöve szakrális elemekkel.³²⁶ A dagasztás elkezdése előtt elhangzott a *Szűzanyám segíts!* fohász, keresztet vetettek a lisztre, utána a bedagasztott tésztára, majd a kiszakított nyers kenyérre is. Kemencébe vetés előtt a sütőlapáton újra keresztet vetettek a tésztára, csak ezt követően tették a kemencébe. A műveletet pedig a *Szűzanyácskám te süsd meg!* mágikus erejű kéréssel fejezték be. Mielőtt megszegették a friss kenyeret,

³²⁴ A fogorvoslás történetét feldolgozó munkájában Oravecz Pál említ hasonló eljárásokat. (1958: 44-84.) Ebben a tanulmányában a következőképpen dolgozza fel és osztályozza a fogfájás elleni népi gyógyító szereket: a) a fogfájás növényekkel való kezelése, b) állati anyagok felhasználása a fogfájás gyógykezelésében, c) a fogfájás kezelése emberi szervekkel és váladékokkal, d) szervesen orvosságok fogfájás ellen, e) írott és szóbeli varázslatok fogfájás ellen, f) a fogfájás átvitele. Oravecz 1958: 58-61. A témáról még: Huszár 1965.; Gönczi Ferenc közismert munkájában azonos adatokra leltünk: a kiesett fogat a sutba vagy egérlyukba kell dobni. Ez a hiedelem Ráton is él, miként korábban említettük. Gönczi 1914: 226.; a gyógyító ráolvasásokat Pócs Éva rendszerezte; a fogfájás ellen alkalmazottakat lásd Pócs 1985–1986: II: 405.; a témáról még Grynaeus 1974: 232.

³²⁵ 1945 után kevés pap tért vissza a lágerékből, általában négy-öt falura jutott egy. A templomkulcsot ezért a harangozó vagy a takarítóasszony őrizte.

³²⁶ Kótyuk 2000: 92-93.

a késsel ismét keresztet rajzoltak rá. Bűnnek tartották a kenyeret szemébe dobni, vagy rátaposni.³²⁷

A kenyérnek a keresztény vallásban központi szerepe van, ezért nem meglepő, hogy elkészítésének folyamata ennyire szakralizálódott. Az elmondottak is bizonyítják, hogy a kenyér már a megszentelését megelőzően, önmagában szentelmény jelleget ölt. Ez részben az alapanyaga, a búza miatt és az azon látni vélt Istenanya képmása miatt is történhetett.³²⁸ A görög katolikus liturgia során a hívek számára kiszolgáltattott proszforának is gyógyító hatást tulajdonítottak. A szentmise végén szétosztott kenyérdarabkák azonnali elfogyasztásra szolgálnak, a hívek azonban nem elégszenek meg ennyivel: rendszerint az otthon maradottnak, a betegség miatt távol levőknek is visznek belőle. Az el nem fogyasztott darabkákat gyógyító célra is alkalmazzák, megszentelt voltak miatt azoknak gyógyító erőt tulajdonítanak.³²⁹

A kereszténység legnagyobb ünnepe Jézus születésének napja, a Karácsony. Krisztus születésének december 25-i megünnepléséről szóló első adatokkal a IV. században találkozunk. Karácsony napja és vigíliája számos népszokást és hiedelmet vont maga köré, amelyek egyrészt a kereszténység előtti időkből, másrészt a kereszténységből táplálkoznak.³³⁰ Az Ungi-síkon a helyi szokás úgy tartotta, hogy a karácsony előestéjén fogyasztott ételek maradékát, a *karácsonyi morzsát* nem szabad kidobni, hanem tűzbe kell vetni, vagy az állatok eledelére kell szórni.³³¹

A *karácsonyi abrosznak*, amelyről szent estén a vacsorát fogyasztották, szintén mágikus erőt tulajdonítottak. A tavaszi munkáknál *átalvetőként* használták: ebből vetették a gabonát, abban reménykedve, hogy ez által biztosítják a bő termést.³³²

Más vidékeken az abrosz gyógyerejében is hittek, megdörzsölték, átkötötték, becsavarták vele a beteg testrészt, esetleg letakarták vele a szenvedő embert vagy állatot. Megint máshol a füstölés és az öntés se-

³²⁷ Kiss 1922: 86–90

³²⁸ A kenyér szentelmény jellegéről bővebben lásd Bartha 1982: 802–803.

³²⁹ Bartha 1982: 804.

³³⁰ Magyar Néprajzi Lexikon III. 1980: 59.

³³¹ Ez a hiedelem és az ezzel kapcsolatos szokás Göcsejben is ismert volt. Lásd: Kandra 1897: 234.

³³² Pócs 1964: 177.

gédesszköze volt, sőt egyes tájakon a koporsóra terítették a temetőbe való kísérés idejére. Az utóbbi hiedelmeket az Ungi-síkon nem ismerték.

A szentektől származó különböző ereklyéket is használtak gyógyító céllal, elsősorban a kisgyermekek rettegésének gyógyítására. Az ebben a betegségben szenvedő apróság álmából felsír, *álmában pisszeg* (mint-ha sírna). Úgy tudják, hogy ilyenkor fel kell ébresztteni, mert *a kis szíve megszakadhat*. Hasznosnak tartották, ha rettegésben lévő párnája alá ereklyét helyeztek. Az egyik adatközlő ezt így mondta el:

Erekjét tettek a feje alá a gyermeknek – Páter Piónak volt egy pici kis erekjéje, egy kis szelencébe vót egy kis darabka a ruhájából. Az vót a gyermek feje alatt. Osztán nem reszketett tovább, nem sírt fel icaka.
R. K. B-né

Ezt a betegséget is gyógyították füröszttéssel.

Kilenc fából gajat szedni, kilenc mezsgyéről füvet, a temetőről kilenc sírról földet szedni. De azt mind ifélkor vót a legjobb szedni, de mindenképpen napfejjötte előtt. Ezt mind összefőzni, és abba megfüröszteni háromszor a gyermeket. R. Sz. P-né

A temetőbe mentek kilenc sírról szedni füvet, azt megfőzték, abba fresztették. Kg. K. I-né

A füröszttö vízhez összegyűjtött anyagok között szerepel a temetőről, a sírokról hozott fű és a föld, amit a temetési szertartás során szintén megszentelt a pap. A sírokról gyűjtött földhöz azonban más képzetek is kapcsolódnak.

A szemmelverés egyik gyógyító szerének, a mágikus füröszttés fürdővizének alkotó részei között a szenteltvíz és a szentelt só is szerepel.

Szentelt vizet, azt is kilencet. Mindenből kilenc kicsit önteni abba a vízbe. Kilenc darabka szalonnát, nem kilenc, nem nyolc,... egy darabka szalonnából kilenc darabot, szentelt só, abból is kilencet. R. L. S-né

A szenteltvizet is fogyasztják az idegek megnyugtására.

Ha ideges vagyok, iszok egy-egy korty szenteltvizet. Attul-i vagy mitül, de szent igaz, hogy megnyugszok. Meg imádkozok, az is jó. R. Sz. P-né

Evőkanálba töltöttek a szenteltvízből, azt szentelt gyertya lángja, vagy a tűzhely fölött megmelegítették, és a mutatóujjal abból csöp-pentettek a gyermek fülébe.

Szenteltvizet melegített egy kanálba olyan langyosra, és azt cseppentett bele, meg meleggel borogattuk. K. L. J-né

A hirtelen bekövetkezett eseményre – a váratlan baleset okozta sérülésekre, a betegségre – ösztönös cselekedettel válaszoltak. A felkiáltás, amelyet az ijedtség váltott ki, egyben a szentek megszólításának, segítségül hívásának is tekinthető:

Uram Isten! Szentséges Uristen! Jézus, Mária! Jézus, Mária, szent József! Teremtő Jézusom, ne hagyj el!

Általában a felsoroltak valamelyike hangzott el, de az adott helyzettől, történéstől függően esetenként váltakoztak a megszólítások, a felkiáltások.

Összefoglalás

A több évtizedes kutatómunka bizonyította, hogy az Ungi-sík magyarsága számos olyan elemet őrzött meg népi orvosló gyakorlatában, amely hitbéli, egyházi és szakrális eredetű. A gyógyítás során alkalmazott szentelmények gazdagsága tanúsítja, hogy a hívő közösségek a mindennapokban is részesülni akartak az áldásból, ezért mágikus erőt tulajdonítottak minden olyan tárgynak, ami megszentelt térből származott, illetve amit szentelés, áldás, vagy érintés során, hitük szerint, mágikus erővel ruháztak fel. A szentelményekre, valamint a gyógyító műveletek folyamán végzett gesztusokra, a fohászokra ezért az egyházi liturgia és a népi vallásosság összekötő elemeiként kell tekintenünk. Az Ungi-sík magyarságának orvosló hagyományaiban a szentelmények jelen vannak, de ahogyan az évek során a népi gyógyító tudás fokozatosan megkopik, úgy a szentelmények is lassan elvesztik a gyakorlatban betöltött szerepüket. A helyüket a hivatalos orvoslás által ajánlott gyógyszerek, esetleg az alternatív gyógy módok valamelyike által javasolt orvosló szerek veszik át.

A tanulmányban, az idézetek végén szereplő településnevek rövidítésének feloldása: Bo.-Botfalva, K.-Ketergény, Kg.-Kisgejőc, Kt.-Kistéglás, R.-Rát, Sz.-Szürte, U.-Ungtarnóc.

IRODALOMJEGYZÉK

- BARNÁ Gábor 1979: Néphit és népszokások a Hortobágy vidékén. Budapest.
- BARTHA Elek 1981: A szentelmények szerepe Komlóska néphagyományában. Néprajzi tanulmányok a Zempléni-hegyvidékről. Miskolc, 311-318.
- BARTHA Elek 1982: Adalékok a görögkatolikusok eucharisztikus szentelményeinek néprajzához. Néprajzi tanulmányok Dankó Imre tiszteletére. Debrecen, 801-809.
- BÁLINT Sándor 1943: Sacra Hungaria. Tanulmányok a magyar vallásos népelet köréből. Kassa.
- BÁLINT Sándor 1977: Ünnepi kalendárium. I-II. köt. Budapest.
- BÁLINT Sándor 1980: A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1978–1979/2. Szeged.
- GÖNCZI Ferenc 1914: Göcsej, s kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése. Kaposvár.
- GÖNCZI Ferenc 1937: Somogyi gyermek. Kaposvár.
- GRYNÆUS Tamás 1974: Bács megyei gyógyító szokások és hiedelmek. Cumania, 229-237.
- GRYNÆUS Tamás 1991: „Oszlassa erdőre, mezőre, vízre, rétre.” Megelőző-gyógyító imádságok és ráolvasások Dávodról. In A Duna menti népek hagyományos műveltsége. Budapest, 613-618.
- GYENES István 1964: Betegségek és csodák. Budapest.
- HUSZÁR György 1965: A magyar fogászat története. Budapest.
- KANDRA Kabos 1897: Magyar Mythologia. Eger.
- KISS Lajos 1922: A kenyérsütés babonái. Ethnographia, XXXIII. évf. 86–90.
- KÓTYUK Erzsébet 2000: A népi gyógyítás hagyományai egy kárpátaljai magyar faluban. Budapest.
- MAGYAR Katolikus Lexikon XII. köt. 2007: 946. Budapest.
- MAGYAR Néprajzi Lexikon IV. 1981: 650.
- MAGYAR Néprajzi Lexikon V. köt. 1982: 584.
- MAGYAR Néprajzi Lexikon III. 1980: 59.
- MESTER Imre 1954: Népi liturgikus szentelmények. Budapest. (Kézirat)
- ORAVECZ Pál 1958: A fogorvoslás rövid története. (Babonák, kuruzslás, fejlődés.) Orvostörténeti Közlemények 10–11: 44-84.
- POLNER Zoltán 1978: Föld szülte fáját. Szeged környéki ráolvasások. Szeged.
- POLNER Zoltán 1984: Ráolvasások és archaikus népi imádságok Deszken. In Hegyi András (szerk.): Deszk története és néprajza. Szeged – Deszk, 817-831.

- CS. PÓCS Éva 1964: Zagyvarékas néphite. Néprajzi Közlemények, IX: 3–4.
- PÓCS Éva 1985–1986: Magyar ráolvasások I–II. köt. Budapest.
- SÁVAI János – GRYNÆUS Tamás 1994: Tüdő Vince betegek. Egy szeged-alsótanyai gyógyító ember feljegyzései. (Devotio Hungarorum 1.) Szeged.
- SOLYMOSSY Sándor 1943: Babonás hiedelmek és műveletek. In A magyarság néprajza IV. (2. kiad.) Budapest.
- SZENDREY Zsigmond 1916: Szalontai jeles napok. Ethnographia, XXVII: 73-80.
- TÁNCZOS Vilmos 1995: Gyöngyökkel gyökerezteél. Csíkszereda.
- TOMORI Viola 1935: A parasztság szemléletének alakulása. Szeged.

(Első megjelenés: Kárpátaljai Hírmondó, VII évf. 2011. március (1. szám), 28-29. old.)

ASSZONYSORSOK

AZT AZ EGYET BÁNTAM MEG...

Egy Ung-vidéki asszony vallomása

Az utóbbi évtizedekben számos tudományág fokozott érdeklődéssel fordult a visszaemlékezések, az életpályák, az élettörténetek vizsgálata felé. Az egyes szakterületek más-más szempontú elemzésnek vetették alá az ilyen típusú írott vagy orális prózát: mindegyik a saját szemszögéből határozta meg a jelenség lényegét, műfaji besorolását és azok sajátosságait. A népi élettörténetek – akárcsak a folklór – a hétköznapi valóságot örökítik meg, ezért a néprajzi kutatások fontos forrásai, annak ellenére, hogy hiányoznak belőlük a közösségi népi próza jellemzői.³³³ A népi elbeszéléseket a szóbeliség törvényei szabályozzák, ezért magukon viselik az adott közösség sajátosságait és helyi jellegzetességeit.³³⁴ Az elmondott vagy lejegyzett élmények pontos meghatározására a néprajztudomány az életpálya, élettörténet, élménytörténet, önéletrajz, életút, emlékirat, történet-elbeszélés, visszaemlékezés, igaz történet stb. meghatározásokat alkotta meg, kidolgozta kutatási módszereit és tartalmuk szerint tipologizálta őket.³³⁵ Az ilyen jellegű népi próza között is a leggyakoribbak az élettörténetek, amelyekben a történetmondás szórakoztató szerepe mel-

³³³ Küllös 1988: 2. 51-266., Mohay 2000: 760-790.

³³⁴ Küllös 1982: 171.

³³⁵ Dobos 1964: 198-215., Küllös 1982: 163-173., Lehmann 1982. 47-61., Róbert 1982: 233-247., Titon 1982: 85-97., Tobiassen 1982: 75-84., Mohay 1994., Mohay 2000: 760-790., Küllös 1988., Küllös 2000: 134-163., Keszeg 2011., Keszeg 2012.

lett – a XX. század közepétől – előtérbe került maga a történet. A néprajz szempontjából figyelemre méltó, hogy az ilyen elbeszélések háttérében összetett, az értékrendet közvetett módon érvényesítő általános szövegsémák húzódnak meg.³³⁶

Ha egy mondatban foglaljuk össze az elbeszélte történetek lényegét, akkor az nem más, mint a múlt kulturális-mentális szokásrendjének felelevenítése, emberi sorsba ágyazva, vagyis a személy saját értelmezése, magyarázata életének tapasztalatairól.³³⁷ Az elmesélt történetek témája nemenként eltérő. A nők szívesen beszélnek életük nagy eseményeiről – párválasztásról, szülésről, gyermeknevelésről –, vagyis az asszonyi létüket befolyásoló jelentős történetekről. A férfiak a legényéletet, a katonaságot és a szakmai sikereket idézik fel szívesebben, többkevesebb hitelességgel. Szembetűnő, hogy a női élettörténetek között alig fordulnak elő vidám, derűs elbeszélések. Ez azzal magyarázható, hogy a paraszti szigor a lánygyermekeket korán kötelességtudásra és mindenkori helytállásra nevelte, valamint azzal, hogy a nők mindig kiszolgáltatott helyzetben voltak: leánykorukban apjuk, asszonyként férjük szigorának engedelmeskedtek.³³⁸

Az élettörténetek vizsgálata során számolnunk kell az emlékezet szelektivitásának kérdésével is. A társtudományok, a pszichológiai, történelmi, szociológiai kutatásokból tudjuk, hogy az egyén csak a neki fontos dolgokra emlékszik vissza, vagyis válogat a történeti készletéből, és kialakítja az események sajátos sorrendjét.³³⁹ A múlt eseményeinek sorozata nem változtatható meg, ennek ellenére előfordul, hogy egy-egy beszélőnek több elmesélhető élettörténete is van. Mindig a helyzettől és az adott alkalomtól függ, hogy éppen mit emel ki az emlékek tárházából és mit mond el magáról.³⁴⁰ Az adatközlőt ebben több dolog is befolyásolhatja: felmerülhet benne a jó benyomás keltésének szándéka, lehet benne hízelgő önbemutató, öngazoló vagy szájalmat ébresztő stb. törekvés is.³⁴¹

³³⁶ Keszeg 2011a: 23–24.

³³⁷ Denzin, N. K. meghatározása. In Róbert 1982: 239.

³³⁸ Nagy 1982: 152–154.

³³⁹ Bögre 2003: 155.

³⁴⁰ Hoppál – Küllös – Manga (szerk.) 1974: 398.

³⁴¹ Róbert 1982: 240.

„Bármiről is szóljanak, bármit is ismertessenek a szövegek, mindenik a megélt életet, az emberi sorsokat, emberi lelkeket idézi a népi nyelv színes, képgazdag költőiségével.”³⁴²

A bemutatásra kiválasztott visszaemlékezés nem kerek élettörténet, hanem a beszédfolyam során megrajzolt események, élmények láncolata, amely az egyén életének egy szakaszát mutatja be. Sorolhatjuk a tematikus élettörténetek közé, hiszen az elbeszélés egy jól érzékelhető szűkebb területre, életszakaszra irányul.³⁴³ A történet egy asszony és családja túlélésért folytatott küzdelmének rövid részlete.³⁴⁴ Nem életrajz, mivel az elmondott események az adatközlő életének mindössze két évtizedét idézik fel, figyelmen kívül hagyva gyermek- és ifjúkorát, valamint a visszaemlékezést lezáró történetet követő negyedszázadot.³⁴⁵ Nem szokványos élet- vagy családtörténet tárul elénk, hanem egy falusi famíliának az anya szempontjából láttatott, szubjektív vonatkozásokkal teli históriája, amely számos általános vonatkozást is tartalmaz.³⁴⁶

A rögzített szöveg ugyan nem családtörténet, mégis fellelhetőek benne az azonos jellemzők: a szereplő társadalmi státuszának változása, az értékváltás, valamint az identitásváltás kezdetei. A történet té szerveződő eseménysorozatnak van egy határozottan felismerhető alapvető szerkezete: az események, az élet fontosnak ítélt szakaszaihoz, illetve válsághelyzeteihez kapcsolódnak. Ennek legsajátosabb jellemzője az a tény, hogy minden, ami az elmondottakban szerepel, egy jóval korábbi állapotnak, a múltnak egy része. A régmúltat és a jelent az elbeszélő visszaemlékezése nem érinti.³⁴⁷

A feldolgozott és bemutatott szöveg – az adatközlőhöz való viszonyát tekintve – nem életpálya- és nem élettörténet-elbeszélés: leginkább életélmény-elbeszélésként, élettörténet-töredékként, családi történetként (és nem családtörténetként) határozható meg. A folklorisztika életélmény-elbeszéléseknek, vagy én-történeteknek nevezi azokat az

³⁴² Gazda 1980: 7.

³⁴³ A Denzin által megkülönböztetett élettörténet típusokat Róbert Péter idézi. In Róbert 1982: 239.

³⁴⁴ Keszeg 2011: 24.

³⁴⁵ Mandelbaum 1982: 29.

³⁴⁶ Titon 1982: 85–86

³⁴⁷ Niedermüller 1988: 383.

első személyben elmondott történeteket, amelyeket az elbeszélő a saját életéből merít. Ezek az elbeszélések valamilyen belső kényszerből kerülnek elő az emlékezés mélyéből, és azért nagyon fontosak, mert a mesélő gondolkodásmódja mellett az önmagáról alkotott véleményét is tükrözik.³⁴⁸ A történet-töredékből kielemezhető, milyen elvárásai voltak a közösségnek a mesélővel szemben, valamint választ ad arra is, hogy az adott egyén hogyan szocializálta, hogyan nevelte gyermekeit, hogy azok a társadalom értékes tagjaivá váljanak.

A dolgozat azt is vizsgálja, miként viszonyul a beszélő az elmondottakhoz: milyen interperszonális kapcsolatok jelennek meg az elbeszélésben, milyen a viszonya az adatközlőnek a szűkebb (család) és tágabb (falusi, városi, munkahelyi) közösségéhez, hogyan határozza meg saját helyét a családon belül, illetve famíliája önazonosságát a közösségen belül.

A feldolgozott élettörténet-töredéket tematikus gyűjtés – a népi orvoslás hagyományai – keretén belül jegyeztük le 1995-ben a kárpátaljai Ung-vidék egyik többségében magyarlakta településén, Rát községben.³⁴⁹ Ezúttal egy falusi asszony kért szót, aki a történeteiben elmondott nehézségei mellett különös gonddal idézte fel a kevés örömteli és boldog pillanatot.³⁵⁰ Az elbeszélő sokgyermekes, nehéz sorsú, de küzdésre mindig kész, földművesből lett munkásasszony, és annak a falusi közösségnek a tagja, ahol e sorok írója is nevelkedett. Ezt azért tartottuk fontosnak megjegyezni, mert az adott körülmény azt eredményezte, hogy az asszony a saját környezetében, ismerős hallgatóság előtt, őszintén, szerepjátszás nélkül mesélte el életének egyes részleteit.³⁵¹ A valós tények/események közlése ilyen helyzetekben sokkal valószínűbb, mivel a beszélőt igazmondásra kényszerítették a közösség erkölcsi normái és ítéletei is.³⁵²

A tehetséges elbeszélőnek köszönhetően a történet könnyen érthető és követhető, szerkesztést nem igényelt. Az északkeleti, í-ző nyelvjá-

³⁴⁸ Nagy 1982: 152.

³⁴⁹ Az adatközlőink nevét a dolgozatunkban azért nem tüntettük fel, mert a közlés bizalmas eseményeket, tényeket tárt elénk, és leszármazottaik ma is a községben, valamint a környező magyarlakta településeken élnek.

³⁵⁰ Hoppál – Küllös – Manga (szerk.). 1974: 6.

³⁵¹ Az adatközlő nevét a személyiségi jogokra való tekintettel nem közöljük. A történetben szereplő gyermekeinek a nevét megváltoztattuk.

³⁵² Szávai 1978: 7., lásd még Lehmann 1982: 47-48., Mandelbaum 1982: 36-37.

rásban elhangzott eredeti hanganyag leírása során viszont – a beszéd-modornak megfelelően –, a szöveget központosítottuk, és a párbeszédként előadott szakaszokat szintén jelöltük. Az elbeszélés nem előre megfogalmazott, átgondolt és stilisztikailag megszerkesztett visszaemlékezés – noha előfordulnak benne ilyen részletek is –, hanem önként felidézett, rögtönzött szöveg, vagyis az adatközlő saját beszédmodorában előadott élettörténet-töredék. Az asszony által ismertetett história első szakaszában – a gyermekek egymásutániságának, a szülések gyakoriságának felsorolásában – érezhető volt, hogy már többször végiggondolta és felidézte ezeket az eseményeket. A feltárt életszakasz 1950-ben, a házasságkötéssel, illetve az első gyermek megszületésével indult. Ez volt az a fordulópont, amikor új szerepet vállalt és új én-tudatot alakított ki: asszonnyá lett, anyává vált.

„Sok bajon mentem keresztül, sok idegességen! Az én íletemről egy ilyen regényt lehetne írni! Nem gyermek vótam, mikor fírhez mentem, mer mán 23 éves vótam. Szeptemberbe lettem vóna 23, májusba esküdtünk. Tíz hónapra szültem az első gyermeket. Ahhoz tizenegyre a másodikot, a harmadikot tizenháromra. Úgy, hogy még csak egy éves múltott novemberbe a második gyermek, mikor a harmadik megszületett. Mikor hazahoztam a kórházból a kicsit, hát a nagyobbacska mán járt, beszült, a kicsi még csak járni tudott. Osztán, mikor sírt a harmadik, akkor sírt mind a kettő, még a másik kettő is! Azt mondta szegény mamám:” No, jó asszony, most vagy mán helybe!” Azírt a jó Isten mindig megsegített! A negyedik mán jány vót. Mikor a harmadik 15 hónapos vót, megszületett Berta.”

A korábban kérdésekkel irányított elbeszélés időközben monológ-gá alakult át. Az elbeszélőt ezt követően nem irányítottuk, nem szakítottuk meg gondolatmenetét, hagytuk emlékezni. Nem voltak tabuk, elhallgatások: a beszédfolyam az életszakasz általa fontosnak tartott minden eseményére kiterjedt. A továbbiakban az asszony az átélt élményeket a saját belátása szerint szerkesztette egybe és formálta történetté.³⁵³ Magánéletének olyan intimitásait is feltárta, amelyekről az

³⁵³ A kérdésekkel nem irányított, hangszalagra rögzített szóbeli alkotások szerkezetileg és tartalmilag azonosak az írásba foglalt önéletrajzokkal, így segítséget nyújtanak az azonos műfajú alkotások vizsgálatához. Ugyanakkor a kérdésekkel irányított, riportszerű alkotásokat ki kell rekesztenünk az önvallomás-önéletírás műfajából még akkor is, ha megannyi személyes vonatkozású élményelbeszélést, epizódot tartalmaznak – állapítják meg a

adott közösségben nem volt illendő beszélni. Az asszony bizalommal viseltetett a kutató iránt, és életének a gyónási titokhoz hasonló részleteit osztotta meg vele.

„Próbálkoztunk mink óvakodni! Hát gumit akartunk használni – mán úgy elmondom, mint a papnak, mintha gyónnák. Mer mindig, ha mentem gyónni, mindig meggyóntam, hogy gyermekáldás ellen védekeztem. Ez bűnnek számít a katolikus hit szerint, mert csak úgy kéne ilni, mint a testvérek. Ha megegyezéssel, ha a férfi is beleegyezik. De ebbe a férfiak nemigen szoktak beleegyezni! Hát próbáltunk óvszert használni. És eccer elrepedt, mer én mán hullafáradt vótam, nekem annyira nem hiányzott a házasi let, vagyis az az együttlét, hogy mán nem bírtam odafigyelni. Ez a harmadik után vót. A három az eccerre vót, három pici egymás után. A munka meg megvót akkor is! Én úgy ki vótam strapálva! No és oszt elrepedt! Elég vót az az egy alkalom is. Abból lett Berta.”

Az adatközlő naturalisztikusan őszinte volt: életének intim részleteit bizalmasan – a közösség cenzúráját elkerülve – közölte, innen eredt az őszintesége.³⁵⁴ Az érzelmi megnyilvánulásoktól sem mentes epizódból érezhető, hogy a gyermekáldás elleni védekezés lelki konfliktust okozott nála. Hite és meggyőződése ellen cselekedett, amikor a rokonság rosszallását és a falu száját elkerülendő, nem kívánta újabb gyermek születését. A régi paraszti közösségekben a nemi élet törvénye azt diktálta, hogy korlátozás nélkül szülessenek a gyermekek. A kolhozosítást követően a hagyományos falusi közösségek felbomlásának megindulása és az életmód megváltozása a születésszám korlátozásához vezetett.³⁵⁵

Itt kell megjegyeznünk, hogy az 1960-as években az adott közösségen belül az elfogadott gyermekszám általában a három volt. Az 1500 lelkes településen alig néhány olyan család élt, ahol öt, vagy annál több gyermeket neveltek.³⁵⁶ Itt tehát a háromgyermekes családtípus volt a követendő példa. A falu népe rendszerint csak egyféle magatar-

témával behatóan foglalkozó kutatók. Lásd: Hoppál – Küllös 1972: 289.

³⁵⁴ Nagy 1988: 10.

³⁵⁵ Molnár 1986: 191-192.

³⁵⁶ Magyarországon az 1960-as években, a hat vagy annál több élve született gyermeket nevelő házas nők aránya 8% volt. Lásd: Molnár 1986: 11-12.

tásformát ismer el, azt, ami mindenki számára kötelező: az attól való eltérés, vagy annak a megszegése szóbeszéd tárgyát képezte.³⁵⁷ A szégyensorban élő asszony szeretett volna illeszkedni a falu elvárásaihoz, megfelelni az íratlan szabályoknak, ugyanakkor büntudata volt születésszabályozási próbálkozásai miatt. Lánygyermeké szerencsétlen sorsa miatt is önmagát vádolta: azzal magyarázta, hogy ez volt az a gyermek, akinek a megfogadását szerették volna elkerülni, őt már nem akarták. Az első leányt követően négy év múlva, ismét leánya született. Ez volt az ötödik gyermekük.

„Hát azír megint csak óvszert használtunk, akkor négy évig nem vót. De inkább lett vóna még két fíjú aközbe! Több úgyse lett vóna, mint kettő, vagy esetleg három. De az kitett nekem, az az egy jány, három fíjút is! Eleven is vót, meg az ílete ojan szerencsétlen vót, annyi bajom vót vele, hogy három fíjúval nem vót annyi baj. Az ű hibájából is, meg azon kívül is! Szóval én hívő asszony vagyok. – Mán, ha fel van véve, hagy legyen! – Az úr Isten annyit ad az emberre, amennyit el bír viselni, többet nem! Ad ahhoz erőt is! Ha tíz gyermek van, tíz örömet, tízszer újul meg az asszony! Nem jó abba beleszólni! Most se csinálnám máskípp, mint akkor csináltam, mer azt az egyet bántam meg!”

Mint látható, az elbeszélő tudatában volt annak, hogy az általa elmondottakat hangszalagra rögzítjük, és jóváhagyólag vetette közbe: *ha fel van véve, hadd legyen!* Ezt követően fogalmazta meg – mintegy biztatásként és tanulságként az utókornak – élete *ars poeticáját*: *„Az úr Isten annyit ad az emberre, amennyit el bír viselni, többet nem! Ad ahhoz erőt is!”* Az adatközlő lelkivilágának és gondolkodásmódjának addig rejtett mélységei tárultak fel ebben a két mondatban, tömören megfogalmazva. Az ilyen közbevetett érzelmi megnyilvánulások, az epikus és lelki mozzanatok gyakran az elbeszélő akaratan kívül vonzzák egymást, és jelennek meg a történetekben.³⁵⁸ A rögzített elbeszélést végighallgatva meg kell állapítanunk, hogy az asszonyt rendíthetetlen hite segítette a túlélésben. Nem egészen két év múlva egy fiúval – a hatodik gyermekkel – gyarapodott a család.

³⁵⁷ Nagy 1982: 150.

³⁵⁸ Nagy 1988: 10.

Az elbeszélés eddigi kronológiáját lényegében a gyermekek születésének sorrendje adta, adatközlőnk minden történést azokhoz kötött és viszonyított. Évszámokat nem említett, azokat az asszony születési évéből (1927), a házasságkötésének idejéből (23 éves volt), majd pedig a gyermekáldások időbeliségéből és gyakoriságából következtetheti, illetve számolhatja ki a kutató.

Egy ponton a gyermekek születését időrend szerint felsoroló történet főszerepét másik családtag, az apa vette át, aki súlyosan megbetegedett. A továbbiakban a család életének igen küzdelmes korszakáról, a drámai események részletes bemutatásán keresztül alkothattunk képet. Ez megváltoztatta a történet jellegét, az események más szálon futottak tovább. Ez nem meglepő, hiszen az élettörténet nem elszigetelt tapasztalatok láncolata: az epizódok az elbeszélő által megalkotott fontossági sorrendben alkotnak sajátos szerkezetet. Ugyanis a személy mindig a rá jellemző struktúrában beszéli el az életét.³⁵⁹

„Hét hónapos vót Jani (a hatodik gyermek), akkorra megbetegedett az uram. Mer’ jelzem, hogy mikor én állapotos vótam, neki vót kétódali tüdőgyulladás. És ű azt elhorta lábom! Vót ű orvoshoz, de hogy erős ember vót, nem törte le annyira. Lovász vót, nem vót ki a helyire állni.”

Az elbeszélő ezt követően részletesen ismertette férje betegségének első jeleit, az orvosi vizsgálatok sorát, a tünetek súlyosbodását, majd a diagnózist és a kórházi kezeléseket, valamint a rehabilitációt. A családi történet középpontjába tehát az apa betegsége került. Az asszony minden vizsgálatra elkísérte a férjét, aki nem beszélt az akkor hivatalos orosz nyelvet, ezért a feleség volt a tolmács.

„Kavernája vót, úgy mondták, tüdőtályog. Úgy, hogy mikor a nyócadik operáció után hazajött az én uram, olyan gödör vót az ódalába, hogy egy fél buhánka (téglalap alakú, fekete kenyér) belefért. Hát a fél ódalon neki csak egy darabka tüdő van.”

A férj sikeres felgyógyulását követően tovább bővült a család. Az asszonyt újabb megpróbáltatások elé állította az élet, és mint addig oly sokszor, a további nehézségek elviseléséhez is a hite adott neki erőt. Be-

³⁵⁹ Bögre 2003: 156.

lenyugodott a sorsába, és bár érezte, hogy csak magára számíthat, mégis bizakodva tekintett a jövőbe. A belenyugvás, az elfogadás az asszony egyfajta adaptációs technikája volt, amelynek segítségével életének jelentős változásait fel tudta dolgozni, és az adott helyzetnek megfelelően változtatott a sorsán.³⁶⁰

„No, hát oszt ilyen emberrel kellett nekem hat gyermeket nevelni! Hatot! De amikor hazajött a kórházból, még a hetedik is megtermett. Megtermett a Matyi. Gyanakodtam. Úgy gondoltam, elmegyek az orvashoz, hogy mondja meg, hogy úgy van, vagy nem úgy van. Mert, ha hétszer imádkoztam is, nem jött rám az álom. Istenem, ez az ember munkakíptelen, sehol semmit nem kap! Nekem dógozni muszáj! Kisgyermektől hogy fogok dógozni? Mán nem is az bántott, hogy... Hát, ha hatnak jut kenyér, mán a hetediknek is jut az a tányír ítel! Mán valahogy csak megilünk!”

Nemcsak a közösség, de a közeli családtagjai – testvére, nagynénje – sem értették meg a vallásos hitéből fakadó magánéleti magatartásmódját és viselkedését. Ugyanis az egyén egy adott helyzetben válogathat a közösség által kidolgozott megoldási mintákból. Azonban ezek nem kötelezőek, minden esetben a személy döntésén múlik, hogy az adott élethelyzetben milyen megoldást választ.³⁶¹ Az asszony úgy döntött, hogy életet ad megfogant magzatának.

„De még semmi vigasztalásom se vót. Eljött a testvérem, szegény Mari. Sírtam. Tudom, hogy kevertem a rántást, oszt hullott a könnyem. »Minek sírsz te?« – kérdezte. »Jaj, Mari, nem vagyok rosszul, nem menstruálok« – mondom. »Elég baj az!« – azt mondja. Én tudtam, hogy az baj! De, hogy lett vóna egy vigasztaló szava, igen jólesett vóna!

Néném meg azt mondta: »Julisunk, te magad leszel a mennyországba!«

Hát, azír neki megfeleltem: »Néném, én ott nem filek magam se! Csak az Isten nekem ott egy kis helyet szorítson!«

Az alábbiakban újabb eseményre utalt vissza, és – akárcsak a férje betegségének elbeszélésekor –, felborult az időrend, s a korábbi törté-

³⁶⁰ Mandelbaum 1982: 37-38.

³⁶¹ Niedermüller 1988: 379.

nethez kapcsolódva a saját bajairól kezdett mesélni. Ez nem volt véletlen, mert az élettörténetekből ismerjük, hogy a falusi asszonyok mindennapjait a paraszti világ értékrendjének két alapeleme határozta meg: a család, vagyis a gyermek, valamint a család érdekében végzett, rendkívül kemény fizikai munka. Ennek mindent alárendeltek, még az egészséggel való törődést is.³⁶²

„No, és mit akarok még hozzátenni? Elmentem én Petreckihez, hogy már egyre tudjam magam, hogy úgy van, vagy nem úgy van? 39 éves voltam, úgy gondoltam, hátha csak nem igaz! Kezd már elmaradni, vagy valami! Hát megnézett, hát azt mondta: úgy van! De – mondom – nekem daganatom is van! Mer’, amikor az uram kórházba vót, kezdett fájni bennem. Elmentem ide, ezek megnéztek, itt a rendelőbe. Hát összenéztek megijedve! Az uram is a kórházba... Elmentem Ungvárra, megnézett Bálint, egy idősebb férfi orvos. Azt mondta, lehet evvel írni, csak kell vigyázni, nem lehet leülni holmi hideg helyre. Mikor Matyival a félidőn túl vótam, a hasam nagy vót, lehetett látni ódalt, mint egy fánk, ellapult. Lapos gömbejű csomó vót, mint egy fánk. Öt éves vót Jani, mikor született Matyi.”

Amint tapasztaltuk, az önéletrajzi elbeszélések számos ponton találkoztak a gazdasági-, társadalomtörténeti eseményekkel és állapotokkal. Az interjúalanyunk által fontosnak tartott emlékek között is számos olyan akadt, amelyik a közegészségügyi rendszer felépítésére, az egyes gyógyeljárások milyenségére, a beteg-orvos kapcsolatra, a falusi közösség és a család viszonyára utaltak.

A férjét leszázalékolták, és kizárólag könnyű, nem megerőltető munkát tudott végezni. A családfenntartó szerepét továbbra is az asszony vállalta, a gyermekek az apa felügyelete mellett egymásra vigyáztak.³⁶³

„Csak hét hetes vót (Matyi) én mán hortam a postát. Mer’ ugyi hát a kolhoz nem tudott kenyeret adni! Az uramnak se segélyt, se munkát, se semmit! Hát osztán a kolhozból én nem bírtam vóna eltartani a családomot. Elmentem, a postát hordtam. De a posta is úgy vót, hogy igen keveskét fizettek. (...) Nehezen, igen-igen nehezen neveltem

³⁶² Molnár 1986: 193.

³⁶³ Molnár 1986: 176-177.

mindegyiket! Mikor az Isten oda hagyott írni, hogy a két nagyobb fíjú tudtak magok keresni, hát akkor mán abba hagytam a postát.”

Az anya a településtől tíz kilométerre lévő Ungvár egyik éttermében két műszakot vállalt, hogy a család megélhetését biztosítani tudja. Naponta ingázott vonattal oda-vissza. Az apa vezette a háztartást, felügyelte a gyermekeket és művelte a kertet. Az asszony ezzel az állásával elégedett volt, de fizikailag nem bírta, és négy hónap után otthagytá.

„Elmentem a vendéglőbe. Hát a postátul jobb vót, de ez is igen nehéz vót. A konyhán besegíten, két szmenát (műszakot), egyvígtibe letudni 16 órát. Egyfojtába! Reggel öttől ífélig! Az íféli vonattal jöttem haza. (...) Jó vót, mer kereset vót, 80 rubelt kaptam. Tojást vehettem, mikor a piacon drága vót. Krumplit vettünk, három mázsát, állami áron, szalonnát, zsírt, ilyesmit, ha kellett. Szóval a kereset jó vót! Jó lett vón, csak bírtam vón! Filtem, hogy megbetegszek! Úgy, hogy otthagytam.”

Azt a nyarat keményen végigdolgozta, mert azt tervezték, hogy építkezni fognak. A népes család ugyanis egyetlen szobában élt. Az asszony takarékoskodott. A kényszeren kívül az erkölcsi tartás adta a fámiliának a rugalmasságot és a teherbírást ahhoz, hogy a fogyasztásukat a minimálisra tudják csökkenteni, ugyanakkor a teljesítményüket a végsőkig fokozzák.³⁶⁴

„Kivetettük a válygot. Vetettem 13 ezer válygot akkor nyáron. (...) Ősszel elmentem a vasútra dógozni. Takarító vótam a vasutnál. Nem sokáig, úgy egy hónapig, akkor bementem a virágházba. No, oszt ott vótam két évig. (...) Szedtem össze a pínzt, mikor mán vót hat-hétszáz rubel, akkor mindig vettünk valamit. Mer ípitkezni kellett, mer csak egy lakóhejísígvót. Egy szoba, abba vótunk kilencen! Azt ősszel is meszeltem, meg tavasszal is, hogy friss legyen, mer ott száradt a ruha, ott főtt, ott gőzölt minden... Padlós vót azír, felsúroltam! Megfürösz-töttem a gyermekeket este, oszt a fürdővízzel utána felsúroltam, úgy, hogy tisztaság vót.”

Az építkezést mégsem tudták elkezdeni a tervezett időben, mert a család egyetlen tehene elpusztult. Mivel most már a tejet is venniük kellett, ez újabb anyagi megterhelést jelentett a számukra. Időközben

³⁶⁴ Jávor 1989: 143.

az asszony a munkahelyén kedvezőbb beosztásba került. Úgy érezte, hogy a sorsa jobbra fordult.

„Ott mán oszt könnyebb vót, a parancsnokságon. (...) Virágokat ültettem, nem is kellett egész nap, fél nap is elég vót a foglalkozás. Szombat, vasárnap szabad vót, az itthoni családomot rendbe tudtam tenni. Amit nem végeztem el munka után egész héten, azt szombaton elvégeztem. Mán akkor kezdtem íledni! Ez vót a jóra fordult sorsom! Bevásároltam! Mán akkor a gyermekek nagyobbak vótak, mán akkor három fíjú is keresett. Akkor vótam boldog! Kilelenc tagú családom vót, de olyan jó sose lesz mán nekem, mint akkor vót! Akkor igen jó vót!”

A nehéz körülmények között élő és folyamatos anyagi gondokkal küszködő család számára a bevásárlások mindig eseményszámba mentek. Ezeket az asszony minden esetben kihangsúlyozta, esetenként azt is felsorolva, hogy mit vettek. A ballonkabátok vételének a történetét is fontosnak tartotta elmesélni. Ez az epizód a családon belüli szülő-gyermek viszonyról is képet nyújt, de bizonyítja az asszonynak a falusi normarendszerhez való igazodási szándékát is.

„Mikor akartam ípitkezni, divatba jött a ballonkabát. Hát mán a két nagy keresett, a harmadik még nem, de szorgalmas vót igen, az is! Hát mán montam: »Fijam, veszek nektek ojat.« Hát azt monta: »Idesmamám, én ojanír pínzt nem adok! Mer, mikor fázok, kabát kell rám. Az van nekem. Mikor meg nem fázok, nem kell énrám semmi!« Mer az ojan tavaszi, átmeneti vót. Majd, mikor mán felípitkeztünk, akkor vettünk mind a háromnak eccerre. De mán csak egy szezon tudtak le vele, mer mán kiment a divatból. Mán akkor jutott rá, hát kellett, de addig nem kellett! Aranyos, jó gyermekek vótak.”

Az elbeszélés a ház építésének történetével és a legidősebb fia katonai szolgálatra történő behívásának a bonyodalmáival folytatódott. Az alábbi idézet az 1960-as évek végének szociális ellátórendszerébe is bepillantást enged.

„Akkor vót Matyi vagy három éves, mikor megkezdjük az ípitkezést. Akkor úgy dógoztam, hogy egyik héten nappal, másik héten ícaka: dilután oszt akkor reggelig. (...) No lassan átment az is! Azír akkor mán felípitkeztünk. Akkor a nagyfijamot mán akarták vinni katoná-

nak. (...) De mondom: „Nem lehetne, hogy ne menjen el? Ugyi, nagy család van, az apja meg invalid (rokkant). Második gruppás (csoport, a leszázalékolás mértékére utal) vót. Mán akkor megvót a gruppája (itt: le volt százalékolva), de, hát adni rá nem adtak semmit, még egy rubelt se! (...) Mer mán akkor tető alatt vót a ház. No, de azír jó lett vóna, ha két hejiséget be is fejeztünk vóna! (...) Úgy, hogy nem ment el az én fíjam ősszel, majd csak tavasszal.”

Az elbeszélés egy-egy részlete utal arra is, hogy az asszony a családját a tágabb közösségi (falu) ranglétrán belül hová helyezte, illetve, hogy a közösség hogyan viszonyult a sokgyermekes családhoz. Ugyanis egy-egy familia helyét a falusi társadalomban az határozta meg, hogy miként egyesült benne a gazdasági, társadalmi és morális funkció.³⁶⁵

„Hát azt monta, hogy, hát híjjunk mestert. Mindenkit megkérdeztünk a faluba. (...) Pedig vót pénzünk! Nem mondom, hogy lesimítva, sok, de annyi, hogy a mestert ki lett vóna fizetni! Lett vóna! (...) Megkérdeztem Sz. B-t, Sz. Gy-t, egyik se vállalta! Osztán mit tudom én, még kit kérdeztem itt a faluba, ilyen közelbe Szürtébül. Senki nem akart jönni! Azt hittük, hogy mink nem foguk kifizetni, vagy mit tudom én! Csak nem vót, aki jöjjön!”

Nemcsak a gazdasági célok elérésében nyilvánult meg a család erkölcsi összetartozása, morális egysége, hanem abban is, hogy minden családtag cselekedete kihatással volt a többiekére is. A gyermekek közösségbe való beilleszkedésével kapcsolatban jelenik meg az alábbi megállapítás. Az elbeszélés egyetlen részlete utal erre, amelyben sajátos módon önvád és önigazolás, de elhallgatás is érzékelhető. Talán azért, hogy a továbbiakban a gyermek okozta konfliktusokat elkerülje – de lehettek mögötte anyagi megfontolások is, erre enged következtetni az apával folytatott párbeszéd –, a leányát Ungvárra, orosz tannyelvű iskolába és diákotthonba (internátus) íratta. Később a másik lánya is ott tanult, az öt fiú viszont a faluban, magyar iskolában végezte tanulmányait. Az asszony volt a családfenntartó, mindenben ő határozott, ezért nem meglepő, hogy a férje akarata ellenére hozta meg a leányokkal kapcsolatos döntését.

³⁶⁵ Jávör 1989: 143.

„Berta az internátba nőtt, szegénykém. Oda adtam iskolába. Első osztályba oda kellett adni, mer filtem, hogy verekedni fog. Mer a fíjűk közt ojan fíjús természetű lett. Mikor az óvodába ment, megcsúfolták! Hát ű majd verekedett! (...) Mer' nem vót talán ojan írtíkes, szíp ruhája, de tiszta vót mindig, mint a többi! A gyermekek ijenek! Észreveszik, hogyha valamék szegényebb, azt ki kell csúfolni. No és ű meg magát nem hagyta! (...) Hát úgy gondoltam, hogy odaadom! Pedig az apja monta, hogy aztat ne add! A jánt ne add, inkább a fíjút! No de ez vót első osztályos, azt pedig, aki mán magyar iskolába kezdett, aztat mán nem vették. Ez meg éppen elsőbe való vót! Fájt írte a szívem igen!”

A család, mint intézmény van kapcsolatban a tágabb közösséggel. A gyerekek, mint annak tagjai lépnek be oda, és sajátítják el a megfelelő viselkedési normákat. A család tehát nem elválasztotta őket a közösségtől, hanem inkább bekapcsolta abba. Ugyanakkor a közösség ellenőrző szerepe, az íratlan szabályok is befolyásolták a család döntését, a gyermekek életét.³⁶⁶ Nem egyértelmű, hogy miért határozott így az asszony, nem tudható, mi motiválta. Valóban a gyermeke agresszivitása, netán az anya szégyenkezése a falubeliek előtt a lánya szerény ruházata miatt? Esetleg nem akarta, hogy gyermekét kiközösítsék, kicsúfolják a szegénységük miatt, vagy talán az anyagiak? Bármilyen volt az ok, az asszony közel négy évtized távlatából is szomorúan emlékezett arra, hogy milyen fájdalmas döntést kellett meghoznia.³⁶⁷ Ez esetben nem az a kérdés, hogy az elbeszélő mennyire a valós eseményeknek megfelelően mesélte el a történetet, hanem az: miként viszonyult az elmondottakhoz.³⁶⁸ Tehát nem az elbeszélés hitelessége a fontos, hanem az abban megfogalmazott érzéseit tükröző látásmód. Az élettörténetek vizsgálatával ugyanis elsősorban nem a tények igazságtartalmához jutunk el, hanem a mesélő világképéhez, az identitásához.³⁶⁹

Az elbeszélő által ismertetett életszakaszban három jelentősebb időszakot különíthetünk el, amelyeket elsősorban az egyén és társadalmi kapcsolatainak alapján határozhatunk meg.³⁷⁰ Az elsőben legfőképpen

³⁶⁶ Jávor 1989: 145.

³⁶⁷ Páczkán 2002: 181-187.

³⁶⁸ Niedermüller 1988: 384.

³⁶⁹ Bögre 2003: 157.

³⁷⁰ Molnár 1986: 19-23.

a család, a rokonok és a vallási közösség között zajlott az asszony élete. A második szakaszban az előbbiekhöz társul a falusi munkahelyi közösség. A harmadikban bővült az egyén kapcsolatrendszere a városi munkahelyi közösséggel, valamint a férje betegségéből adódóan az egészségügyi intézmények munkatársaival, a fia katonai behívója kapcsán pedig a sorozóbizottság képviselőivel. Mindeközben értékrendje, nevelési szemlélete nem változott: minden körülmények között gondoskodó, jó anya volt, és biztosította a család megélhetését. Gyermekeit szigorúan, hagyománytiszteltre, becsületességre és munkára nevelte, valamint arra, hogy ne váljanak ki a többi közül, ehelyett inkább a viselkedésükkel, a tehetségükkel simuljanak bele a tágabb közösségbe.

Gondolkodását egész életén keresztül a görögkatolikus hite határozta meg. Értékrendjét az ismertetett időszak első két részében a paraszti életmód jellemezte, de ez volt az uralkodó viselkedésformája a harmadik szakaszban is, amikor a munkahelyváltás eredményeként társadalmi átlépés – földművesből munkássá lett – következett be. Az utóbbival kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy itt már erősen keveredett a paraszti és a munkás létforma.

Összefoglalásként elmondható, hogy az anya élete egy szakaszának a hétköznapi valóságát tárta elénk, azokat a konfliktus- és válsághelyzeteket, amelyekkel meg kellett birkóznia. Az élete nehéz pillanataiban választott megoldásai élni akarásának, vallásos hitének és a hagyományok megtartó erejének példás bizonyítékai. A történetnek nem csak a mesélő az egyedüli szereplője: résztvevői mindazok, akiket megszólaltat, akiket idéz. Az asszony stílusa gördülékeny, párbeszéd, dramatikus, valamint lírai részek – gondolatok és érzések felidézése – váltakoznak benne. A visszaemlékezés, a meghatározó élmények sok év távlatából is mély érzelmi töltést hordoztak. Az asszony a történeteket újraélte, és az előkerült felkavaró emlékek kibeszélése érezhető megkönnyebbülést, önigazolást és jóvátételt jelentettek számára. A mesélő a közösségben használt tájnyelvet beszélte annak ellenére, hogy munkás életének jelentősebb része a városhoz kötődött. Ez azzal magyarázható, hogy a városi közegben nem anyanyelvét, hanem az akkor hivatalos orosz nyelvet használta. Bár az elbeszélésből nehéz emberi sorsot ismertünk meg, az mégsem tűnt panaszáradatnak, mert a mesé-

lő minden esetben megtalálta a megoldást és a kiutat a legkeményebb élethelyzetekből is.

A családi történet-részlet végére kívánczik egy rövid epilógus. Az elbeszélés rögzítése idején, 1995-ben az asszony a szülőfalujában, a visszaemlékezésben szereplő, maguk építette házban élt a legkisebb fiával, Matyival és annak családjával. Derűs volt, kiegyensúlyozott, mozgékony és nagyon aktív. Az ötszobás, fürdőszobás, központi fűtéses, kényelmesen berendezett ház, a gondosan ápolt udvar és a kert arról árulkodott, hogy virágokat kedvelő, szorgos emberek lakják. A családban felnőtt fiúk magyar feleséget választottak maguknak: közülük kettő a faluból, hárman pedig a környező településekről származnak. Ügyes kezű, jó mesteremberek hírében állnak, megbecsült tagjai a falusi közösségnek. A városi bentlakásos iskolában nevelkedett leányok más nemzetiségű férjet választottak maguknak, és Ungváron telepedtek le. Berta, az idősebbik, a férjével Oroszországba utazott, hogy az ott keresett pénzzel javítsanak életkörülményeiken. A férfi ott, idegenben tragikus körülmények között elhunyt. Erre utalt – de nem beszélt róla – a történet mesélése során az édesanya. A második leány, Jolán első házassága nem sikerült, elvált. Második férje szintén más nemzetiségű volt, és a családjának az identitását már nem a magyar hagyományok határozták meg.

IRODALOMJEGYZÉK

- BÖGRE Zsuzsa 2003: Élettörténeti módszer az elméletben és gyakorlatban. *Szociológiai Szemle*. 1. sz. 155-168.
- DOBOS Ilona 1964: Az „igaz” történetek műfajának kérdéséről. *Ethnographia*, LXXV. 2. 198-217.
- GAZDA József 1980: *Így tudom, így mondom. A régi falu emlékezete*. Bukarest.
- HOPPÁL Mihály– KÜLLÖS Imola 1972: Parasztönéletrajzok – paraszti írásbeliség. *Ethnographia*. LXXXIII. 2–3. 284-292.
- HOPPÁL Mihály– KÜLLÖS Imola– MANGA János (szerk.) 1974: *„Emléklél hagyom...”* Budapest.
- JÁVOR Kata 1989: A család. A szerepek és az identitás alakulása falun. In Váriné Szilágyi Ibolya – Niedermüller Péter (szerk.): *Az identitás – kettő tükrében*. 141-173. Budapest.

- KESZEG Vilmos 2011: *A történetmondás antropológiája*. Kolozsvár.
- KESZEG Vilmos 2011a: A történetmondás funkciói a 20. században. *Korunk. Harmadik folyam.* XXII/3. 3. sz. 22-27.
- KESZEG Vilmos 2012: *Történetek és történetmondás*. Kolozsvár.
- KÜLLŐS Imola 1982: A személyes dokumentumok kutatása a magyar folklorisztikában. In Küllős Imola (szerk.): *Az életrajzi módszer. Documentatio Ethnographica.* 9. 163-173. Budapest.
- KÜLLŐS Imola 1988: Igaz történetek, élettörténetek, önéletrajz. In Vargyas Lajos (főszerk.): *Magyar néprajz V. köt. Népköltészet.* 251-266. Budapest.
- KÜLLŐS Imola 2000: A női önéletrajzok folklorisztikai vizsgálatának néhány tanulsága. In Balázs Géza – Csoma Zsigmond – Jung Károly et al. (szerk.): *Folklorisztika 2000-ben. Tanulmányok Voigt Vilmos 60. születésnapjára.* I. köt. 134-163. Budapest.
- LEHMANN, Albrecht 1982: Autobiográfiai módszerek. Lehetőségek és eljárások. In Küllős Imola (szerk.): *Az életrajzi módszer. Documentatio Ethnographica.* 9. 47-61. Budapest.
- MANDELBAUM, David G. 1982: Egy életrajzi tanulmány: Gandhi. In: Küllős Imola (szerk.): *Az életrajzi módszer. Documentatio Ethnographica.* 9. 29-46. Budapest.
- MOHAY Tamás 1994: Egy naplóíró parasztember. Nagy Sándor élete és gazdálkodása a 20. század első felében Ipolynyéken. 302. Budapest.
- MOHAY Tamás 2000: Egyének és életutak. In Sárkány Mihály – Szilágyi Miklós (szerk.). *Magyar néprajz VIII. Társadalom.* 760-790. Budapest.
- MOLNÁR László 1986: Női élettörténetek (Esettanulmányok). In: *Szociológiai tanulmányok* 28. Budapest.
- NAGY Olga 1982: Realista törekvések a népi prózában. In Küllős Imola (szerk.): *Az életrajzi módszer. Documentatio Ethnographica.* 9. 145-161. Budapest.
- NAGY Olga 1988: Asszonyok könyve. Népi elbeszélések. Budapest.
- NIEDERMÜLLER Péter 1988: Élettörténet és életrajzi elbeszélés. *Ethnographia* XCIX. 3-4. 373-389.
- PÁ CZKÁN Éva 2002: Kopasz föld. Mentalitás- és szövegvizsgálat egy élettörténet elemzésének alapján. Kolozsvár.
- RÓBERT Péter 1982: Az élettörténeti módszer- szakirodalmi áttekintés, alkalmazási lehetőségek. *Szociológia* 2. 233-247.
- SZÁVAI János 1978: Az önéletírás. Budapest.
- TITON, Jeff Tod 1982: Az élettörténet. In Küllős Imola (szerk.): *Az életrajzi módszer. Documentatio Ethnographica.* 9. 85-97. Budapest.
- TOBIASSEN, Anna Helene 1982: Az életrajzi módszer. In Küllős Imola (szerk.): *Az életrajzi módszer. Documentatio Ethnographica.* 9. 75-84. Budapest.

(Első megjelenés: Emlék, emlékezet, életút. Szerk. Deáky Zita–Smid Bernadett. Budapest, 2014. 196-207. old.)

EGY PARASZTASSZONY ÉLETSTRATÉGIÁI A XX. SZÁZADI KÁRPÁTALJÁN

A tanulmány az Ung-vidéki Rát községben született paraszthasszony élettörténetén keresztül, a történelmi változásokkal párhuzamban mutatja be egy család sorsát, illetve az azon belüli szerepváltásokat, életstratégiákat. Az egyik családtag élettörténetét a vele készült interjú, illetve a kis közösség további tagjainak elbeszélése alapján rajzoltuk meg. Elemeztük azokat a sorsfordulókat és élethelyzeteket, amelyek jelentősen befolyásolták az asszony viselkedését, irányították cselekedeteit, és különböző túlélési technikák, – életstratégiák – megválasztására sarkallták. A vizsgált élettörténet annyiban nem szokványos, hogy riport-alanyunk és a családtagok elbeszélése alapján összeállított asszonysors az egyéni visszaemlékezésnél lényegesen objektívebb.³⁷¹

Ezzel együtt szem előtt tartottuk azt is, hogy az elbeszélt valóság még így is magában hordozta a lehetőségét annak, hogy az nem minden esetben egyezett a *megtörtént valósággal*.³⁷² A szereplő valós személyisége ennek ellenére megmutatkozott, mint ahogy erre J. T. Titon az élettörténetek elemzése során felhívta a figyelmet. Úgy vélekedett, ha egy történet tényyszerűen nem is igaz, az akkor is valós bizonyítéka az elbeszélő személyiségének, elárulja a történet szereplőjének belső életet, feltárja a lelki motivációkat, bemutatja, milyenek a gondolatai és hogyan lettek ilyenek.³⁷³ Az asszony sorsát elemezve azt vizsgáltuk, hogy az adott korszakban ki milyen szerepet töltött be a családban, ez hogyan befolyásolta az egyes családtagok életét és a család sorsának további alakulását. Vizsgálódásainkhoz segítségünkre volt a rokon tudományágak – társadalomtudomány és szociológia – ide vonatkozó szakirodalma is.³⁷⁴

³⁷¹ Küllös 1988: 259-266.

³⁷² Horváth – Keszei 2003: 615.

³⁷³ Titon 1982: 94-96.

³⁷⁴ Horváth – Keszei 2003.; Hankiss 2004.; Kopp – Kovács 2006.; Pilling 2006.; Kapitány Á. – Kapitány G. 2007.; Bögre 2014.; Kapitány Á. – Kapitány G. 2014.; 2014a.; Kapitány Á. – Kapitány G.: [www. real. mtak. hu.](http://www.real.mtak.hu);

Az asszony és a család története – nyugodtan kijelenthetjük – tipikusan kárpátaljai családsors. Érintették a történelmi sorsfordulók, az államhatárok és a politikai-gazdasági rendszerek változásai, valamint az Amerikába történő kivándorlások. Riportalanyunk két világháborút szenvedett végig és három állam polgára volt úgy, hogy mindvégig a szülőfalujában élt.

A korán özvegyen maradt asszony a XX. század első felében, a nehéz és vészterhes időkben családfőként irányította a kis közösség sorsát, és a családon belüli különböző szerepeknek megfelelően, társadalmi berendezkedésekhez igazodva, – életstratégia-váltásokkal – segítette családjá túlélését.

Szociológiai kutatások bizonyították, hogy azokban a korszakokban, amikor egy társadalmi rendszer tartós uralma érzékelhető, rendszerint jól meghatározható, hogy melyek a társadalmilag elfogadott uralkodó értékek, életformák és emberi viszonyulásmódok. Könnyen felismerhető a társadalmi fősodor és az érvényesülés, a túlélés érdekében nem nehéz ezekhez az értékekhez igazodni. Azonban amikor döntően az összeomlás, a válság, a gyökeres átrendeződés jellemzi a társadalmi viszonyokat, és a társadalmi struktúra változása magával hozza az értékrend bizonyos elemeinek változását, a közösségeknek – és benne az egyéneknek – ki kell dolgoznia a saját élet- vagy túlélési stratégiáját. Dönteniük kell, hogy részben – esetleg egészében – elfogadják a társadalom által felkínált értékrendet, vagy szembehelyezkednek vele.³⁷⁵ A vizsgált esetben mindkettőre találunk példát.

Az I. világháborút lezáró trianoni békediktátum Kárpátalja síkvidéki részét Csehszlovákiához csatolta, így Rát³⁷⁶ község is az új államalakulat fennhatósága alá került, és az addig többségi nemzethez tartozó magyar lakosság kisebbségi sorsra jutott.³⁷⁷ Gyökeresen megváltozott a társadalmi berendezkedés, a korábbi domináns társadalmi szemléleti formákat, más értékrendek váltották fel.³⁷⁸ Az új politikai rendszerben az elcsatolt falvak lakosságának megoldást kellett találni-

³⁷⁵ A különböző viselkedésmódok motivációs tényezőinek elemzését lásd Kapitány Á. – Kapitány G. 2014: 59.

³⁷⁶ A határmegállapítások és a határváltozások részletes történeti leírását bővebben lásd Botlik – Dupka 1993: 215-216.

³⁷⁷ Botlik – Dupka 1991: 19-47.; Botlik – Dupka 1993.; Botlik 2005: 143-290.

³⁷⁸ Kapitány Á. – Kapitány G. [www. real. mtak.hu](http://www.real.mtak.hu): 3.

uk a magánélet számos kérdésére: kezdve a birtokviszonyoktól, a helyi hatalmi viszonyok átrendeződésétől, folytatva az örökléssel, az iskolázatással egészen az elődök vagyonának megtartásáig, sírjaik gondozásáig.³⁷⁹ Röviden: új életstratégiák kialakítására kényszerültek.

Ezt a jelentős politikai és társadalmi változást követően indult önálló családi élete riportalanyunknak, Sz. Johannának, aki 1901-ben született, hatgyermekes görögkatolikus parasztcsaládban. Közülük négy lány a szülőfaluban maradt, a fiú és a legidősebb lány kivándorolt Amerikába.³⁸⁰

Johanna vőlegénye János, harcolt a Nagy Háborúban, és miután az ott szerzett súlyos sebesüléséből szerencsésen felgyógyult, 1922-ben házasságot kötöttek.

János a Nagy Háború katonájaként

³⁷⁹ Mohay 2000: 113.

³⁸⁰ Mindketten ott alapítottak családot, soha többé nem találkoztak az otthon maradtakkal. A továbbiakban levelezés útján tartották a kapcsolatot. Riportalanyunkat nem rettentette vissza az a tény sem, hogy az Amerikából érkező levelek rendszerint „sérülten” érkeztek, vagyis a belügyi szervek nyomon követték a testvérek levélváltását.

Közös életüket az új gazdasági körülmények között, immár cseh-szlovák állampolgárként, a férj családjánál kezdték. Az anyósa *istenes, igen imádságos, templomjáró*, eszes és szigorú asszony hírében állt, és miután 33 éves korában özvegyen maradt, egy személyben volt gazda és gazdaasszony.³⁸¹

Ebbe az erősen matriarchális alapon szerveződött családba került riportalanyunk. A beilleszkedés az új közösségbe nem volt zökkenőmentes. Az új asszony többszörösen alárendelt helyzetbe került: a közösség szokásrendjének megfelelően feltétlen engedelmisséggel tartozott férjének, és a családban kialakult rangsor szerint – a béke érdekében – mindenben meg kellett felelnie anyósa elvárásainak. A fiatalasszony az előforduló, számára válságos helyzetekben azt a stratégiát választotta, amely a paraszti közösségben elfogadott tradicionális viselkedésforma volt: alávetette magát a férje akaratának és elfogadta anyósa irányítását. Ez a kooperáló viselkedésmód segítette őt a beilleszkedésben, ennek volt köszönhető, hogy a nehézségek ellenére a házaspár az anyóssal mindvégig közös háztartásban élhetett. A beilleszkedés során az asszony a hagyományok erejére, és a saját belső erőire támaszkodott. Ezek segítségével alkotta meg azt az önvédelmi mechanizmust, amelynek lényege, hogy válságos helyzetben a közösség által meghatározott alapnormákba, alapértékekbe kapaszkodott, ezek irányították cselekedeteit.³⁸²

Esetünkben kiterjesztett családtípusról beszélhetünk, ahol az akkor 51 éves anyós szervezte a kicsinyke gazdaságot és a család pénzügyeit, még akkor is, amikor fia, János megházasodott. Ugyan a fiú lett a gazda, de nem a hagyományos értelemben vett gazda szerep jutott neki osztályrészul, hiszen a család javaival korlátlanul nem rendelkezhetett, és édesanyja felé beszámolási kötelezettséggel is tartozott.³⁸³ Az idegen családból bekerült új asszony ugyan minden vonatkozásban a

³⁸¹ Férje 40 éves korában, Amerikában, bányaművelés következtében meghalt. Az erről szóló bejegyzés a család birtokában található *Makula nélkül való Tükör* című vallásos tárgyú olvasmányokat tartalmazó könyv címlapján található. A tragédiát követően az asszony egyedül nevelte négy gyermekét, akik közül a legidősebb fiú szintén kivándorolt Amerikába, és akivel az anya halála után riportalanyunk levél útján tartotta a kapcsolatot.

³⁸² Kapitány Á. – Kapitány G. 2007: 13–15.

³⁸³ A paraszti társadalomban a gazda a család feje, aki a családnak feltétlen és megfellebbezhetetlen ura, aki a család javaival korlátlanul és minden beszámolási kötelezettség nélkül rendelkezik. Erről lásd bővebben Balassa – Ortutay 1982: 48.; Faragó 1983: 216–254.; Faragó 2000: 454.

férje családjának tagja lett, de a háztartást nem irányíthatta. Sorsa menyecskesors volt, és mint utalt rá: *menyecskének hallgass a neve.*³⁸⁴ A fiatalasszony a tágabb közösségben tapasztalt – és az általa sikeresen alkalmazott – viselkedési modelleknek, cselekvési mintáknak köszönhetően konfliktusok nélkül beilleszkedett a családba. Segítette ezt a folyamatot vallásossága, ami tájékozódási keretet biztosított számára, segítette egyénisége fejlődését és nem utolsó sorban saját képességeinek felfedezését.³⁸⁵

A családtagokkal készült interjúkból egyértelművé vált, hogy nem csak a menyecskének kellett együttműködő életstratégiát választania, hanem a férjének is. Meg kell jegyeznünk, hogy ehhez alkati adottságokra és eredendő optimizmusra is szükségük volt, ami származhatott neveltetésükből, de az önmaguk erejébe vetett hitből, magabiztosságukból is.³⁸⁶

Nem lett volna tartós ez az együttélés, ha a fiatalasszony nem biza-
kodó a család jövőjét illetően, ha belső, egyéni céljai nem estek volna egybe a család céljaival, ha nem látja világosan, hogy ebben a helyzetben ez a családtípus, ez a létforma a legmegfelelőbb a túlélés szempontjából. Kárpátalján ugyanis ebben az időben a mezőgazdaságból élő, falusi népességnek új helyzetben, új körülmények között kellett megszerveznie önmagát. Az állam azáltal, hogy a csehszlovák földreform keretén belül a 150 hektárnál nagyobb földbirtokokat lefoglalta, és a korábbi nagybirtokrendszert felszámolta, új lehetőségeket teremtett a földművesek számára.³⁸⁷ Az intézkedés eredményeként lehetővé vált az addig földnélküli parasztság számára is a földhöz jutás, a földvásárlás. Ezt a lehetőséget szándékozott kihasználni a fiatal házaspár.

A szegénységbe születés – a szociológus szerint – eleve olyan helyzet, ami választás elé állíthatja az egyént: vagy beletörődik és megváltoztathatatlan tényként elfogadja a világon uralkodó egyenlőtlenségeket, s ugyanakkor belenyugszik abba is, hogy a saját helye ebben a rendben, a vagyoni hierarchia alján található. Lázadhat is ez ellen a világrend ellen, vagy esetleg egy harmadik lehetőséggel él: egyéni helyze-

³⁸⁴ Erről bővebben: Morvay 1981:143.

³⁸⁵ Benkő 2006: 19.

³⁸⁶ Kapitány Á. – Kapitány G. 2007: 39.

³⁸⁷ Mohay 2000: 118.

tén próbál változtatni, próbál kitörni, kiemelkedni a szegénységből.³⁸⁸ Esetünkben az ifjú házaspár az utóbbi megoldást választotta: részes munkát vállaltak, hogy pénzt gyűjtsenek, földet vásároljanak és a maguk gazdái lehessenek.

Első fiúgyermekük, János, 1923-ban született. A gyermek születésével megerősödött a fiatalasszony családon belüli helyzete, hiszen a hagyományos női szerepek közül egy nagyon fontosnak ismét megfelelt: fiú örököszt szült. A kis közösségen belüli munkamegosztás lényegében nem változott, hiszen a kitűzött cél elérése érdekében ez tűnt ésszerűnek, és az új társadalmi rendszerben, a család számára ez volt a megfelelő életstratégia. A család – és azon belül az egyes családtagok – alkalmazkodtak az őket körülvevő makrotársadalmi környezethez, beleilleszkedtek a megváltozott, új társadalmi értékrendbe. Ennek köszönhetően a család túlélési esélyei és érvényesülési lehetőségei lényegesen kedvezőbbek lettek.³⁸⁹ Ez a beilleszkedés jelen esetben nehézségek nélkül megtörtént, hiszen a megváltozott társadalmi rendszer által felkínált új értékrend lényegében nem ütközött riportalanyunk, illetve a család erkölcsi normáival.

A fiatalasszony továbbra is elfogadta a családban neki szánt szerepet, kitartó és elszánt volt, hiszen belülről vezérelt személyes szándékai, valamint a család közös céljai megegyeztek. Férjével együtt kitartottak elhatározásuk mellett: ki akartak kerülni a szegénysorból. Ennek a belülről vezérelt, személyes célok meghatározta életstratégiának a sikeressége függött az őket körülvevő környezet jellegétől, valamint attól, hogy *„a sikerességet a külső eredményességen, vagy az egyén belső egyensúlyán mérik-e elsősorban”*.³⁹⁰ A házaspár által választott stratégia helyességét bizonyította a külső eredményesség, a család gyarapodása: a földvásárlások, gazdaságuk fejlődése, valamint előre jutásuk a társadalmi ranglétrán. A család mindvégig a hagyományos keresztényi értékrendet képviselte, amely kapaszkodó volt, és *„amely lehetővé tette számukra, hogy inséges körülményeik ellenére is lelkiekben gazdag, értelemmel és reménnyel teli életet éljenek.”*³⁹¹

³⁸⁸ Kapitány Á. – Kapitány G. 2014: 98.

³⁸⁹ Kapitány Á. – Kapitány G. 2014: 115.

³⁹⁰ Kapitány Á. – Kapitány G. www.real.mtak.hu: 8

³⁹¹ Hankiss 2004: 183.

A család a falu határában vásárolt földterületeken jól működő magángazdaságot hozott létre, aminek eredményeként a kis közösség termelő funkciója megerősödött és felértékelődött. Az ilyen viselkedésmódot kiváltó értékrendet nevezi a szociológia *puritán – felhalmozó* értékrendnek, amely már nem veszi megváltoztathatatlan állapotnak a létfenntartó javak hiányát, hanem minden emberi erőt és szándékot a javak megszerzésére mozgósít.³⁹²

A magángazdaságoknak az egyik legfontosabb jellemzője, hogy kizárólag családi alapon szerveződtek és alapvetően a család munkaerejére épültek. Ez azonban nem zárta ki, hogy a gazdaság növekedésével bérmunkásokat is foglalkoztassanak. A házas pár kezdetben egyedül művelte a földjeit, majd amikor már nagygazdákká lettek – 19 hold földön gazdálkodtak – falubeli, illetve ruszin napszámosok segítették a munkájukat.

A magángazdaság létrejöttével a családon belüli munkamegosztás ugyan nem változott, de a hatalmi helyzet, illetve döntési viszonyok átalakultak. Az anyós értékelte a fiatalok szorgalmát, és a pénzügyek feletti rendelkezés jogát most már átengedte fiának, aki ezt követően feleségét is bevonta a fontosabb döntésekbe. A fiatalasszonyra jellemző pozitív gondolkodás, optimizmus, magabiztosság és türelem meghozta gyümölcsét: előbbre lépett a családon belüli ranglétrán. Ettől eltekintve, egyéni igényeit továbbra is alárendelte a család érdekeinek, hiszen az jelentette számára a biztonságot. Eddigi élete során soha nem lázadt, elfogadta az adott körülményeket, és élt a lehetőségekkel.³⁹³

A szociológiai szakirodalomban ismert ez a magatartásforma: ez az étellel szembeni egyik alapvető attitűd. E szerint az emberek többnyire lelki egyensúlyra töreksenek, amit a különböző személyiségek más-más úton próbálnak elérni. Az egyik jellegzetes magatartásforma az egyén számára, az adott jelen – vagy életkörülmény – feltétel nélküli elfogadása.³⁹⁴ Ez kizárólag akkor valósítható meg, ha – mint esetünkben is – ezek a körülmények nem ütköznek az illető erkölcsi normáival és nem borítják fel a lelki egyensúlyát.

³⁹² Hankiss 2004: 183.

³⁹³ A család összetartásának és védelmi mechanizmusának szerepéről lásd Örsi 2012: 8-95.

³⁹⁴ Kapitány Á. – Kapitány G. www.real.mtak.hu: 9-10.

A vizsgált családon belül megválasztott viselkedésminták a kis közösség sikeres működését szolgálták. A *kooperatív stratégia* – vagyis hogy mindenki betartotta az együttélés kialakult szabályait – meghozta számukra az előrejutást, úgy gazdasági, mint társadalmi tekintetben.³⁹⁵ A sikeresen irányított magángazdaság biztosította számukra az anyagi jólétet, és előbbre kerültek a társadalmi ranglétrán. A házaspár a tágabb közösség, a falu életében is szerepet vállalt: a férj tagja volt a település gazdaszövetségének, az asszony pedig a templomon belül szerveződött különböző vallási társulatoknak.

János és Johanna az 1930-as évek végén

A család szerkezete miatt – egy férfi, két nő és egy gyermek – a kis közösségen belüli munkamegosztás továbbra sem volt szokványos: a főzés, mosás, takarítás, a gyermek felügyelete, az aprójószág körüli foglalatosság, valamint a tejfeldolgozás az anyós feladata volt. A kenyérsütés a fiatalasszonyra hárult, a fonásban, szövésben, mindkét nő rész vállalt. A földek megmunkálása, az áru megtermelése és annak értékesítése, a piacra járás a menyecske és a férj feladata volt. A fiatalasszony, a család fennmaradása érdekében, továbbra is vállalta a nem tipikusan női feladatokat: a férjével együtt minden mezőgazdasági munkában részt vett.³⁹⁶

³⁹⁵ Hankiss 2004: 22.

³⁹⁶ Nagy 1999: 57.

Tizenegy évvel az első gyermek után, 1934-ben megszületett második fiuk, István.

Az asszonyt mindig is törekedett a család életkörülményeik jobbítására, aktivitás, gyarapítási szándék jellemezte. Voltak egyéni céljai, de azok minden esetben a család előbbre jutását szolgálták. Tudta, hogy sorsának alakulása elsősorban rajta múlik, illetve azon, hogy elképzeléseit, terveit a család többi tagja mennyire vallja magáénak. A napi feladatok, a nagyobb szabású tervek irányt szabtak és értelmet adtak életének, meggyőződése volt, hogy erőfeszítéseik meghozzák gyümölcsüket.³⁹⁷

Tizenhat évi szigorú takarékoságot követően, 1938-ra gyűlt össze annyi pénzük, hogy elkezdhették az új házuk építését: a régi, zsúpos házat lebontották, és akkor *vinkelyesnek* nevezett újat építettek. A fiatalasszony szorgalmát, kitartását, fáradhatatlanságát, takarékoságát anyósa is elismerte, és az építkezés során, de leginkább a maguk építette házban, Johanna elfoglalhatta az őt megillető helyet: gazdaasszony lett.

Johannának vinkelyes háza

Ezt követően a családon belüli munkamegosztás mindössze annyit változott, hogy az időközben felcseperedett elsőszülöttet is bevonták a mezőgazdasági munkákba, tanították gazdálkodni. A paraszti társa-

³⁹⁷ Kapitány Á. – Kapitány G. www.real.mtak.hu: 12-13.

dalomban a munkába való belenevelődésnek igen fontos szerepe volt, hiszen így öröklődött az a tudás és tapasztalat, amelyet az ősök évszázadok során összegyűjtöttek. A család további sorsa igazolta, hogy esetükben mekkora jelentősége volt annak, hogy fiuk korán elsajátította a gazdálkodás fortélyait.

A házaspár immár a nagyobbik fiával együtt szervezte és irányította a gazdaságot, értékesítette a megtermelt javakat. Az anyós felügyelt a második gyermekre, főzött, mosott, ellátta az állatokat, művelte a veteményeskertet. A családnak nem voltak anyagi gondjai, a korábban kitűzött céljukat megvalósították: felküzdötték magukat a nagygazdák sorába. Házuk, portájuk igazi gazdagparaszthoz illő volt: két tisztaszobás, nagy konyhás, nagy kamrás épület, amelyhez hozzáépült pince, istálló és faskamra is tartozott. Külön, a baromfiudvar végében épült fel a szénáscsűr. A házaspár büszke volt két keze munkájára, hiszen abban az időben csak négy ilyen ház volt a faluban. A családi ranglétrán belüli előbbre jutás, és az addig elért eredmények ösztönzőleg hatottak a fiatalasszonyra. Újabb cél megvalósítása érdekében fogott össze a család: be kellett bútorozniuk a házat.

Ebben az időben újabb jelentős társadalmi esemény idézett elő változást az Ung-vidéki magyarság sorsában: az első bécsi döntéssel, 1938. november elején Kárpátalja síkvidéki területe, köztük Rát község is visszakerült az anyaországhoz.³⁹⁸ Helyi szóhasználat: *bejöttek a magyarok*, vagy *megint magyarok lettünk*. Az általános lelkesedést kiváltó történetet beárnyékolta a háborúról szóló híradások.

Az asszony családjának sorsa is jelentősen megváltozott: a férj súlyosan megbetegedett. A tragikus esemény a családon belül értékrend-váltást eredményezett, megváltozott a fontossági sorrend: minden pénzüket a családfő gyógyíttatására fordították. Azonban hiába volt minden anyagi áldozat, próbálkozás és igyekezet, a családfő 1941 szeptemberében meghalt. Az asszony mindössze 40 éves volt, amikor özvegyen maradt. A bánat és a fájdalom elviseléséhez, a gyász feldolgozásához vallásossága, az erős istenhit adott neki erőt: segítette lelki megnyugvását, kapaszkodó és fogódzó volt számára ebben a nehéz

³⁹⁸ A korszak történelmi változásairól és a vidék gazdasági helyzetéről bővebben Botlik – Dupka 1991: 41-50.; Botlik 2005: 290-388.

időszakban. Meggyőződéssel vallotta, hogy a Mindenható megsegíti, mert – mint fogalmazott – „*a Jóistennek különös gondja van az özvegyekre és az árvákra, azokat gyámolítja*”. Erős hitén túl a vallási közösséghez való tartozás is erőt és biztonságot nyújtott számára.³⁹⁹

A csonka család 1942-ben.

Balról jobbra: a gyászruhás Johanna, a 8 éves István, egy hozzájuk elszállásolt magyar katona, a 19 éves János és Johanna anyósa, az okos nanó

Számos vizsgálat bizonyította, hogy a társas támogatás, – vagyis az, hogy nehéz élethelyzetben mennyire számíthatunk segítségre – igen jelentős lelki védő tényező.⁴⁰⁰ A gyászmunkát kutató pszichológus szerint, egy családtag elvesztése esetén a jól működő – támogató, problémamegoldó – családok eredményesebben tudnak megküzdeni a gyással, mint a rosszul működő, hűvös, vagy ellenséges légkörű csa-

³⁹⁹ A kutató megállapítása szerint a vallásgyakorlás kiemelten fontos védőfaktor a társas támogatás, a társadalmi kohézió erőssége szempontjából is. Lásd Kopp – Székely – Skrabski 2006: 163.; Bögre 2014: 121-123.; Kapitány Á. – Kapitány G. 2007: 32.

⁴⁰⁰ A kutatás eredményeit lásd bővebben Kopp – Székely – Skrabski 2006: 159-163.

ládok.⁴⁰¹ A lelki bánat feldolgozása a közös trauma-elbeszélésekben rejlik, amelyek segítenek a megrázkódtatás okozta szorongás feloldásában. Ezt a munkát a közösség együttérzése és megértése segítheti leginkább. Hazai és nemzetközi vizsgálatok is alátámasztják a hit pozitív szerepét a lelki trauma feldolgozásában. Arra is van példa, hogy a vallásosság – a tragédia feldolgozását követően – hozzájárulhat a psziché megerősödéséhez, amit a szakirodalom *poszttraumás növekedésnek* nevezett el. Arra is van esély, hogy a gyász átélése – traumatapasztalat – átfordulhat egyfajta életerővé.⁴⁰² Riportalanyunk esetében ez utóbbi tapasztalható.

Ez a sorsfordító esemény, valamint a krízisből való kilábalás vágya erősítette fel a fiatal özvegyben azt a szándékot, hogy a korábbi alárendelt szerepéből kilépve, a család irányítójává váljék.⁴⁰³ A családfő halála alapjaiban rengette meg a kis közösség életét, ezért a válsághelyzet megoldására az ilyen esetekben gyakran alkalmazott megoldást választotta: átvette elhunyt házastársa szerepét.⁴⁰⁴ Az időközben a gazdálkodásba beletanult 18 éves fiú is a családfői tisztség elnyerésében reménykedett, de a határozott egyéniségű és céltudatos édesanya ezt a törekvését nem támogatta. Az anya lett a gazdaság irányítója, ő lett a családfő, ő osztotta be a pénzt, ő döntött mindenben, ő vitte tovább az ügyeket. A kialakult helyzet anya és nagyfia között súrlódásokhoz vezetett.⁴⁰⁵

A család további sorsának alakulását elsősorban az új családfő, a gazdaasszony egyénisége, illetve a kis közösséget alkotó felnőttek személyisége határozta meg. Az alkalmazkodni tudó és akaró, három generációt képviselő családtagok – a nézeteltérések ellenére – egyben tartották a familiát. Ez is bizonyítja, hogy a krízishelyzetekben is működött a családi összetartozás ereje. Csak ez segíthette a nehéz idők túlélését.⁴⁰⁶ A II. világháború újabb megpróbáltatás elé állította az asz-

⁴⁰¹ A Semmelweis Egyetem Magatartástudományi Intézetének kutatásai szerint a legnagyobb stressz, amely érhet bennünket, a házastárs halála, és a gyász, a legerőteljesebb stressz forrás. Erről bővebben Pilling 2006: 337-343.

⁴⁰² Bögre Zsuzsanna hivatkozik Kulcsár Zsuzsanna ilyen irányú kutatásaira. Kulcsár 2009. Lásd Bögre 2014: 122.

⁴⁰³ A pszichológus szerint az érzelmi megoldások után szükség van az probléma megoldására is. Ennek formáit a következőképpen határozta meg: a probléma megértése, a döntések meghozatala és a céltudatos tevékenység. Lásd Kopp – Strabovskij 2006: 228.

⁴⁰⁴ A szociológiában ismert ez az adaptációs technika, amit szerepátvállalásnak vagy szerepváltásnak neveznek. Kapitány Á. – Kapitány G. 2007: 34.

⁴⁰⁵ Morvay 1981: 59.

⁴⁰⁶ Örsi 2012: 91-93.

szonyt: a felnőtt fiát besorozták katonának. A legnehezebb időkben tehát segítség, férfikéz nélkül maradt a család.

A szakirodalom számos példával szolgál arra, hogy a régi paraszti társadalomban a faluközösségben élő és egyházi közösséghez tartozó emberek soha nem voltak igazán egyedül, hiszen a rokonságon kívül biztonságot jelentett számukra az adott – falusi és egyházi – közösséghez való tartozás is.⁴⁰⁷ Esetünkben a rokonok, a komák, a szomszédok segítették az asszonyt, hogy meg tudja művelni a földeket, és fenn tudja tartani a három főből álló csonka családot. Lelki támaszt a vallási közösség nyújtott számára. Az új helyzet okozta kezdeti nehézségeket sikeresen leküzdötte, ami önbizalmát és magabiztosságát erősítette. Olyan belső erőket mozgósított és olyan képességeket sajátított el, amelyekről korábban azt gondolta, hogy nem alkalmas rá.⁴⁰⁸

A háború harci cselekményei egyre közelebb kerültek a településhez, ami még inkább nehezítette a család helyzetét és a megélhetést.⁴⁰⁹ A megtapasztalt borzalmak, a bombázások, a rekvirálások, és végül a faluban három hétig állomásozó frontvonal miatti kitelepítések nehézségeit a család – anyós és menyé, valamint a tíz év körüli gyermek – túléltek. A háborút követő nyomor és nincstelenség elviseléséhez továbbra is hite és a szűkebb faluközösség adott neki erőt és támogatást.

Még tartott a II. világháború, amikor 1944 őszén Kárpátalja szovjet megszállás alá került.⁴¹⁰ A megszállók – felszabadítók – november 14-én kihirdetették a hadköteles magyar férfiak összeírását, és 18-án már megkezdték kb. 40 ezer magyar *málenyikij robotra* való elhurcolását, deportálását a távoli oroszországi és szibériai kényszermunkatáborokba.⁴¹¹ A nehéz körülmények közé került asszony, a besorozott katonafiáról hosszú hónapokig nem kapott híreket.⁴¹² Végül 1946 nyarán újra együtt volt a család: a nagyobbik fiú, János hazakerült Né-

⁴⁰⁷ Kapitány Á. – Kapitány G. 2014: 13.

⁴⁰⁸ Kapitány Á. – Kapitány G., 2007: 33.

⁴⁰⁹ Az akkor uralkodó közállapotokról lásd Kosztyó 2015: 113–140.

⁴¹⁰ Botlik – Dupka 1991: 51–77.

⁴¹¹ Botlik – Dupka 1991: 54–55. Lásd még erről a korszakról szóló visszaemlékezéseket Molnár Ambrus lejegyzésében. In Küllös – Molnár (szerk.) 1997: 95–130.

⁴¹² Mivel a nagyobbik fiúról nem kaptak semmi hírt, az anya kétségbeesésében a „nézőhöz” fordult, hogy megtudja él-e a fia. A *néző* az anya jegygyűrűjét pohár vízbe vetette, abból olvasta ki, hogy a fia él, és úton van hazafelé.

metországból. Lényegében a nyugati hadifogságnak köszönhetette, hogy megmenekült a szovjet Gulágra való deportálástól.

A II. világháborút követően, Kárpátalján a társadalmi rendszer ismét megváltozott, s vele együtt az általánosan elfogadott értékrend is. A szovjet hatóságok tiltották a vallás gyakorlását, a görögkatolikus egyházat egy tollvonással pravoszlávra minősítették át, a lelkészeket elhurcolták, vagy bebörtönözték.⁴¹³ A *minden közös és mindenki egyenlő* elvét hirdető új rendszer az előbbi intézkedésekkel indította uralmát.

Az új társadalmi berendezkedéssel, a szocializmussal szemben a faluközösség tagjai passzív ellenállást tanúsítottak. Megerősödő nemzeti identitástudatuk, és a vallásukhoz való ragaszkodásuk teremtette meg azt a biztos alapot, amelyre építve kidolgozták a saját alternatív életstratégiájukat. Kutatások igazolják, hogy a hit hatékonyan egyesíti magában az ember képességeit és törekvéseit. Ezt erősíti az a tény, hogy az emberek nehéz helyzetekben kitartanak hitbeli meggyőződésük mellett, ami segíti biztonságérzetüket és támaszt nyújt nekik.⁴¹⁴ Nem azonosultak a fennálló politikai rendszer ideológiájával, a rendszert csak látszólag fogadták el. Energiáikat az adott körülményekhez való alkalmazkodásra koncentrálták, ami találegkonnyá tette őket a túlélési lehetőségek megtalálásában.⁴¹⁵ A szociológus a túlélési stratégiákat elemző munkájában megjegyzi, hogy túlsegítheti az egyént a válsághelyzeten az 'élni kell', a 'tovább kell menni', 'az életnek folytatódnia kell' parancsa is. Ha az illető a kritikus körülményeket adottságként fogadja el, az egyúttal azt az érzést is megerősíti benne, hogy mint a természeti környezet bármely (váratlan) változásához, ehhez is alkalmazkodnia kell.⁴¹⁶ Családfenntartóként, anyaként ez is motiválta interjúalanyunkat, aki a háborút követően az új, az idegen, a szokatlan körülményekhez is tudott alkalmazkodni.

Az asszony és családja nem lett hitehagyó: a görögkatolikus vallás betiltását követően a római katolikus templomba jártak, de a családon belül – és a faluközösségen belül – a görögkatolikus ünnepeket

⁴¹³ Erről bővebben Botlik 2010: 50-101.; Botlik 1997: 276-298. Botlik – Dupka 1991: 54-57.; Molnár 1997: 130-225.; Sándor – Vakler 1997: 227-234.; Barna 1997: 279-287.

⁴¹⁴ Bővebben lásd Benkő 2006: 35.

⁴¹⁵ Kapitány A. – Kapitány G. 2007: 23.

⁴¹⁶ Kapitány A. – Kapitány G. 2007: 22-23.

megtartották akkor is, ha liturgián nem vettek, nem vehettek részt. A kárpátaljai magyarságnak ismét kisebbségben, immár vallásuktól megfosztva kellett megőrizniük identitásukat, nyelvüket és hagyományait. Ezt segítették az egyházak által összekovácsolt vallási közösségek, az azokat alkotó hívek ragaszkodása hitükhöz és hagyományaikhoz.⁴¹⁷

Az új államrend ateista ideológiájából következett, hogy a család által vallott hagyományos keresztényi értékrend elvesztette az államilag támogatott hivatalos értékrend státusát. A család – és riportalanyunk – először került szembe a társadalmi főszoddorral (*mainstream*) ugyanis a hivatalostól eltérő, keresztény értékrendet követtek. Sorsukban osztozott a falusi és a vallási közösség is. A közösen elszennvedett nehézségek összekovácsolták a falusi és a vallási közösséget. A vizsgálatok azt bizonyítják, hogy számos esetben már annak a tudata is megkönnyíti az egyénnek, vagy a családnak a válságos helyzet elviselését, ha tapasztalja, hogy nem egyedül szenved el azt.⁴¹⁸

A család a fennálló rendszerrel kapcsolatban nem alkalmazhatta a korábban bevált, kooperáló életstratégiáját, mivel életfelfogásuk, alpnormáik és – értékeik nem egyeztek a társadalmi főszodor kínálta ideológiával. A dezertáló – vagyis nem együttműködő – életstratégia az általunk vizsgált kis közösség és a diktatórikus rendszer közötti konfliktusokhoz vezetett.⁴¹⁹

Már a kolhozosítás kezdetén Johannát és családját a kulákok közé sorolták: földjeiket államosították, igavonó állataikat és teheneiket – ellenszolgáltatás nélkül – be kellett adniuk a közösbe. Az asszonyt, mint a földök tulajdonosát, büntetőmunkára kötelezték, favágásra vezényelték a Perecseny környéki hegyekre.⁴²⁰ A kisgyermek korától papnak szánt István fiát kizárták az iskolából, mert nem lépett be a pionír szervezetbe.

⁴¹⁷ A lelkészek nélkül maradt templomokban a hívek továbbra is összejöttek imádkozni. Jelentősebb egyházi ünnepek idején pedig megszervezték, hogy közösen eljuthassanak olyan, akár távolabbi településekre is, ahol felszentelt pap végezte a szertartást.

⁴¹⁸ Kapitány Á. – Kapitány G. 2014: 115.

⁴¹⁹ Hankiss 2004: 22.

⁴²⁰ A Kárpátaljával kapcsolatos történelmi vonatkozásokat bővebben lásd Botlik 2000: 284-290.; Az erőszakos kollektivizálás kiváltotta a család-és háztartásszerkezet átalakulását, valamint a stratégiaváltásokat vizsgálta Pozsony Ferenc egy erdélyi településen, ahol számos tekintetben analógiákat figyelhetünk meg. Lásd: Pozsony 2012: 616.; Ezzel kapcsolatban párhuzamok és egyezések tapasztalhatóak magyarországi viszonylatban is. Erről bővebben Szendrei 2013: 115-138.; Vass 2009: 265-273.

A vagyonából kiforgatott család a túlélésért küzdött. Megélhetésének biztosítása érdekében, a nagyobbik fiú, János – a biztos jövedelem reményében – az államvasútnál vállalt állást. Annak ellenére, hogy most már ő lett a családfenntartó, az anya továbbra is ragaszkodott a családfői szerephez és a pénzügyek irányításához. Ebből konfliktusok adódtak anya és fia között. A család helyzetét tovább nehezítette, hogy az új rendszer által bevezetett pénzváltás következtében, minden addigi megtakarításukat elveszítették.

Mi motiválta az addig alkalmazkodó Johannát, hogy immár családon belül is felvállalja a konfliktust, és katonaviselt, önálló keresettel rendelkező fiának ne engedje át a családfői szerepet? Leginkább azért ragaszkodott korábbi státuszához, mert a helyi tanító javaslatára, kisebbik fiát, Istvánt taníttatni szeretne volna. Attól tartott, hogy nagyobbik fia az ezzel járó anyagi áldozatokat nem fogja vállalni. Ezért az erős akaratú, határozott és elszánt anya – célja megvalósítása érdekében – kész volt konfrontálódni elsőszülött fiával.

János, az örökös, 1946-ban megnősült, a falusi bírónő lányát vette feleségül. Ezzel Johanna családja a falu közösségének hierarchiáján belül ismét magasabbra került. A háromgenerációs család megegyezett abban, hogy a fiatal házaspár átveszi az ügyek irányítását, és Istvánt taníttatni fogják. Johanna – miután biztosítva látta kisebbik fia továbbtanulását – lemondott családfői szerepéről, de a ház, és a telekhez tartozó földek (50 ár) tulajdonjogát továbbra is megtartotta. Interjúalanyunk ismét vállalta a családon belüli alárendelt szerepet, mivel belülről vezérelt szándékai és a külső körülmények ismét egy irányba mutattak. János, az új családfő és a menyecske, a család ügyeivel kapcsolatos terveiket megbeszélték vele, számos esetben kikérték Johanna anyósa, az *okos nanó* tanácsát is, de mindenben ők ketten döntöttek. A kisebb testvérnek, Istvánnak – immár új oktatási, gazdasági és szociális rendszerben való – további taníttatásával járó költségeket a házaspár felvállalta, és a Munkácsi Tanítóképzőbe írták a fiút. Fizették a zenei, valamint a képzőművészeti oktatásának a költségeit is. Ezzel biztosították számára az életmódváltás, a kitörés lehetőségét.

Johannának az újbóli alárendelt szereppel járó lelki megrázkódtatásokat a kitűzött cél elérésének reménye – miszerint egyik fia tanult em-

ber lesz – segített feldolgozni. A kutatások azt bizonyítják, hogy a rövid, a közép és hosszú távú céloknak – az időstratégiának – fontos szerepe van az önvédelmi mechanizmusokban. Könnyebb elfogadni az adott körülményt, a kellemetlen helyzetet, ha vannak célok, ha a teendők, és a feladatok időkorlátai ismertek.⁴²¹ Riportalanyunk napi teendőit abban a biztos tudatban végezte, hogy hozzájárul a család gyarapodásához, és ezzel együtt fia oktatásához, vagyis távlati célja eléréséhez is.

A házaspár első lánygyermeké, Johanna első unokája, 1947-ben született. Az immár négy generációt felölelő családi közösségnek az új, kommunista diktatórikus viszonyok között újra kellett szerveznie önmagát. A kis közösségen belüli szerepek, a munkamegosztás ismét átalakult. Az ifjú menyecskére a csecsemő, és a még tanuló (13 éves) István ellátása, a mosás, a takarítás, a szövés és a fonás hárult. Utóbbiba esténként besegített Johanna, a mosásba pedig a 76 éves nanó, akinek a főzés, és az aprójószág ellátása volt a fő feladata. Az ifjú apa továbbra is a vasútnál dolgozott, de munka után segített édesanyjának a zöldségeskert művelésében és a megmaradt gazdaság dolgait intézte.

A lányunoka még nem volt fél éves, amikor a fiatalasszonynak a kolhozban kellett munkát vállalnia annak reményében, hogy a család tulajdonában maradhat a telekhez tartozó háztáji föld, a zöldségeskert. Később a férj is a kolhozba kényszerült, mert a feleség jogán csak a fele háztáji föld maradhatott volna meg, abból pedig nem tudták fenntartani a családot. A kis közösség a túlélés lehetőségeit kereste, ami az adott körülmények között nem volt egyszerű feladat.

A szociológusok szerint az új társadalmi és gazdasági körülményekhez való alkalmazkodás nem minden esetben jár sikerrel. Ennek lehetnek okai az adott körülmények, de lehet az is, hogy az egyén, vagy a közösség nem a megfelelő technikát választja. A sikertelenség oka lehet a merevség, a rugalmatlanság, vagy a helyzethez nem illő módszerek megválasztása, de akár a válságos körülmények téves értelmezése is.⁴²²

A család további túlélési technikákon gondolkodott, amivel a nehéz körülmények ellenére, terveiket megvalósíthatják, és a válsághelyzetet feloldhatják, vagyis megoldást találnak gondjaikra. Meg kell azonban

⁴²¹ Kapitány A. – Kapitány G. 2007: 26.

⁴²² Kapitány A. – Kapitány G. 2007: 63.

jegyeznünk, hogy a családot ebben az időszakban sem csak a gazdasági kényszer tartotta egybe. Együttélésüket segítette az egyház által közvetített értékrend, a türelem, az önzetlenség és a családtagok egymás iránti szolidaritása.⁴²³ Sorsuk további alakulása a bizonyíték arra, hogy az új gazdasági rendszerben is reálisan mérték fel helyzetüket és lehetőségeiket, helyesen választották meg életstratégiájukat.

Mivel a házaspár a kolhozban nagyon alacsony bérért dolgozott, a zöldséges-, valamint a virágoskert lett a fő jövedelemforrásuk. A szovjet rendszerben Johannának nem volt nyugdíjjogosultsága, de nem érezte magát eltartottnak. A kertben megtermelt felesleget heti két alkalommal a közeli város, Ungvár piacain, illetve házaknál értékesítette. A család fő méhészkedett, ebből is szert tettek némi jövedelemre. Állatok nevelésével és eladásával nem foglalkozhattak, ugyanis az 1950-es években, a törvény megszabta a családi gazdaság mértékét. Kötelező beszolgáltatásoknak kellett eleget tenniük tejből és tojásból, annak ellenére, hogy az aprójószág számát is intézkedésekkel korlátozták.⁴²⁴

Nehéz időszakot élt meg a család, és a falu magyar közössége. Az Amerikában élő rokonok csomagküldeményekkel segítették a szülőfaluban maradt testvéreket, így Johanna New Yorkban élő lánytestvére is. Ez magabiztossá tette az asszonyt, hiszen a család ruházkodásának kérdése, az akkori nehéz körülmények között, általa oldódott meg. Riportalanyunk az új körülmények között is megtalálta helyét és szerepét a családban: növelte önbizalmát, hogy jövedelmük egy jelentős részét ő teremtetten elő. A kis közösség tehát helyesen ismerte fel az új helyzetet, alkalmazkodott az új körülményekhez, és jól megválasztott életstratégiájuknak köszönhetően anyagi javaik lassan gyarapodtak.

A második unoka születésének évében meghalt Johanna anyósa, nanó, aki határozottságával, céltudatosságával akaratlanul is mintául szolgált menyének, aki példáját követve, korai özvegysége ellenére sem ment férjhez. Ő is azt vallotta, amit ifjú korában az anyósa, vagyis: *Az ő gyermekeinek egy idegen férfi ne mondja, hogy állj arrébb!* A családtagokkal készült interjúk bizonyították, hogy az okos nanó személyes

⁴²³ Családkutatásait összegző munkájában Utasi Ágnes részletes elemzését adja a családom belüli kapcsolatoknak és viszonyoknak, összevetve a korábbi, illetve napjaink családmmodelljeit. Lásd Utasi 2002: 80-83.

⁴²⁴ Lásd bővebben Botlik 2000: 284-289.

példaadása, mélységes emberszeretete és buzgó vallásossága nem csak Johanna életében volt meghatározó. Unokái és unokamenye is gyakran idézték egy-egy bölcs mondását, csodálták problémamegoldó képességét, önzetlenségét és segítőkészségét.

Johanna fiai, menyé és unokái 1961 tavaszán

A második és a harmadik leányunoka 1962-ben

Riportalanyunk, Johanna 82 évet élt, büszke volt fiaira, három lányunokájára és dédunokáira. Mindvégig aktív volt, sokat imádkozott, hogy megköszönje a Mindenhatónak mindazt a segítséget, amit nehéz élete során neki és családjának nyújtott.

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy az asszony élete során ösztönösen megválasztott életstratégiai sikeresnek, az adott körülmények között mindig megfelelőnek bizonyultak. Ha kellett, alkalmazkodott az adott helyzethez, ha úgy hozta a sors, szerepet váltott, a vészterhes időkben túlélte, ha a körülmények úgy alakultak, beletörődött, ha valami meggyőződése ellen volt, azzal szembeszállt, nemesebb célok érdekében vállalta a családon belüli konfliktusokat, ha úgy kívánta a család érdeke, visszavonult. A sikeres helyzetfelismerésnek és a jól megválasztott túlélési technikáknak köszönhetően, a család minden nehézséggel megbirkózott, minden társadalmi rendszerben – a tragédiákat és a vagyonvesztést követően is – megtalálták a túlélés, az újrakezdés, a gyarapodás lehetőségeit.

IRODALOMJEGYZÉK

- BALASSA Iván – ORTUTAY Gyula 1982: Magyar néprajz. 3. kiadás. Budapest.
- BARNA Gábor 1997: „...én nem hagyom a templomot el...” In Küllös Imola – Molnár Ambrus (szerk.) Vallási Néprajz 9. Kárpátaljai tanulmányok 279-287. Budapest.
- BENKŐ Antal 2006: Hit, vallás, spiritualitás. In Tőzsér Endre (szerk.) Az ismenhit mint erőforrás. 9-40. Budapest.
- BOTLIK József – DUPKA György 1991: Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből. 1918–1991. Budapest–Szeged.
- BOTLIK József–DUPKA György 1993: Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján. Ungvár–Budapest.
- BOTLIK József 1997: Hármaskereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646-1997). Budapest.
- BOTLIK József 2000: Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX–XX. századi történetéhez. Budapest.
- BOTLIK József 2005: Közigazgatás és nemzetiségpolitika Kárpátalján I. köt. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918-1945. Nyíregyháza.

- BOTLIK József 2005: Közigazgatás és nemzetiségpolitika Kárpátalján II. köt. A Magyarországhoz történt visszatérés után. 1939-1945. Nyíregyháza.
- BOTLIK József 2010: Görög katolikus vértanúk a Kárpát-medencében. 1914–1976. Budapest.
- BÖGRE Zsuzsanna 2014: A trauma feldolgozása, a megtérés és az identitás – az élettörténeti kutatások alapján. In Deáky Zita – Smid Bernadett (szerk.) *Emlék, emlékezet, életút*. 121-128. Budapest.
- FARAGÓ Tamás 1983: Háztartás, család, rokonság. *Ethnographia*. XCIV. 2. 216-254.
- FARAGÓ Tamás 2000: Család és háztartás hagyományos magyar társadalomban. Család és háztartás – fogalmak, modellek, mítoszok. In Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz VIII. Társadalom*. Budapest.
- HANKISS Elemér 2004: Társadalmi csapdák és diagnózisok. Budapest.
- HORVÁTH Gergely Krisztián – KESZEI András 2003: Társadalomtörténet és szociológia. In Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.) *Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek*. Budapest.
- KAPITÁNY Ágnes – KAPITÁNY Gábor 2007: Túlélési stratégiák. Társadalmi adaptációs módok. Budapest.
- KAPITÁNY Ágnes – KAPITÁNY Gábor 2014: Alternatív életstratégiák. Budapest.
- KAPITÁNY Ágnes – KAPITÁNY Gábor 2014: Alternatív életstratégiák – néhány jellegzetes modell. *Kultúra és Közösség*. IV. folyam, V. évfolyam. IV. sz., 59-73.
- KAPITÁNY Ágnes – KAPITÁNY Gábor: Alternatív életstratégiák – „élettanulságok”. www.real.mtak.hu.
- KOPP Mária – Skrabski Árpád 2006: A támogató család, mint a pozitív életminőség alapja. In Kopp Mária – Kovács Mónika Erika (szerk.) *A magyar népesség életminősége az ezredfordulón*. 220-232. Budapest.
- KOPP Mária – SZÉKELY András – SKRABSKI Árpád 2006: Vallásosság és életminőség az átalakuló társadalomban. In Kopp Mária – Kovács Mónika Erika (szerk.) *A magyar népesség életminősége az ezredfordulón*. 156-166. Budapest.
- KOSZTYÓ Gyula 2015: Közállapotok Ungváron a háború árnyékában (1944). *Pro Minoritate*. 2015. tavasz. Budapest.
- KULCSÁR Zsuzsanna 2009: Traumafeldolgozás és vallás. Budapest.
- KÜLLÖS Imola 1988: Élettörténet – önéletrajz. In Vargyas Lajos (főszerk.) *Magyar Néprajz*. V. köt. *Folklor* 1. köt. 259-266. Budapest.
- MOHAY Tamás 2000: Migráció és élettörténet. Tapasztalatok a határátlépés és határváltozás során (1920-1960). In Kuti Klára és Rásky Béla. (szerk.): *Azonosságok és különbségek. Mai néprajzi kutatások Ausztriában és Magyarországon*. 113-129. Budapest.
- MOLNÁR Ambrus 1997: Gönczy Pál nagydobronyi református lelkész levelei és versei Silinkából. In Küllös Imola – Molnár Ambrus (szerk.) *Vallási Néprajz* 9. Kárpátaljai tanulmányok. 131-225. Budapest.

- MORVAY Judit 1981: Asszonyok a nagycsaládban. Második bővített kiadás. Budapest.
- NAGY Janka Teodóra 1999: „Ez férfi, ez asszonyi munka...” Szokásjogi és etnikai sajátosságok a nemek szerinti munkamegosztásban. In Küllös Imola (szerk.) Hagyományos női szerepek. Nők a populáris kultúrában és a folklórban. 56-62. Budapest.
- ÖRSI Julianna 2012: A család összetartásának és védelmi mechanizmusának szerepe a helyi társadalomban. In Örsi Júlia (szerk.) Középpontban a család 2. köt. 89-95. Túrkeve–Szolnok
- PILLING János 2006: A gyász hatása az életminőségre. In Kopp Mária – Kovács Mónika Erika (szerk.) A magyar népesség életminősége az ezredfordulón. 337-349. Budapest.
- POZSONY Ferenc 2012: Család- és háztartásszerkezet Páván (2010). In: Acta Siculica. 2011. A Székely Nemzeti Múzeum Évkönyve. 596-621. Sepsiszentgyörgy.
- SÁNDOR Ildikó – VAKLER Anna 1997: „A hazugság, az vót akkor az igaz...” In Küllös Imola – Molnár Ambrus (szerk.) Vallási Néprajz 9. Kárpátaljai tanulmányok. 227-234. Budapest.
- SZENDREI Eszter 2013 „Hogy aki meghallja, még visszaüthet.” Rendszerváltások és sorsfordulók egy parasztcsalád életében. In Örsi Julianna (szerk.) Alföldi családtörténetek. Vallomások, riportok, vélemények, írások a családról. Alföldi Könyvtéka sorozat 9. köt. 115-138. Túrkeve–Szolnok.
- TITON, Jeff Todd 1982: Az élettörténet. In Küllös Imola (szerk.) Documentatio Ethnographica. 9. Az életrajzi módszer. Alkalmazása és eredményei a néprajzban és az antropológiában. 94-96. Budapest.
- UTASI Ágnes 2002: A bizalom hálójá. Mikrotársadalmi kapcsolatok, szolidaritás. Budapest.
- VASS Erika 2009: Újrakezdések. Egy szatymazi parasztgazda törekvései az 1930–1950-es években. In Bali János – Turai Tünde (szerk.) Élet/út/írások Szilágyi Miklós tiszteletére. 265-273. Budapest.

(Első megjelenés: Nemzedék, szerep, érték. Családi kapcsolatok, szokásrend és érték váltások történeti alakulása a 20. században. Szerk. Mohay Tamás. Budapest, 2016. 129-145. old.)

*Kiss Imre is Pórhály Mária szent hitvas-
ságot kötötték a csokolói szm. kat. templomban*

1961. évi szeptember hó 10-én

Pann. sz. sz. plébánia

GYÓGYÍTÓK

A CSÁSZLÓCI GYÓGYÍTÓ SZENT EMBER

*„Bölcsességét sokan magasztalják,
s az nem is múlik el az idők végéig.
Az emlékezete nem enyészik el,
késő nemzedékek emlegetik nevét.”*
Sirák fia könyve, 39.9-10.

A tanulmány az Ungi-sík egyik legismertebb lelkészének az életútját tárja fel a már ismert dokumentumok és visszaemlékezések alapján. A több mint négy évtizeden keresztül egy helységben, Császlócon (ma Császlivci, Kárpátalja) szolgálatot teljesítő római katolikus pap, *Szentmihályi Lajos*, közösségének nem csak lelkipásztora, hanem gyógyító orvosa is volt. A hajdani tisztelendő emlékképe napjainkban is elevenen él a volt hívek, valamint a környező települések lakosainak körében. A néprajzi gyűjtő-utak során lejegyzett anyagban fél évszázad távlatából is számos utalás, hivatkozás és visszaemlékezés bizonyítja a katolikus pap széleskörű gyógyító tevékenységét.

Szentmihályi Lajos (1877–1954)

Elöljáróban röviden felvázoljuk azokat a történelmi eseményeket, amelyek közrejátszottak abban, hogy Szentmihályi Lajos atya – aki később pápai kamarássá és címzetes préposttá neveztek ki –, a lelkészi hivatás gyakorlása mellett minden körülmények között, a nehéz időkben is felvállalta a gyógyító pap szerepét. A település és az ott működő katolikus plébánia életének jelentősebb eseményeit is felvillantva, a kezdetektől napjainkig párhuzamosan vizsgáljuk a történelem során bekövetkezett változásokat. Feltárjuk azokat a körülményeket, amelyek közrejátszottak abban, hogy a faluba került fiatal lelkész az idők folyamán hogyan vált a közösség szellemi vezetőjévé, tanítójává, orvosává és igazi atyjává.

Önmaga megfogalmazta jelmondatához mindhalálig hű maradt, a falu közösségének nemcsak lelki, hanem testi orvosa is volt. Hitéhez és

meggyőződéséhez híven teljesítette a reá bízott feladatot, akárcsak az önként vállalt, igen nehéz és fáradtságos gyógyító tevékenységet. Személyét, különleges egyéniségét már életében legendák övezték, ezek nyomába szegődve feltártuk azok eredetének okait is.

Hajdani hittanos diákjai napjainkban is mély tisztelettel és csodálattal szólnak emberségéről, önzetlenségéről, segítőkészségéről és mélységes hivatástudatáról. Halálának körülményei máig tisztázatlanok: egyes vélemények szerint szívroham végzett vele, mások szerint az NKVD⁴²⁵ ügynökei megmérgezték. Utolsó kívánságának megfelelően a császlóci temetőben helyezték örök nyugalomra. A hívei, tisztelői emlékül és hálából síremléket állíttattak lelki és testi orvosuknak. Emléke a településen napjainkban is él, a falu főutcája az 1990-es évektől az ő nevét viseli.

Szentmihályi Lajos síremléke a császlóci temetőben

⁴²⁵ NKVD, Belügyi Népbiztosság, a Szovjetunió állambiztonsági szerve.

Szentmihályi Lajos a Szabolcs vármegyei Nagyhalász községben született 1877. július 30-án. Édesanyja Mihalkovics Mária, édesapja Szentmihályi Imre, a folyó szabályozását végző Tiszavölgyi Társulat hivatalnoka volt. Az elemi iskola 1–4 osztályát Sátoraljaújhelyen, a polgári iskola 5–7. osztályát Ungváron, a nyolcadikat Szatmárnémetiben végezte. Itt érettségizett a Katolikus Királyi Főgimnáziumban 1896. június 23-án, jó eredménnyel. Hittudományi tanulmányait 1896–1900 között Szatmárnémetiben, a papnevelő intézetben folytatta. Szentelési adatai szerint 1900. június 27-én al-szerpappá, június 29-én szerpappá, másnap, június 30-án áldozópappá szentelte Meszlényi Gyula (1832-1905) megyéspüspök.⁴²⁶

Lelkipásztori tevékenységét káplánként kezdte 1900. július 26-án, a Máramaros vármegyei Nagybecskón. Kétévi szolgálat után 1902. augusztus 25-től visszakerült Szatmárnémetibe, ahol két hónapig actuarius, vagyis törvényszéki írnokként, illetve bírósági jegyzőkönyvvezetőként tevékenykedett.⁴²⁷ A zsinati vizsgát 1908. május 13-án Szatmárnémetiben tette le, jó eredménnyel. A személyi lapján olvasható bejegyzés szerint katonai szolgálatra alkalmatlannak találták.⁴²⁸

Bereg vármegye központjába, Beregszász városába 1902. október első napján helyezték káplánnak. Itt mindössze három hónapig maradt, mert 1907. január 7-től, ugyancsak káplánként visszakerült Szatmárnémetibe. Mindössze fél éves szolgálat után, 1907. július 21-től új állomáshelyen, az abban az időben Szatmár megyei Papos helységben, kezdetben ideiglenes, majd szeptember 17-től kinevezett lelkész. Négy évig szolgálta a közösséget. Ezt követően 1911. október 9-étől az Ung vármegyei Császlóc faluba helyezték. Ennek a településnek és az egyházközségnek a története a XIII–XIV. századig vezethető vissza.⁴²⁹

A közösséget első ízben 1263-ban említik az oklevelek *Chaslouch* néven, méghozzá az Ung vármegyében, Ungvár és Munkács között félúton elhelyezkedő Szerednye várának tartozékaként. A falu Árpád-

⁴²⁶ Magyar Katolikus Lexikon. VIII köt. Budapest, 2003: 1008.

⁴²⁷ <http://www.bibliothecalaurenziana.ro/regihonlap/konyvtar/images/konyvek/schematismuscentenarius.pdf> – Szatmári Egyházmegye jubileumi sematizmusa. 2006:28. (A továbbiakban: Szatmári Egyházmegye sematizmusa, 2006.)

⁴²⁸ A Szatmári Püspökség irattárában található személyi lapjának 1. oldala szerint.

⁴²⁹ Az idézett adatok a Szatmári Püspökség irattárában található személyi lapjából származnak. Lásd az 1. oldalt.

korabeli templomát a XIV. században építették, és a külső ellenséges betörések ellen sánccal vették körül. Az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzék szerint *Zeaczlocz* (Császlóc) helységben ekkor már plébánia működött,⁴³⁰ és a falu népe 10 garas pápai tizedet fizetett. Egy 1332-ből származó dokumentum szerint ebben a térségben már több mint 50 templom volt található.⁴³¹ Itt fontos megemlíteni, hogy a jelenlegi Kárpátalja területén a I. (Szent) István királyunk által 1009-ben alapított egyházmegyék közül kezdetben az Erdélyi Egyházmegyéhez, majd 1346-ban az Egri Egyházmegyéhez tartozott.

A település a XIV. században az okmányokban már *Chazlouch* néven fordult elő. Ebben az időben birtokosai a hasonnevű, Császlóci és a Pálóczi család volt. (A Császlóci nemzetség egy évszázad múltán, 1444-ben férfiágon kihalt.)

A császlóci Nagyboldogasszony tiszteletére felszentelt, festményekkel és fafaragásokkal gazdagon ékesített templomot 1549-ben a hitújítók elfoglalták, lerombolták a védőfalat és a monostort. A küzdelemben a plébános is életét vesztette. Emiatt a XVI. század derekától a lelkész nélkül maradt hívek lelki gondozását előbb a gerényi pálosok, jóval később, 1718-tól a kisérti plébános látta el.

Közben az 1567-ben felvett adójegyzék szerint Chaszlotz települést a híres egri hős várkapitány, Dobó István birtokolta, majd 1668-ban Petrovay János kapta örökbe.⁴³² Az 1715-ből származó adatok szerint 7 jobbágy és egy zsellércsalád lakta a települést, akik magyar és ruszin anyanyelvűek voltak. A településen öt év múlva, 1720-ban már 11 jobbágy és egy zsellér élt, akik közül 5 magyar és 7 ruszin nemzetiségű volt.⁴³³ Ekkori birtokosa Petrovay Antal, aki Ung vármegye követeként részt vett az 1774. évi országgyűlésen.

Ugyancsak az előbbi esztendőben, 1774-ben gróf Esterházy Károly egri püspök elrendelte a megrongált, tető nélküli császlóci templom rendbehozatalát. A felújítási munkálatok 1795-re fejeződtek be, de a torony csak később, 1797-ben készült el. Itt helyezték el a hajdani fel-

⁴³⁰ Szatmári Egyházmegye sematizmusa, 2006: 28.

⁴³¹ Németh 1999: 10–11.

⁴³² Ungvár és Ung vármegye települései. 1940: 180.

⁴³³ Uo.

szerelésből megmaradt egyetlen harangot.⁴³⁴ A helyi birtokos család leszármazottja, Petrovay József 1802 és 1805 között kastélyt építtetett Császlócon, amely még napjainkban is áll.

Már említettük, hogy a plébánia alapításától kezdve az Egri Egyházmegyéhez tartozott, amelyet 1804-ben kettéosztották. A jelenlegi Kárpátalja egyik része továbbra is az egri püspökséghez, másik fele – így a Császlóc is – az 1804. március 23-án felállított Szatmári Római Katolikus Egyházmegyéhez került.⁴³⁵ Ung vármegyét három főesperességre – felső-ungira, alsó-ungira és közép-ungira – osztották. A császlóci plébánia az alsó-ungi esperesi kerülethez tartozott.

A királyi Helytartótanács 1839-ben arról rendelkezett, hogy Császlócon a plébániát vissza kell állítani. A rendeletnek 1841-ben tettek eleget, amikor újraalapították a császlóci római katolikus plébániát, és megkezdték az egyházi anyakönyv vezetését. Hamarosan, 1846 és 1874 között átépítették a templomot: áttörték a hajó főfalát és karzatos toldalékkal látták el. Ekkor emelték a templomot övező kőkerítést is, amelynek oszlopfülkéiben Jézus keresztútjának stációit megőrkítő festett szobrokat helyeztek el.⁴³⁶

A régi kerítés egyik oszlopa

⁴³⁴ Szatmári Egyházmegye sematizmusa 2006: 255.

⁴³⁵ A Kárpátaljai Római Katolikus Apostoli Kormányzóság Névtára 2000: 14.

⁴³⁶ Uo.

A lelkészi teendőket a plébánia 1841. évi újjászervezést követően Kroó Vida látta el, aki 52 éven keresztül, 1893-ig szolgálta a híveket.

Közben a korabeli összeírás szerint Császlóc lakossága 1840-ben, vegyesen magyar és rutén. Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc idején a helyi lakosok közül többen harcoltak a honvédseregben az országra tört ellenséges hadak ellen. A földbirtokos Petrovay család egyik tagja, Petrovay Ákos, Bem József tábornok seregében szolgált őrnagyi rangban.

Fényes Elek 1851-ben megjelent geográfiai szótára szerint Császlóc orosz-tót falu Ung vármegyében, római katolikus fiók-szentegyházzal. Ekkor 353 római katolikus, 360 görögkatolikus, 6 református és 26 zsidó lakta a községet.⁴³⁷

Később, 1893-ban a plébánia élére Rónai István került, aki azonban egészségi okok miatt még abban az évben megvált hivatalától. Ezt követően Pajor (Tempfli) Endre volt Császlóc plébánosa közel két évtizedig, 1911-ig. Ezt megelőzően, egy évtizeddel korábban az 1900. évi népszámláláskor a községben 294 római katolikus és 246 görögkatolikus hívőt vettek számba. A templom orgonáját 1906-ban a rákosfalvai Rieger-gyár építette.⁴³⁸ A településen 1910. évi összeíráskor 559 lakos élt, közülük 551 magyar nemzetiségű volt. A felekezeti megoszlás: a római katolikusok száma 290, görögkatolikus 209, evangélikus 1, református 13, izraelita 46 fő.⁴³⁹ A lakosság döntő része földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkozott, de már egy-egy iparos (cipész, varrónő stb.) is működött a faluban. A vékony értelmiségi réteg képviselői a tanító és a lelkész voltak.

A császlóci plébánia vezetését 1911-ben Szentmihályi Lajos vette át, aki 1943-ig volt lelki gondozója a híveknek.⁴⁴⁰ Az 1917. évi adatok szerint az egyházközséghez tartoztak fliaként Baranya, Kincseshomok, Ketergény és Nagygejőc szomszédos falvak.

Császlóc 1919 májusáig Magyarországhoz, majd Csehszlovákiához, 1938 novemberétől 1994 októberéig ismét Magyarország tartozott. Ek-

⁴³⁷ Fényes 1851: 201.

⁴³⁸ Kosóczki 2009. http://lfze.hu/netfolder/public/PublicNet/Doktori%20dolgozatok/kosoczki_tamas/tezis_hu.pdf

⁴³⁹ Magyarország Közigazgatási Atlasza 2000: 101.

⁴⁴⁰ Szatmári Egyházmegye sematizmusa 2006: 255.

kortól Kárpátalja – így a vizsgált település is – a Szovjetunió része lett. A falu utolsó földbirtokosa a Czibur család volt, tagjai 1944 őszén Kárpátalja szovjet katonai megszállása elől menekültek el Császlócról. A Szovjetunió széthullását követően 1991-től, a falu Ukrajna része lett.⁴⁴¹ A hajdani Ung vármegyei Császlóc (napjainkban Császlóvci, Ungvári járás), a területi székhely Ungvártól mintegy 13 km-re, délre terül el.

Településünk történetének felvázolása után visszatérünk a XX. század első évtizedének végéhez. Ekkortól a közel hatszáz lakosú Császlóc társadalmának fél évszázadon keresztül meghatározó egyénisége volt a már említett Szentmihályi Lajos római katolikus lelkész, aki küldetését a hívek lelki gondozásában és a gyógyító orvoslásban látta. Hitt abban, hogy az egyháznak fel kell karolnia a szükségét szenvedőket, szorgalmazta – életkoruktól és társadalmi helyzetüktől függetlenül – a hívek nevelését. Azt vallotta, hogy a katolikus tanítás egyik legfontosabb szempontja a szegényekről, hátrányos helyzetűekről való gondoskodás. Ez pedig csak úgy valósítható meg, ha nemcsak a templomban végzi szolgálatát, hanem a falu közösségében, a családok körében is.

Vezetése nemcsak erkölcsi tekintetben valósult meg, hanem a történelmi események okozta bizonytalan élethelyzetekben hozzá fordulóknak adott tanácsai révén is. A falu népe elfogadta, a lelkész pedig felvállalta az irányító szerepét. Tudása, tekintélye, következetes szigora, rendkívüli pedagógiai érzéke összetartó közösséggé formálta a híveket. Hitvallásához híven gondoskodott a rábízott emberekről, szó szerint együtt élt híveivel, ismerte mindennapi gondjait, bajaikat. Nemcsak a hivatásából adódóan, hanem a közvetlensége miatt is rendkívüli tiszteletnek örvendett. Ennek jeléül a gyermekek és az asszonyok kezét csókoltak neki.

A II. világháborút megelőző időkben a falvak többségében nem volt orvos. A vidéki lakosság egészségügyi ellátása az állami alkalmazásban lévő körorvosok feladata volt, akik általában a nagyobb városokban telepedtek le és heti egy alkalommal látogattak el a körzetükbe tartozó településekre. A falvak lakói a hét folyamán a falusi bírónak jelentették, ha valaki a beteghez orvost kívánt hívni. Az előljáró feladata volt

⁴⁴¹ Révai Új Lexikona. IV. köt. 1999: 360.

az doktort elkísérni a beteg házához. A sürgős esetek ellátása azonban azonnali beavatkozást igényelt, és az ismertetett orvosi ellátás mellett a közösségek a saját gyógyító tudásukra támaszkodva, a népi gyógy-módokat alkalmazva látták el a beteget. Kizárólag sikertelenség esetén fordultak segítségért a paphoz, vagy – ha a család anyagi lehetőségei megengedték – a városokban fizetség ellenében működő orvoshoz. A hívó ember a betegséget Isten büntetésének, a Teremtő által az emberre mért megpróbáltatásnak tekintette. Nem véletlen, hogy elsőként lelki gondozójukhoz fordultak, és jobban bíztak a közöttük élő papok segítségében, mint az állami egészségügyi ellátás biztosította, ritkán odalátogató orvosban, vagy a magánrendelőkben, pénzért gyógyító doktorokban. Sokkal inkább követték a rendszerint helyben lakó lelkész testi-lelki egészségre vonatkozó tanácsait.

A lelkészek orvosló tudása iránti bizalom nem volt alaptalan, hiszen a XIX. század folyamán számos olyan kiadvány látott napvilágot, amelyek a lelkészek egészségügyi képzését szolgálták.⁴⁴² A Szatmári Püspöki Könyvtár polcain is fellelhetőek voltak az ilyen témájú kötetek,⁴⁴³ hiszen a Püspökség Papnevelő Intézetében *Schlauch Lőrinc* (1824–1902) prépost az oktatott tárgyak közé bevezettette az egészség- és életmentést is.⁴⁴⁴ Ennek eredményeként a papnevelő intézet diákjai – így Szentmihályi Lajos is – a teológiai tudományokon kívül bizonyos fokú egészségügyi képesítést is szereztek. Egyébként az egyháztól soha nem volt idegen a gyógyító tevékenység: papjai és szerzetesei évszázadokon át gyógyították a betegeket a kolostorok falain belül, és az egyházi fenntartású ispotályokban. Stöhr Ágoston írta a lelkipásztoroknak szánt könyvében, hogy Svédországban a XIX. század második felében a papi és orvosi hivatás egyesítését oly mértékben megkövetelték, hogy a lelkipásztori hivatalokért pályázóknak egy orvosi kurzust is el kellett végezniük.⁴⁴⁵

⁴⁴² Az egyik legismertebb és méltán a legnépszerűbb a Stöhr Ágoston würzburgi orvos-magántanár által írott, 1884-ben Budapesten megjelent *Lelkipásztorkodási Egészségtan különös tekintettel a közegészségügytanra* című kötete. A több kiadást megért művet a Veszprémi Növendékpapság Pázmánykörének hallgatói fordították magyar nyelvre.

⁴⁴³ A Püspöki Palota könyvtára számára 1891–1892-ben új épületrészt építettek, amely a Bibliotheca Laurenziana elnevezést kapta. Anyagát a káptalani könyvtár állományával bővítették, amivel a kötetek száma 11.829 darabra, a füzeteké 2606 példányra nőtt. In Magyar Katolikus Lexikon. XII. köt. 2007: 618.

⁴⁴⁴ Magyar Katolikus Lexikon. XII. köt. 2007: 624.

⁴⁴⁵ Stöhr 1884: 2.; Deáky 2001: 344-345.

Az egyház nevelő munkája, karitatív tevékenysége – a szegények ellátása, az árvák és az öregek gondozása, valamint a betegek ápolása – kiegészítette, sőt pótolta az állam ilyen irányú kötelezettségeit. Az 1911-ben Császlóca került, már több mint egy évtizede gyakorló lelkész, a munkáját lelkiismeretesen látta el. A hitélet megszervezése és irányítása tekintetében az első és legfontosabb feladatnak a személyes példamutatást tekintette. Ez megmutatkozott az életvitelében, szigorú napirendjében. Reggel korán kelt, napját imádsággal, és korán bemutatott szentmisével kezdte, majd intézte az egyház gazdasági ügyeit, vagy beteget látogatott. A déli harangszó alatt térdepelve imádkozott. Délután fogadóórát tartott, bárki megjelenhetett előtte ügyes-bajos dolgaival. Ekkor fogadta a betegeket is. A böjti időszakokat szigorúan megtartotta, szabad óráiban a szobájában, vagy a kertben, az öreg nyírfa alatt imádkozott, esetleg a határban gyógynövényeket gyűjtött. Lelki gondozóként látogatta a betegeket, vigasztalást, megnyugvást nyújtott, és a különböző bajokra gyógymódokat javasolt, mindezt ellenszolgáltatás nélkül. Szentmihályi Lajos mélyseges embersége, önzetlensége, fáradhatatlansága és példamutató élete révén lelkészként és emberként is kiérdemelte a közösség feltétlen bizalmát. A gyógyítás iránt érzett különös elhivatottsága hamar megmutatkozott. Nem csak a betegségek felismerésében jeleskedett, hanem azok orvoslására is vállalkozott.

Szentmihályi Lajos lelkészi pályája felfelé ívelt, de az önként vállalt orvosló tevékenységének és a sikeres gyógyításainak a híre is túljutott a település határain. A környék falvaiban hamarosan gyógyító papként tisztelték.

Az 1914–1918. évek közötti I. világháború, majd az azt követő trianoni békediktátum súlyos csapásként érintette a Szatmári Egyházmegyét. A határmódosítások következtében 46 Ung-vidéki plébánia, és azok filiái Csehszlovákiához kerültek.⁴⁴⁶ Kárpátalja római katolikus híveit ez időben az ungvári főesperes kormányozta, majd a Vatikán és a csehszlovák kormány megállapodása nyomán Kárpátalja apostoli kormányzóság lett.⁴⁴⁷ Igaz ugyan, hogy a terület nem kapott

⁴⁴⁶ A Szatmári Római Katolikus Egyházmegye kislexikona. 2003: 16.

⁴⁴⁷ Csáti 1990: 21.

egyházmegyei státuszt, de a pápa által kinevezett apostoli kormányzó irányította.⁴⁴⁸

Császlóc települést – akárcsak az Ung vidék alföldi részét – is Csehszlovákiához csatolták.⁴⁴⁹ Az impériumváltást követően a császlóci esperes nem menekült el, hű maradt a híveihez, sorsközösséget vállalt velük az új államhatalmi keretek között.

A katolikus egyház fontos szerepet szánt az Ung megyét jól ismerő lelkésznek: 1923-ban szentszéki tanácsosi címet adományoztak számára. A következő évben, 1924-től az Alsó-ungi kerület esperesévé nevezték ki. 1926 novemberétől püspöki helynöki tanácsos, 1930 szeptemberétől egyházmegyei kormánytanácsos, illetve ugyanazon időtől kezdve egyházi bírósági ügyvéd. 1930-ben már a zsinati vizsgáztató testület, Vigilantia bizottság tagja, censor. 1933. január 26-án XI. Pius pápa számon felüli tiszteletbeli kamarása lett. 1936. január 1-től Ugocsa (mind bizonyítvánnyal Ungi – K. E.) fő-esperessé nevezték ki.⁴⁵⁰

Miként az előbbi felsorolásból is kiderül, a csehek alatti korszakban Szentmihályi Lajosnak fontos egyházi megbízatásai voltak.⁴⁵¹ A rábízott tisztségek azonban nem akadályozták meg abban, hogy lelki gondozóként és testi orvosként is ellássa a híveit, és a hit alapjaira, a helyes viselkedésre, az egészség megőrzésének módjaira oktassa a gyermekeket. Ezen kívül a betegségek megelőzésének lehetőségeit is megismertette az iskolás gyermekekkel.

Az alábbiakban a gyógyító pap egyéniségének főbb jellemvonásait, valamint orvosló tevékenységének emlékezetesebb eseteit visszaemlékezések és elbeszélések (oral history) alapján rajzoltuk meg. Több esetben egy-egy emberi sorsot meghatározó személyes találkozást vil-

⁴⁴⁸ Bura László: A második évszázad (1904-2004) In: http://www.ferences.hu/document/rk_tortenet.pdf. 8

⁴⁴⁹ Az 1921. évi első csehszlovák népszámlálás szerint Császlóc lakossága 508-fő volt, közülük 292 római-, 168 görög katolikus, 7 evangélikus és 39 izraelita vallású volt. In: Statistický Lexikon Obcí v Podkarpatské Rusi. V Praze, 1928: 26.

⁴⁵⁰ Az idézett adatok a Sztármári Püspökség irattárában található személyi lapjából származnak. 2. old.

⁴⁵¹ Az 1930. évi második csehszlovák népösszeírás szerint a település lakosságának száma lényegesen nem változott: ekkor 498 fő volt. Közülük a római katolikusok száma valamelyest csökkent: 280 fő, a görög katolikusoké 189 főre nőtt. Rajtuk kívül egy evangélikust és 16 izraelitát írtak össze. Négyen pravoszlávnak, nyolcan pedig felekezethez nem tartozónak vallották magukat. In: Statistický Lexikon Obcí v zemi Podkarpatoruské. Prága 1937: 22.

lantunk fel, valamint a lelkész pályájának jelentős eseményeit visszatükröző szóbeli közléseiből teszünk közzé.⁴⁵²

Lajos Atya (a császlóci pap) mindigán megmondta, mi a baja. Azt is megmondta, ki tudja azt a beteget gyógyítani, vagy nem. Azt is, ha operálni kellett. Hogy ennyire látnok volt-e, vagy ennyire benne volt ez a tudomány, nem tudom. Koh. N. J-né

Elmentek hozzá (a paphoz), ű megmonta, neked kezdődő tüdőgyulladásod van. Ezt szedjen három napig, ha jobban fáj, gyere vissza. De ő csak füllel hallgatott. Akkor még nem volt fülhallgató (fonendoszkóp). Odatette a fülét, és úgy hallgatta. R. K. G-né

A gyógyító plébános erkölcsi tartása, fegyelmezettségre, példamutató szerénysége, jószándékú szigora a híveiben tiszteletet ébresztett.

Én már öreg korába ismertem, de mint egy angyal, olyan vót. Hóféhír baja, olyan alázatos, olyan kedves, olyan finom, olyan szípen beszílt. R. K. E

Ő soha nem járt sehova. Vannak olyan papok, akik eljárnak lakdalomba, de ő soha nem járt sehova. Koh. N. J-né

Én ütöt csak egyszer láttam öltönybe, mikor harmadolni jött idesapámnak. Mindig reverendába járt. Cs. G. B-né

Orvosló szereit gyógynövényekből állította elő, amelyeket leginkább a környező mezőkön és réteken gyűjtött össze. A hazánkban nem honos gyógynövényeket pedig a plébánia ablakaiban, virágcserepben nevelgette.

Most, hogy itt reklámozzák az aloét, hát gondolok vissza, hogy neki is (papnak) minden tele volt ezzel a kaktusszal (aloe). Hogy abból csinálta vóna ezeket az orvasságokat? Csak most gondolkozunk rajta. A füveket aztat gyűjtöttük, vót neki segítője, Ágnes néni, a házvezetőnő, az tán még öregebb vót mint ő. Meg Mariska, egy vínjány is vót, aki a parókiát rendezte, takarította. Ágnes néni főzött. R. K. G-né

Az érdeklődőknek nagy türelemmel magyarázta a gyógynövények helyes begyűjtési és szárítási módját, valamint a használatukat. A nagyobb gyermekeket bevonta a közös szedésbe, így azok korán megismerkedtek az orvoslásban felhasználható növényekkel. A falu hatá-

⁴⁵² A szövegek közlések rövidített változatait az érthetőség és a befogadhatóság érdekében kisebb mértékben szerkesztettük. Az idézetek az 1992 és 2012 közötti időszak terepmunkáinak gyűjtéseiből származnak.

rába kirándulásokat szervezett, és kötetlen beszélgetésekkel nevelte a szépre és a jóra a köréje seregülő gyermekcsapatot.

A gyerekekkel nagyon szeretett foglalkozni. Emberszámba vette a gyermeket is! Úgy beszült velünk, mint a felnőttekkel. Mikor vendégségbe hívott, azt mondta a szakácsnénak, hogy 'teríts a fiatal úrnak!' Pedig csak olyan nyóc-kilenc éves lehettem akkoriba. (...) Tavasszal, mikor nyesték a szőlőt, ő mindig üvegecskéket adott nekünk, hogy fogjuk fel a cseppeket a szőlőbül. Édesanyám mondta, hogy nagyon vigyázz rá, csak akkor vedd ki belőle a dugót, mikor már felkötötted! (...) Az esperes úrnak én is gyűtöttem. Orbáncfüvet, mert azt sokat használta, meg cintóriát, olyan kis lila virágút. Cs. M. I.

Bár szigorú volt és megkövetelte a fegyelmet, a gyermekek szerették, mert mindig igazságos volt. Tudták, hogy aki figyel, tanul és fegyelmezetten viselkedik, jól válaszol a feltett kérdésekre, az jutalmat kap.

Ahogy én megismertem őtet, elég szigorú, de nagyon jólelkű volt. (...) Aki jól viselte magát, meg jól tudta a leckét, annak szentkípet adott. Cs. M. I.

Nagyon szigorú, nagyon jó szívű, nagyon okos esperes volt. Anyósom azt mondta, hogy mikor vele találkoztak, úgy mentek előtte, mint a katonák a tisztek előtt, meg vótak tanítva, hogy kell vele szembe viselkedni. Szigorú volt, de nagyon jószívű volt. Cs. G. J-né

Szentmihályi Lajos szolgálati ideje alatt – de nyugdíjba vonulását követően is – fontos szerepet töltött be a falu és a kistáj egészségnevelésben, valamint az egészségügyi ellátásában is.

Gyűteni gyűjtötte (a gyógyfüveket), mer még anyut is megtanította, jóformán minden egyes füvet ismert anyukám, mék micsoda, mitül jó. Heten vótunk testvérek. Esperes úr azt is megmutatta, hogy kell bennünköt vizes ruhába becsavarni, ha tüdőgyulladás vót, vagy ilyesmi. Hét gyerek közt ugyi minden vót. Cs. G. F-né

Marikám igen síró vót. Akarmit csináltam vele, csak sírt meg sírt! Elvittük a császlóci paphoz. Mikor kikötötte a pólyát, hát a gyermek nevetett. Hatalmas, szíp nagy fejr gyermek vót! Azt kérdezte a pap, hogy 'jányom milyen gyakran adol szopni ennek a gyermeknek?' Jaj, mondom, esperes úr, mindig, amikor csak sír!' 'No látod, fiam, az a baj! Még nem írkezte megemíszteni az egyiket – mer olyan túrónak

válik az a tej a gyermek gyomrába –, és mán adod neki a másikat! Kell, hogy kiürüljön az a gyomor.’ Azut oszt odafigyeltem, hogy ne szoptassam állandóan, oszt el is múlt a síróssága. R. K. J-né

A parókia egyik szobájában kisebb gyógyszerterát rendezett be. Az egyik fal elé polcokat állított, és azokon üvegcsékben tárolta a saját maga által készített gyógynövényfőzeteket, tinktúrákat, kenőcsöket.

Itt vót egy öreg pap. Rígen, ahol most van a kórház (Császlócon), ott vót a paplak. Mink akkor még gyermekek vótunk és ő gyógyított. Így is monta, hogy én nemcsak a lelki atyátok vagyok, hanem testi orvos is. (...) Ő gyógyított. Ilyen kisebb betegségekkal elmentünk hozzá, montuk neki, hogy betegek vagyunk. Egy kis szentelt vízbe ezt cseppentett, azt cseppentett. (...) Vót neki gyönyörű nagy patikája (...) sok póc, oszt azt tele vót orvassággal. A szenteltvízbe ezt cseppentett, azt cseppentett, szedjed három nap, gyere el vissza, ha jobban leszel. Szentmihályi Lajosnak híjták.

Ha köhögéssel mentünk hozzá, akkor vót neki olyan sárga cukorka, olyan sárga vót. De olyan kemény vót, törték aztat. Azt adott nekiünk köhögéstül. Cs. M. B-né

Az általa készített orvosló szerekről egybehangzó állításokat jegyeztünk le.

Az anyósom azt mondta, hogy csak az esperes úr volt az orvassuk. Amivel kezelte, az csak olyan volt, mint egy kis szenteltvíz, de az úgy segített, hogy ki se tudom mondani. Kicsi, kevéske volt, és olyan volt, mint a szenteltvíz, de olyan hatássa volt, hogy nagyon jól segített a beteg. Cs. G. J-né

Ezek az orvasságok fehérek vótak, mint a tiszta víz, és íze se semmi. Se keserű, se csípős se szaga! Semmi! Csak egyszerű, mint aki víz. És mindenkinek használt. R. K. P-né

Elsősorban belgyógyászati betegségek, valamint külső sérülések, sebek, tályogok orvoslására vállalkozott.

Három éves voltam, gyomor és hasi betegségem vót. Édesanyám nem tudott velem mit csinálni, hát elvitt a császlóci paphoz. Meghallgatta a panaszokat, és azt mondta, hogy a gyermeknek gyomor és bélhurutja van. Azt mondta, hogy a gyermeknek vörös bort kell adni. Édesanyám nagyon elcsodálkozott, hogy ilyen kis gyermeknek bort? (...)

*No, de édesanyámék annyira bíztak a tiszteletesbe (tisztelendő), hogy nem is vonták kétségbe, amit mondott. R. Sz. O-né
Füvekből főzte az orvasságot. Nálunk járatos vót, mer ngy eszten-deig járt Pistához, mer fájt a bátyámnak a lába, csontot lökött a lába szárából, a térgyín alul. A császlóci pap gyógyította ki. Ű maga főzött olyan orvasságokat, járt oda a kanális partra szedni (gyógyfüveket), és ű maga főzte az orvasságot, oszt ű maga mindig priccolta (spriccelte, kimosta) neki. Igen beteg vót a bátyám. Csontot lökött, úgy darabok-ba jött ki a lábászárából a csont. Húszéves korába kezdett el man-kón járni. Így kigyógyította a pap. És így ű (a báty) nem kapta el a brontot.⁴⁵³ R. K. P-né*

Szentmihályi Lajos a tanításaiban, szentbeszédeiben arra töreke-dett, hogy minden hívét megszólítsa. Ugyanakkor jól tudta azt is, hogy ugyanazzal a módszerrel nem lehet egyformán hatni minden emberre. Ezért hangsúlyozta, hogy az emberekkel egyéni módon kell foglalkoz-ni, a társadalmi szerepüknek és felfogóképességüknek megfelelően.

Az utolsó hittanra oktatott osztályának ma is élő tagjai napjaink-ban is meghatottan idézik fel azokat az időket, amikor az atya vállalva a kockázatot, a hatóságok tiltása ellenére hol egyik, hol pedig másik gyermek otthonában tartotta az órákat.⁴⁵⁴ Nagy-nagy tisztelettel emlé-keznek meg lelki atyjukról, aki egyben nevelőjük, oktatójuk és orvosuk is volt.

*Karácsonykor mindig kellett hozzá menni nekünk gyermekeknek, és mindig adott tejeskávét, meg süteményt. Cs. G. F-né
Ezt nem lehet elmesélni, ezt érezni kell, hogy mi is volt ő nekünk! Tes-ti-lelki atyánk! Nekem csak jó emlékeim vannak hozzá kapcsolódóan.
Cs. M. I.*

A lelkész sikeres gyógyító tevékenységének hamar híre ment a vidé-ken, szekereken hozták a betegeket a környék falvaiból, és hosszú sorok kígyóztak a plébánia előtt. A lelkész ellen 1927-ben sikertelen merén-yletet követtek el. Nem tudni, hogy kik voltak a merénylők, esetleg a felbujtók, mert az adatközlők szerint a lelkész nem tett feljelentést a

⁴⁵³ Bront a seb fertőződése, üszkösödése. UMT. I. köt. 1979: 598.

⁴⁵⁴ Az utolsó, hittanra oktatott osztálya az 1945-ben született gyermekek közül került ki, akik a politikai körülmények miatt, a megszokottnál korábban, már nyolc évesen elsődözők lettek.

merényletet követően. A köztudatban úgy rögzült az eset, hogy az ungvári orvosok haragudtak rá, mert csökkent a bevételük azáltal, hogy a betegek szívesebben mentek a plébánoshoz gyógyulást keresni.

Még ütet megverték a cseh orvosok, kihíjtak egy ilyen bitang bandát, majdnem hullára verték az öreget. A csehek azok jól elintézték, jól elverték. Pk. Sz. Gy.

A zsidó orvosok meg akarták ölni, mer ű sokat kigyógyított, oszt az orvosoknak nem vót olyan nagy keresettyök. Ez ingyen gyógyított, hát odamentek! Sose nem kért semmit. Valaki templomra adott, hát az elfogadta, ajándíkba. (...) Este, mikor harangoztak, térgyepelt, úgy imádkozott, oszt akkor rámentek azok, akiket az orvosok felfogadtak. Nem oroszok vótak még akkor, akkor még a háború előtt vót. (...) Többen vótak, mikor gyomrozták, mer még ott vót a tesvirje is, no, meg a nima szógáló, hát mindet meggyomrozták, nehogy kimenjenek oszt kiabáljanak, ugyi. Oszt ide lűttek neki a szájába, és nem fogta a golyó, visszapattant a golyó. Bizony! Bizony! A papra rálűttek, de visszapattant, nem fogta a golyó. R. K. P-né

A falusiakat addig is gyógyította, de üldözték érte, rá is lőttek, utána az arcán volt egy seb. Cs. G. J-né

Hallottam, hogy a cseh érában is vasajtót szereltetett, mert ugye az ungvári orvosok összefogtak, mivel sok kliensei voltak, hát lőttek rá. Azut osztán, de nem is ő szereltette fel, hanem felszereltették a hívek, merthogy megvédeni az esperes urat. Cs. M. I.

A lelkész ellen elkövetett sikertelen merénylet tisztázatlan körülményei napjainkig foglalkoztatják a híveket, akik gyermekként halották a szülők elbeszéléseit, és tanúi voltak a legenda kialakulásának. Eszerint a papot nem fogta a lövedék, visszapattant róla, ennek köszönhette életét. A ma is élő szemtanúk szerint a golyó a bal arcát súrolta az arccsont tájékán, és hosszú ideig látható volt az általa okozott seb.

Szentmihályi Lajos azonban orvosló tevékenységét a merénylet, és a hatóság tiltása ellenére sem szüneteltette, minden körülmények között a híveit és a betegeket szolgálta. Gyógyított, függetlenül attól, hogy Kárpátalja éppen melyik ország fennhatósága alá tartozott.

A gyógyítás mellett, a hívek lelki egészségének ápolásában nem kevés bölcsességre és kompromisszumkésziségre volt szüksége. A hagyo-

mányaihoz és hiedelmeihez ragaszkodó vallásos közösségek orvosló hagyományaiban ugyanis számos olyan mágikus elem volt fellelhető, amelyekkel az egyházi személyeknek fel kellett venniük a harcot, és babonálás címén ki kellett iktatni a gyakorlatból. Szentmihályi jó pszichológiai érzékeléssel kezelte az ilyen eseteket, és ahol a betegre nézve veszélytelennek látta a babonás, illetve mágikus gyógyeljárást, megengedő magatartást tanúsított: oldotta a hívek lelkében a hit és a hiedelmek ellentétéből adódó konfliktusokat.

A szenesvíz, az nem babona, ezt monta a császlóci pap is. A vallás nem engedi a babonálást. Ez nem az, ezt mink használuk és segít is. Szent igaz! Sz. P. J

Az első bécsi döntést követően, 1938 novemberében ismét módosultak az államhatárok, amelynek következtében az Ungvári Apostoli Kormányzóság 40 plébániája visszakerült Magyarországhoz. A Szent-szék 1939. július 17-én megszüntette az Ungvári Apostoli Kormányzóságot.⁴⁵⁵ Az anyaországhoz visszatért területen a magyar hatóságok megkezdték a közintézmények és az egészségügyi hálózat újrászervezését.

Császlóc lakossága az 1941. évi népszámláláskor 505 fő volt, ebből 494 magyar (97,82%), 9 rutén (1,78%).⁴⁵⁶ Vallási megoszlás szerint 315 római- (63,78%), 158 görögkatolikus (27,72%) 13 református (3,91%) és 19 izraelita (4,59%) lakta a községet.⁴⁵⁷

A falu plébánosát, Szentmihályi Lajost 1941. május 15-én XII. Pius pápa számon felüli tiszteletbeli kamarássá nevezte ki. Hamarosan, 1941. augusztus 15-én a Szent Györgyről elnevezett szobranci prépostság prépostja, majd ez év december 15-től a zsinati vizsgáztató bizottság tagja lett, valamint püspöki biztos az ungvári középiskolákban.

A II. világháború folyamán dr. Scheffler János szatmári római katolikus megyéspüspök többször meglátogatta a kárpátaljai híveket. Utolsó főpásztori körútja alkalmával, 1945-ben Kárpátalján „a Rómától kapott utasítás szerint beosztotta: ha megnehezedik a kapcsolattartás a (szatmári) egyházmegye püspökével vagy letartóztatják a vikáriust, ki legyen a következő vikárius”.⁴⁵⁸

⁴⁵⁵ Bura 2003.

⁴⁵⁶ Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880-1941). 1996: 112, 118.

⁴⁵⁷ Kárpátalja településeinek vallási adatai. (1880-1941). 2000: 98, 162.

⁴⁵⁸ Botlik 2005: 162.

A II. világháborút követően vészterhes idők következtek. Négy részre szakadt a Szatmárnémeti Egyházmegye romániai részén a híveknek csak egy töredéke élt, akik közül hamarosan deportálták a még megmaradt sváb lakosság nagy részét, több ezer hívőt. A püspökség területét a következő országok között osztották fel: Romániában maradt 55 plébánia és a püspöki székhely. A Szovjetunióba került 40 kárpátaljai plébánia, amelyek a birodalom 1991. évi felbomlása óta az önálló Ukrajnához tartoznak. Csehszlovákiához 13 plébániát (ma Szlovákia); Magyarországhoz 27 plébániát csatoltak.

A Szovjetunióhoz rendelt Kárpátalján a kommunista diktatúra kiépítése után, már 1945-ben megkezdődött a vallásüldözés, a lelkészek letartóztatása. Összesen 19 római katolikus papot koholtak vádak alapján, ítélték el ártatlanul és hurcoltak el a Gulágokra.⁴⁵⁹ Az itthon maradottakat állandó megfigyelés alatt tartották, korlátozták a mozgásterüket. A szentmisén és temetésen kívül más szolgálatot nem végezhettek. Államosították az egyházi iskolákat, a papi ingatlanokat és földeket elkobozták, megtiltották a felekezeti anyakönyvek vezetését, valamint a hitoktatást.⁴⁶⁰ A templomokat bezáratták, a szerzetesrendeket feloszlatták. A görögkatolikus papokat aposztáziára, azaz hitehagyásra kényszerítették. A szovjet hatóságok az előbbi intézkedésekkel gyakorlatilag lehetetlenné tették az egyházak működését.

*Akkor állt be a pravoszlávia, és akkor már a pravoszlávba nem akartuk vinni a gyermeket (keresztelni), mer a katolikus papok úgy hangoztatták, hogy ők (a pravoszlávokká lett görög katolikus papok) már ki vannak állva az egyházból, az ű szentség kiszolgáltatások nem írványes. Így monták. (...) Azt mondta akkor az esperes úr: 'Semmi gond, hozd el, én megkeresztetem neked. Engem már nem fog a törvény, már én öreg vagyok'. Így keresztelte oszt meg Árpikát. R. K. G-né
Én ott nyöttem fel a pápista templomba, Kereknyébe csak akkor mentünk, ha nekünk a görögöknek külön ünnep vót. Ű tanított hit-tanra. Eti, a testvérem, monta a papnak, hogy a többi testvérek mind elálltak, csak én maradtam meg, ahogy vótam a görögkatolikus vallás-ba. R. K. P-né*

⁴⁵⁹ Beregszászi és az ungvári kopjafaavatásokról. 2005: 101.

⁴⁶⁰ A kárpátaljai római katolikus egyház története In: http://www.ferences.hu/document/rk_tortenet.pdf: 8

Szentmihályi Lajos nem menekült el a kárpátaljai szovjet megszállás elől, a háborút követő nehéz időszakban is segítette híveit, és alkalmazkodva a megváltozott körülményekhez, eleget tett papi hivatásának. Nem szüntette meg a hitoktatást, ha igény volt rá, titokban keresztelt, és gyógyított. Pedig az ateista szemléletű új államrend komoly veszélyt jelentett az egyházra és annak tagjaira.

A szovjet időszakban folytatott gyógyító tevékenységét illetően elmentmondóak a visszaemlékezések, de azok vannak túlsúlyban, amelyek az írásos engedély meglétét állítják. Ennek azonban eddig nem lettünk nyomára.⁴⁶¹

Nem is tudom, mondani, vagy nem mondani? (...) De oroszok alatt útet ezír nagyon tiltották. Pedig sokan jöttek hozzá. Rengetegen! A környék idejárt. Sokfelől jöttek hozzá. R. K. G-né

Ő ingyen gyógyított, és más most oroszok alatt egy magas kbb-s tisztnek meggyógyította a feleségét, és az kijárt neki egy olyan papírt, hogy gyógyíthat. Pk. Sz. Gy.

Valahonnan megtudták, hogy itt van egy pap, aki nem csak lelket gyógyít, hanem testet is gyógyít. Az a magas rangú katonatiszt, valamilyen generális lehetett, eljött hozzá és megkérdezte, hogy tudná-e fogadni. És ő elhozatta Oroszországból a lányát. (...) Pontos diagnózist állított fel, és még valamilyen kezelést is adott neki. Néhány hónapig itt is laktak Ungváron. Arra emlékszek, hogy akkor ilyen katonai autóval, bobikkal (katonai teherjáró) álltak meg mindig és a kisutcából mentek át a betegek, hátulról az udvaron. (...) És akkor ő (a katonatiszt) kieszközölte neki, hogy magánpraxist is vezethetett, elhozta ezt az engedélyt, mikor vót Moszkvába. Akkor más kapott engedélyt, akkor más nyilvánosan mentek oda. (...) Témérdek ember járt oda, emlékszek rá, hogy abban az időben, az 50-es évek elején, 10-20 kocsi is állott. Ilyen katonai járművek, bobik, ugye a hír az terjedt, oszt mindegyik hozta a betegeit. Cs. M. I.

Az évszázaddal korábban, 1846-ban Hám János püspöksége (1827–1857) alatt eredetileg parókiának emelt, és a II. világháború végéig az egyház tulajdonában lévő épületet a szovjet hatóságok államosították. Az akkor már idős Szentmihályi Lajost kilakoltatták. A

⁴⁶¹ A plébánia iratanyagának átvizsgálása folyamatban van.

szemtanúk elmondása szerint a parókia berendezési tárgyait és a lelkész könyveit kidobálták az udvarra. A plébános nem vihette magával a könyveit, mert albérletbe kényszerült. A lelkész özvegy sógornője – aki beteg lányát gondozta – vállalta, hogy ellátja a plébánost.

Előbb Földesnél lakott egy gazdagabb családnál, de aztán mondták, hogy könnyű a falu leggazdagabbjánál lakni! És úgy ment a legszegényebbhez, ez hadiözvegy volt, a lányát egyedül nevelte. (...) Aztán Vértesnél, ahol 6 gyerek volt, elment oda lakni. Ő egyedül ment mint egy számkivetettségbe. Cs. M. I

Mikor az oroszok bejöttek, már 70 év körül vót. Űtet nem vittik el. Már öreg vót. Ű már nem fílt semmitűl. R. K. G-né

A parókiáról kiszórt könyvek egy részét a templom egyik sarkában halmozták fel, ezek további sorsa ismeretlen. A volt tanítványok úgy tudják, hogy az udvaron heverő, gazdátlan köteteket a hívek lassan széthordták.

Több hivatkozást is lejegyeztem, amely szerint azok a könyvek, amelyekből a plébános gyógyított, egy ungvári orvos tulajdonába kerültek. S aki az ezekből szerzett tudásnak köszönhetően Kárpátalja híres bőrgyógyásza lett.

Fedáskó (bőrgyógyász volt Ungváron) vette meg azt a könyvet, ami a császlóci papnak a könyve vót, amibe ezek az orvasságok le vannak írva. Ő bőrgyógyász, és abból gyógyított, őt (Fedáskót) az oroszok vádolták is kuruzslással. Koh. N. J-né

Bár a szovjet hatóságok megtiltották a hitoktatást, a plébános albérleti szobácskájában vagy egy-egy családnál tovább tanította hittanra a gyermekeket.

Elsődleges célja az volt, hogy neveljen, tanítson. Az orosz megszállás után nem volt engedélyezve a hittan oktatás, magánszemélyeknél voltunk, egyszer az egyiknél, egyszer a másiknál. Ő már nem is bujkált! Cs. M. I.

A lelkész orvosló tudására és hozzáértésére magyarázatot is talált az őt magába fogadó és gyógyítóként elfogadó közösség. Bár erre a hivatalos iratokban nem találtunk semmi utalást, a hívek úgy tudták, tudják, hogy a plébános eredetileg orvosnak készült, de egy szerelmi csalódás miatt a papi pályát választotta. Ezek a történetek is leginkább a plébános alakja köré fonódó legendák sorába tartozhatnak.

Ő orvosnak készült tanulni, de három év tanulás után változtatott rajta, hogy pap akar lenni. Cs. M. B-né

Szentmihályi orvosit végzett, és amikor elment Prágába vizsgázni, az alatt az idő alatt a menyasszonya férjhez ment. És ő akkor rögtön elment a teológiára. Koh. N. J-né

Akárcsak a plébános számára szerencsés kimenetelű merényletet, halálának a körülményeit is titok, legenda övezi. Ennek kialakulásában közrejátszhatott a szovjet idők vallásüldözése, a papok elhurcolása, illetve meggyilkolása. Jelentős szerepe lehetett a történet kialakulásában a megváltozott körülmények okozta közösségi hangulatnak is. A hívő és vallását gyakorló közösségre idegen, ateista szemléletű világnézetet kényszerítő új rendszer intézkedéseit a közösség elutasította, és minden rossz eredőjét az új államhatalom rendelkezéseiben kereste. Hozzá kell fűznünk, számos esetben nem is alaptalanul. A katolikus egyház üldözése során olyan tragikus esetek történtek – például Romzsa Tódor munkácsi görögkatolikus püspök megmérgezése –, amelyek felvetették annak a lehetőségét, hogy Szentmihályi Lajos pápai kamarást, ungi fő-esperest a szovjet titkosszolgálat ügynökei megmérgezték.

Azt nyíltan beszélték, hogy megmérgezték. Azt a görögkatolikus papot is megmérgezték, mi is a neve? (Romzsa Tódor). Nem is kellett lefizetni az ápolónőt, elég vót ráijeszteni. Abba az időbe, ne gondolja, hogy a káhebiszták valakinek fizettek! Ráijesztettek! Cs. G. B-né

Nagy a gyanúm, hogy ez meg volt rendezve. Mer 54 húsvétja után ő jól bírta magát, mer gyóntam, áldoztam is nála. Nem felejttem el eztet, mer ő általába Munkácsra szokott menni nyáron, inkább nyár végén, búcsú (Nagyboldogasszony napja) után, pihenni. Rokonjai voltak ott. Akkor (1954-ben) a húsvéti ünnepek után ő Munkácsra utazott. Nem tudni, hogy miért volt ez a sietség. Semmi baja nem volt. Ő nem tudta volna a saját baját gyógyítani?! Azt mondták, hogy étkezés közben hirtelen rosszul lett, és jöttek is már, hogy beviszik a kórházba, injekciót adtak neki, és rögtön meghalt. Boncolás nem volt, az egész el volt tusolva, 54-ben, már olyan erős volt a rendszer, az ellenállás már teljesen le volt törve, és megtehették eztet, mer biztosan nekik nagyon ártogatott.(...) Nem teszem tűzbe a kezemet, hogy ez nem megrendezve vót. Most mán mit tudunk mondani? Akkor a níp meg volt félemlítve, senki sehová nem

ment, a boncolás, nem volt, mer tudom, hogy a régi érába 60 éven felül nem csináltak boncolást. Szerintem el volt tussolva az egész. Cs. M. I.

Ugyancsak Munkácson, szintén tragikus hirtelenséggel hunyt el a Szentmihályit követő másik császlóci lelkész, Bakó Zoltán is.

Utána, 56-ban ide került Bakó Zoltán, ő is Munkácson halt meg, ő is pap volt és gyógyított. Őtet is odarendelték. Ott vót a káhebének az az osztálya, amék a nemkívánatos személyeket elintézték. Arra voltak szakosodva. Bakó Zoltán tisztelendő úr is ott halt meg olyan hirtelen. Cs. M. I.

Nem valószínű, hogy az igazságra valaha is fény derül, ugyanis nem történt igazságügyi orvostani vizsgálat, amely a halál valódi okát rögzítette volna. Bár az eddigi kárpátaljai vizsgálódások arra intik a kutatót, hogy az írott dokumentumokat is számos esetben fenntartásokkal kell kezelni.⁴⁶²

Más szemtanuk tudni vélik, hogy az 1954-ben, 77 éves korában elhunyt lelkész már korábban is betegeskedett. Ezt látszik alátámasztani a személyi lapjában olvasható azon bejegyzés, amely szerint ifjú korában katonai szolgálatra alkalmatlannak találták. Kárpátalja szovjet megszállását követően a történelmi körülmények és a politikai helyzet olyan volt, hogy a mérgezésről szóló feltételezések akár igazak is lehetnek. A meggyilkolásával kapcsolatos feltételezések Császlócon és környékén napjainkban is élnek.

Császlóci templombelső

⁴⁶² Lásd Romzsa Tódor (1911–1947) munkácsi görögkatolikus püspöknek vagy Bródy András (1895–1946) ruszin miniszterelnöknek a halálával kapcsolatos iratokat.

Az ősfákkal körülvett templom

Összefoglalás

Az eddig feltárt, és lejegyzett adatok azt bizonyítják, hogy Szentmihályi Lajos, a császlóci esperes, híveinek hűséges, félelmet nem ismerő szellemi vezetője, lelki gondozója és testi-lelki orvosa volt. Az ifjúságnak szigorú erkölcsű, példamutató tanítója és nevelőjeként, valamint az Ungi-síkság lakosságának ismert gyógyító papjaként vált ismertté.

Híveivel sorsközösséget vállalva állta a XX. század első felének történelmi-politikai viharait, és az impériumváltozások közepette is hű maradt pár száz lelkes katolikus közösségéhez. A csehszlovák korszakban, valamint a háborúk viszontagságos időszakában, majd pedig a szovjet éra igen nehéz és véres első évtizedében, a vallásüldözés ideje alatt is támasza volt híveinek.

Egy szépirodalmi idézet kívánczik ide: *„Engem Isten ide helyezett, én itt élek. Itt vetettem, s most itt aratok. Azután kenyeret fogok csinálni a magokból, azután újra fogok vetni, aratni, kenyeret csinálni. Azután imádkozom, nagyon sokat kell imádkozni. Én nem mehetek el innen... Engem ide helyezett a Jóisten.”*⁴⁶³

⁴⁶³ Szabó 1989: 195.

Önként vállalt gyógyítói, egészségnevelési tevékenységét a tiltások ellenére és az üldözések közepette sem szüntette meg: minden hozzáfutó embernek segített, függetlenül attól, ki volt az és honnan jött.

Pedagógiai- és pszichológiai érzékének, valamint kompromisszum-készségének köszönhetően, oldani tudta azokat a lelki zűrzavarokat, amely a hívek vallásos meggyőződése és a hagyományok mágikus hiedelmeihez való ragaszkodása között konfliktusként adódtak. Megengedő magatartása megnyugvásul szolgált a híveknek.

Közel hatvan éve, hogy nincs az élők sorában, de papi és gyógyítói tevékenységének emléke napjainkban is elevenen él a kistáj magyarságának emlékezetében.

Epilógus

Császlócból a szovjet hatóságok által 1945-ben sztálini légerekbe elhurcolt 15 férfi közül csak hárman tértek vissza. A római katolikus templom kertjében az ártatlanul elhurcoltak emlékére a falu közössége 1989-ben emlékművet állított.⁴⁶⁴ Az 1960-as évek közepén a katolikus templom tornya leégett, ezt követően tatarozták, ekkor nyerte el mai formáját. A templomkert kerítésének egyik oszlopába építették be azoknak a falubelieknek az emléktábláját, akik az I. világháborúban estek el. A szovjet időkben az államosított parókia épülete kórházként működött, a Szovjetunió széthullását követően kihasználatlanul állt. A World Servants külföldi segélyszervezet építette újjá, és itt kapott helyet a császlóci magyar nyelvű óvoda. A faluban jelenleg összevont osztályokkal működik a magyar elemi iskola. A 750 fős lakosság 75%-a magyarnak vallja magát. Az 1949 után ortodoxszá minősített görögkatolikusok 1989-től Császlócon is újjászervezték egyházközösségüket.⁴⁶⁵ A falu lakossága 2001. évi népszámlálás szerint 820 fő, ebből magyar 424 fő (51,7%), ukrán (48%).⁴⁶⁶ A felnőtt római katolikus hívek száma 350, lelkipásztoruk Károlyi Lajos. Az egyházközösséghez 1993-tól filiaként tartozik a közeli Kincseshomok.

⁴⁶⁴ Botlik – Dupka 1993: 192.

⁴⁶⁵ Botlik – Dupka 1993: 191.

⁴⁶⁶ Molnár – Molnár 2005: 84.

Függelék

Az alábbi visszaemlékezést, amely a császlóci pap egyik eredményes gyógyításának történetét örökíti meg, 2003-ban rögzítettük, az eset után több mint fél évszázaddal.

– Anyámnak vót egy különös betegsége, neki ilyen vizeres vót a lába. Vót, hogy eccer ki is pattant neki, elvírzett, úgy, hogy úgy találtuk eszméletlenül feküdt, annyira levírzett, de hát osztán hosszú időn keresztül, de csak segítettek rajta, jött az orvas is, úgy, hogy élve maradt. De neki jött egy érdekes valami dolog, azótt se hallottam se azelőtt ilyet. A lába fején, a kislábújja és a másik következő lábujja között behasított neki eccer. De írtó fájdalmasan, azt mondta, úgy, hogy a vajúdással felírt, olyan fájdalmas vót. Azut, meg mán előfordult neki egy héten egyszer, előfordult mán, hogy naponta, egyszer, aztán mán, hogy óránként jött neki. De olyan kínja vót, hogy azt mondta, fiaim higgyétek el, hogy a vajúdástul fájdalmasabb. Ez úgy 1936 körül vót, rettenetes volt, nem bírt még dolgozni se. De annyira végtelenül nagy volt a fájás.

Volt a szomszédunkba Császlócrul P. E., ű odaszállott a szomszídba, és az mint szomszídasszony átjött és mondta, hogy menjenek el Császlócba, mer ott vót egy pap, aki gyógyított. Az egyedül ment a gyerekekkel a mezőre, és azt monta, te ezt szeggyed, te azt szedjed, és ő azt egyedül főzte az orvasságokat. Olyanba, mint a penicilines üvegecske, olyanba vót neki felrakva a pócra az orvasságok, mint egy gyógyszer tárbá. És elmentünk mi abhoz tényleg, én mint gyerek 14-15 éves lehettem, én vótam a kocsis, büszke is vótam rá, hogy ilyen kis gyerek és egyedül megyek. Anyám, meg a szomszídasszony felültek a hátsó ülísre, mer még régi vasráfos szekerek vótak. Elmentünk Császlócra. Megálltunk ott az udvar előtt, anyám, meg a néni felmentek. Az esperes úr kérdezte, hogy mi van, hogy van. Hát oszt adott is neki orvasságot, ilyen kis üveggel. Naponta 3-szor 2 cseppet kanál vízbe belecseppenti és abbul vegyen be, feküdjön le, a lába alá tegyen valamit, hogy a lába magasabban legyen, mint a test. No, hát ű szedte ezt egy nap, két nap, megszűnt. Azt mondja, olyan ez csak, mint a víz, nem érzek én semmit ebbe, ez se nem keserű, se semmi, megfogta, és megitta az egészet eccerre. Kicsi kis üvegecske vót az. Meg is szűnt, elműlott.

Majd 48-ba, mikor bejöttek az oroszok, előjött megint neki. De még mielőtt ez történt vóna a pappal, mink Kaposra hordtuk orvashoz, mer

akkor mink Kaposhoz tartoztunk, ott volt járási orvos. Az azt mondta, vihetik Budapestig a poliklinikára, ezen segély nincs. Ez egy olyan idegszál-gyulladásos betegség, hogy ezen nem tudnak segíteni. No és a pap adta ezt, és megszűnt. 48-ba visszajött. No, más nincsen, megint elmegyünk az esperes úrhoz, nízze meg, mi van. Megint befogtam a szerkebe, és elmentünk vissza az esperes úrhoz. Azt mondta, hogy jó-jó, én mondtam akkor magának, hogy egy hónap múlva jöjjön vissza, hogy tudjak rezultátot (eredményt) írni, hogy tulajdonképpen, hogy használt, mint használt. Fel vót írva, hogy mit adott, meg hasonló, vezetett egy nyilvántartást.

No, mondja anyámnak, hogy megpróbálom, adok még egyszer. Azt is beszédte, és elmúlt, nem vót vele többet baj. Meg is halt vele anyám, nem vót vele sose baj. 66-ba halt meg anyám. Pedig nem vót neki félírva, hogy mit adott először, mer nem mentünk vissza. No de meghallgatta anyámat, és adott neki megint. Az is jó vót, de hogy az-i vót, mint először, azt nem tudom. Többet sose fordult elő, pedig olyan fájássai vót, hogy gyerekszüléssel felírt. Ksz. J. Z.

IRODALOMJEGYZÉK

- Beregszászi és az ungvári kopjafaavatásokról 2005: DUPKA György (összeáll.) In *Nyelvünk és Kultúránk*. 5-6 sz.
- BOTLIK József 2005: Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. II. köt. A Magyarországhoz történt visszatérés után 1939–1945. Nyíregyháza
- BOTLIK József – DUPKA György 1993: Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján. Ungvár–Budapest.
- BURA László 2003: A második évszázad (1904-2004) A Szatmári Római Katolikus Egyházmegye kislexikona. Csíkszereda.
- In: http://www.ferences.hu/document/rk_tortenet.pdf.
- CSÁTI József 1990: A kárpátaljai római katolikus egyház. In *Hatodik Síp*, 1990. márc.(1. sz.)
- Deáky Zita 2001: A medicina pastoralis és a papok egészségügyi felvilágosító tevékenysége a XVIII. század végétől a XIX. század közepéig. In *Népi vallásosság a Kárpát-medencében* 5. II. kötet. 343-360. Veszprém.
- FÉNYES Elek 1851: Magyarország geographiai szótára. Pest.
- KÁRPÁTALJA településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880-1940). 1996: Kepecs József (szerk.) Budapest.

- KÁRPÁTALJA településeinek vallási adatai. (1880-1941). 2000: Kepecs József (szerk.) Budapest.
- A KÁRPÁTALJAI Római Katolikus Apostoli Kormányzáság Névtára. 2000: Németh Imre OFM. (szerk.) Munkács. In http://www.ferences.hu/document/rk_tortenet.pdf.
- A KÁRPÁTALJAI római katolikus egyház története. In http://www.ferences.hu/document/rk_tortenet.pdf.
- KOSÓCZKI Tamás 2009: Magyar orgonatervező szakértők diszpozíciói a XX. század első felében. DLA Doktori értekezés, Budapest. In: http://lfze.hu/netfolder/public/PublicNet/Doktori%20dolgozatok/kosoczki_tamas/tezis_hu.pdf
- MAGYAR Katolikus Lexikon VIII. köt. 2003: Diós István (főszerk.) Budapest.
- MAGYAR Katolikus Lexikon. XII. köt. 2007: Diós István (főszerk.) Budapest.
- MAGYARORSZÁG Közigazgatási Atlasza. A Magyar Szent Korona országai. 2000: Zentai László (tud. szerk.) Baja–Pécs,
- MOLNÁR József – MOLNÁR D. István 2005: Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében. Beregszász.
- NÉMETH Imre OFM 1999: A Katolikus Egyház 1000 éve a Kárpát-medencében. In *Új Hajtás*, 5. sz.
- RÉVAI Új Lexikona. IV. köt. 1999: Kollega Tarsoly István (főszerk.) Szekszárd.
- STATISTICKY Lexikon Obcí v Podkarpatské Rusi. V Praze, 1928.
- STATISTICKY Lexikon Obcí v zemi Podkarpatoruské. V Praze 1937.
- STÖHR Ágoston 1884: Lelkipásztorkodási Egészségtan különös tekintettel a közegészségügytanra. Budapest.
- SZABÓ Dezső 1989: Az elsodort falu. Debrecen
- SZATMÁRI Egyházmegye jubileumi sematizmusa. Szatmárnémeti, 2006: <http://www.bibliothecalautenziana.ro/regihonlap/konyvtar/images/konyvek/schematismuscentenarius.pdf>
- ÚJ MAGYAR Tájszótár. I. köt. 1979: B. Lőrinczy Éva (főszerk) Budapest.
- Ungvár és Ung vármegye települései 1940: Csíkvári Antal. (szerk.) Vármegyei szociográfiák IX-X. Budapest.

Gyűjtőhelyek és adatközlők

Cs. – Császlóc: G. J-né, G. B-né, K. J-né, M. I.

Ksz. – Kisszelmenc: J. Z.

Koh. – Koncháza: N. J-né

Pk. – Palágykomoróc: Sz. Gy.

R. – Rát: K. G-né, K. J-né, K. P-né, K. E., Sz. O-né

Sz. – Szürte: P. J.

(Első megjelenés: A test és a lélek orvosai. Grynaeus Tamás emlékkönyv. Szerk.: Barna Gábor – Kótyuk Erzsébet, Szeged, 2013. 120-144. old.)

AZ UNG-VIDÉKI GYÓGYÍTÓ ASSZONY

Kárpátalján, az Ungi-síkon folytatott gyűjtéseink során azt tapasztaltuk, hogy a falusi közösségek emlékezetében – és napi gyakorlatában – jelenleg is élnek a gyógyító hagyományok. A helyi tradíciók gazdag tudásanyagot halmoznak fel a történelem folyamán, amely ismeret mindig a közösség túlélését szolgálja az adott társadalmi és természeti környezetben.⁴⁶⁷ Noha minden családban ismernek gyógyító praktikákat, a falusi gyógyító, öntő, csonttráktó vagy foghúzó szerepére csak kevesen vállalkoznak. A családokban általában az asszony az emberorvos, vagyis a humán gyógyító, a férfiak leginkább a beteg állatok orvoslásában veszik ki a részüket. A családon belüli orvoslás öröklődik, az utódok belenevelődnek az ilyen jellegű hagyományokba. Ezek jelentik ugyanis a közösségek számára létfontosságú identitás hajszálgököreit, ami a kultúra továbbélésének biztosítója – állapítja meg Hoppál Mihály.⁴⁶⁸ A jeles kutató a tradíciókkal kapcsolatban megjegyzi, hogy a hagyomány a közösség kulturális memóriája, egy olyan emlékeztár, amely a közösség önazonosításához szükséges információkat tárolja. Ez az információ éppen a kultúra újratermeléséhez, az azonosító minták létrehozásához szükséges.⁴⁶⁹

A szokások megőrzésének és újratermelésének különösen fontos szerepe van a kisebbségi sorban élő kárpátaljai magyarság körében, mivel a hagyomány a beolvadással szembeni ellenállást erősíti, az ellenállás pedig a hagyományt élteti.⁴⁷⁰ Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a gyógyító ismereteket illetően az egyes generációk között lényeges tudásbeli különbségek vannak: a fiatalabb korosztályhoz tartozók kevesebb népi gyógymódot ismernek, és ritkábban alkalmazzák azokat. Lényeges különbség figyelhető meg a nemzedékek között a hagyományos gyógymódok alkalmazása tekintetében is: amíg az idősebbek betegség esetén előbb a házi orvosló eljárásokhoz fordulnak,

⁴⁶⁷ Hoppál 2011: 147.

⁴⁶⁸ Hoppál 1998: 151.

⁴⁶⁹ Hoppál 1998: 151.

⁴⁷⁰ Hoppál 2011: 151.

és csak az azokkal történő gyógyítás sikertelensége esetén keresik fel a tanult orvost, addig a fiatalabbak ennek a fordítottját tartják elfogadhatónak. Ennek következtében kialakult az ún. kettőzöttség, ami alatt azt értjük, hogy a lakosság zöme hisz az orvosi tudományban, bízik az orvosokban, gyógykezeltetni magát, de ugyanakkor – rendszerint titokban, csak a környezete tudja – igénybe veszi a falusi gyógyító szolgálatait is.⁴⁷¹

Az Ungi-sík magyarok lakta részén a falvak közötti távolság alig egy-másfél kilométer. A települések lélekszáma általában ezer és két-ezer között mozog, és a falubeliek ismerik egymást, tudják, ki mi-ben jobb – vagy rosszabb –, mint a közösség tagjai általában. Annak is híre megy, ha valaki ilyen vagy olyan gyógyeljárást sikeresebben gyakorol, mint mások: ügyesebb, vagy erősebb kezű kenő, bátrabb és könnyebb a keze a foghúzásra, vagy ismeri az öntés mágikus, misztikus tudományát.

Mint általában minden közösség, úgy az általunk vizsgált falvak is kinevelték a saját gyógyítóikat. A települések mindegyikén meg tudtak nevezni olyan személyeket, akik ebben vagy abban a gyógy módban jár-tasabbak, és akit a környezete gyógyítóként tisztel. Ha a magyar nép-rajzi szakirodalmat áttekintjük, akkor azt tapasztaljuk, hogy az 1930-as évektől kezdve jelentek meg olyan írások, amelyek csontrakókkal, öntőasszonyokkal, javasokkal, kenőasszonyokkal, parasztorvosokkal, szentasszonyokkal, vagyis a gyógyítást végző személyekkel foglalkoz-tak. Feltehetően XIX. században hozott kuruzslás elleni törvény volt az oka annak, hogy a gyógyító személyiségek vizsgálata korábban a kutatások peremére szorult. Ébner Sándor írása 1931-ben jelent meg a zselici csontrakó és öntőasszonyokról,⁴⁷² aztán Vajkai Aurélnak 1937-ben a falusi foghúzókról, ezt követte 1938-ban az ősi-i javasról szóló tanulmánya,⁴⁷³ majd Berde Károly monográfiája, amelynek egyik fontos fejezete foglalkozott a népi gyógyítókkal, a javasokkal kuruzslókkal és a gyógyító boszorkányokkal.⁴⁷⁴ Azóta jelentősen bővült a dolgozatok sora, ezért a teljesség igénye nélkül csupán az ismertebb szerzőket em-

⁴⁷¹ Bence 1959: 6.

⁴⁷² Ébner 1931: 146-148.

⁴⁷³ Vajkai 1938: 346-373.

⁴⁷⁴ Berde 1940: 111-137.

lítjük: Oláh Andor,⁴⁷⁵ Farkas József,⁴⁷⁶ Grynaeus Tamás,⁴⁷⁷ Barna Gábor,⁴⁷⁸ Dömötör Tekla,⁴⁷⁹ Vasas Samu⁴⁸⁰ és Limbacher Gábor.⁴⁸¹

A gyógyítová válás feltételei, gyógyító és közösség viszonya

A kutatások alapján a gyógyítová válásnak több olyan alapfeltétele van, amely eleve elrendeli – vagy legalább utal rá –, hogy az egyén előbb vagy utóbb kiváltságossá válik az orvoslásban. A falusi gyógyító személyiségek között vannak, akik születésüktől fogva hordoznak olyan jegyeket – foggal, fölös ujjszámmal, esetleg burokból, vagy hetedik gyermekként születtek –, amelyek arra utalnak, hogy az illető nem közönséges ember.⁴⁸² Ezeket a különleges jegyeket – és a hozzájuk kapcsolódó hiedelmeket – a család, valamint a közösség tudatosítja a felnövekvő gyermekben, így abban felnőtt korára már kialakul az a kényszer, hogy megfeleljen a közösség elvárásainak. Nem törvényszerű, de a tapasztalatok azt bizonyítják, hogy a jeggyel születettek előbb vagy utóbb az elvárásoknak megfelelően kezdenek viselkedni.⁴⁸³ Gondoljunk itt az ősi-i⁴⁸⁴ és a fehértói javas emberre,⁴⁸⁵ a szeged-alsótanyai gyógyítóra,⁴⁸⁶ vagy a mátészalkai parasztorvosra,⁴⁸⁷ hogy csak a legismertebbeket említsük.

Gyógyítová válhat valaki úgy is, hogy a családban hagyományozódik a tudomány.⁴⁸⁸ Ebben az esetben domináns tényezőként említhetjük a közösség elvárásait: hiszen a családtag örökölhette a gyógyító hajlamot, részese lehetett a gyógyító folyamatnak, eltanulhatta azt, és a tudós féle családtag halálakor reá hagyományozhatta a tudományát.⁴⁸⁹ Az ilyen esetekben a hozzátartozóknak van lehetőségük elhárítani a velük kapcsolatos elvárásokat, vagyis a gyógyító szerepet, ugyanis meg-

⁴⁷⁵ Oláh 1965: 289-336.

⁴⁷⁶ Farkas 1968: 145-180.

⁴⁷⁷ Grynaeus 1974: 155-183.; 1993: 95-144.; 1998: 137-165; 2000: 495-523.

⁴⁷⁸ Barna 1979.; 1982: 335-362.

⁴⁷⁹ Dömötör 1987.

⁴⁸⁰ Vasas 1985.

⁴⁸¹ Limbacher 1994: 139-156; 1995: 787-827.

⁴⁸² Kára 1973: 54.

⁴⁸³ Grynaeus 2002: 154.

⁴⁸⁴ Vajkai 1938: 346-373.

⁴⁸⁵ Grynaeus 2002a: 21.

⁴⁸⁶ Sávai – Grynaeus 1994.

⁴⁸⁷ Farkas J. 1968: 146.

⁴⁸⁸ Földes 1960: 127.

⁴⁸⁹ Berde 1940: 117-119.

bocsátó vele a közösség, annak ellenére, hogy feltételezik róla a titkon végzett gyógyításokat. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a környezet hatására, pontosabban nyomására az ilyen egyének is nagyrészt gyógyítóvá válnak.

Más az egyén és a közösség viszonya, ha valaki úgy válik gyógyítóvá, hogy valamilyen súlyos betegsége, vagy lelki megrázkódtatáson esik át, és ezt követően úgy érzi, hogy mindezeket a csapásokat azért élte túl, mert a Teremtőnek célja volt vele. Ebben az esetben az önjelölt fogadtatja el magát gyógyítóként, látnokként, szentasszonyként, javasként a közösséggel, tehát a közösség – gyógyító viszony, fordított irányban működik.⁴⁹⁰

A tapasztalatok azt bizonyítják, hogy a gyógyítók tevékenységüknek sikerét – a hírnevet – nem első sorban az időnként sikeres orvoslásaiknak köszönhetik, hanem sokkal inkább a környezetükben élők, és a hozzájuk fordulók bizalmának, mély hitének.⁴⁹¹

Ha a gyógyító személyek tudását általában vizsgáljuk, akkor megállapíthatjuk, hogy az egy generáción belül sem állandó: hol gyarapszik, hol pedig az élettani sajátosságnak mondható felejtés koptatja. Elveszhet a tudás akkor is, ha a hagyományok megtartó ereje gyengül, és a gyógyítónak nincs lehetősége átadni a tudását, mert nincs fogadókészség, nincs vállalkozó személy, aki felvállalja az ő szerepét.

A falusi gyógyító olyan személyiség, aki nem csak az általánosan ismert eljárásokat alkalmazza, hanem birtokában van az orvoslás olyan titkainak is, amelyek segítségével kiváltságossá teszi önmagát. Ezáltal egyfajta módon különlegessé válik, és kirekeszti magát a közösségből. Nem fizikai kirekesztettségre kell itt gondolnunk – bár ez is előfordulhat⁴⁹² –, hanem bizonyos lelki elhatárolódásra. A *babonálni* tudó személy otthonosan mozog a mágikus gyógyítás rejtélyes világában, ahol rajta kívül csak azok vannak, akik szintén ismerik ezeket a titkokat. A közösség félve tiszteli a gyógyítókat, és a mágiához értőket valamilyen nem evilági tudással és hatalommal ruházza fel. Népi gyógyítók csakis ott működhetnek, ahol hisznek bennük és ahol igény van rájuk, ahol

⁴⁹⁰ Limbacher 1994: 140., Pákay 2004: 321.

⁴⁹¹ Hoppál 1975: 50.

⁴⁹² Gagyí 2001: 172–173.

van egy közösség, amelyik elfogadja őket, bízik bennük és hisz a képességeikben. A hiedelmek rendszere ugyanis egy olyan belső szabályozó rendszer, amely ugyan nem látványosan, de mégis hatékonyan irányítja a mindennapi élet eseményeit.⁴⁹³

A közösség elvárásai a gyógyítókkal szemben

Előjáróban fontos megjegyeznünk, hogy a népi orvoslásnak lélektani alapjai vannak, ezért nemcsak eszközeiben és módszereiben, hanem elsősorban alapelveiben különbözik a természettudományos orvostantól. Alkalmazásában más a szellem, más a betegségek eredetéről és lényegéről alkotott felfogása, más dimenzióban működik.⁴⁹⁴ A népi orvoslásban a jóhiszeműség áll előtérben, ezért a gyógyító személy eljárásaiban – melyet fanatikus hittel végez – jószándékú cselekedetet kell látnunk.

A közösség első és a legfontosabb elvárása a gyógyítóval szemben, hogy értse a dolgát, vagyis ismerjen olyan gyógyeljárást, amit mások nem ismernek, vagy nem gyakorolhatnak. Fontos, hogy a tudásában legyen magabiztos a cselekedeteiben pedig meggyőző, és sikeres gyógyításai bizonyítsák a hozzáértését. Empátiával forduljon a betegek felé, tudjon beszélni az emberek nyelvén, legyen jó kommunikációs készsége. Legyen önzetlen, minden alkalommal, minden időben vállaljon gyógyítást, és ne utasítson vissza senkit. Feleljen meg az adott közösség, a falu erkölcsi elvárásainak.⁴⁹⁵ Ez utóbbinak rendkívül fontos szerepe van az egyén és a közösség viszonyában, hiszen az értékrend más kulturális alrendszerrel együtt szabályozza és irányítja az egyének és a nagyobb csoportok döntéseit, illetve azt, hogy miként cselekszenek bizonyos élethelyzetekben.⁴⁹⁶

A gyógyító asszony

Az Ung-vidéken végzett terepmunkáink során több falusi gyógyítóval is találkoztunk, de akiről az alábbiakban szólunk, abban különbözik a többitől, hogy ezt az asszonyt nem csak a saját településén ismerik, hanem tudnak róla a kistáj magyar és vegyes lakosságú falvaiban is. Sőt a

⁴⁹³ Hoppál 2011: 145.

⁴⁹⁴ Földes 1960: 114.

⁴⁹⁵ Jávor 2000: 603–609.

⁴⁹⁶ Hoppál 1998: 155.

Bereg-vidéken, Beregszász városában, valamint a felvidéki, Nagykapos környéki magyar lakta helységekben is.

A gyógyító asszony – nevezzük őt Katalinnak⁴⁹⁷ –, akinek tudását és ismereteit a továbbiakban vizsgáljuk, N. községben született 1955-ben. Az édesapja Ungváron a vasútnál dolgozott, édesanyja háztartásbeli volt, testvére (édes) nem volt. A nagyszülőkkel együtt éltek a vasútállomáshoz közeli, ruszinok lakta faluvégén. A családban több évtizedig három generáció élt együtt. Katalin a nyolc általánost a szülőfalujában végezte, majd a szomszédos –két kilométerre fekvő– település magyar tannyelvű középiskolájába járt, itt érettségizett közepes eredménnyel. Itt tanultak a környező magyar falvak hasonló korú fiataljai is.

Katalinnak különleges külső megkülönböztető jegyeiként a fekete szemét, szűrös tekintetét, valamint a leányoknál szokatlan, mély fekvésű hangját említették. A falubeliek, akik kisgyermek kora óta ismerik őt, megjegyezték, hogy *mán kisjányinak is olyan igen fekete, szűrös vót a szeme* (tekintete).⁴⁹⁸ Élete a szokásos módon alakult: érettségit követően a közeli pékségben kezdett dolgozni, majd férjhez ment az egyik szomszédos községből származó volt iskolatársához. A házasságuk első éveiben két lányuk született.

Az eddigi szokványos élettörténetben semmi nem utalt arra, hogy a vizsgált személy egy évtizeden belül a kistáj ismert gyógyítójává válik. Katalin nagyszülei, szülei ugyanis nem voltak falusi gyógyítók, nem hagyományozhatták rá a tudományukat. Fekete szemén és átható tekinteten kívül egyéb szembetűnő külső jegyei sem voltak: nem született sem fölös ujjszámmal, sem foggal, sem burokban. Nagyanyja és édesanyja ismertek ugyan számos népi gyógymódot, családon belül alkalmaztak is közülük néhányat, több-kevesebb sikerrel. Egyikük tudása sem volt különleges, átlagon felüli, illetve olyan jellegű, ami ismertté tette volna a nevüket, vagy kiemelte volna őket a közösségből. A gyógyító erről az alábbiak szerint mesélt (az idézett szövegrészekből a megértést zavaró nyelvjárási szóalakok köznyelvi formáját közlöm, és a kismértékű átszerkesztések is a jobb érthetőséget szolgálják):

⁴⁹⁷ A gyógyító napjainkban is tevékenykedik, ezért célszerűnek tartottam nevének elhallgatását.

⁴⁹⁸ A szűrös tekintet a magyar nyelvterület más tájain is megkülönböztető jegyként szerepel. Lásd: Limbacher 1994a: 143.

Anyunak nem vót jó (a keze a gyógyításra), mer' mikor űk jányok vótak, rígen jártak ilyen kódusasszonyok, az asszony megnízte a kezeket. Anyunak azt mondta, hogy jányom, a te kezed még szenesvízre se lesz jó! Megnízte az Ilon nénémét, és neki azt mondta, hogy te még sokat fogol gyógyítani, neked szerencsés a kezed. Néném is hetedik gyermek vót a családba'.

A gyógyító asszony saját tevékenységének kezdetéről így nyilatkozott:

Az emberen kezdtem (a gyógyítást). Hazajött leült (a férj) enni és mondja, hogy olyan rosszul vagyok, engem valaki megnízett! Csináltam neki szenes vizet, mingyán jobban lett! Felkött, ment, csinálta a dógát. Semmi baja nem vót!

A saját gyermekeimen próbáltam ki (a mágikus fürösztést). Megtapasztaltam, hogy a szenesvízre jó a kezem. Beácskának igen ártott a szem. (Itt egy történet következik, amelynek a következményeivel egyedül nem tudott megbirkózni. A szenesvíz nem használt, ezért nagynénjéhez fordult segítségért, aki megmutatta, hogyan kell a gyógyító fürdőt készíteni.)

Néném elmondta, mit, hogy kell csinálni, egyszer eljött (a közeli Kistégláson élt), megmutatta, és mondta, hogy próbáld meg te is, mert apádnak te a hetedik gyermeke vagy,⁴⁹⁹ és lehet, hogy a kezed hasznos a gyógyításra. Sikerült is, azóta csinálom... 1976 óta. Mán sok embert megmentettem az illetnek. A gyermekek úgy nőttek fel, hogy nem vótak sose kórházba'.

Önvallomásából tudjuk, hogy Katalin a körülmények kényszerítő hatására (férje és gyermeke gyakori betegsége), a családon belül kezdett el gyógyítani. Azáltal, hogy a nagynénjétől megtanulta a gyógyító mágikus fürösztést, a korábban már ismert diagnosztizáló viaszöntéssel és a gyógyító füstöléssel⁵⁰⁰ (erre a nagyanyja tanította meg) együtt, a fiatalasszony húszéves korára olyan mágikus alapokon nyugvó, diagnosztizáló és gyógyító rendszer tudásának a birtokosa lett, amely a fa-

⁴⁹⁹ Katalin az édesapja második házasságából származik, akinek az első házasságában már volt hat gyermeke. Miután megözvegyült, újránősült, de a felnőtt gyermekei nem örültek a frigynek, ezért nem is tartották a kapcsolatot az apjukkal. Talán ezért nem tudatosult Katalinban korábban hetedik gyermek mivolta.

⁵⁰⁰ Szendrey 1935: 42–48.

luban kiváltságossá tette őt. Ráadásul születése óta magán hordozta a kiválasztottak egyik fontos jegyét (hetedik gyermek volt), a mágikus gyógymódok ismerete által így vált a faluközösség különleges tagjává, gyógyítóvá. A hetedik gyermek mivolta, és az ehhez kapcsolódó hiedelmek erősítették önbizalmát, mert kiválasztottként, kiválasztott személytől kapta a tudást. A faluközösség bizalma is erősítette hitében, miszerint hetedik gyermekként eredményesen gyógyíthat.

Gyógyítóvá válásában – a mágikus gyógymódokban való jártasságon kívül – fontos szerepet játszott még szuggesztív egyénisége, jó kommunikációs készsége, segítő szándéka, önzetlensége, és végül, de nem utolsósorban az, hogy felvállalta a falusi gyógyító szerepét. Nem elhanyagolható tény az sem, hogy a családja elismerte a tudását, elfogadták a gyógyítással járó kényelmetlenségeket, és igénybe vették/veszik gyógyító tudását, sőt büszkéek különleges képességeire s gyógyító ismereteire. Ez a bizalom és a megbecsülés biztatást, lelki támaszt nyújt a gyógyítónak, ösztönzőleg hat tevékenységére, valamint tanulási vágyára. Katalin bízik önmagában, tisztában van tudásának különlegességével. Megjegyezte, hogy *ezt – mármint a fűrösztest – bárki megpróbálhatja, de nem tudom másnak beválik-e, mer' én hetedik gyerek vagyok, azoknak hasznos kezök. No, én még a környéken nem hallottam a fűrösztestet. Ezt csak én tudom, meg a nagynéném, mer' engem ű tanított meg.*

A kistáj gyógyítója

Milyen tényezők játszottak közre abban, hogy gyógyításainak híre a falu közösségén túl, a kistáj magyar falvaiban is elterjedt? Az első és nagyon fontos, hogy mintegy másfél évtizede gyógyított, a szülőfalujában már gyógyítóként tisztelték, amikor a Szovjetunió széthullásával az ukrainai gazdasági válság súlyosan érintette Kárpátalját is. A hatalmas munkanélküliség, és az infláció okozta pénztelenség a hagyományos gyógymódok újjáéledését eredményezték. Mivel a gyógyító asszony anyagi ellenszolgáltatás nélkül segített a betegeken, egyre gyakrabban keresték fel a környéken élők a panaszaikkal. Sokan ismerték őt, hiszen a környező falvak majd mindegyikében laktak volt iskolatársai. A különböző településekre exogámia útján elkerülő falubeliek is vitték a híret, de terjedt a hír a faluba beházasodók révén is. Nem lebecsülen-

dő a közlekedési eszközök útvonala, a vasútállomás közelsége, vagyis a gyógyító jó megközelíthetősége.

Fontos szerepet játszott a gyógyító asszony hírének terjedésében a megyeközpont, Ungvár, amelynek a piacain a környék falvaiból származó lakosok heti rendszerességgel találkoztak, és hozták-vitték a kistáj településeiből származó híreket. Mivel a gyógyító azonos kulturális közegben nőtt fel, a környezetében élők jobban hittek neki, jobban bíztak benne, és szívesebben keresték fel őt, mint a magukat természetgyógyásznak nevező, többnyire a volt birodalomból származó, pénzért gyógyító csodadoktorokat. (Ez volt az az időszak, amikor a megyében már a médiában is hirdethették magukat a jósok, látók és mágusok, kuruzlók anélkül, hogy a hatóságok retorziójától kellett volna tartaniuk).

Katalin a tudásáról, különleges ismereteiről szívesen beszélt, büszkén mesélte el sikeres gyógyításainak történetét, de a kudarcokról és azok okairól sem feledkezett meg.

A szürti kisjány egy hétig nem beszélt, annyira meg vót nízve, és nem evett. A nagyanyja sírva jött hozzám, elmentem, öntöttem rajta, fürösztöttem... Mikor a harmadik este a harmadik műveletet csináltam, a nagyanyja krumpliból akart valamit csinálni, és akkor a kicsi megszólalt: én olyan éhes vagyok. Egy hétig nem evett, mán azt hitte az anyja, hogy meghal. Kérdi a nagyanyja, hogy mit ennél? Ni, csak, nagyí vagdossa a krumplit, süssön neked olajba? - Süssön! Az egész krumplit megette a gyermek, amit a nagyanyja a családnak szánt.

Ha rögtön jön, mondjuk megijedt tegnap és ma eljön hozzám, elég egyszer is önteni. De vót mán olyan, hogy még télen megníztik, és nyáron jött hozzám! Annak nem elég, ott kell kétszer is, háromszor is! (önteni) És kiömlött, hogy pricepsz (napellenzős) sapka vót rajta. Ha kiöntöm, és vannak benne sok hólygocskák, akkor az azt jelenti, hogy árt neki a szem.

Tizenöt éves vót, amikor megníztik, és vót tán mán harminc is, mikor hozzám jött. Ilyenkor mán nem segít. De ha rögtön, akkor egy (fürösztés) is használ.⁵⁰¹

⁵⁰¹ Az időtényező fontos a mágikus gyógyításban, hiszen a gyógyítás sikerét vagy sikertelenségét befolyásolhatja. Lásd még Pákay 2004: 324-325.

Más volt a helyzet a műveletek rekonstruálásával: a fűrésztést nem volt hajlandó eljátszani a fényképezés kedvéért,⁵⁰² de az öntést rábeszélésre megmutatta, és hozzáfűzte, hogy más is önt a faluban. Fontosnak tartotta azt is megjegyezni, hogy *nem fog kiömleni semmi, mer' nem igazi betegségről van szó*. Jelen esetben az *ígázis/ígézés*, vagyis a szemmelverés, vagy az *ijjedés* lenne az igazi betegség.

A viaszöntéshez előkészített kellékek

A vízzel telt tálban egymásra helyezett, kereszt alakban összekötözött szegek, seprű ágai és a nyitott olló

⁵⁰² Feltehetően nem akarta megszegni a mágikus fűrésztéshez kapcsolódó tabukat.

*Az előkészített hétszer nem mosott pászkatakaró és az imakönyv,
amelyet a gyógyító a beteg szíve fölé helyez*

A viasz öntése a letakart beteg felett

A megdermedt viasz mindkét oldalát megvizsgálja és az alján lévő rajzolatból határozza meg a betegség okozóját

A hiedelem szerint a szemmel verés és a rontás súlyos betegségeket tud okozni, aminek testi tünetei is vannak: levertség, étvágytalanság, hasmenés, kiütések, rosszbetegség stb., de bele is halhat a beteg. Minél régebbi a rontás, annál súlyosabbak ezek a tünetek. Ez a fajta pszichoszomatikus szemlélet nem ismeretlen a népi orvosló gyakorlatban, hiszen a gyógyítók igyekeznek minden betegségnek fellelni az okát, és ha nincs látható vagy tapintható baj, akkor azokat a természetfelettiben, a nem evilági tényezőkben keresik.⁵⁰³

A gyógyító asszony világképe egy komplex hiedelemrendszerre épül, gondolkodásmódja, valamint gyógyító tevékenysége ennek megfelelően alakul, és szervesen illeszkedik az ilyen jellegű magyar hagyományokba. Orvosló eljárásaiban az ok-okozati összefüggések részben racionálisak, részben hiedelmeken alapulnak. Tudatában és képzeletvilágában valóságosak az általunk mágikusnak nevezett betegség okok, annak ellenére, hogy tisztában van a szépszis és az aszépszis, valamint az antiszépszis elméletével. Meg kell jegyeznünk, hogy gyógyító gyakorlatában nem különülnek el élesen egymástól a racionális és a mágikus elemek: számos esetben keverednek, és hol az egyik, hol a másik

⁵⁰³ Földes 1960: 115–116

kerül túlsúlyba. A gyógyító tudásanyagának elemzése során az orvosló eljárásokat annak megfelelően csoportosítottuk, hogy a cselekmény gyógyhatású készítmény alkalmazásával, racionális gyógymóddal, vagy mágikus tulajdonsággal felruházott orvosló szerrel, hiedelmeken alapuló eljárással történik-e? Jelen dolgozat keretei nem teszik lehetővé, hogy a gyógyító tudásanyagának összességét bemutassuk, ezért csak vizsgálódások és az összehasonlítás eredményeit közöljük.

Tudásának rétegei

A gyógyító asszony orvosló eljárásait számba véve az alábbi arányokat tapasztaltuk: a kizárólag racionális elemeket tartalmazó gyógyeljárások tudásának a 45%-át képezik. Ezek elsősorban a gyógynövény alapanyagok felhasználásával történő gyógyeljárások: gyógyteák, növényi főzetekből készült borogatások, kenőcsök, öblögetések, ötvözve a hőterápiával, valamint az inhalációs eljárásokkal. Hozzá kell fűznünk, hogy a gyógynövényekkel való gyógyítást, és azok hasznosságát a korszerű orvostudomány sem tagadja. A gyógyszerkutató intézetek tudományosan mutatják ki, hogy melyek azok a népi orvoslásban felhasznált növények, amelyeknek hatóanyagai gyógyításra alkalmasak.⁵⁰⁴ A gyógyító tudásának jelentős hányadát, 35%-át teszik ki a mágikus elemeket is tartalmazó racionális gyógymódok. A tisztán mágikus elemeket tartalmazó orvosló eljárások gyógyító gyakorlatának a 20%-át képezik.

Arra a kérdésre, hogy mi tette őt kiválasztottá, és emelte ki a közösségből, egyértelmű a válasz: a mágikus alapokon nyugvó orvosló ismeretei és az azokban való jártassága. Ha azt vizsgáljuk, honnan származik a gyógyító tudása, akkor azt tapasztaljuk, hogy a nagyobb részét a felmenőitől, nagyanyjától, édesanyjától, a szűk családi környezetétől a belenevelődés során tanulta (60%). Ismereteinek másik része a tágabb környezetétől, a szomszédoktól, a munkatársaktól, a volt iskolatársaktól hallott – megfogalmazása szerint *egyik a másiktól hallott* – tudásanyag képezi (20%). Ebből a két forrásból származó ismeretanyaga azonban élesen nem különíthető el egymástól, mert átfedések, bizonytalanságok vannak. A következő réteg a szomszédos ruszinoktól tanult

⁵⁰⁴ Hazánkban a POTE Farmakognóziai Intézetében végeznek ilyen jellegű kutatásokat.

praktikák és gyógyításra vonatkozó ismeretek (5%). Ez ugyan nem számottevő rész, de tagadhatatlanul létezik, és annak ellenére, hogy ezek a gyógymódok másik kultúrából származnak, szervesen illeszkednek a gyakorlatába.

A helyi magyar és ruszin közösségek a létükkel bizonyították azt a képességüket, hogy alkalmazkodni tudnak egymáshoz, a változó környezetükhöz. Méghozzá oly módon, hogy kölcsönösen gazdagítják egymás hagyományait, kultúráját, és megőrzik nemzeti identitásukat. A hagyományok modernizálódását jelzik, hogy a médiából szerzett ismeretek is részévé váltak a gyógyító asszony tudásának (magyar, orosz vagy ukrán nyelvű kiadványok gyógynövény ismerete, természetgyógyászok által javasolt gyógymódok stb.), amely mintegy 15%-ot jelent. Fontos megjegyezni: annak ellenére, hogy már beépítette az újonnan szerzett ismereteket és gyógymódokat orvosló gyakorlatába, nagyrészt még számon tartja, melyik honnan származik.

A gyógyító szívesen beszélt a tudományáról, a gyógyításról és az orvosló eljárásokról. A mágikus fűrösztés hozzávalóit és menetét készséggel elmondta, de fontosnak tartotta itt is megjegyezni, hogy *bárki megcsinálhatja, de nem biztos, hogy mindenkinek sikerül*, vagyis nem mindenki fűrösztése után gyógyul meg a beteg.

Noha a gyógyító asszony a vallását tekintve gyakorló görög katolikus hívő, orvoslásában mégis kevés a szakrális elem. Imádsággal, ráimádkozással nem gyógyít, más kárpátaljai gyógyítókkal ellentétben nem jósol, nincsenek látomásai, sem különös megérzései. Rontással nem foglalkozik, kizárólag gyógyít.⁵⁰⁵

Számos eljárást ismer, leginkább mégis az öntést, a fűrösztést és füstölést alkalmazza: az elsőt diagnosztikai, utóbbi kettőt terápiás, gyógyító céllal.⁵⁰⁶ Házában erre nem alakított ki külön helyiséget, rendszerint a konyhában fűröszt, amelynek gyakorlati okai vannak: ott van a tűzhely és a víz. Az öntés művelete a szobában történik a fekhelyen, mert az eljárást a fekvő beteg felett végzi. Fontos rámutatnunk, hogy gyógyító asszonyunk gyakorlatában – a hivatalos orvoslással ellentét-

⁵⁰⁵ Ezt a falubeliek is fontosnak tartották megjegyezni.

⁵⁰⁶ Ezek azok a mágikus eljárások, amelyeket nem alkalmaznak általánosan a közösség tagjai, ezért leginkább a gyógyítóval végeztetik el.

ben, ahol a diagnózis megállapítása megelőzi a terápiát – a diagnosztizáló öntés, nem előzi meg a gyógyító füröszttést, hanem követi azt. Ezzel mintegy megerősítve a megállapított diagnózist, vagyis betegséget, amit korábban a füröszttéssel igyekezett orvosolni. Az öntés este a füröszttés és füstölés közé ékelődik.

A mágikus gyógyfürdő készítéséről így szólt: *Kilenc féle mindent össze kell szedni:*⁵⁰⁷

első – 3 küszöb belső feléből 9 faforgácsot kell vágni, közbe' visszafelé számolni, se nem 9, se nem 8... egyig

második – egy egész kenyírből – ami nincs megszegve – 9 darabka, azt is visszafelé számolva teszed bele, se nem 9, se nem 8... egyig

harmadik – 3 ház sarkából kaparni, és számolni, se nem 9, se nem 8, se nem 7, még a másik sarokhoz, számolsz, se nem 6, se nem 5, se nem 4, még a harmadik sarokhoz, se nem 3, se nem 2, se nem 1

negyedik – szalonnából 9 darabka, ezt is, meg mindent visszafelé számolva teszel bele

ötödik – sóból 9 csipet, visszafele számolod

hatodik – seprőből 9 szál, visszafele számold ezt is

hetedik – 9 féle rongy, azt is visszafele számolod, mikor szeded össze

nyócadik – 9 mezsgyéről fű, visszakézből kell szedni és ezt is úgy számolni, mint a többi, visszafele

kilencedik – 3 kútrul szóotalan hozni vizet, a kútról úgy kell hozni a vizet, hogy ne szóljanak hozzád, mer' akkor az mán nem jó.

Mindent visszafele számolva: se nem 9, se nem 8..., se nem 1-ig.⁵⁰⁸

A gyógyító művelet szerkesztett közlése:

A 3 kútvizet össze kell önteni, azt is se nem 9, se nem 8... Az összeöntött vizet felfőzni 9-szer, mindig leszedni a tűzről, se nem 9, se nem 8...

Öntöl egy tálba, felborítod a kistálat, van füle, meg tudod fogni. A gyermeket a gőz felé tartod pucíron. Ezt úgy mondják, hogy füröszttis, de az a gőz, ami felszáll, az hat. Ha igitisbe van, akkor az a kistál felszítja a vizet, maga alá szítja az összes vizet! Ezt kell csinálni reggel, mikor jön fel a Nap, azut fél 12-kor, de mindenképpen harangozás előtt, 12 előtt! Este napszállat előtt, hogy már napszállatra meglegyen.

⁵⁰⁷ Földes 1960: 116–117.

⁵⁰⁸ Diószegi 1957: 3–4., 162–173.

Utána önteni rajta: reggel is, délbe' is, este is. Ezt akkor kell, amikor már nagy stádiumba' van, nem csak megijedt, hanem már annyira meg van nízve, hogy ott van a szeménél az a kék csík, és nem látszik a szemhúsa (a belső szemzugot mutatta).

Van nekem a templombul szenteltgyertya, meg a füstölőből az, amivel füstölnek (tömjén), egy picike csak, meg, mikor esküdnek, az a búzakoszorú, no, abbul van egy kicsi, én azt mind a hármat össze-teszem, és avval megfűstölni. Fűstölni csak este szoktam az öntés után.

A pontosan elmondott cselekménysort elemezve megfigyelhetjük, hogy a műveletben koncentráltan jelentkeznek a hagyományos orvoslás szakirodalmából már jól ismert mágikus elemek: az időpont, a sorrend, a számok, a szín, a gyógyításhoz felhasznált anyagok, és azok eredete. A gyógyító rítusban alkalmazza az analógiákat, a rész-egész összefüggéseket, a ráolvasásokat, a visszafelé számlálást, és a visszajáról végzett mozdulatokat.⁵⁰⁹ A felsoroltak egyrészt a fürdő alkotórészeire, valamint annak összegyűjtésére, másrészt magának az orvoslás folyamatára vonatkoznak. Bizonyítva azt, hogy a népi orvoslás a mindennapi élet, a hitvilág, a magatartás, valamint a szokásrend része, és ezekkel szorosan összefüggő, egységes rendszert alkot.⁵¹⁰

A gyógyító asszonyt erős kötelességtudat és elhivatottság jellemzi, hiszen ezt az időigényes munkát/feladatot a háztartási és ház körüli munkája mellett naponta háromszor végzi, három egymást követő, ún. páros napokon: kedden, csütörtökön, szombaton vagy vasárnap. Fontosnak tartotta megjegyezni, hogy a műveletet legjobb csütörtökön elkezdni, mert akkor négy nap alatt meggyógyul a beteg, amíg más kezdéskor – a szigorú előírásokat betartva - öt nap telik el a gyógyulásig. Ha végiggondoljuk, mennyi vesződséggel járnak egy nap orvosló feladatai, nem csodálkozunk, ha időnként elfárad. *Sokszor úgy gondolom, hogy már nem is csinálom tovább, de hát egyik jön, másik jön, melyiknek mondjak nemet?* – jegyezte meg a gyógyító.

Katalin készséggel ad tanácsot a szerinte leggyakoribb betegség ok, a szemmelverés, vagyis az *igízis* megelőzésére.⁵¹¹

⁵⁰⁹ A felsoroltak a mágikus gyógymódok rítusának fontos alkotóelemei. Lásd Hoppál –Törő 1975: 31-34.

⁵¹⁰ Grynaeus 1993:109.

⁵¹¹ Lásd még Hoppál 1970: 259–286; Somossy 1896: 102–103.

Ha lánygyermek, koca macska farkának a szőriből kell vágni, ha fiú, akkor kandúrmacskának a szőriből, és bevarrni az ingecskéjébe, hogy az mindig ott legyen, hogy mosásnál se menjen ki. Akkor nem árt neki annyira a szem. A piros gyöngy (a gyermek csuklójára kötve) is segít, mert akkor először arra irányul a szem.

Ugyancsak a szemverést megelőzendő ajánlja a szülőknek az alábbi mágikus eljárást:⁵¹²

9 féle vasat 3 kút szótalan vízébe' megfőzni, akkor még 9 féle füvet 3 kút szótalan vízébe' megfőzni, ezeket külön-külön üvegbe önteni ... A füvet 9 mezgyéről este, napszállat után szeded, hogy ne vegyék észre, mer' nem jó, ha rád szólnak. Visszakézből úgy szeded, hogy se nem 9, se nem 8... egyig. Amikor fürösztöd a gyermeket, naponta vagy kétnaponként, jó a fürösztő vízbe csepegtetni ezekből: se nem 9..., se nem 8...egyig. Úgyis hippermangámos (káliumpermanganát) vízbe fürösztöd a gyermeket! Ez kitapasztalt, saját gyermekeimen bevált! De hát én hetedik gyermek vagyok! Lehet, más kipróbálja, neki nem is jó!

Mint már utaltunk rá, Katalin gondolkodásában és a gyógyító gyakorlatában megjelenik az aszepszis ismerete. Teljesen természetes számára, hogy fertőtlenítő szert kever a gyermek fürösztő vízébe, abba csöpögteti az előre elkészített, szemverést megelőző gyógyító szereket, amelyekről nyilván tudja, hogy azok kórokozók hordozói is lehetnek. Tudja, hogy a gyógyító szereivel fertőzés veszélyének teszi ki a gyermeket, ezért használja a fertőtlenítő szert is. Amint tapasztaltuk, a gyógyító gondolkodásmódjában jól megfér a mágikus képzet és a racionális tudás, hiszen az alkalmazott szerek más-más dimenzióban hatnak. A fertőtlenítő szer a látható és tapintható világ, a gyógyító által, az előírt módon elkészített orvosló szerek pedig a láthatatlan, a transzcendes világ hatóanyagai.

A gyógyító személyiségek tevékenységének elemzése során meg kell vizsgálnunk, miként értékeli a saját szerepét. Erről leginkább a saját kijelentései tanúskodnak.

⁵¹² Solymossy 1937: 292–298.

Megtapasztaltam, hogy a szenesvízre jó a kezem.., vagy a gyakorta visszatérő ...lehet, ha mások megcsinálnák, nekik nem is sikerülne, mer' én 7. gyermek vagyok megfogalmazások azt bizonyítják, hogy tudatában van gyógyító képességeinek, sőt a születéséből adódó „különleges” mivolta megerősíti ebben a hitében, magabiztossá, kiváltságossá teszi a felvállalt szerep betöltésében. Mivel érzi és tapasztalja a közösség bizalmát, kötelességtudata és segítőkészsége fokozottan megnyilvánul. *Ícaka kilopták a gyermeket a kórházból és ahhoz elhíjtak háromkor hajnalba'* – jegyezte meg nem kis büszkeséggel.

Ennek kapcsán nem szabad megfeledkeznünk a gyógyító tevékenység sok esetben terhes voltáról: az állandó készenlétről, a betegek zaklatásáról, az időigényes gyógyító műveletekről stb. Grynaeus Tamás egyik írásában⁵¹³ utal erre: „...az előnyök mellett az árnyoldalakat is lássuk: az egyén szabadságát, cselekvését számos előírás, rituális-ceremoniális kötöttség nehezíti, gátolja.” Az orvosló feladatokkal járó nehézségeket és kényelmetlenségeket elsősorban a közösség bizalma, és nem utolsó sorban a sikerének reménye feledteti a gyógyító személlyel. *Mit lehet tenni, az ember, ahogy tud, meg ahol tud, segít a másoknak* – elvet követi önzetlenül, kötelességtudattal és segítőszándékkal.

Katalin a saját tevékenységét pozitívan értékeli, munkáját fontosnak, hasznosnak és eredményesnek találja: *...sok-sok embert megmentettem az életnek...* – jegyezte meg sommásan.

Sokszor úgy gondolom, hogy már nem is csinálom tovább, de hát egyik jön, másik jön, melyiknek mondjak nemet? – nyilatkozta máskor, célozva a gyógyítói feladatok sokszor fárasztó voltára. Ugyanakkor elkötelezettsége is megmutatkozik, hiszen eddig soha senkit nem utasított vissza.

A közösség, a falu népe, ahol felnőtt, eltérően nyilatkozik Katalin gyógyító tevékenységéről. A megkérdezettek mindegyike megjegyezte vagy utalt rá, hogy *rendes, becsületes, tisztességes, templomjáró* családban nőtt fel. Bár sem az ősei, sem a családja nem vétettek a falu erkölcsi szokásai ellen, mégis akadnak olyanok, akik az asszony orvosló tevékenységét elítélik. Ezzel kapcsolatban néhány idézet:

⁵¹³ Grynaeus 2002: 156.

– *K. az tud mindenféle babonálást, olyat is, amit mink csak túle hal-*
lottunk, más nem csináli! F. L-né

– *K. az igen ért a gyógyításhoz! Sokan hordik hozzá a gyermeket, no*
meg magok is mennek! K. G-né

– *Többeken is jártak hozzá, segített!* L. P-né

– *Mindenkinek segít, aki elmegy hozzá, meg ha híjjk, ű is elmegy.* K.
B-né

– *Nem vesz el pínzt, azt mondja, nem azír' csináli!* P. A.

– *Van, hogy nem sikerül meggyógyítani, de az tán igen el van hanya-*
golva! B. Gy-né

– *Olyan is vót nála, aki rosszbetegségbe' van, de nem sikerült meggyó-*
gyítani, mer' most is jári a baj. J. A-né

– *Az csak babona! Ha bajom vóna, oszt semmi nem segítene, én is*
elmennék, mer' ha nem is segít, de nem is árt. De azír' csak van benne
valami, mer' járnak hozzá! Sz. V-né

– *Templomba jár, mégis babonál! Pedig a vallás tiltja a babonát, az*
az ördöggel való cimborálás. Sz. V-né

– *Az tán még a keresztútra is eljár!* F. L-né

Az idézetek bizonyítják, hogy több az elismerő, mint az elítélő vélekedés, vagyis a megkérdozettek túlnyomó többsége elfogadja, rendjén valónak találja tevékenységét. A sikertelen gyógyítások sem ingatják meg a közösség bizalmát, minden esetben találnak rá magyarázatot. Ez a fajta bizalom és elismerés, a megengedő magatartás támogatólag hat a gyógyító asszony tevékenységére. A gyógyítónak és a közösségnek kölcsönösen szükségük van egymásra: a gyógyítónak hitet és önbizalmat ad a közösség elismerése; a közösségnek megnyugvás jelent egy olyan fajta – senki által nem ismert és nem gyakorolt – gyógymód ismerőjét maguk között tudni, aki szükség esetén mindig kész a segítségre.

A kistáj többi településén is hasonló módon viszonyulnak működéséhez.

– *...az asszony az önt is, meg fürösztt is...mindenfélit összeszed, igen*
sokféle mindent, aki vót, azt mondta, neki használt. (Őrdarma)

– *Kétszer elvittik hozzá a gyermeket és segített rajta. Pedig igen beteg*
vót (a gyermek). (Kincseshomok)

– *Én nem ismerem, csak itt a faluba hallottam, hogy vótak nála. Segített! (Ungtarnóc)*

– *Ott az állomásnál lakik. Az tudja, hogy kell önteni. Megfűstöl meg fűrészt is. Van, aki más vót nála. (Gálóc)*

A fenti idézetek alapján állíthatjuk, hogy a Katalin tevékenységét a tágabb környezetében – a közeli és távolabbi falvakban is – kedvezően ítélik meg. A kistáj magyar lakossága körében tehát van egy befogadó réteg, amelyik igényli ezt a gyógyító tevékenységét.

Összefoglalás

A tanulmány az Ungi-síkon végzett terepmunkám során megismert gyógyító asszony tevékenységét vizsgálja. A bemutatott gyógyító abban különbözik a kistáj más orvosló személyiségeitől, hogy ismertsége túlnőtt a falu közösségén, és híre a környék magyar településeinek többségébe is eljutott. Egy különleges helyzet kapcsán (férje és gyermeke betegsége) kezdett el a mágikus gyógy módokkal foglalkozni, ekkor tudatosodott benne születésből adódó kiválasztottsága, vagyis hetedik gyermek mivolta is. Ez a tény fontos szerepet játszott abban, hogy váltalta a gyógyító szerepét, és rövid időn belül a falusi közösség orvoslójává vált. Születéséből adódó kiválasztottsága, valamint szuggesztív egyénisége, jó kommunikációs készsége, és nem utolsósorban, a mágikus gyógy módokban való jártassága tette őt a kistáj ismert személyévé.

Világképe egy komplex hiedelemrendszerre épül, gondolkodásmódja, valamint orvosló tevékenysége ennek megfelelően alakul, és szervesen illeszkedik az ilyen jellegű magyar hagyományokba. Eljárásaiban az ok-okozati összefüggések részben racionálisak, részben hiedelmeken alapulnak. Tudatában és képzeletvilágában valóságosak az általunk mágikusnak nevezett betegség okok, annak ellenére, hogy tisztában van a szépszis és az aszepszis elméletével. Az utóbbit gyakorlatában is alkalmazza.

Tudása több forrásból származik: belenevelődés útján a közvetlen családtagjaitól sajátította el annak alapját képező archaikus és mágikus gyógy módokat, de tanult a szűkebb környezetétől, a magyar és más etnikumhoz tartozó szomszédaitól, valamint a munkatársaitól is. Ismereteinek recens részét a szakkönyvekből, a magyar, valamint idegen

nyelvű írott és elektronikus médiából szerezte. Ismeretanyaga egyaránt tartalmaz racionális és mágikus elemeket, amelyek a gyógyítás során hol külön-külön, hol pedig egymással keveredve jelentkeznek. Gyakorlatában alkalmazza a gyógynövényeket, a hő-, a hidro-, és az inhalációs terápiát, valamint a kézzel történő ráhatásokat. A családja támogatja ebbéli hivatásában, a szűkebb és tágabb környezete elismeri orvosló tudását, tudomásul veszi működését, szükség esetén igénybe veszi segítségét. A kistáj magyar lakossága körében tehát van egy befogadó réteg, amelyik igényli tevékenységét. Esetünkre is érvényes a néprajzi kutatások által bizonyított tény, hogy népi gyógyítók ott vannak, ahol a közösségnek igénye van rájuk.

IRODALOMJEGYZÉK

- BARNA Gábor 1979: Néphit és népszokások a Hortobágy vidékén. Budapest.
- BARNA Gábor 1982: Mészáros Mihály a csépai halottlátó. In Palóc kutatás, tematikus monográfiák V. Csépa. Tanulmányok egy alföldi palóc kirajzás életéből. 335–362. Eger–Szolnok.
- BENCZE József 1959: A magyar nép mesterséges gyógyfürdőiről, a füstölésről és gőzölésről. *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei*. 12. szám. 5–37. Budapest.
- BERDE Károly 1940: A magyar nép dermatológiája. Budapest.
- DIÓSZEGI Vilmos 1957: „Visszafelé számláló” ráolvasások. *Néprajzi Közlemények*, 2. szám. 3–4, 162–173. Budapest.
- DÖMÖTÖR Tekla 1987: Táltosok Pest-Budán és környékén. Budapest.
- ÉBNER Sándor 1931: A zselici „csontrakó” és „öntőasszonyok”. *Ethnographia* 42. évf. 146–148. Budapest.
- ÉBNER Sándor 1932: Füstöléssel való gyógyítása Nógrád megyei Patvarcon. *Ethnographia*, 43. évf. 165. Budapest.
- FARKAS József 1968: Bakos Ferenc a mátészalkai parasztorvos. In A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve X. 1967. 145–180. Budapest.
- FÖLDES Vilmos 1960: Kuruzslók és javasasszonyok. *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei* 17. szám. 111–132. Budapest.
- GAGYI József 2001: A szentasszony. In Pócs Éva (szerk.) Lélek, halál, túlvilág. 171–192. Budapest.
- GRYNÆUS Tamás 1974: Engi Tüdő Vince (A legenda és a valóság) In A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1972/73. 155–183. Szeged.

- GRYNÆUS Tamás 1993: Nagy Pálné Balog Emerencia hadikfalvi (garai) gyógyítóasszony. In A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1991/92–1. köt. 95–144. Szeged.
- GRYNÆUS Tamás 1998: „Lappongva gyógyítgató paraszt orvosok” Szeged környékén a századfordulótól napjainkig. In A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, (Studia Ethnographica 2.) 137–165. Szeged.
- GRYNÆUS Tamás 2000: Tápai Pista ürügyén (Gyógyító egyéniségekhez fűződő hiedelmek, mondák, narratívumok). *Néprajzi Látóhatár* 9. évf. 495–523. Budapest–Miskolc.
- GRYNÆUS Tamás 2002: Szent Antal tüze. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- GRYNÆUS Tamás 2002a.: A fehértói javas ember tudománya. Dóczi István gyógyító tevékenysége. (Csongrád megyei könyvtári füzetek 23.) Szeged.
- HOPPÁL Mihály 1970: Az „igézés”-hiedelemkör elemei. *Népi Kultúra Népi Társadalom*, 4. szám. 259–286. Budapest.
- HOPPÁL Mihály 1998: Hagyomány – értékrend – identitás. Jegyzetek a lokális kultúrák jelentőségéről. In Hoppál Mihály (szerk.) *Folklor és közösség*. Széphalom Könyvműhely. 151–161. Budapest.
- HOPPÁL Mihály 2011: Hagyomány és nemzetépítés. Etnográfiai háttér. In Hoppál Mihály (szerk.) *Folklor és emlékezet*. Európai Folklor Intézet. 145–152. Budapest.
- HOPPÁL Mihály – Törő László 1975: Népi gyógyítás Magyarországon. *Orvostörténeti Közlemények. Supplementum* 7–8. 11–176. Budapest.
- JÁVOR Kata 2000: A „helyes élet” paraszti szabályai. Erkölc, normák. In Paládi-Kovács Attila (főszerk.) *Magyar Néprajz VIII. Társadalom*. Akadémiai Kiadó, 603–609. Budapest.
- KÁRA Judit 1973: Nagydobronyi szokások és hiedelmek. In Hoppál Mihály (szerk.) *Folklor Archivum*. 1. szám. MTA Néprajzi Kutatócsoport. 40–63. Budapest.
- LIMBACHER Gábor 1994: A gyógyítás színhelyei és tárgyi világa. Egy jelenkori nógrádi gyógyító. *Néprajzi Értesítő*. 76. évf. 203–226.
- LIMBACHER Gábor 1994a: Egy nógrádi javasasszony életútja és gyógyítóná válása. Összehasonlító néprajzi elemzés. In *A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve XIX*. 139–155.
- LIMBACHER Gábor 1995: Gyógyítóasszonyok Nógrádban a XX. század végén. *Ethnographia*. 106. évf. 787–827.
- OLÁH Andor 1965: Egy orosházi kenőasszony tudománya. In *Szántó Kovács János Múzeum Évkönyve 1963/ 64*. 289–336. Orosháza.
- PÁKAY Viktória 2004: A tiszabökenyi gyógyító. In Pócs Éva (szerk.) *Áldás és átok, csoda és boszorkányság*. 320–341. Budapest.
- SÁVAI János – Grynaeus Tamás 1994: Tüdő Vince Betegjei. Egy szeged-alsótanyai gyógyító ember feljegyzései. *Néprajzi Tanszék, Szeged*.

- SOLYMOSSY Sándor 1937: A vas babonás ereje. In Magyarország Néprajza IV. 292–298. Budapest.
- SOMOSSY Miklós 1896: Az „igézet” hiedelme Szatmár megyében. *Ethnographia*. 7. évf. 102–103. Budapest.
- SZENDREY Ákos 1935: A füstölés a magyar néphitben. *Ethnographia*. 46.évf. 42–48. Budapest.
- VAJKAI Aurél 1938: Az ősi-i javas ember. *Ethnographia*. 49. évf. 346–373. Budapest.
- VASAS Samu 1985: Népi gyógyászat. Kalotaszegi gyűjtés. Bukarest.

(Első megjelenés: Világügyelő. Tanulmányok Hoppál Mihály 70. születésnapjára. Budapest, 2012. 28-46. old.)

NEHÉZ IDŐK

HÚSZ NAP RETTEGÉS: HARCOK A CSAPI HÍDFŐÉRT 1944 ŐSZÉN

Oral history és a valóság

Az elmúlt évtizedekben a néprajztudomány mind szélesebb körben kutatja az elbeszélte élettörténeteket, illetve az ilyen jellegű töredékeket, és kevésbé bánik szigorúan az ehhez hasonló feljegyzésekkel, mint a történészek, akik a múlt rögzített adatai, eseményei alapján vizsgálódnak. Az etnográfia figyelemre méltónak és elemzésre érdemesnek tartja az elbeszéléseket még akkor is, ha azok nem minden esetben egyeznek a *megtörtént valósággal*.⁵¹⁴ Az élettörténetek elemzése során J. T. Titon arra hívta fel a figyelmet, hogy ha egy történet tényszerűen nem is igaz, az akkor is az elbeszélő személyiségének fontos tükre, mert feltárja a történet szereplőjének belső életét, és árulkodik a lelki motivációkról.⁵¹⁵

Az előadásban feldolgozott, szóban elbeszélte történelem az egyének szempontjából vetíti elénk az eseményeket. Tény, hogy a szemtanúk közlése nem mentes a szubjektív vonásoktól, amely azzal is magyarázható, hogy a beszélő minden esetben a saját értékrendszerén, életfelfogásán keresztül szűri meg az átélte történetet. Fontos megjegyeznünk, hogy az interjúalanyok csak egy-egy részét ismertetik a múltnak, azt viszont részletesen. Az elbeszélte történelemmel kapcsolatban még

⁵¹⁴ Horváth – Keszei 2003: 615.

⁵¹⁵ Titon, J.T. 1982: 94-96.

meg kell említenünk, hogy az egyes adatközlők – az érintettség folytán – esetenként másként emlékeznek ugyanarra a történetre. Az oral history elbeszélése annál élesebb és annál tisztább, minél inkább érintett a visszaemlékező az átélt eseményben.

Az elmondottak ellenére nem érdektelen a visszaemlékezések, élet-történetek, az elbeszélte történelem kutatása, mivel ezek kiegészítik a hivatalos, az írott forrásokat, és segítenek megvilágítani vagy magyarázni az adott történelmi korszak egyes eseményeit.⁵¹⁶ Az elbeszélésekből olyan elsődleges információkhoz juthatunk, amelyek egy ország vagy egy történelmi eseményt ismertető dokumentumokba értelemszerűen nem kerültek, vagy nem kerülhettek be. Ezek a közlések vitathatatlan jelentőségűek a nézőpontok tágítása szempontjából, mert változatos, sokszínű forrásként egészíti ki a vizsgált történelmi eseményeket.

A szóbeli emlékezés lehetőséget nyújt arra is, hogy az autentikus elbeszélés révén megőrizzük mindazt, ami a történelmi kutatásokból kimaradt. A lejegyzett közlésekben a hétköznapi emberek históriája rajzolódik ki, ezáltal ember-közelibbé válik a történelem. Azzal azonban számolnunk kell, hogy a visszaemlékezésekben az elképzelt valóság és a tények állandóan keverednek, illetve keveredhetnek. Ezért a szövegek elemzése során figyelembe kell vennünk az események óta eltelt időt, valamint az emlékezet korlátait, s a pontatlanságot is.

A történészek többnyire nem kezelik egyértelműen hiteles forrásként ezeket az anyagokat, ugyanakkor elismerik, hogy ez által a történelem is demokratizálódik, mivel az interjú alanya válik történelmi szereplővé. A históriával foglalkozó szakemberek a források széles körére támaszkodva többet tudnak a múlt eseményeiről, mint a vizsgált történetek részesei, akik többnyire csak egy kis részét ismerhették annak. Az viszont tény, hogy az átélt történetről többet tudtak, mint amennyit a töredékesen fennmaradt adatokra hagyatkozó történész valaha is megismerhet.⁵¹⁷ A kettőt tehát együtt, egymással párhuzamosan cészerű kutatni.

Előadásunkban a néprajzi terepmunkánk anyagának felhasználásával azt ismertetjük, hogy miként élte át a szomszédos falvak lakossága Csap nagyközségnél a Tisza-hídfőért vívott súlyos harcokat, a több hétig elhú-

⁵¹⁶ Vargáné Nagy Anikó: Az oral history-források jelentősége. www.academia.edu/6905226/

⁵¹⁷ Gyáni 2003: 16.

zódó állóháború mindennapjait. A történelmi tények és a túlélők visszaemlékezéseinek párhuzamba állításával arra keressük a választ, hogy miben és miként egészítik ki az elbeszélések a korabeli tényeket, illetve ezek a történetek milyen újabb adatokkal szolgálnak a kutató számára.

Az elbeszélésekből megtudhatjuk, hogy miként zajlottak az utcai harcok egy-egy településen, hogyan viszonyult a lakosság az őket védő magyar és német, valamint a megszálló orosz/szovjet hadsereg katonáihoz, milyen emlékeket őriztek meg és adtak tovább gyermekeiknek, unokáiknak. A közlések nyomán a háború szörnyűségei, a folytonos rettegés, a túlélésért folytatott küzdelem, családi tragédiák, valamint sikeres megmenekülések rajzolódtak ki.

Vizsgálódásainkhoz segítségünkre voltak a rokon tudományágak, különösen a szociológia ide vonatkozó szakirodalmi is.⁵¹⁸ Mielőtt az adatközlők elbeszéléseit ismertetnénk a Tisza ottani folyásánál kiépített csapi hídfőért vívott harcokkal kapcsolatban, röviden összefoglaljuk a hadi eseményeket.

A történelmi források szerint

A szovjet hadsereg 1944. október 7-én és 8-án bombatámadást intézett Csap nagyközség ellen, amivel sikerült megbénítania az itteni jelentős vasúti csomópontot.⁵¹⁹ Kárpátalja közelben elhelyezkedő székvárosát, Ungvárt azonban csak október 28-án tudta a Vörös Hadsereg birtokba venni. Eközben néhány sikertelen ellenséges támadás után, a várostól 10–25 km-re déli irányba húzódó arcvonal két hétre megmerevedett a Csap–Kistéglás–Rát–Gálóc–Ungtarnóc–Botfalva vonalon, amely mögött a Tiszáig jelentős harci erejű német és magyar csapatok foglaltak állást.

Ungvár elfoglalása után a szovjet 18. gárdahadtest, alakulatai 5–8 km mélységben kijutottak a város alatti síkságra. Másnap a magyar csapatok három gyalogezredet és 40 harckocsit vontak össze, majd elmentámadást indítottak. A három órán át tartó küzdelemben a szovjet haderőt viaszosították Botfalva és Tarnóc körzetébe. Eközben két magyar gyalogezred és 12 harckocsi Csapról kiverte a szovjet 237. lö-

⁵¹⁸ Horváth – Keszei 2003.; Hankiss 2004.; Kopp – Kovács 2006.; Pilling 2006.; Kapitány Á. – Kapitány G. 2007.; Bögre 2014.; Kapitány Á. – Kapitány G. 2014.; 2014/a.; Kapitány Á. – Kapitány G.: www.real.mtak.hu;

⁵¹⁹ Isztorija gorodov i szel Ukrajinszkoy SZSZR. Zakarpatszkaja Oblaszty. 1982: 514.

vészhadosztályt, amely a nagyközségtől 2–3 km-rel északra és keletre vonult vissza. Ezt követően erősítésként magyar és német alakulatokat, kb. 50 harckocsival két hadosztályt vezényeltek Csap térségébe, amely egy időre megállította a Vörös Hadsereget.⁵²⁰ A Nagyrát és Kisrát felől intézett magyar támadásokat azonban az ellenség visszaverte.⁵²¹

Eközben a fenti, októberi szovjet bombatámadás után Csap vasútállomását helyreállították, a magyar és a német hadvezetés jelentős erőket összpontosított a védelmére. Egyetlen településért sem folytattak olyan ádáz küzdelmet, mint Csapért, amelynek minden házáért és utcájáért kemény csatát vívtak. A harcok alatt a nagyközség több alkalommal cserélt gazdát.⁵²² A szovjet haderő mégis kénytelen volt visszavonulni, és az összecsapások a környező településeken zajlottak. A túlerővel felvonuló ellenség támadása után, a magyar 16. gyaloghadosztály csak november 26-án kényszerült feladni Csap nagyközséget.⁵²³ Mivel az Ungvár és Csap közötti távolság mindössze 24 km, a két település között elhelyezkedő magyar falvak lakossága volt első-sorban szenvedő alanya az ádáz harcoknak, illetve az állóháborúnak.

A szemtanúk szerint

A muszkák Kiszegjóc irányából jöttek és kiabáltak, hogy hurrá, hurrá. Olyan sokan voltak, hogy feketéllett tőlük a határ. Rengeteg katona volt. A németek mind vonultak vissza Nagyrát felé, innen a református templom tornyából átvitték a görög templom tornyába az aknavetőt, ott állították fel. A katolikus templom tornyában meg az oroszok állították fel az aknavetőt, a görögbe pedig a németek. No oszt akkor mikor azok elkezdtek löni egymást! Mikor megszólalt a Sztalin-orgona (rakéta sorozatvető), az valami irtózatos volt. A templomtornyokból lőtték egymást, a falusi nép pedig azt se tudta, hova bújjon. Pincékbe, bunkerokba, ki, hová bújt.

Más elbeszélők így emlékeztek ezekre az időkre:

Irtózatos volt, amit ez a háború ezzel a faluval csinált! Három templom van a faluban, de egynek se maradt meg a tornya. A katolikus

⁵²⁰ Grecsó 1977: 230-233.

⁵²¹ Grecsó 1977: 230-232.

⁵²² Isztorija gorodov i szel Ukrajinszkoj SZSZR. Zakarpatszkaia oblaszty. 1982: 514.

⁵²³ Magyarország felszabadítása 1975: 173-174.

*milyen sokáig csak olyan csonka, alacsony volt. Egy ablak se maradt épen a faluban, mind kitört, meg a háztetők is... alig maradt meg valamelyik. Az emberek (férfiak) pedig ki meghalt a fronton, ki fogságban volt, kit meg az oroszok vittek el.*⁵²⁴

*

A németek mind huzódzkodtak Nagyrát felé, elébb innet, a református templom tornyából lőtték őket. Azut mán átvittük a görög templom tornyába, ott állították fel. Mikor a muszka elérte a katolikus templomot, az annak a tornyába vitte fel az aknavetőt. Onnan lőtték egymást! A níp pedig pincékbe, bunkerokba bújt. Mer csináltunk bunkert. Azt mondták, hogy a falut fogik bombázni, hát a kertbe, a föld vigibe csináltuk. Olyan gödröt ástak az emberek, az ódalába pedig olyan üllőkét hagytak földből, azon ültünk, mikor ott vótunk. Befedtük földdel, meg ganajjal (istállótrágyával), csak egy csepp nyíláskát hagytak, amin befértünk, azut oszt azt is betakarták. Ott fohászkodtunk, míg lűttek. Igen fültünk. A Sztalin orgona igen filelmetes vót! Az ember siketült meg tülle, az olyan filelmetes vót. Meg bombázás előtt mindig lűttük fel a Sztalin gyertyát. De attúl este is olyan világos vót, hogy tán még egy tűt is meg lehetett volna tanálni.

A ráti római katolikus templom az új tornyával

⁵²⁴ Az elhurcoltak névsorát lásd: Dupka 1993.

A református templom

A görög katolikus templom

A további szemtanúk az alábbiak szerint idézték fel a faluban kibontakozott harcokat.

Péntek délután jöttek be az oroszok úgy 4 óra körül. Elmentek Szürtéig és akkor ott visszafordultak. Elmentek Kistrátig, ott megálltak, a református templomban volt az őrtorony. (...) A németek Szürtében voltak, jöttek erre fele, és akkor a temetőnél találkoztak az orosz járőr meg a német járőr és akkor elkezdték löni egymást. Egyszer csak jött egy német olyan kis bobik kocsí (katonai terepjáró), és

majdnem a kanyarig eljött, de a református templom tornyából adtak neki egy sortüzet. Visszament Szürtének, és egy jó félóra múlva három német tank jött Szürtétől. Jött egy az úton, egy jött az egyik kert alatt, a másik a másik kert oldalán. Az orosz tank meg Kistrát felől jött, de a németek észrevették, és kilőtték. A német tankok kiverték Rátból az oroszokat egészen Gejőcig. Még Kisgejőcből is kiverték, egész Nagygejőcben maradtak. No de a németek visszajöttek Rátba, és itt maradt a front Rátban. Úgyhogy Gejőcben ottmaradtak az oroszok, és Rátban itt maradtak a németek. És aztán három hétig, 21-22 napig itt vót a front és itt lőttek bennünket állandóan.

Mások viszont így emlékeztek az eseményekre.

Jöttek a muszkák, keresték, nem bujtatunk-i németeket. Bejöttek a házba, mindenhová benéztek, tán még az egerjukba is. K. Tibi vót akkor csepp gyermek, itt vót a ház (szoba) közepin a böcső, és mikor az orosz rágyútott az ígő gyufát belehajintotta a böcsőbe. A gyermek az anyja kezibe vót. És a böcső meggyúlt. Mink meg nem mertünk megmozdulni, mer a másik ránk tartotta a puskát, filtünk. Akkor oszt az egyik mondta, hogy no, menjenek ki. Akkor ótottuk el, de még most is ott a helye a padlón. Kípesek lettek vóna felgyútani a házat!

*

Az orosz mindig támadott, mindig bejöttek egy darabig a faluba, de mindig kiverték őket. Utcai harcok voltak a református meg a katolikus templomnál. Ez 44 őszén volt, akkor, amikor jöttek be, október vége és november eleje volt. Három hétig itt volt a front. Minden este egy szalmakazlat, vagy egy csúrt felgyújtottak, úgyhogy vagy három, vagy négy szalmakazal vagy csűr égett. Egész éjszaka égett és világított. Az oroszok mindig támadtak.

*

Van egy öcsém, aki 1944 októberében, mikor a háború, az állóháború kezdődött, akkor született. És akkor eljött a bába néni édesanyámhoz Palágykomorócrul, mert akkor háznál születtek. Eljött a bába néni, édesanyám megszült, többet nem jött ő felé senki. Eljött a front, utcai harcok vótak, és akkor elmentünk a szomszédba a pincébe. Ott vótunk egy hétig. Aztán ídesapám vájt a kamarába bunkert, úgy híjtuk. Ícaka fent vótunk, mer akkor itt nem lőttek. Reggel ídesanyám be-

ment a bunkerba, oszt én adtam be neki mindig a pólyába aztat a csepp gyermeket, azon kis jukon át, ami a bunker nyílása vót. Mikor vége vót az itteni harcoknak, hát a gyermek szemöldöke, a feje, mindene bekoszmósodott. Hát milyen vót az! Hát nem írkeztünk fűrösztteni. Hát háború vót, hát úgy lűttek, az akna csak úgy hullott! Itt nagy harcok vótak. A sislóci erdőből csak úgy lűttek. Itt vótak Gállocsba a németek, ott pedig az oroszok. Sokat szenyvedtünk akkor. Az akkor Csap nagyközségben harcoló egyik katonának a hozzátartozója így idézte fel az ott vívott harcokat:

Szűrtének, Téglásnak, ment el a front, de akkor aztán még Csapban mi vót! A bátyám is ott szolgált, védte Csapot, és háromszor, négyszer cserélt gazdát egy nap Csap. Nem is közönséges, amilyen harc ott vót!

A Csap elfoglalásával Kárpátalja területén véget ért a II. világháború. Azaz mégsem, ugyanis a hídfőért tovább folytatódott a küzdelem, amikor a megszállók – felszabadítók – november 14-én kihirdetették a hadköteles magyar férfiak összeírását. Négy nap múltán, 18-án már megkezdték a kb. 40 ezer magyar *málenyikij robotra* való elhurcolását, majd deportálását a távoli oroszországi és szibériai kényszermunka-táborokba.⁵²⁵

Az elbeszéléseikben ezekről a megrázó eseményekről is beszámoltak a riportalányok.

A faluból elvittek úgy 30 embert. El kellett menni 3 napos munkára. Engemet is vittek. A bátyám harcolt Csapban, bejöttek Téglásra pihenőre, ő lelépett, és hazajött. Harmadnap pedig mán menni kellett munkára és jött ő is, mert összeszedtek minket az orosz katonák. Édesanyám tett a zsákba egy nagy kenyeret, egy kis szalonnát. Én vittem a hátizsákot. Mint a foglyokat, úgy kísértek bennünket az orosz katonák. Voltak, aki már hazajöttek a frontról, és jöttek velünk, mert elkapták őket, hogy menni kellett három napi munkára. Mentünk, Csap felé kellett menni.

De én nem mentem, csak Téglásig. Már akkor tudtuk, hallottuk, hogy elkoboztak mindent tőlünk. Azt mondták a falubeliek

⁵²⁵ Botlik – Dupka 1991: 54-55. Dupka 2012., 2013. – A magyar férfiak deportálását elrendelő határozatot lásd Dupka 2004: 23-25. Lásd még erről a korszakról szóló visszaemlékezéseket Molnár Ambrus lejegyzésében. In Küllös – Molnár (szerk.) 1997: 95-130.

nekem:”Gyula, itt van neked a gyújtó, a kés, a pénz! – Azt mind ideadták nekem.– Ott van Anna néni, szaladj fel hozzá, vidd fel az értékeket!” Én kiléptem a sorból, nem vette észre a katona, ez volt a szerencse. Kiléptem a sorból, és felmentem Anna nénihez. A hátizsák a hátamon az élelemmel. Anna néni azt mondta nekem, te nem mész sehova! Innen (Kistéglásról) már három napra elmentek, elvittek embereket, de nem jöttek vissza. Azt mondják, nem is jönnek vissza.

Az adatközlők az Ung-vidéken még tartó harcok idején elrendelt málenyikj robotra, a deportálások kezdetére így emlékeznek:

Ugye a papot is elvitték, oda is halt.⁵²⁶ Ki az urát, ki a fiát, ki a testvérét siratta. Még Tégláson meg Csapnál lőttek, de itt már szedték össze az embereket, vitték be Oroszba dolgozni. Azt mondták, hogy három napra! Persze! Évekig is oda voltak, és még jó, ha hazajöttek! Mert mennyi odaveszett!⁵²⁷

A GULÁG áldozatainak emlékműve a ráti római katolikus templom kertjében

Az elbeszélte történelem (oral history) feldolgozása során figyelembe kell vennünk azt, hogy a história hitelességét és forrásértékét jelentősen befolyásolja az adatközlők iskolázottsága, műveltsége és lelki beál-

⁵²⁶ Dupka 1999.

⁵²⁷ Dupka 1993.

lítottasága. Az elbeszélés logikai felépítése és időrendje, az elmondottak jól érthető szabatos megformálása segítheti a kutatót abban, hogy a valós tényeket ismerje meg. Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy az adatközlőt esetleg személyes érdek vezérelheti, így az elbeszélte történet lehet önigazolás, illetve utólagos védekezés is. Egyikük elbeszélésében tapasztaltuk ezt a jelenséget:

Hát, mondom, nálam van a kenyér, a bátyámnak mi lesz? Anna néni azt mondta: ne félj semmit, míg a többinek lesz, neki is lesz. Hát úgy is volt. Így aztán hazajöttem estére. Itthon édesapám meg édesanyám kétségbe estek, ugye a bátyámnak se ennivaló, se semmije nem volt. Mintha haragudtak is volna rám, hogy hazajöttem! A bátyám aztán hazajött január 24-én. Novemberben vitték el őket. A három napból ez lett. Voltak, akik ott maradtak, a két faluból 14-en.

Amennyiben az idézett elbeszéléseket összevetjük a történelmi tényekkel, akkor láthatjuk, hogy számos ponton megegyeznek azokkal. A hiteles dokumentumok szerint is, még a csapi hídfő elfoglalása előtt, november 14-én kihirdették a Kárpátalját megszálló szovjet katonai hatóságok a hadköteles magyar férfiak összeírását.⁵²⁸

Ha a lejegyzett szövegeket nem a történelmi hitelesség, hanem az elbeszélő szempontjából vizsgáljuk, akkor a válsághelyzetekben ösztönösen alkalmazott túlélési technikák egész sorát fedezhetjük fel. A szociológiai kutatások bebizonyították, hogy azokban az időkben, amikor válság, vagy átrendeződés jellemezte/jellemzi a társadalmi viszonyokat, az egyénnek és a közösségeknek ki kellett dolgozniuk a túlélés stratégiáját.⁵²⁹

Az iménti elbeszélő szembehelyezkedett az új rendszer, jelen esetben a megszálló szovjet katonai hatalom elvárásaival, megszökött, és nem ment el a három napos munkára.⁵³⁰ Hasonlóan viselkedett az az idős asszony, aki az alábbi történet főszereplője volt.

Máskor meg jöttek, hogy viszik el a tehenet. Anyósom meg nem engedte. Mert volt olyan pánt az ólajtón, hogy a tehenet nem lehetett

⁵²⁸ Dupka 2004: 23-25.

⁵²⁹ A különböző viselkedésmódok motivációs tényezőinek elemzését lásd Kapitány A. – Kapitány G. 2014: 59.

⁵³⁰ Hankiss, 2004: 22.

kivezetni, a kulcs meg anyósomnál volt a kötője zsebében. Az orosz katoná igen kiabált, de nem értettük, és ráfogta anyósomra a puskát, hogy lövi le, de a másik valamit szólt neki, aztán elmenetek. Hogy is volt anyósomban ennyi bátorság? Mindent megszurkáltak: a csűrben a szénát, a kazlat, meg a hombárban a búzába is beleszurkáltak, német katonákat kerestek.

Esetünkben az elbeszélte történetek szereplői a nem együttműködő életstratégiát választották, amikor a kényszernek ellenálltak. Ez a bátor, szembehelyezkedő viselkedés nem ismeretlen a szociológusok számára, ezt nevezik *dezertáló* magatartásformának. A kutatások szakirodalma szerint a vészhelyzet korábban nem tapasztalt, különös belső erőket tud mozgósítani az egyénben, amely az kényszerítő erőszakkal történő szembeszegülésre készíteti.⁵³¹

A szóbeli közlések vizsgálata során azt is megfigyeltük, hogy a háború okozta válságos helyzetben a közösségek megalkották azokat az önvédelmi magatartásformákat, amelyek az adott helyzetben a túlélésüket segítették. Ezek egyik fontos eleme, hogy az életüket korábban meghatározó alapnormákba, alapértékekbe kapaszkodtak, ez jelentette számukra az állandóságot és a biztonságot.⁵³² Az adatközlők visszaemlékezései és elbeszélések alapján a különböző viselkedésmódokat elemezve érzékelhető, hogy az erős hiten túl a vallásgyakorlás és a vallási közösséghez való tartozás is erőt adott nekik a túléléshez. Mindez kiemelten fontos védőháló lehetett a vészterhes időkben.⁵³³

Azért templomba jártunk, ha nem is volt pap. A rózsafüzért imádkoztuk mink asszonyok.

A szakirodalom számos példával szolgál arra is, hogy a régi paraszti társadalomban az emberek számára biztonságot jelentett a faluközösséghez való tartozás, hiszen a közösen elszenvedett nehézségek összekovácsolták a település lakosságát.⁵³⁴ A válságos helyzet elviselését már annak a tudata is megkönnyítette, hogy a családok a közösségben

⁵³¹ Kapitány A. – Kapitány G. 2007: 33.

⁵³² Kapitány A. – Kapitány G. 2007: 13-15.

⁵³³ Kopp – Székely – Skrabski 2006: 163.; Bögre 2014: 121-123.; Kapitány Á. – Kapitány G. 2007: 32.

⁵³⁴ Kapitány Á. – Kapitány G. 2014: 13.

sorstársakra találtak.⁵³⁵ Háború idején, valamint a munkaképes férfiak elhurcolása során ez fokozottan megmutatkozott, hiszen nem volt olyan család, akit ne érintett volna meg a világégés borzalma valamilyen formában.

Az alábbi idézet szép példája annak, hogy erős hite segítségével miént dolgozta fel egy asszony – és vele együtt a család – az őket ért anyagi veszteséget.

Enni kell a családnak, akkor is, ha nap, mint nap csak lőnek. A két templom tornyából egymást lőtték a németek, meg a muszkák. Mink meg ugye, éppen a két templom között lakunk. Igen lőttek! Tésztát dagasztottam, mert kenyeret akartam sütni. Egyszer csak, mintha valaki azt súgta volna: 'Rozi te, menj innen, menj le a pincébe!' Én a nagy dunnárt gyorsan rátettem a tésztára, és uzsgyi, le a pincébe. No, mikor aztán már csendesedett az a nagy lövöldözés, az uram kinézett. Mondja, hogy halod te asszony, a pitvar ablakon csak úgy száll ki a sok talu (toll). Megyek, nézem, hát Uram Jézus! Mit látok? A pitvar hátsó falán egy olyan nagy lyuk, hogy két ember is kiferne rajta! Az én tésztám, a dagasztótekenő, a dunna szerteszt az egész pitvarban. Belecsapott egy akna! De nem sajnáltam egyiket sem! Mert hidd meg, hogy csak a jó Isten küldhette az őrangyalomat, hogy engem onnan elszólítson! Mert ha nem, én ottmaradok, telibe talált volna az akna. Máma is azt mondom, hogy csak a jó Istennek vót rám ilyen különös gondja, hogy én megmeneküljek.

Az elbeszélések elemzése egyértelműen bizonyította, hogy az adatközlők a velük történeteket a saját értékrendszerükön és lelkivilágukon szűrték át. A vizsgált történelmi esemény kapcsán elmondottak rendszerint személyes élményeken alapulnak és utólagosan, egy hosszabb folyamat eredményeként formálódtak történetté. Az idők során nem valós elemek is keveredhetnek egy-egy elbeszélésbe, és annak ellenére, hogy a történetekben rendszerint sok az adatközlő által beleszórt szubjektív elem, a valós tények is benne foglaltatnak.

A történelmi események és az elbeszélt históriák összevetése során fontos szólnunk a lokalitásról, vagyis arról, hogy az elbeszélők nem

⁵³⁵ Kapitány Á. – Kapitány G. 2014: 115.

ismerték, nem ismerhették a tágabb összefüggéseket. Amit a környék falvaiban zajlott harcokról vagy az elhurcolásokról tudtak, azt másoktól szerzett, későbbi információkból ismerhették. Ugyanakkor a saját településre vonatkozó közléseknek, elbeszéléseknek fontos forrásértékük van, hiszen számos esetben a hiányzó adatokat pótolja, és pontos, aprólékos adatokkal szolgálnak a település háború alatti sorsáról. Ezen kívül megismertetik a történesek pontos körülményeit és módját, amelyek a helység históriája szempontjából fontos jelentőségűek. Tapasztaltuk, hogy amennyiben az elbeszélte történelmi események vizsgálata során azonos témában több interjút is készítünk, a szubjektivitás kiszűrhető, a megkopott emlékezetek kiegészíthetőek, és a valós történet egyre pontosabban kirajzolódhat. Ha viszont az elbeszéléseket összevetjük más közlésekkel és a szakirodalmi vonatkozásokkal, akkor árnyaltabb, számos esetben objektívebb képet kaphatunk.

Összefoglalás

Az etnográfiai gyűjtőmunka során lejegyzett történetek elemzése, a valós tények és az elbeszélte történelem összehasonlítása igazolta, hogy az oral history fontos forrásnak tekintendő. A felhasználása során azonban figyelembe kell vennünk mindazokat a követelményeket, amelyekre a történészek már korábban felhívták a kutatók figyelmét. Néprajzi szempontból egy-egy ilyen élettörténet-részlet sok mindent közöl az egyén, illetve egy adott közösség szokásairól, viselkedés- és gondolkodásmódjáról. Ezek az elbeszélések fontos kiegészítő adatokkal szolgálhatnak az írott, hivatalos történetírás számára, de eredményesen kutathatja az ilyen jellegű forrásokat a szociológia tudománya is.

Az idézett elbeszélések bizonyítékkul szolgálnak arra is, hogy az összetartó szívós, konok és eltökélt közösségek megmaradhatnak a háború nehéz körülményei között is. Az elmúlt évtizedek történelmi eseményei igazolták, hogy a kárpátaljai magyarok megvívták a mindennapok harcát a XX. század gyakori államfordulatai idején, de azokat követően is. A folytonos küzdelmek, és az alkalmazkodás képessége megedzették az ott élőket arra, hogy a jelen körülmények között továbbra is megtalálják a túlélés, valamint a megmaradás lehetőségeit.

IRODALOMJEGYZÉK

- BOTLIK József – DUPKA György 1991: Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből. 1918–1991. Budapest – Szeged.
- BÖGRE Zsuzsanna 2014: A trauma feldolgozása, a megtérés és az identitás – az élettörténeti kutatások alapján. In Deáky Zita – Smid Bernadett (szerk.) Emlék, emlékezet, életút. Budapest, 121-128.
- DUPKA György 1993: Egyetlen bűnük a magyarságuk volt. Emlékkönyv a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól (1944–1946). Ungvár – Budapest.
- DUPKA György 1999: Kárpátaljai Magyar Gulag-Lexikon. Lefejezett értelmiség 1944–1959. Ungvár – Budapest.
- DUPKA György 2012: A mi Golgotánk. A kollektív bűnösség elvének alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben. (A 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa határozatainak végrehajtása az NKVD-jelentések tükrében. 1944–1946). Ungvár – Budapest.
- DUPKA György 2004: „Keressétek fel a sírom...” Szolyvai emlékkönyv a „malenykij robot” 60. évfordulójára a sztálinizmus kárpátaljai magyar áldozatairól 1944–2004. Ungvár – Budapest.
- GYÁNI Gábor 2003: Történetírói nézőpont és narratív igazság. In. Magyar Tudomány. 1 sz. 16.
- HANKISS Elemér 2004: Társadalmi csapdák és diagnózisok. Budapest.
- HORVÁTH Gergely Krisztián – KESZEI András 2003: Társadalomtörténet és szociológia. In Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.) Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek. Budapest.
- ISZTORIJA gorodov i szel Ukrajinszkoi SZSZR. Zakarpatszkaja Oblaszty. Kijev, 1982.
- KAPITÁNY Á. – KAPITÁNY G.: www.real.mtak.hu.
- KAPITÁNY Ágnes – KAPITÁNY Gábor 2007: Túlélési stratégiák. Társadalmi adaptációs módok. Budapest.
- KAPITÁNY Ágnes – KAPITÁNY Gábor 2014: Alternatív életstratégiák. Budapest.
- KAPITÁNY Ágnes – KAPITÁNY Gábor 2014a: Alternatív életstratégiák – néhány jellegzetes modell. In. Kultúra és Közösség. IV. folyam, V. évfolyam. 4. sz., 59-73.
- KOPP Mária – SKRABSKI Árpád 2006: A támogató család, mint a pozitív életminőség alapja. In Kopp Mária – Kovács Mónika Erika (szerk.) A magyar népesség életminősége az ezredfordulón. Budapest, 220-232.
- KOPP Mária – SZÉKELY András – SKRABSKI Árpád 2006: Vallásosság és életminőség az átalakuló társadalomban. In Kopp Mária – Kovács Mónika Erika (szerk.) A magyar népesség életminősége az ezredfordulón. Budapest, 156-166.
- MAGYARORSZÁG felszabadítása. Tanulmányok hazánk felszabadításának történetéből. Száva Péter (szerk.). Budapest, 1975.

- MOLNÁR Ambrus 1997: Gönczy Pál nagydobronyi református lelkész levelei és versei Silinkából. In Küllös Imola – Molnár Ambrus (szerk.) Vallási Néprajz 9. Kárpátaljai tanulmányok. Budapest, 131-225.
- PILLING János 2006: A gyász hatása az életminőségre. In Kopp Mária – Kovács Mónika Erika (szerk.) A magyar népesség életminősége az ezredfordulón. Budapest, 337-349.
- TITON, Jeff Todd 1982: Az élettörténet. In Küllös Imola (szerk.) Documentatio Ethnographica. 9. Az életrajzi módszer. Alkalmazása és eredményei a néprajzban és az antropológiában. Budapest, 94-96.
- VARGÁNÉ NAGY Anikó: Az oral history-források jelentősége. www.academia.edu/6905226/

(Diavetítéssel illusztrált előadásként elhangzott: Budapest, Magyar Tudományos Akadémia. 2016. június 1.)

HITÜK VOLT AZ EGYETLEN BÜNÜK

Vértanú papok Kárpátalján

Kárpátalján az egyházüldözés lényegében már az 1920. június 4-i trianoni békediktátumot követően kezdődött, amikor Kárpátalját Csehszlovákiához csatolták. A két világháború közötti időben elsősorban a görögkatolikus egyház elleni beolvasztási/felszámolási törekvések erősödtek fel. Ennek fő célja egyrészt a pravoszláv vallás erőszakos terjesztése, másrészt a rutén/ruszin nemzeti identitás felszámolása volt. A kárpátaljai csehszlovák hatóságok számos eszközzel támogatták a skizmát, vagyis a görögkatolikusok visszatérését az ortodox hitre. Amíg az 1910. évi magyar népszámlálás szerint a trianoni diktátum után létrejött Kárpátalja területén mindössze 550 pravoszláv hívőt írtak össze, addig az 1940-es évek elejére a lélekszámuk elérte a több mint 150 ezer főt.⁵³⁶ Fontos rámutatni arra, hogy a ruszinságnak az 1830–1840-es évektől a munkácsi görögkatolikus püspökség keretében alakult ki identitástudata, és formálódott nemzeti közösséggé.

A görögkatolikus egyház

Kárpátalja csehszlovák korszakában, az 1919 és 1938 között történt erőszakos beolvasztási törekvéseknek, a pravoszlávia térhódításának a következményeként, a II. világháborút követően a megszálló szovjet hatóságok az ortodox egyházszervezetbe kényszerítették a kárpátaljai görögkatolikusokat. A papokat aposztáziára, azaz hitehagyásra kötelezték, diplomáikat, parókiáikat az ortodox hívőknek kellett átadniuk, vagy azokat bezárták. Ezzel párhuzamosan a ruszinokat – közöttük a görögkatolikusokat is – 1946. november 7-én központi állami rendelettel ukránokká nyilvánították.

A görögkatolikus lelkészek jelentős része nem tagadta meg a hitét. *Romzsa Tódor (1911–1947)* munkácsi püspök kezdettől fogva hajlíthatatlanul ellenállt a kommunista diktatúra egyre keményebb nyomásának, hűséggel és kitartóan védelmezte egyházmegyéje érdekeit. A szovjet belügyi szerv, az NKVD ezért elhatározta a főpásztor fizi-

⁵³⁶ Botlik 2010: 53.

kai megsemmisítését. Ettől azt remélte, hogy a hitéhez rendíthetetlenül ragaszkodó Romzsa halálát követően elhárul a legfőbb akadály a görögkatolikus egyház felszámolása elől. Ezért 1947. október 27-én sikertelen merényletet hajtottak végre a püspök ellen, akit súlyos sérülésekkel szállítottak a munkácsi kórházba.⁵³⁷

Romzsa Tódor (1911–1947)

Halálos veszélyt sejtve, a főpásztor állandó kórházi felügyeletét *Biczko András* (1913–1993), a munkácsi görög katolikus templom káplánja szervezte meg, aki a kórházban dolgozó Szent-Bazil rendi apáca-nővérek lelki vezetője és gyóntatója volt.⁵³⁸ Azonban a gyógyuló püspök mellett állandó felügyeletet teljesítő apácákból álló ápolószemélyzet kijátszására, az NKVD utasítására, a kórházigazgató-főorvos, dr. Bergman (egyes forrásokban: Berman) egy új ápolónőt alkalmazott, aki valójában titkos-ügynök volt. Azt a parancsot kapta, hogy az ápolószemélyzet közé beépülve, ciánkálival mérgezze meg a már gyógyulófélben lévő püspököt. Az ügynök feladatát 1947. november első napján éjjel egy órakor hajtotta végre. Tettes társa dr. Bergman volt, aki utasításával néhány percre eltávolította az apáca-nővéreket a főpásztor ágya mellől, hogy NKVD bérgyilkosa végrehajthassa megbízatását.

⁵³⁷ Bendász I. – Bendász D. 1994: 94–96.

⁵³⁸ Botlik 2010: 72.

Az apácákat irányító Manajló Mária Teofila nővér is vértanúságot szenvedett: 1948. január 28-án koholt vádakkal letartóztatták, majd 10 évi javító-kényszmunkatáborra büntették. Oroszország európai, közép-ső részére, a Mordvin ASZSZK egyik lágerébe hurcolták, ahonnan 1955. augusztus 23-án szabadult. Már a Szovjetunió felbomlását követően, Romzsa püspök meggyilkolása után több mint négy évtizeddel, 1992-ben került nyilvánosságra egy 1952. évi szolgálati jelentés. Az ebben közöltek szerint „Az SZKP KB Politikai Bizottsága tagjának, az Ukrán KP [Kommunista Párt] első titkárának, Nyikita Sz. Hruscsovnak az utasítására az Ukrán SZSZK Állambiztonsági Hivatala által kidolgozott, és a Hruscsov által jóváhagyott terv szerint, Munkács városában megtörtént Romzsának, a görögkatolikus egyház vezetőjének a megsemmisítése, aki erőlyesen tiltakozott a görögkatolikusok pravoszláv csatlakozása ellen”.⁵³⁹

A vértanú Romzsa Tódor munkácsi püspök életútját és halálának körülményeit többen feldolgozták,⁵⁴⁰ ezért annak a káplánnak a sorsát ismertetem, aki a halálos veszélyt sejtve, megszervezte a főpásztor állandó kórházi felügyeletét, a gyilkosságot követően pedig a temetési szertartását. Mindezekért Biczko András a vértanúság sajátos formáját szenvedte el.

Biczko András (1913–1993)

⁵³⁹ *Moszkovszkije Novosztji* 1992: 10.

⁵⁴⁰ Például, Puskás László: Romzsa Tódor püspök élete és halála. Bp. 1999.

A Munkács melletti Pisztraházán született szegényparaszti családban, hetedik gyermekként. Érettségi után tanítóként működött a kárpátaljai hegyvidéken, a Verhovinán egy apró ruszin faluban. Az ungvári papnevelő intézetbe 1933-ban jelentkezett, ahol megtapasztalta az ukránosítási, és a pravoszláv törekvéseket. Végül Eperjesen végezte teológiai tanulmányait, és 1938-ban itt szentelték pappá. Ezt követően Kárpátalján kezdte lelkészi szolgálatát. A csehszlovák katonai mozgósítás során Prágába került, ahol a hadsereg egyik alakulatának káplánja lett. Hamarosan visszakerült Munkácsra, és a görögkatolikus templom segédlelkészeként szolgált tovább. Még akkor is, amikor 1944 októberében a szovjet csapatok elfoglalták Kárpátalját, és a megszálló hatóságok megkezdték a vallásüldözést, s eközben a görögkatolikus egyház felszámolását.

Biczko András azonban nem tagadta meg a hitét, ezért a hatóságok nem tudták aposztáziára kényszeríteni. Ebben az időben már minden, az államtól kapott anyagi juttatástól megfosztották a lelkészt és családját. Tanítónő feleségét elbocsátották állásából, mert nem volt hajlandó aláírni, hogy ateista szellemben neveli a gyermekeket. A család a hívek adományaira szorult, és abból tartotta fenn magát. A káplán – értesülve lelkésztársai sorsáról –, jól tudta, hogy őrá is milyen megpróbáltatások várnak. Egyik rokona két évet töltött távoli szovjet kényszer-munkatáborban, és beszélt az ottani körülményekről.

Amikor 1949 januárjában az NKVD személyautója megállt a görögkatolikus parókia előtt, a lelkész – ekkor már három kiskorú gyermek édesapjaként – a GULÁG helyett a bujdosást választotta. Megszökött a letartóztatás elől, majd a hívek egy szalmával megrakott szekéren kimenekítették Munkácsról, és László fivére pisztraházai otthonába szállították. Ott titokban az egyik csűr alatt üreget vájtak, és Biczko András itt rejtőzködött kilenc éven keresztül, 1949 és 1958 között. Közben a feleséget a titkosszolgálat többször kihallgatta, eközben súlyosan fenyegette, hogy megtudja a férje búvóhelyét. A lelkész hollétéről csak a fivére tudott, aki – mivel megtapasztalta az NKVD módszereit –, jobbnak látta, ha elővigyázatosságból senkivel, még a feleséggel sem közli, hol rejtőzött el. Biczko nejét és három gyermekét egyébként – nyomban a házkutatást követően –, már februárban kilakoltatták a parókiáról, miközben nem biztosítottak számukra sem-

milyen lakhatási lehetőséget. Végül egy görögkatolikus család adott nekik menedéket, és fogadta be őket a házuk egyik szobájába.⁵⁴¹

A sztálini korszakot követő hrucsovi olvadás politikai enyhülést hozott, ezért a megromlott egészségi állapotú lelkész 1959-ben jelentkezett a hatóságoknál, ahol nyíltan kigúnyolták, mondván: „lekészte a GULÁG-ot”.⁵⁴² Újbóli papi működését azonban nem engedélyezték, emiatt a nyugdíjba vonulásáig, 1973-ig éjjeliőrként dolgozott.

A görögkatolikus egyház működésének újbóli engedélyezését követően, 1989-ben, az addig katakomba létben működő egyház újralelt. Amikor 1993 januárjában, 44 év után, a pravoszláv egyház visszaadta a munkácsi templomot a görögkatolikus híveknek, az ünnepi liturgia szentbeszédét Biczko András atya mondta, immár szlovák állampolgárként. (Idős korában, 1991-ben gyermekeihez települt át feleségével, családegyesítés címén.) Megadatott neki, hogy élete utolsó szentbeszédét abban a templomban mondhatta el, ahonnan több mint négy évtizede káplánként az NKVD elűldözte. Nem sokkal ezt követően elhunyt, és a felvidéki/szlovákiai, mátyusföldi Szenc városka temetőjében helyezték örök nyugalomra.

Rövid számvetés a kárpátaljai helyzetről. A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye 1949. februári szovjet hatósági megszüntetésekor a parókiák száma 265, a lelkészeké 350, akiknek túlnyomó többsége nő, családos ember volt. A kárpátaljai görögkatolikusok száma ekkor 450 ezer (más adatok szerint 480 ezer) lélek: ebből a túlnyomó többség 400 ezer fő ruszin, 28 ezer magyar, 16 ezer román, néhány ezer fő szlovák nemzetiségű volt. A hatóságok 293 templomot koboztak el, és adták át a pravoszláv egyháznak. A görögkatolikus egyház felszámolásakor működő 350 lelkészből 129-et a szovjet nép ellenségének nyilvánítottak, mert elutasították a hitehagyást. Koholt vádakkal indított perekben 10, igen gyakran 25 évi ún. javító munkával, vagyis kényszermunkatáborral sújtották őket. A 129 lelkész közül 30-an nem tértek haza, odahaltak a lágerekben. Az életben maradtak a szovjetunióbeli 1955–1956. évi általános amnesztiával szabadultak. Viszszatérhettek Kárpátaljára, de lelkészi szolgálatukat nem folytathatták.

⁵⁴¹ Lásd bővebben Bycko 2006: 25–41.

⁵⁴² A deportálásokról és a kényszer munkatáborokról lásd bővebben Dupka 1993, Dupka 2013, Dupka 2012.

Ennek ellenére jó néhányan titokban tovább működtek. Ha a szovjet titkosszolgálat tetten érte őket, újabb kényszermunkatábor várt rájuk. Többeket Kárpátalja területéről életfogytiglan kitiltottak.⁵⁴³

A római katolikus egyház

Az 1920. évi trianoni békediktátumot követően, a Szatmári Római Katolikus Egyházmegye, amelyhez Kárpátalja is tartozott, három részre szakadt. Romániához 45, Csehszlovákiához 44, Magyarországhoz 14 plébánia került. Kárpátalja római katolikus híveit emiatt 1923-tól külhelynök, dr. Tahy Ábrahám (Ábris) irányította. A Szentszék és a csehszlovák kormány megállapodása után, 1934. szeptember első napján a szatmári egyházmegye kárpátaljai és szlovenszói részeiből Ungvár székhellyel, apostoli kormányzóságot hoztak létre Szvoboda Ferenc irányításával. Később, 1938 és 1941 között Madarász István kassai püspök volt a terület apostoli kormányzója. Ezt követően Scheffler János 1942. május 17-én vette át a Szatmári egyházmegye vezetését, az 1938–1939 fordulóján Magyarországhoz visszatért Kárpátaljával együtt. Ezt követően Kárpátalja ismét a szatmári püspökséghez csatlakozott. (Ez úgy vált lehetővé, hogy az 1940. augusztus 30-i második bécsi döntéssel Észak-Erdély és a Székelyföld, két évtizedig tartó román megszállás után újraegyesült Magyarországgal.)

Amikor a II. világháború végigsöpört a Kárpátaljai Kormányzói Biztonság területén, Scheffler szatmári főpásztor többször járt Kárpátalján és eközben kijelölte a következő általános helynököket. Pásztor Ferenc, a beregszászi főesperes kapta a megbízást arra az esetre, ha ismét módosulnának az államhatárok. A másik két személy *dr. Bujaló Bernát* és *Szegedi Jenő* volt, akik a helynök esetleges letartóztatása esetén, egymást követően irányítják majd az egyházat.⁵⁴⁴

A balsejtelem beigazolódott, mert a római katolikus egyház lelkezeit sem kímélte a Kárpátalján berendezkedő szovjet kommunista, nyíltan ateista ideológiára épülő rendszer. Általában hazaárulás és izgatás vádjával ítélték el őket. A hatóságok kevés mozgási szabadságot adtak az egyházi vallásgyakorlat számára: a szentmiséken és a temeté-

⁵⁴³ Botlik 2010: 57.

⁵⁴⁴ www.munkac-diocese.org/hu/toertenet.htm/

seken kívül más tevékenységet nem végezhettek, tilos volt a hitoktatás, az anyakönyvek vezetését nemcsak betiltották, hanem a matrikulákat is elkobozták. Az egyházi ingatlanokat államosították, a templomokat lefoglalták, bezáratták – a legtöbbet az 1956 és 1962 közötti időszakban –, és raktárakat, sőt ateista múzeumokat, tornatermeket alakítottak ki bennük. A felekezeti iskolákat is megszüntették.

Kárpátalján 1945-ben, összesen 48 római katolikus lelkész tevékenykedett, közülük a következő években összesen 19 papot tartóztattak le hazaárulás vádjával (arányuk 39%). Az 1949-ig elhurcoltak közül ketten nem éltek túl a megpróbáltatásokat: a helynökké kinevezett *Pásztor Ferenc* (1880–1951?) és *Haklik Sándor* kisértői esperes.⁵⁴⁵ A Scheffler püspök által másodikként kijelölt helynököt, dr. Bujaló Bernátot 1952-ben tartóztatták le.

Bujaló Bernát (1901–1979)

Bujaló atya az Ung vármegyei Nagyráton született 1901-ben. Középiskolába Ungváron és Szatmárnémetiben járt, majd Budapesten végezte teológia tanulmányait. Pappá 1925-ben szentelték, ezt követően a szintén ungi Felsődomonyára nevezték ki, majd 1926–1935 között Ungváron káplán, és eközben a Drugeth-gimnázium hitoktatója. A

⁵⁴⁵ Szendrey Anita: Pásztor Ferenc szolgálata a Beregszászi Római Katolikus Egyház plébánosaként. (1932–1949). In. *Scientia Denique* (Ungvár), I. évf. 1. kiad. 2011: 111–112.

prágai Károly Egyetemen 1932-ben doktorált. Ezt követően 1935–1938-ban, az ungvári papi szeminárium igazgatója, közben 1936-tól szentszéki tanácsos, 1942-től ungvári plébános és ungi főesperes volt.⁵⁴⁶

Az ungvári állambiztonsági szerv, a helyi NKVD által 1952. április 1-én kiállított letartóztatási és házkutatási parancsában ellene az alábbi vádak olvashatóak:

„Bujaló Bernát (Ungvár, Beloruszkaja u. 2.) Kárpátalja megszállása idején, mint pap és mint az ungvári gimnázium teológia-tanára prédikációiban rendszeresen rágalmazta a Kommunistá Pártot, a Szovjetuniót és a szovjet valóságot. Diákjait folyamatosan szovjetellenes tartalmú irodalommal látta el. 1939 májusától a magyar-fasiszta kormány által létrehozott ún. „tisztázó (igazoló) bizottság” tagja volt, melynek az volt a célja, hogy az állami hivatalokban dolgozó – többek között a népiskolák tanáraitra és igazgatóira kiterjedő – tisztviselők megbízhatóságát ellenőrizze. (...) A Szovjetuniónak a német-magyar fasisztákkal vívott háborúja idején, 1941–1945 között, Bujaló felhasználva a tekintélyét, prédikációiban biztatta a hívőket a fasiszta hadsereg segítése által erősíteni a magyar-fasiszta államot, a Szovjetunió elleni harcban. A megszállók elűzése után Bujaló Bernát szovjetellenes agitációt folytatott, jósolta a szovjet hatalom bukását és a burzsoá hatalom felállítását Kárpátalján az angol-amerikai fegyveres csapatok segítségével.”⁵⁴⁷

A kihallgatások befejeztével, 1952. május 29-én a Kárpátaljai Megyei Bíróság a következő ítéletét hozta:

„Az elkövetett bűncselekmények alapján az Ukrán Köztársaság Büntetőjogi Törvénykönyve 54-4. és 54-10. paragrafusainak alapján Bujaló Bernátnak 1952. április 1-től számított 10 év javító-munkatáborban eltöltendő szabadságvesztést, 5 év jogvesztést és teljes vagyonelkobzást ítél. Az ügyvédi munkáért kéretik levonni az elítélttől 250 karbovanecet az Ungvári Ügyvédi Tanácsadás részére. Az elítélt az ítélet kihirdetése után 5 napon belül fellebbezhet Ukrajna Legfelsőbb Bíróságához.”⁵⁴⁸

⁵⁴⁶ A kárpátaljai értelmiség elhurcolásáról, megsemmisítéséről lásd Dupka: 1999.

⁵⁴⁷ Vértanúink–Hitvallóink. 61. sz. 2010. június (www.mindszenty.katolikus.hu/vh61/61_1.html)

⁵⁴⁸ Uo.

A hatóságoknál Bujaló atya nem fellebbezett. Az Ural-hegységbe száműzték, ahol vasútépítéseken dolgozott, és 1956-ban az általános amnesztiával szabadult. Hazatérve átvette az egyház irányítását, mert Pásztor Ferenc nem tért haza a munkatáborból. (A levéltári források szerint jóval korábban, feltehetően 1951. október 15-én Szibériában, a Bajkál-tó környéki Tajset város közelében működő 20. számú kényszermunkatáborban halt meg.⁵⁴⁹) Bujaló Bernát megromlott egészségi állapota miatt azonban hamarosan lemondásra kényszerült. Scheffler szatmári püspök kijelölése alapján Szegedi Jenő várpalánkai plébánosnak kellett volna követnie őt helynökként, de a szovjet egyházügyi hatóságok Mészáros János ungvári plébánost nevezték ki vikáriussá. Bujaló Bernát ezért Ungvárról visszatért a szülőfalujába, Nagyrátra, ahol Ferenc testvérénél lakott. Nagybereznára kapott lelkipásztori kinevezést, emiatt naponta 55 km-t kellett utaznia vonattal, hogy elláthassa szolgálatát. Azért, hogy gondolni tudja a Nagybereznai járás két falvának, Turjaremete és Mező (Huta), valamint Havasköz (Lyuta, Perecsenyi járás) híveit. A templomi adakozásokból egy motorkerékpárt vásárolt, ezután ezzel kereste fel a rábízott településeket. Később, 1967-től a lakóhelyéhez közelebb, Szerednyén teljesített papi szolgálatot, és 1975-ben itt mutatta be aranymiséjét. Életének 78. évében, 1979-ben hunyt el. A nagyráti temetőben helyezték örök nyugalomra.

Bujaló Bernát a nagybereznai hívei körében

⁵⁴⁹ Szendrey 2001: 115–116.

Bernát atya rehabilitálására csak 1988-ban került sor. Az ezzel kapcsolatos határozatban az alábbiak olvashatóak: „Bujaló Bernátot alaptalanul ítélték el, mivel a felhozott vádak idején nem volt szovjet állampolgár, s így az Ukrán Köztársaság Büntetőjogi Törvénykönyv cikkelyei nem vonatkozhattak rá. Bujaló szovjetellenes agitációja és bűnös tevékenysége nem nyert bizonyítást”.⁵⁵⁰

A református egyház

A kárpátaljai református egyház a Magyarországi Református Egyház Tiszántúli Egyházkerületének volt a része már a XVI. századi reformáció kezdetétől. A trianoni békediktátum következményeként – akárcsak a római katolikus egyház – kényszerűen szakadt el az anyaországtól és anyaegyházától. Ennek következtében, a fennmaradása érdekében a Csehszlovák Köztársaságban kellett megszerveznie önálló életét. A kárpátaljai része azonban nem volt felkészülve ezekre a változásokra. Nem volt egységes, ezért nem tudta felvenni a harcot a támadásokkal és a megpróbáltatásokkal szemben.

Az államfordulat után jött létre Kárpátalján a Napkeleti Baráti Kör elnevezésű ébredési mozgalom, amelynek fő célja az egyházon belüli öntudatos, igei alapon álló református nevelés volt. Ennek a megújító szerveződésnek is voltak ellenzői, számos esetben a saját lelkipásztorai részéről is ellenállásba ütközött. Mint minden mozgalom, ez is küszködött hibákkal, ezért az egyház nem tudott kellően ellenállni az ateizmus és a szekták támadásainak. A református hitet követők száma jelentősen megfogyatkozott. A trianoni békediktátum utáni időben Kárpátalján a református egyháznak 90 temploma, és számos imaháza működött, több mint száz lelkésszel és hitoktatóval. Az 1922. évi egyházi nyilvántartás szerint – amikor létrejött a Kárpátaljai Református Egyházkerület, ami három Egyházmegyéből állt: Ungi-, Beregi- és Máramaros-Ugocsa –, összesen 77 gyülekezetet fogott össze. Közte három filiát és három miszsiói közösséget, összesen 65 000 gyülekezeti taggal, 76 lelkésszel, és 5 segédlelkésszel. Az 1930. évi, második csehszlovák népszámlálás szerint a kárpátaljai református hívők száma kerekén 72 000 fő volt.

⁵⁵⁰ Szendrey 2001: 115–116.

Az 1938. november 2-i első bécsi döntéssel, majd az 1939. március 15–17-i magyar katonai hadművelettel Kárpátalja, két évtizedig tartó idegen, csehszlovák uralom után újraegyesült Magyarországgal. Ezt követően a kárpátaljai református egyház visszakерült a Tiszántúli Egyházkerülethez, amelyhez 1944 őszéig tartozott. Ekkor a közeledő Vörös Hadsereg elöl sokan elmenekültek, köztük mintegy 40 református lelkész hagyta el a gyülekezetét. A jövő teljesen bizonytalanná vált, és éppen ekkor nem állt vezető a kárpátaljai református egyház élén. A három egyházmegyébe tagozódott reformátusság tehetetlenül várta további sorsát. A megszálló szovjet hatóságok megfélemlítő gyakorlata e felekezetet sem kímélte: három lelkipásztort koholt vádak alapján – a múltban kifejtett, úgymond politikai és hitéleti tevékenységért – elítéltek, elhurcoltak és ismeretlen helyen, kényszermunkatáborban haltak meg.

A belügyi titkosszolgálat, az NKVD a protestáns lelkészekről is gyűjtött adatokat, és kiválasztotta azokat a személyeket, akik behódoltak s végrehajtották a hatalom utasításait.

„Ebben az időben [1947-ben] történt, hogy az államhatalom összehívta a református lelkészeket Bátyúba, mivel a Moszkvai Baptista Egyház részéről csatlakozásra való felhívás történt. Az akkori moszkvai baptista vezetők, Ivanov és Andrejev személyesen jöttek el és felajánlották segítségüket, ha a kárpátaljai reformátusok csatlakoznak a Baptista Szövetséghez, mivel ők már regisztráltak, az államhatalom által elismert és működő felekezet voltak” – emlékezett vissza Gulácsy Lajos.⁵⁵¹

A lelkipásztorok között nem volt egyetértés az előbbi ügyben, de a többség, valamint a Napkeleti Baráti Kör minden tagja elutasította a baptistákhoz való csatlakozást. Jól érzékelték, hogy ez a „szövetség” a kárpátaljai református egyház beolvasztását és a szekták szabad tevékenységét eredményezte volna. A Bátyú községben tartott gyűlésen az államhatalom kemény nyomása ellenére úgy döntöttek, hogy önálló, szabad egyházként akarnak továbbra is műlödni. A Kárpátaljai Református Egyház tagjainak ekkori lélekszáma megközelítette a 140 ezer főt, akik 90 templomhoz, hat imaházhoz és számos szórványhoz tartoztak. Szolgálatukat 55 lelkipásztor látta el. A bátyúi tanácskozás

⁵⁵¹ Gulácsy 1998.

résztevői határozottan visszautasították a moszkvai baptista vezetők ajánlatát.

A Napkeleti Baráti Kör vezetősége, érzékelve a Kárpátaljai Református Egyház körül kialakult helyzetet, 1947-ben levelet írt Joszif V. Sztálinnak, az SZKP KB főtitkárának, a Szovjetunió Minisztertanácsa elnökének. „A levél nem volt sértő, sem ítélező, inkább az Úr eszközének és ítéletének láttatta őt, mint amilyen Nabukodonozor volt a zsidó nép számára” – emlékezett vissza Gulácsy Lajos. Az ezt követő események igazolták, hogy a levél célba ért. A levelet aláírók közül az NKVD rövidesen letartóztatott két lelkészt, Horkay Barnát és Zimányi Józsefet. Később még kettőt, Simon Zsigmondot és Fekete Gyulát. A letartóztatások következő hulláma 1949 márciusában érte el az egyház papjait, amikor még hat egyházfit zártak börtönbe, és koholt vádak alapján hozott ítéletek végrehajtásával hurcoltak kényszers munkatáborokba (Pázsit Józsefet, Györke Istvánt, Asszonyi Istvánt, Huszti Bélát, Kovács Zoltánt és Gulácsy Lajost). Mint minden lelkész ellen, őket is a következőkkel vádolták: szovjetellenes tevékenység, a néphatalom megdöntésére irányuló kísérlet, az emberek félrevezetése, és szovjetellenes propaganda a fiatalság körében. Csak 1956-ban szabadultak amnesztiával, és térhettek haza a lágerекből.

A többi lelkész a kárpátaljai szülőföldjén élte át a megaláztatásokat, a parókiákról való kilakoltatást, a hivatali felfüggesztéseket, eltiltásokat, fenyegetéseket és a nagyon nehéz anyagi körülményeket. A későbbiekben is letartóztattak több lelkészt azzal a váddal, hogy az 1950-ben alakuló kolhozok ellen bujtogattak, és bírálták a szovjet politikai vezetést. Így ítélték el hamis vádak alapján Forgon Pál püspököt, valamint másik hat lelkészt, mindannyiukat négy évig tartották kényszers munkatáborokban. Szabadulásuk után kizárólag a számukra kijelölt lakóhelyen, az állam által bejegyzett gyülekezetekben végezhatték szolgálatukat. Ebben az időben a lelkészek száma húsz főre csökkent, és csak 81 templomban tarthattak istentiszteleteket. A református egyház kálváriája az 1950-es évek elején még nem ért véget.

Az 1956-os magyarországi forradalom és szabadságharc miatt megrettent kárpátaljai államhatalmi és állambiztonsági szervek, zendüléstől tartva, meg akarták félemlíteni a magyar lakosságot. *Gecse Endre*

gálócsi (Ungvári járás) református lelkész ellen koholt vádakkal pert készítettek elő, akinek az egyik visszaemlékezés szerint az volt a bűne, hogy „teljes odaadással végezte munkáját és romos templomokat varázsolt újjá”.⁵⁵²

Gecse Endre (1907–1959)

A vértanú, Gálóc községben született 1907-ben. A sárospataki teológián tanult, amikor befejezte, az édesapja mellett segédlelkészként szolgált. Apja halála után, 1931-ben a gyülekezet a lelkészévé választotta. Énekkart és színjátszó csoportot szervezett, eközben sokat foglalkozott az ifjúsággal. Könyvtárából könyveket kölcsönzött az olvasni szerető gyermekeknek. A megszálló szovjet hatóságok 1945-ben a parókiát államosították, Gecse Endrét és feleségét kilakoltatták. Egy ideig albérletben húzták meg magukat, majd egy romos istállót alakítottak át lakássá. Négy településen szolgált, gyalog, majd kerékpárral járta a gondjaira bízott kis falvakat. Sokat levelezett, hogy pénzt gyűjtson a romos templomok felújítására. A gálócsi és az ungtarnóci gyülekezet templomát a felújítást követően, 1957-ben szentelte fel ismét. Egyik levelében ekkoriban írta: „a templom sikeres felszentelése után egy héttel olyan minősíthetetlen és gonosz támadást kaptam, hogy

⁵⁵² Szalóky 2003: 22.

egész hátralevő életemre kiábrándulttá tett”.⁵⁵³ Egyik este kerékpáron hazafelé tartott, amikor egy őt követő teherautó el akarta gázolni. Az út menti árok mentette meg az életét. A KGB kezdettől fogva figyelte templom-felújító és közösség-építő tevékenységét, és egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy minden lépéséről tudomásuk van.

Amikor 1958 májusában a hajdani magyar koronavárosban, Huszton (Técsői járás) megüresedett a református lelkészi állás, Gecse Endre a családja rábeszélésére megpályázta azt. A gyülekezet szeretettel fogadta újonnan megválasztott pásztorát, és új palásttal ajándékozta meg. Ez év novemberében a hatóságok több alkalommal házikutatást tartottak a parókián, majd december 2-án koholt vádak alapján letartóztatták, annak kapcsán, hogy a szülőfalujában, Gállocsban, az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc hatására egy háromtagú szovjetellenes csoport szerveződött 13, 14 és 15 éves fiatalokból. Az ifjak II. világháborúból visszamaradt fegyverek gyűjtöttek, röplapokat készítettek és terjesztettek 1958 őszéig, amikor az állambiztonsági szervek letartóztatták őket. A vallatások során arról is faggatták a fiatalokat, hogy ki volt az a felnőtt, aki irányította a szervezkedést, és ki mondta tollba nekik a röplapok szövegét. A csoportban azonban nem volt nagykorú, a röplapok egy-két mondatos szövegét maguk fogalmazták, vagy szüleik régi olvasókönyvéből kimásolt Kossuth Lajos idézetekből állították össze.

Amikor a gálócsi fiatalokat a hatóságok elfogták, akkor Gecse Endrét is letartóztatták. Azzal gyanúsították, hogy amerikai kém, mert lelkészi palástját Amerikából küldött ruhaanyagból varrták. A házikutatás során a könyvtárában megtalálták Adolf Hitler *Mein Kampf* című könyvét, emiatt megvádolták, hogy „magyar burzsoá nacionalista szellemben szovjetellenes propagandát fejtett ki, és fegyveres felkelésre szólította fel a fiatalokat”.⁵⁵⁴ A kihallgatások során, az elfogott ifjakat olyan vallomásra akarták kényszeríteni, hogy ismerjék be: a korábbi gálócsi tiszteletes, Gecse Endre volt a vezetőjük, akit hittan-oktatás miatt a faluban annak idején már feljelentettek. A fiatalok egyhangúlag az igazat mondták: a tiszteletes nem tudott a szervezkedésükről. A szembesítésre azonban

⁵⁵³ Szalóky 2003: 23.

⁵⁵⁴ Dupka 1999: 40, Dupka 2003: 53.

már nem kerülhetett sor, mert Gecse Endrét a vallatások közben, a KGB ungvári börtönében agyonverték. Ezt követően, 1959. január 7-én a vértanú azonosítására a börtönbe szállították a lelkész feleségét és testvérét. A hozzátartozók csak távolról tekinthették meg az arcát, amelyen a súlyos sérülések egyértelművé tették az elhalálozás valódi okát, miközben a hatósági jegyzőkönyvben szívéltetlenséget rögzítettek.⁵⁵⁵

Összefoglalás

A szovjet kormány 1989. december 13-án kiadott rendelete hatályon kívül helyezte a görögkatolikus egyház működését betiltó, 1949-ben hozott törvényt. Ezt követően már 1990 elején megkezdődött a küzdelem, amelynek célja, hogy a görögkatolikus egyház visszaszerezze templomait, parókiát és más javait a pravoszlávoktól. Ez a folyamat még napjainkban sem fejeződött be. Az ezredfordulón a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegyének 295 egyházközsége, 113 temploma, 81 vasárnapi iskolája volt. A mintegy 300 ezer hívő lelki gondozását 143 pap végezte. A magyar nemzetiségű görögkatolikusok száma ekkoriban 30 ezer fő volt, akik elsősorban a volt Ugocsa vármegye területén, illetve a Tiszaháton éltek.

A kárpátaljai római katolikus egyházban Bujaló Bernát lemondása után a szovjet Állami Egyházügyi Hivatal nem járult hozzá az egyház által jelölt helynökök kinevezéséhez. Először 1985-ben fogadták el az egyház jelöltjét, ekkor engedélyezték Csáti József vikáriussá választását. Ezt követően a hitélet erősödött, különösen 1989 tavaszától, amikor Csáti hivatalosan fogadhatta Paskai László bíboros, esztergomi és Seregély István egri érseket. A további változásokat Mihail Gorbacsov és II. János Pál pápa 1989. évi találkozója is jelezte. Az államhatárokat elismerve, a Szentszék 1993-ban véglegesen leválasztotta a Szatmári Püspökségről Kárpátalját, és létrehozta az önálló Kárpátaljai Apostoli Adminisztratúrát (Kormányzóságot). A Szentszék által kinevezett apostoli kormányzó, Ukrajna első vatikáni nunciusa Antonio Franco lett, aki az adminisztratúra általános helynökévé Hudra Lajos aknaszlatinai plébánost nevezte ki Munkács székhellyel. Mellé nemze-

⁵⁵⁵ Pasztellák 2003: 36–39.

tiség szerint három püspöki helynököt választottak: Majnek Antalt a magyarok, Zsarkovszki Pétert a szlovákok, Nádor Albertet a németek számára. A Szentszék Majnek Antalt 1996. december 9-én munkácsi segédpüspökké, 1998-ban apostoli kormányzóvá nevezte ki. Kárpátalján napjainkban a római katolikusok számát 65 ezerre becsülik, akiknek 85%-a magyar. Az ezredfordulón 36 plébánia-, ugyanennyi filiában (leányegyházban) tartottak miséket, 45 helyen magyar nyelven. A felszentelt papok száma ekkoriban 32 volt.

A reformátusság Kárpátalján jelenleg 90 gyülekezethez tartozik, lélekszámukat 130–140 ezer főre becsülik, és kevés kivétellel, valamilyen nyien magyar nemzetiségűek. Mindössze 24 kárpátaljai és két magyarországi lelkipásztor látja el a szolgálatot a 86 régi és hat újonnan épült templomban. A budapesti, debreceni, sárospataki teológiákon jelenleg 32 kárpátaljai fiatal tanul, és számos hitoktatót is képeznek.

Összesítő az egyházak kárpátaljai mártírjainak számáról:

Vesztések: áldozatok és meghurcoltak

Vallás	Lelkészek száma	Elhurcoltak száma	Odahaltak száma
Görögkatolikus	350	129 (36%)	30 (8,5%)
Római katolikus	48	19 (39%)	2 (4%)
Református	100	10 (10%)	3+1 (4%)

Kárpátaljai egyházak az új évezredben

	Görögkatolikus	Római katolikus	Református
Egyházközségek száma	295	36	90
Templomok száma	113		92
Filiálék száma		36	
Vasárnapi iskolák száma	81		
Lelkészek száma	143	32	26
Hívek száma	300 000	kb. 65 000	kb. 140 000

IRODALOMJEGYZÉK

- BENDÁSZ István – Bendász Dániel 1994: Helytállás és tanúságtétel. 94-96. Ungvár-Budapest.
- BOTLIK József 2010: Görög katolikus vértanúk a Kárpát-medencében 1914–1976. 53. Budapest.
- BYCKO, Michal 2006: Cesta človeka. Medzilaborce. 25-41.
- DUPKA György 1999: Kárpátaljai Magyar Gulag-Lexikon. Lefejezett értelmiség 1944–1959. Ungvár – Budapest.
- DUPKA György 2012: A mi Golgotánk. A kollektív bűnösség elvének alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben.(A 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa határozatainak végrehajtása az NKVD-jelentések tükrében. 1944–1946). Ungvár – Budapest.
- DUPKA György 2003: A magyar forradalom és szabadságharc Kárpátalján. In Jó pásztor volt. Gecse Endre kárpátaljai mártír tiszteletes emlékezete. 53. Ungvár-Budapest.
- GULÁCSI Lajos 1992.: A kárpátaljai református egyház múltja és jelene. In Útközben
- Tanulmányok a kárpátaljai magyarságról. 1998.*Moszkovszkije Novosztyi*, augusztus 2. (31. szám.), 10. Ungvár.
- PASZTELLÁK István 2003.: Emlékeim Gecse Endre gálóczi református tiszteletesről. In: Jó pásztor volt. Gecse Endre kárpátaljai mártír tiszteletes emlékezete. 36-39. Ungvár – Budapest.
- PUSKÁS László 1999: Romzsa Tódor püspök élete és halála. Budapest.
- SZALÓKY László 2003: Gecse Endre lelkipásztor élete és sorsa. In Jó pásztor volt. Gecse Endre kárpátaljai mártír tiszteletes emlékezete. 22. Ungvár – Budapest.
- SZENDREY Anita 2011: Pásztor Ferenc szolgálata a Beregszászi Római Katolikus Egyház plébánosaként. (1932–1949). In *Scientia Denique* I. évf. 1. kiad. 111-112. old. Ungvár.
- VÉRTANÚINK–HITVALLÓINK. 61. sz. 2010. június <http://www.regi.mindszenty.katolikus.hu/vh61/61vh.html>

(Diavetítéssel illusztrált előadasként elhangzott a Magyar Orvostörténelmi Társaság Népi Orvoslás Szakosztálya, valamint a Magyar Néprajzi Társaság közös plenáris ülésén. Budapest, Néprajzi Múzeum. 2013. október 30.)